

HISTORIA L L I N E N A I K A K A U S K I R J A

Historia ja
kaunokirjallisuus

Miehet, naiset ja sota

Stalin, Mannerheim ja
Suomen rauhanehdot

Mistä kiistellään,
kun kiistellään Kekkosesta?

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

99. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö,

Katariina Mustakallio, Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Historia, totuus ja arvot

Historia ja kaunokirjallisuus

Jari Ehrnrooth, Ajallisuuden yläsäveliä

Matti Klinge, Historia, runous ja genius

Heikki Ylikangas, Historiallinen näytelmä ja historiallinen totuus

Kai Häggman, Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatioita historiantutkijalle?

Pertti Haapala, Väinö Linnan historiasota

Tiina Kinnunen, "Kun lottaharmaata häväistään"

Kolumni

Maria Lähteenmäki, Miehet, naiset ja sota

Tutkimuksia

Kimmo Rentola, Stalin, Mannerheim ja Suomen rauhanehdot 1944

Hallitsijat analyysissa

Seppo Hentilä, Mistä kiistellään, kun kiistellään Kekkosesta?

Jyrki Paaskoski, Suurmiehet ja Suomen historia

Keskustelua

Marjo Kaartinen – Anu Korbonen, Miesten tiede! Poliitiikka, sukupuoli ja historian tiedeyhteisö

Juha Sihvola, Eroon miesten historiatieteestä

Heikki Ylikangas, Suurten historiallisten prosessien selittämisestä

Hannu Rautkallio, Juhani Suomen tutkijamoraalista...

Martti Häikiö, Suomelle kekkosen korvaamattomuudesta

Arvosteluja

Heikki Ylikangas, Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana (*Kimmo Katajala*)

Antti Kujala, Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuren sodan pohjan sodassa 1700–1714 (*Eino Jutikkala*)

Johannes Remy, Higher Education and National Identity. Polish Student Activism in Russia 1832–1863 (*Kristiina Kalleinen*)

Jussi Koivuniemi, Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939 (*Pauli Kettunen*)

Visa Heimonen, Talonpoikainen etiikka ja kulttuurin henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa (*Matti Peltonen*)

Björn Forsén – Annette Forsén, Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö (*Aleksanteri Suvioja*)

Juha Pohjonen, Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut (*Seppo Hentilä*)

Tiedemaailma

Ilkka Mäntylä 1939–2000 (*Markku Kuisma*)

Historian viikko – Historian arvo ja viehätyks (*Atura Korppi-Tommola*)

Sukupuoli antiikin kulttuurissa ja uskonnossa (*Julia Burman*)

Baltian tieteenhistorian ja –filosofian konferenssi Tartossa (*Anto Leikola*)

Juhani Suomen Umpeutuva latu vuoden 2000 historiateos (*Jyrki Vesikansa*)

Notes on the contents

Kansi: Lotta. Yhtyneitten kuva-arkisto. Kuva: Nousiainen

Historia, totuus ja arvot

■ Historia on tiede. Niinhän sanotaan, tosin siksi, että suomenkieli on omaksunut akateemisen käsitteistönsä enemmän saksalaisesta kuin anglosaksisesta suunnasta. Suomen tiede on *Wissenschaft*, ei *science*. Englanninkielisten luokitusten erilaisuutta eivät tunnu ymmärtävän ainakaan ne tiedebyrokraatit, jotka pyytävät asiantuntijoilta arvioita siitä, mitkä ovat humanistisen hankkeen *scientific merits*, tai mikä on sen *scientific relevance*, vaikka sanakirjasta kuvittelisi löytyvän sellaisenkin sanan kuin *scholarly*.

Mutta onko historia tiede, samassa mielessä kuin luonnontieteet tai edes monet muut humanistiset ja yhteiskunnalliset tieteet? Kun historioitsijat ovat korostaneet tieteellisyyttään jopa nimeämällä laitoksensa historiatieteen laitokseksi, eikö se juuri kerro epävarmuudesta? Ehkä ajatellaan: monet eivät pidä historiaa oikeana tieteenä eivätkä kaikki historioitsijat kovin tieteellisiä olekaan, mutta itse me ainakin teemme kovaa tiedettä – teemmehän?

Historia ei tietenkään tavoita menneisyyttä sellaisenaan, esittääpä vain kertovia kuvauksia, jotka ovat parhaimmillaan senkaltaisia kuin menneisyyden voidaan ajatella olleen. Historiasta voi kuitenkin tulla historiallisesta kaunokirjallisuudesta erottuvaa

tiedettä, kun menneisyyttä koskeville kertomuksille asetetaan rajoituksia.

Historian tieteellisyys voidaan tulkita vaatimukseksi tulkintojen objektiivisuudesta ja arvovapaudesta. Tieteellisten kertomusten tulee olla objektiivisia eli sellaisia, että ainakin tieteellisen koulutuksen saaneet voivat julkisesti arvioida, ovatko lähtökohdat uskottavia ja onko johtopäätökset oikein johdettu niistä. Objektiivisuus ei ole enempää eikä vähempää kuin pätevän dokumentoinnin ja argumentoinnin vaatimus. Kertomusten tulee myös olla arvovapaita eli sellaisia, että lähteistä ei ole sivuutettu niitä, jotka puhuvat esitettyä tulkintaa vastaan. Näitä kriteerejä noudattamalla historiantutkija voi ajatella kuvaavansa mennyttä todellisuutta, joka on ollut olemassa myöhemmistä tulkitsijoista riippumatta.

Historian objektiivisuus ja arvovapaus ovat kuitenkin suhteellisia valittuun näkökulmaan ja tulkitseviin käsitteisiin nähden. Historioitsija tekee todennäköisyyspäätelmiä ja tarvitsee tulkinnallista mielikuvitusta, kun hän rakentaa menneisyyden kuvan aukollisista lähteistä, kun hän päättelee toiminnan jäänteistä toimijoiden tarkoituksia ja tekojen syitä ja kun hän asettaa tutkimansa ilmiön taustaansa, joka sekin on tutkijayhteisön tulkinnallinen rakennelma. Men-

neisyyttä nykyajalle tulkitsessa on myös käytettävä menneeseen kuulumattomia käsitteitä, kuvattava asioita myöhemmän ajan avaimista kertovasta näkökulmasta ja viitattava historian rakenteisiin ja prosesseihin, joista menneisyyden ihmiset eivät itse olleet tietoisia.

Yksikään historia ei kerro koko totuutta eikä pelkästään totuutta. Parhaatkin historian tulkinnat ovat korkeintaan totuuden kaltaisia, mutta menneestä todellisuudesta ne erottaa silloittamaton kuilu. Menneisyyden jokaiseen ilmiöön voi avata lukemattomia näkökulmia ja jokaisesta ilmiöstä voi kertoa lukemattomia kertomuksia. Kaikki ne voivat olla näkökulmansa ja tulkinnallisen kehyksensä sisällä objektiivisia ja arvovapaita eli julkisesti arvioitavia sekä lähtökohtiinsa nähden rehellisiä ja johdonmukaisia. Näkökulmien ja tulkintamallien valinta ei sen sijaan voi olla sen enempää objektiivista kuin arvovapaatakaan.

Koska tulkitseva kieli ja tarkastelun näkökulma ovat enemmän tai vähemmän satunnaisia ja arvosidonnaisia, yksiselitteistä totuutta maailmasta ei voida tavoittaa. Kielen ja maailman välissä on kuilu. Sama ongelma koskee kaikkia tieteitä, vaikka luonnontieteissä kysymyksessä on tarkoittavan kielen ja tarkoituksettoman maailman välinen kuilu, mutta ihmistieteissä usein kahden tarkoittavan kielen välinen kuilu. Tästä ovat perillä kaikki, jotka ovat vähänkin opiskelleet modernia tieteenfilosofiaa, vaikka varmasti on myös tieteenharjoittajia, jotka eivät ole ongelmasta kuulleetkaan. Historia on kuitenkin arvosidonnaisuudessaan erityislaatuinen tiede.

Monissa luonnontieteissä ja jopa systemaattisissa yhteiskuntatieteissä onnistuneita ja epäonnistuneita näkökulmia erottava tärkeä ero liittyy näille tieteille ominaiseen teorianmuodostukseen. Luonnonhistoriassa evoluutioteoria ja kreationismi eivät ole tasavahvoja vaihtoehtoja: on ilmeistä, että toinen on tiedettä ja toinen huuhaata. Historioitsijatkin osaavat erottaa hyväksyttäviä ja hylättäviä teorioita. Rassistiset kansanluonneteoriat ja Stalinin tulkinta historiallisesta materialismista on heitetty historian roskatynnyriin eikä kukaan itseään kunnioittava tutkija selitä historiaa niiden valossa. Historia on kuitenkin tieteenala, jossa on poikkeuksellisen vähän teorioita koskevaa yksimielisyyttä. Itse asiassa moni historioitsija tuntee epäluuloa koko käsitettä kohtaan: tarvitseeko historia teoriaa ollenkaan?

Historiassa on siis enemmän hyväksyttäviä teoreettisia ja ei-teoreettisia lähestymistapoja kuin useimmissa muissa tieteissä. Silti ei voida ajatella, että ne kaikki ovat yhtä hyviä. Jokainen historioitsija joutuu valitsemaan, mikä on tärkeää ja mikä ei, mikä olennaista, mikä epäolennaista. Historioitsijat haluavat kertoa, miten meistä tuli sellaisia kuin nyt olemme, tai nykyään yhä useammin, miten asiat menneisyydessä olivat kovin toisessa järjestyksessä kuin nykyään, miten luonnollisena ja välttämättömänä pitämämme onkin satunnaista ja paikallista. Kenties joku vielä etsii historiasta esimerkkejä ja opetuksiakin. Mutta mitä tahansa historioitsija etsiikin, hän on perimmäisten kysymysten äärellä: mikä on ihmisenä olemisessa olennaista, mikä on tämän kulttuurin, tämän yhteisön, tämän kansan iden-

titeetti. Nämä jos mitkään ovat arvoja koskevia kysymyksiä.

On vielä yksi syy, miksi historiantutkimus on arvosidonnaisempaa ja kiistanalaisempaa kuin useimmat muut tieteet. Historiantutkimus käsittelee elämän peruskysymyksiä, mutta hyvin usein ilman erityiskoulutusta edellyttävää teorianmuodostusta. Historiantutkijan paras ilmaisuväline on – toivon mukaan sivistynyt – arkikieli. Siksi historiassa ei voida selkeästi erottaa tieteellisen tutkimuksen tuloksia, niiden popularisointeja ja historiallisen tiedon sovelluksia. Tieteellisen historiantutkimuksen tulos on jo valmiiksi paljon populaarimpi kuin muiden tieteiden tulokset. Sama tulos on myös välittömästi historiallisen tiedon sovellus, puheenvuoro moraalisisessa ja poliittisessä keskustelussa. Vaikka historioitsija siis olisi tieteellisimmillään, hän joutuu usein astumaan keskelle historiallisen tiedon arvoa ja käyttöä koskevaa kansalaiskeskustelua, koska hänen työnsä on kaikkien luettavissa ja ymmärrettävissä.

Historia on siis perin juurin moraalinen ja poliittinen tiede: osa ihmisen itsetutkimelua ja yhteisön itseymmärrystä koskevaa poliittista keskustelua. Arvosidonnaisuus ei tee historiasta mielivaltaista: myös arvoista voidaan keskustella järkiperustein ja argumentoiden. Senkään takia kaikki sinänsä korrektit historian tulkinnat ja näkökulmat eivät ole yhtä hyviä. Parhaita ovat ne, jotka pystyvät puolustautumaan argumentovassa arvokeskustelussa. Tämä keskustelu on kuitenkin kaikille avointa, sillä demokraattisessa kulttuurissa uskotaan, että moraalialia ja politiikkaa koskeva asiantuntemus

ja argumentointikyky on kaikille ihmisille yhteistä. Ei ole hyvä, jos historiallisesta tiedosta tulee sensaatiohakuista markkinatavaraa, mutta demokraattiselle poliittiselle forumille sen on astuttava. Siksi historioitsija ei voi rajoittaa työtään ammattipiireihin vaan joutuu puolustamaan valintojaan, arvostuksiaan ja näkemyksiään myös tiedeyhteisön ulkopuolella.

Tutkijan ei ole syytä kaihtaa julkisuutta: parhaat historioitsijat ovatkin usein aktiivisia kansalaiskeskustelijoita. Ja jos historioitsijalla on hiukankaan suhteellisuudentajua, hän tekee tämän ilman koppavuutta ja ylenkatsetta. On näet täyttä pötypuhetta sekä järjen ja demokratian halveksuntaa väittää historiatiedettä niin pirstoutuneeksi, ettei historian tutkimustuloksia ymmärtäisi edes toisen alan historiaan erikoistunut professori, saati sitten naapuritieteen edustaja tai tervejärkinen kansalainen.

Kaikista näistä syistä historia on hieno ja haastava tiede. Arvosidonnaisuus ja poliittisuus ovat historiantutkimuksen voimavaroja, eivät puutteita. *Historiallista Aikakauskirjaa* on myös siksi innostavaa ryhtyä tekemään. Aikakauskirja on hieno lehti ja uusi toimitus lähtee liikkeelle nöyrästi. Tunnustamme tullemme kutsutuiksi jättiläisten olkapäille seisomaan. Silti sukupolvet vaihtuvat, joten uudistumiseen on tarvetta ja kysyntää. Peruskysymykset ovat avattava kerta toisensa jälkeen uudelleen, ja eri olosuhteissa ne avataan eri tavoin. Keskustelu siitä, mikä on tärkeää ja olennaista, elää koko ajan. Sen voi huomata tästäkin numerosta, jossa yhtäällä käydään rajaa historian ja kaunokirjallisuuden välillä ja poh-

ditaan sukupuolijaon merkitystä historioit-
sijayhteisössä ja muissa vallan rakenteissa
mutta toisaalla tuodaan uutta valoa poliit-
tisen historian klassisiin peruskysymyksiin.
On ollut ilahduttavaa huomata, kuinka kiin-

nostus lehteä kohtaan on lisääntynyt uuden
toimituksen ryhtyessä työhön. Aiomme jat-
kaa rohkean keskustelun ja kriittisen ky-
seenalaistamisen hengessä.

Juba Sibvola

Kirjoittajat

Julia Burman on filosofian maisteri. Hän työskentelee do-
sentti Päivi Setälän johtamassa tutkimushankkeessa Kuole-
ma, yhteisö ja sukupuoli antiikin maailmassa Helsingin yli-
opiston historian laitoksessa.

Jari Ehrnrooth on kirjailija sekä Helsingin yliopiston sosiologi-
an dosentti ja Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti. Häneltä on äskettäin ilmestynyt kaksi teosta: romaani *Desertion pyörre* (Helsinki: Like 2000) ja tutkielma *Intiaanin-
unta* (Helsinki: WSOY 2000).

Pertti Haapala on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Kaj Häggman on Helsingin yliopiston Suomen historian do-
sentti. Hänen uusin teoksensa on *Piispankadulta Bulevardil-
le. Werner Söderström Osake-
yhtiö 1878–1939* (Helsinki: WSOY 2001).

Martti Häikiö on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti. Hän kirjoittaa Noki-
an historiaa.

Eino Jutikkala on akateemikko.

Marjo Kaartinen ja Anu Korhonen ovat filosofian tohtoreita, jotka työskentelevät Senses and Sensibilities -tutkimushankkeessa Turun yliopiston historian laitoksessa.

Kristiina Kalleinen on valtiotieteen tohtori, joka toimii Helsingin yliopiston poliittisen historian yliassistenttina.

Kimmo Katajala on Joensuun ja Tampereen yliopistojen Suomen historian dosentti. Hänen teoksensa *Suomalainen kapi-
na. Talonpoikaiset levottomuudet ja poliittinen kulttuuri Ruotsin ajan Suomessa* ilmestyy lokakuussa 2001 (Helsinki: SKS).

Pauli Kettunen on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori. Hänen viimeisin teoksensa on *Kansallinen työ: Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta* (Helsinki: Yliopistopaino 2001).

Tiina Kinnunen on filosofian tohtori. Hänen väitöskirjansa *”Eine der Unseren” und „Königin im neuen Reiche der Frau”: die Rezeption Ellen Keys in der Frauenbewegung des deutschen Kaiserreichs* hyväksyttiin Tampereen yliopistossa vuonna 2000.

Aura Korppi-Tommola on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti, joka toimii Tieteellisten Seurojen Valtuuskunnan toiminnanjohtajana.

Matti Klinge on Helsingin yliopiston historian professori. Hänen kunniakseen on äskettäin ilmestynyt teos *Mare Nostrum – Mare balticum. Commentationes in Honorem Professoris Matti Klinge* (Helsinki: Raud Publishing 2000). Teokseen ovat kirjoittaneet muun muassa presidentti Martti Ahtisaari, kirjailija Jaan Kross ja professori Torkel Jansson.

Markku Kuisma on Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian professori.

Anto Leikola on Helsingin yli-

opiston täysin palvellut aate- ja oppihistorian professori.

Maria Lähteenmäki on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti. Hänen uusimmat teoksensa ovat *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojä: lappilais-
ten sotakokemuksia 1939–1945* (Helsinki: SHS 1999) ja *Vuosisadan naisliike: naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa* (Helsinki: Sosialidemokraattiset naiset 2000). Lähteenmäki sai Väinö Tannerin Säätiön tunnustuspalkinnon vuonna 2000.

Jyrki Paaskoski on filosofian tohtori, joka asuu Punkaharjulla.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaalhistorian professori. Hänen viimeisin teoksensa on *Mikrohistoriasta* (Helsinki: Gaudeamus 1999).

Hannu Rautkallio on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti. Hän toimi asian-
tuntijana Pekka Hyvärisen teoksessa *Suomen mies: Urho Kekkosen elämä* (Helsinki: WSOY 2000).

Kimmo Rentola on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Aleksanteri Suvioja on helsinkiläinen filosofian maisteri.

Jyrki Vesikansa on helsinkiläinen filosofian lisensiaatti, joka toimii Alma Median konsernitoimittajana.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston täysin palvellut Suomen ja Skandinavian historian professori. Hän toimi akate-
miaprofessorina 1996–2001 johtaen hanketta Rikollisuuden historia.

JARI EHRNROOTH

Historian kertomuksen ulottuvuudet ja ajallisuuden

Ajallisuuden yläsäveliä

Yhdistämme faktaa ja fiktiota nähdäksemme, kuinka myötätuntomme herää. Dos. Jari Ehrnrooth pohtii historian kertomisen ulottuvuuksia.

■ Jos jätämme Jumalan laskuista, ei olemassaoloa ole ajan ulkopuolella. Ajatukseni liikkuu vapaasti, mutta joutuu sopeutumaan siihen, että ajallisuus rajoittaa eksistenssin itsetietoisuutta. Vaikka koen olemassaoloni yksin tässä ja nyt, en siinä samassa voi eritellä sen muotoa ja sisältöä. *Mitä on* tarkoittaa oikeastaan *mitä on ollut*, sillä tulevaisuuden voin kuvitella ja nykyhetken elää, en havaita, en analysoida. Kaikki olemassaolon tutkimus on siis jo koetun tutkimista.

Historia ei ole koetun olemassaolon esitys, vaan kokemuksessa tavoittamattoman olemisen kuvaus. Tarkentaen: sen kohteenä on eksistenssin radikaali menneisyys. Se ei siis voi olla muistamista eikä muistelemistakaan. Se pidentää kokemuspiirin aikajännettä vain kuvitteellisesti.

Kokemuksen ylittävänä toisen kertaluokan representaationa historia on fiktiolle mieluisa symbiontti. Historian kertomustyö yhdistelee, tulkitsee ja täydentää ajallisuuteen sidotun olemassaolon jäämistöä pyrkien puhaltamaan siihen kuvitteellisen hengen. Fiktion kerronta tutkii ajallisen eksis-

tenssin kokemusta kuvitellussa muodossa.

Nämä kaksi tarvitsevat toisensa. Oikeastaan kerronta kokemuspiirin takaisesta menneisyydestä on faktoihin puettua fiktiota. Otan lähteet, sulattelen, ja kohta sanon: Dante. Vainaja herää synnyttämällä, olemisen paluun illuusiossa.

Kun mielikuvitus puhuu mielikuvitukselleni, se ei suoranaisesti voi täsmentää ajallisuuden rajoittaman eksistenssini itsetietoisuutta. Se vain avaa vapaasti liikkuvalla ajatukselleni laajemman kentän. Olemassaoloni rajat eivät katoa, mutta saan tilaisuuden tutkia toisissa hahmoissa ja muodoissa niitä olemisen aspekteja, jotka eksistenssini itsetietoisuudessa jäävät tavoittamatta.

Historiallisen fiktion ja historiantutkimuksen viehätysvoima lepää sekä eksoottisuuden että tunnistettavuuden varassa. Modernin ajattelun mukaisesti historiallinen aika on suksessiivinen jatkumo, jossa perättäiset aikakaudet saavat merkityksen suhteessa toisiinsa – usein niin, että jälkeen tuleva kumoo edeltäneen kuten sonattimuotoisessa musiikkiteoksessa. Suksessio on luonnollisesti pelkkä ajatustapa, mutta sen nojalla historia voi esiintyä viisaustieteenä eli tietona siitä, mistä tulemme ja mihin menemme.

Paul Ricoeur tarkasteli historian ja menneisyyden suhdetta vuonna 1984 pitämässään akvinolaisluennossa. Mennyt on ollut ja jättänyt jälkensä, joista historiantutkimus päättelee, millaista menneisyys on ollut. Historia on rekonstruktio, jonka muotona on yleensä narraatio. Historia ei siten voi olla identtinen menneisyyden kanssa. Jotkut fundamentalistisen tyylin edustajat vain

haluavat esittää kertomuksensa ilmoitustuotena.

Ricoeur itse puolustaa suhteellisen vastaavuuden ideaa: historia on kertomus, ei se mitä todella tapahtui, vaan sen kaltainen. Historia asettuu poissaolevan menneisyyden edustajaksi analogisen merkitysfunktion avulla. Voimme nähdä vain kuvan, emme kohdetta, jota se esittää.

Yksioikoisen identiteettilogiikan ja dialektisemmän analogisuuden ohella Ricoeur mainitsee kolmannen mahdollisuuden, ekstotiikan. Menneisyys voi olla kuten tuntematon alkuperäiskulttuuri klassisessa antropologiassa. Se on siis vieras, muukalainen – eli toinen, kuten jotkut sanovat.

Menneisyyden vieraus näyttäisi olevan eräiden mikro- ja mentaliteettihistoriallisten tutkimusten suuren viehätysvoiman salaisuus – ajattelen nyt esimerkiksi Emmanuel Le Roy Ladurien tuotantoa. Tällainen tapa suhtautua menneisyyteen voi olla modernin jälkeinen, sillä se irtaantuu suksession ideasta.

Jos menneisyys on vieras, siitä kertomisen kulttuurinen arvo ei perustu siihen, että se auttaa meitä ymmärtämään omaa aikaamme tai ”historian suuria linjoja”. tarinat menneisyydestä ovat kulttuuria rikastuttavia tarinoita siitä, mitä joskus on ollut ja mitä ihmiset ovat joskus kokeneet. Ne eivät kerro siitä, miten jotkin salaperäiset voimat menneisyyden perukoilta ohjailevat toimiamme ja vaikuttavat kulttuuriseen todellisuuteemme.

Eksoottisessa menneisyyden tarkastelussa keskustelu siitä, mikä esityksistä on eniten tosi, vaimenee ja muuttuu epäkiinnostavaksi. Tarinoiden arvo on toisaalla: niiden kyvyssä antaa nykyistä kokemuspääpiiriämme avartavia merkityksiä.

Siten historiantutkimuksena esitettyjen tarinoiden ja fiktiona julkaistujen historiallisten kertomusten välinen radikaali epistemologinen kuilu voisi kuroutua umpeen.

Vai voisiko sittenkään. Fiktio ja tutkimuksena esiintyvien historiallisten narraatioiden varsinaisena eronahan pidetään sitä, että jälkimmäisen on dokumentoitava kuvauksensa. Toisin sanoen lähdesidonnaisuus estää sepitteellisyyden vallan tutkimuksessa.

Siinä missä romaanikirjailija voi mielikuvituksellaan täyttää ne alueet, joista lähteet eivät kerro, joutuu historiantutkija turvautumaan – niin, mihin? Erisuuntaisten päätelmäkettujen maltilliseen puntarointiin? Avoimeen spekulointiin erilaisilla tulkintamahdollisuuksilla?

Käytännössä historiantutkija usein nojautuu sittenkin omaan mielikuvitukseensa ja sen antamaan vakuutukseen: näin sen täytyi olla, näin hänen täytyi toimia, näin sen on täytynyt mennä. Sitten tutkija vain esittää omasta mielestään uskottavimman tarinan mahdollisimman vakuuttavasti, lähtesiin pedantisti viitaten.

Ehkä ero fiktion paljastuukin vasta kertomusten lukutavoissa. Vain harvat tutkimukset säästävät niiden uskottavuutta koskevalta kiistelyltä, mutta fiktio saa olla rauhassa oma todellisuutensa. Tosiasiassa tilanne on sekavampi. Historiantutkimusten arvoa puolustetaan paitsi totuuden kertomisella myös menneisyyttä koskevin tulkintojen moninaisuudella, ja historialliset romaanit puolestaan joutuvat usein kiistellyiksi juuri yksipuolisen realistisen lukutavan pohjalta.

Historiantutkimuksen ja fiktion raja on siis sangen häilyvä. Kumpikin pyrkii loihtimaan esiin sen minkä aika hautaa. Varsinaista eroa ei ehkä tulisikaan etsiä intohimon kohteesta vaan kirjoittamisen perimmäisistä lähtökohdista ja esteettisistä ihanteista.

Historiantutkimus tavoittelee uskottavaa tai ainakin tiedollisesti kiinnostavaa kuvasta menneisyydestä, mutta fiktio haluaa menneisyyden kontekstissa käsitellä eksistentiaalisesti kiehtovia aiheita kuten vapautta, rakkautta, kuolemaa ja yksinäisyyttä. Historiantutkijan ihanteena on selkeä ja sujuva tyyli, kirjailijalle tärkeää on tekstin kompleksinen ja uniikki muoto, joka kantaa taideteoksen ainutkertaista esteettistä luonnetta.

Nämäkin viivat on vedetty rantahiekkaan.

Eroja tehdään paitsi sukulaisten identiteettien selkiyttämiseksi myös sukukokonaisuuden hahmottamiseksi. Toisin sanoen: miten historiantutkimus ja fiktio täydentävät toi-

siaan? Millä tavoin ne haarautuvat samasta puusta?

Eurooppalainen romaani taiteen lajina on nimenomaan ihmisen ajallisen kokemuksen tarkastelua. Kiinnostavimmillaan se merkitsee sitä, että aika, menneisyys, muisti ja historia ovat proosateosten sisintä aihepiiriä.

Varsinainen romaanin historia aloitetaan usein henkilöstä, jonka suhde menneisyyteen on ikään kuin seonnut. Don Quijote on lukenut ritariromaneja – siis eksotisoivaa historiallista viihdettä – väärällä tavalla, ottanut ne liian todesta ja eläytyntyn niihin siinä määrin, että uskoo itsekkin olevansa ritari, jonka tehtävänä on elää ritarihyveiden mukaisesti. Niiden noudattaminen johtaa hänet tragikoomiseen ristiriitaan oman aikansa todellisuuden kanssa.

Aluksi realismin puitteissa pysyttelevät hidalgo Don Quijoten seikkailut muuttuvat välillä niin fantastisiksi, ettei lukija lopulta voi itsekään enää tietää, koskettaako häntä haaveiden ja todellisuuden irvokas ristiriita vai kenties koko näkyväiseen sidotun maailmankuvan rajoittuneisuus. Aika on kukaties fiktio, todellista vain sen ylittävä kokemus, hän huomaa päättelevänsä.

Mutta silloinhan myös historian tutkimus on fiktiota tai ainakin fiktion harhautamaa, ja todellista – toisin sanoen vakavasti otettavaa ja inhimillisesti merkityksellistä – onkin yleisinhimillisen kokemuksen ajaton, aikakausten sovinnaisuudesta vapaa pohdiskelu. Se taas on minkä tahansa vakavan proosateoksen yläselvointi.

Mutta eikö historian tutkimuksenkin varsinainen anti ole toisaalla kuin sen esittämisessä, mitä ikään kuin todella tapahtui? Tarkoitain nyt sitä, että kertoessaan menneisyyden sisällissodasta, inkvisitiosta tai suolakaupeista historioitsija ikään kuin ottaa etäisyyttä siihen, mitä hän aikakautensa lapsena on tottunut pitämään todellisena. Koska asiat ovat joskus olleet toisessa järjestyksessä, ne voisivat olla sitä nytkin tai ensi vuonna. Kulttuurissa ei siis olekaan mitään annettua, ei muuta kuin sokeus sille mikä on annettua.

Ajatusten kulku on vienyt uuteen päätelemään. Historiantutkimus käsittelee inhimillisen eksistenssin häilyvyyttä kahdella

tavalla. Se kertoo kuolemasta, sen aiheuttamasta turhautumisesta ja jatkuvuuden kai-puusta, ja kollektiivisen muistin illuusiona se olemassaoloa venyttäessään on itsekkin eräänlainen lohdutus Saarnaajan tuskaan. Mutta se osoittaa myös, ettei se, mihin tänään uskomme ole muuta kuin ajan tapa, siis tavallaan mielivaltaa, jonka tiedämme muuttuvan, vaikkemme kykenekään astumaan sen asettamien rajoitusten ulkopuolelle.

Historia ei vapauta meitä eksistentiaalisista hankaluuksista, vaan selvittää niiden luonteen. Tietoisuus historiallisen prosessin luomista rajoituksista ja pyrkimys suhteellisuudentajun avulla nähdä avarammin on jo jotain sekkin. Ajallisen olemassaolon kokemus ei sellaisen avartumisen jälkeen ole enää sama kuin ennen sitä.

Päädynkö siis siihen, että niin historiallisen fiktion kuin historian tutkimuksenkin varsinainen anti – merkitys, jonka perusteella niiden arvo voidaan puolustaa – ei olekaan menneisyyden henkiin herättämises-sä, vaan niiden kyvyssä saattaa puheenalaiseksi sellaisia aikaan sidotun olemassaolon kokemuksia, jotka ilman radikaalia historiallista perspektiiviä jäävät kirkastumatta. Fiktion ja tutkimuksen toisistaan eroavat konventiot ovat tältä kannalta vain pinnallisia seikkoja, osa aikakausten silmiemme peitoksi heittämää lumetta. Se erottelu, joka aluksi tuntuu merkitykselliseltä, osoittautuu-kin naurettavaksi, melkein byrokraattiseksi luutumaksi. Niinkö olisi ajateltava?

Käytännössä – siis konventioiden sokaisemana – ajattelempa, että historian tutkimus ja fiktio täydentävät toisiaan. Emme voi ajatella, että tietämisen ja kirjoittamisen tavat ja muodot ovat niin toissijaisia, että ne voidaan unohtaa.

Kirjallisuudessa konventionaalisten muotojen rikkominen ja uusien kehittäminen versoo suoraan traditiosta. Niin sanottu fiktion ja faktan yhdistely on yksi oman aikamme kokeilualueista. Teemme niin nähdäksemme selvemmin sen, miksi myötätuntomme herää, kun Don Quijote kiihdyttää ratsulleen päin tuulimyllyjä.

MATTI KLINGE

Historia, runous ja genius

Prof. Matti Klinge pohtii artikkelissaan historian ja runouden suhdetta. Hän on käsitellyt aihepiiriin liittyvää problematiikkaa teoksessaan *Idylli ja uhka* (1998).

■ Historian ja runouden suhde on ikaikainen: missä kulkee yhtäältä todellisten historiallisten tapahtumien ja toisaalta fantasi-an tarjoamien tulkintojen ja merkitysten raja, *Ilaassa* tai *Mooseksen kirjoissa*?

Historiankirjoituksessa on aina, tietoisesti tai tiedostamattomasti kysymys sekä positiivisten faktojen, "datan", etsimisestä, "puhdistamisesta" ja julkaisemisesta että aina merkityksen ja painoarvon antamisesta näille löydöille ja niiden kuvaamisesta ja ymmärtämisestä. Runoudessa taas on sanan laajassa merkityksessä kysymys fantasiasta ja merkityksistä –, mutta mikään runous ei ole uskottavaa ellei se sitoudu ihmisten maailmaan eikä mitään merkittävää runoutta ole myöskään kirjoitettu ilman ihmisten elämästä saatua "materiaalia", siis historiaa. Hyvin suuri osa siitä, minkä luokittelemme runoudeksi, kuvaa menneisyyden ihmisiä heidän yhteiskunnallisissa yhteyksissään. Usein voisi runoutta kuvata sellaiseksi historiaksi, joka nostaa jonkin moraalisesti tai psykologisesti kiinnostavan asian esimerkinomaisesti lähitarkasteluun, syväanalyysiin, ja tuo yksityisten ihmisten tunteet ja valinnat yleisten yhteiskunnallisten olojen ja tapahtumien kontekstiin.

Olennaiseksi nousee kysymys moraalista ja ideologiasta.

Yritin valaista asiaa ylioppilaille luennoimalla Terseruksesta ja Schefferuksesta. Teoksissaan *Chronologia sacra* vuodelta 1657 ja *Memorabiliium Sueticæ gentis exemplorum liber singularis* vuodelta 1687 nämä 1600-lukumme suuret hahmot edustavat historian aina jatkuvaa kaksinaisuutta. Terserus

yrittää "vain" konstruoida mahdollisimman täydellisen maailmanhistorian kronologian maailman luomisesta (lokakuun 27. päivänä 4005 vuotta ennen Vapahtajan syntymää) omaan aikaansa saakka. Mutta kronologina Terserus – ja kaikki muut kronologit – ei ota eikä voi tilasyistäkään ottaa tehtäväkseen kuvata tai arvioida mainitsemiensa henkilöiden ja tapausten merkitystä. Silti hänkin arvottaa valikoimalla. Vanhimmista ajoista voi ehkä ottaa mukaan kaikki säilyneet tiedot, mutta mitä enemmän tietoja on, sitä suuremmaksi kasvaa valinnan merkitys ja sitä ideologisemman ja teleologisemman sävyn saa kronologiakin. Niinpä Terserus, esimerkin mainitaksemme, kuvaa monella sivulla Sigismundin ja Kaarle IX:n aikaa, mutta hänen valinnoissaan ei 1800-luvulta alkaen Suomessa niin suurta huomiota saanut "Nuijasota" saa mitään muuta mainintaa kuin lauseen siitä että Kaarle-herttua "vapautti" Suomen "amiraali Klaus Flemingin" "tyranniasta".

Schefferukselle sen sijaan historian tapaukset ovat esimerkkejä moraalista, lukujen nimet ovat "Rohkeudesta", "Mielenmaltista", "Ystävydestä" j.n.e. ja niitä valaistaan kertomalla tapauksia ja kuvaamalla henkilöitä Ruotsin historiasta.

Kronologisia hakuteoksia ei tietääkseni ole missään otettu syvällisemmän tutkimuksen kohteeksi. Itse olen niitä kyllä jonkin verran harrastanut ja keräillytkin. Kronologinen historiankuvaus palautuu vanhoihin aikoihin ja Euroopassa etenkin keskiaikaisiin luostari- ja hiippakunta-annaaleihin, joiden taustalla on kaikissa muinaiskulttuureissa elänyt genealogis-oraalinen menneisyyden hallinta. *Vanban Testamentin* maailmassa genealogia lienee olennaisempi todellisuuden haltuunoton keino kuin kreikkalais-roomalaisessa epähistoriallisemmassa ajattelutavassa.

Quattrocenton humanistien ja 1500-luvun jo huomattavien painettujen hakuteosten maailmassa myös kronologinen ajattelu sai merkittävän sijan. Messeniuksemme oli merkittävä kronologi, joka jakoi *Scondia Illustratan* kertoviin ja kronologisiin osiin. Kronologian "teoriaa" harrasti hänen suuri aikalaisensa Vossius. Calvisiuksen laaja

(noin 1 400 sivua) kronologiateos oli nähtävästi tärkeä 1600-luvulla, voisimme mainita Bœcleruksen j.n.e.

1700-luvun suuri kronologi oli presidentti Hénault. Hänen vaikutustaan meidänkin valtakunnassamme kuvaa se, että hänet valittiin kuningatar Lovisa Ulrikan perustaman Kungl. Vitterhets Akademienin ulkomaiseksi jäseneksi akatemian ensi vaiheessa, ennen sen uudistamista nykymuotoonsa 1786. Ulkomaisia jäseniä valittiin kaikkiaan kolme, muut olivat d'Alembert ja Voltaire. Presidentti Hénault'n *Abrégé chronologique de l'Histoire de France* ilmestyi 1744 ja sitten lukuisina uusina painoksina ja käännöksinä, ja siitä tuli hyvän historiallisen käsikirjan esimerkki. Siinä yhdistyy tiivis tapahtumaluettelo historiallisten samanaikaisuuksien esittämiseen: Ranskan kuninkaat – muut samanaikaiset hallitsijat – etevät sotilaat – samanaikaiset merkittävät virkamiehet – tiedemiehet j.n.e. Tämäkään ei ollut sinänsä uutta, mutta presidentti (Pariisin parlamentin ensimmäisen osaston presidentti, Charles-Jean-François) Hénault osasi edeltäjiään paremmin *valita, tähdentää, opettaa* historian *olennaisuuksia*. Mutta silloinhan ollaan jo niin sanotun tulkinnan alueella.

Presidentti Hénault kirjoitti myös historiallisen näytelmän *François II*, jonka esipuhe on itse näytelmää tärkeämpi. Siinä hän kertoi (toteutumattomasta) aikomuksestaan kirjoittaa sarja näytelmiä Ranskan historian tähtihetkestä ja käännekohdista, samaan tapaan kuin Shakespeare oli tehnyt Englannin historian osalta.

Shakespeare onkin keskeinen nimi historian ja fiktion suhteen historiassa; tosin hänen Englannin historiaa käsittelevät näytelmänsä ovat aina herättäneet enemmän kiinnostusta kotimaassaan kuin Manner-Euroopassa.

Shakespearea ei kuitenkaan juuri tunnettu Englannin ulkopuolella ennen kuin romantiikan aikakausi löysi hänet; ja presidentti Hénault'n idean toteuttikin eräs historian ja filosofian professori – Schiller.

Schiller ja koko hänen aikakautensa nosti jälleen esiin historian moraalifilosofisen aspektin: tosiasioiden luetteleminen ja analyttinen tutkimus ei riittänyt, kun Ranskan

vallankumouksen ja Napoleonin eurooppalaisen maailmansodan mullistusvaihe vaati historian syvällisemmän merkityksen ja suunnan pohtimista. Moraalisella historialla oli tietysti jo edellä mainittu oma linjansa, joka tosin myöhemmässä historiografi-an traditiossa on yleensä sysätty moraalifilosofian tai valtio-opin piiriin. Historian käyttämistä moraalisenä esimerkkiaineistona ei tavallaan ole hyväksytty historiaksi *sensu stricto*. Tietysti historia usein häivytettiinkin vain eräänlaiseksi ajalliseksi kulliseksi, niin kuin ranskalaisklassismin näytelmissä. Mutta kyllä moraalisesti painottunut historia jatkoi elämäänsä draaman ja eepoksen muodossa 1700-luvullakin, muistakaamme Voltairen *Henriade* tai Kustaa III:n näytelmät.

Niin sanotun valistusajattelun rationalistisen maailmannäkemyksen tärkeäksi kumoajaksi tuli *oraalisen* tradition keksiminen tai paremminkin sen tavaton arvonnousu 1700-luvun lopulla. MacPhersonin *Ossian* nosti yhtäkkisesti suullisen tradition välittämän historian tavattoman kiinnostuksen kohteeksi – hieman sen jälkeen kun Herculaneum ja Pompeiji olivat avanneet esineistön ja kaivaukset historian olennaisiksi lähteiksi. Hallinnollisten asiakirjojen ja muiden kirjallisten lähteiden yksinoikeus menneisyyden todistamiseen oli iäksi mennyt! Herder nosti "kansan" kielten ja "kansan" runouden inhimillisen kulttuurin ja historian perustaksi sekä "kansanlaulu"-kokoelmallaan että teoreettisella tuotannollaan. Schilleristä tuli uusi moderni Shakespeare, joka kirjoitti sarjan suuria historiallisia aatenäytelmiä.

Historiallisen draaman merkitys menneisyyden elävöittämisen kannalta tuli olemaan ratkaisevan tärkeä. Teatteri pakottaa pelkistämään, tähdentämään, psykologisoimaan, *dramatisoimaan* aineistonsa, menneisyyden. Mutta siinä piilee myös sen heikkous: kaikki elämässä ei ole draamaa, nopeaa, vastakohtaisuuksiin perustuvaa tapahtumista. Eeppisyys, kerronnallisuus, kuvaava jää siinä sivuun. Tähän toi uuden ratkaisun *historiallisen romaanin uudistuminen*, sen murroksen suuri nimi on Sir Walter Scott.

Scribitur ad narrandum!

Scottin vaikutus omalla aikanaan ja pitkälle sen jälkeen oli valtava, melkein räjähdysmäinen. Scottin reseptio Ranskassa on itsessään tärkeä ajanilmiö, koska se vaikutti ranskalaiseen historiantutkimukseen ja historialliseen kirjallisuuteen ja sitä kautta koko Euroopan historiantutkimukseen. Ranskannoksilla oli myös suoranaista vaikutusta: Björkenheimin teos Suomen kartanokirjastoista ennen vuotta 1852 painettujen kirjojen osalta (1929) osoittaa selvästi, että Scottia luettiin täälläkin ranskannoksina, toisaalta on tietoja saksannosten leviämisestä. Lähes joka kartanossa oli ainakin jokin Scottin teos ranskaksi, kolmessa oli kootut teokset. Franzénin 1820-luvulla kirjoittama Sture-aikaa kuvaava eepos *Möter vid Alfvastra* on kirjoitettu Scottin vaikutuksen alaisena, ja hänen toisen eepoksensa, Ranskan vallankumousta kuvaavan *Julie de St Julienin* keskeisissä hahmoissa tulee esiin burkeläinen konservatismi – modernin konservatismiin perustajahahmon Burken vaikutusta Scottin maailmankuvaan pidetään huomattavana. Scottin suosiolla oli siten tietysti myös poliittinen puolensa.

Suomessakin Scottin vaikutus oli siis hyvin merkittävä. Suuri skottilainen oli Runebergien ”kotijumala”, jonka teoksia luettiin jatkuvasti ääneen. Fredrika Runeberg osasi Turun aikaisen englantilaissyntyisen opettajattarensa rouva Salmbergin ansiosta englantia ja pystyi vertaamaan ruotsinnoksia originaaleihin. Varsinaisista historioitsijoista oli Topelius jo nuoresta pitäen Scottin harrastaja, ja hän kirjoitti 1862 suoranaisen Scottin keskiaikaisten romaanien mukaelman, *Ljungarin tarun*. Kannattaa ehkä tähdentää etenkin Fredrik Cygnaeusta: hänhän oli nimenomaan historioitsija, 1840-luvulla ulkomaisten lähteiden julkaisija ja pitkään G. Reinin rehtoraatin aikana historian vt. professori. Cygnaeuksella oli kotonaan suuri Sir Walter Scottia esittävä rintakuva – joka edelleen on nähtävänä hänen Kaivopuiston kodissaan –, ja hän korosti luennoillaan erityisesti Scottin merkitystä historiallisen ajattelun kannalta. Scott oli auttanut syrjäyttämään rationalistisen omahyväisen valistus-historian, uusi historiantutkimus ymmärsi

nähdä ”jokaisen historiallisen karaktäärin taideteoksena itsessään”, kuvata paikallisuväriä, tajuta detaljien, individuaalisen, merkityksen silloinkin, kun se toi esiin karkeutta ja intohimoja; sillä oli siis ”historiaa sanan varsinaisessa mielessä” ymmärtävä mielenlaatu.

On ilmeistä, että Scottin ja sitten Topeliuksen ja muiden etevien historiallisten romaanien kirjoittajien suosio vaikutti historian luonteen käsittämiseen, sekä suoraan historioitsijoiden omaan maailmaan että niihin odotuksiin, joita valistunut yleisö asetti historiantutkimukselle.

Historiantutkimuksen suuri uudistuminen lähti liikkeelle Ranskasta, ”imaginaation koulukunnasta”, jonka suuriksi aloittajiksi lasketaan Thierry ja Barante ja huipuksi Michelet.

Thierry koki kaksi välähdyksenomaista elämystä jotka tekivät hänestä historiallisen *imaginaation* tai suorastaan *imaginaatio-koulukunnan* johtavan nimen: 15-vuotiaana hän suorastaan kiihtyi Chateaubriandin *Martyyrien* luvusta ”Frankkien sotaulu” ja nuorena aikuisena Sir Walter Scottin *Ivanboesta*. Michelet puolestaan tunnusti nuoruutensa kahdeksi suureksi johtotähdeksi Vergiliuksen *Aeneaan* ja Giambattista Vicon.

Imaginaatio, kuvallisuus, mielikuviutus, tarkoittaa sekä hahmottamista että esittämistä. Historioitsijan täytyy hahmottaa kaikista lähteistään löytämät ainesosat kokonaisuudeksi, hahmoksi tai kuvaksi, ja tämä kokonaisuus täytyy saada muunnetuksi sanoiksi, kertomukseksi, *narraatioksi*. Barante otti motokseen: *scribitur ad narrandum!*

Siitä Thierryn usein siteerattu ohjelmallinen julistus, joka tähtäsi sekä historioitsijoihin että romaanikirjailijoihin:

”Sota niitä kirjailijoita vastaan, joilla ei ole oppineisuutta, jotka eivät ole osanneet nähdä, ja niitä kirjailijoita vastaan, joilla ei ole mielikuviutusta ja jotka eivät ole osanneet maalata” (*Guerre aux écrivains sans érudition qui n'ont pas su voir, et aux écrivains sans imagination qui n'ont pas su peindre!* – sanojen *écrivain, imagination, peindre* suomentaminen ei ole ongelmattomaa).

Romaanien historia ei saanut olla virheelistä eikä tuulesta temmattua, mutta historioitsijoiden teokset eivät taas saaneet olla vain lähteisiin tiukasti sidottuja tosiasialuetteloita. Oikea historioitsija *näkee* lähteiden tosiasioiden takana olevaa todellista elämää *imaginaationsa* avulla. Tällä ajatus tavalla oli valtava merkitys sekä kaukaisien, niukkalähteisten aikojen kannalta että sosiaalisesti, etnisesti tai muista syistä lähteettömien kansanryhmien kannalta. Thierry ja sitten Michelet eivät suotta olleet *kolmannen säädyn* tai *kansan* historioitsijoita.

Croce ja Collingwood tulivat sitten 1900-luvun uuden imaginaatiokoulukunnan johtaviksi teoreetikoiksi.

Mutta imaginaatio (jota voisimme tavaltaan verrata taloustieteen inter- ja ekstrapolaatioon!) on kreatiivinen kvaliteetti. Tulevan historiallisen esityksen ainesosat ovat hajallaan tai kadoksissa kuin raunioituneen tempelin pylväänpätkät ja eri tahoille kuljetetut reliefit: miten kuvata niitä edellytyksiä, jotka tarvitaan kadonneen kokonaisuuden rekonstruointiin? Vuonna 1855 Thiers kirjoitti Napoleonin konsuliajan ja keisarikunnan aikanaan niin tavattoman suosituksen (ja heti ruotsiksikin käännetyn ja Suomeen levinneen) historian XII osaan, keskelle teostaan, yllättävän alkulauseen. Siinä hän käsittelee historiankirjoituksen olemusta ja päättyy huudahtamaan: ”Ja eikö olekin yksi historioitsijalta vaadittava ominaisuus, joka on kaikkia muita edellä - - Se laatu, se on intelligenssi.” (*Et n’y a-t-il pas une qualité essentielle, préférable à toutes les autres, qui doit distinguer l’historien - - Cette qualité, c’est l’intelligence.*)

Topeliuksen opetussadut *En lärde gosse* ja *Lilla Genius* ovat lähes samanaikaisia, edellinen vuodelta 1869, jälkimmäinen 1871. Ne ajavat samaa asiaa kuin suuri historiankirjoitusta käsittelevä runo *Votum för den dramatiska konsten i Finland* (1864) ja niillä on yhteytensä Topeliuksen laajaan tutkielmaan Fredrik Cygnaeuksesta historioitsijana.

Kummassakin sadussa tapaamme liian oppineen koulupojan, joka ei ymmärrä elämää siksi että hän on liian kirjaviisas, ja tämä kirjaviisuus ilmenee luotteloimisena ja

eläinlajien tuntemuksena, ja nimenomaan hyönteiskeräilynä. Hyönteisten keräily kävi vertauskuvasta *yksitystietojen keräilylle*. Yksittäiset tiedot eivät auttaneet ”oppinutta poikaa” pärjäämään tavallisessa metsässä eivätkä toisen sadun ”kirjaneuvosta” käsittelemään *geniusta*.

Topelius edellytti tutkijalta niin kuin taiteilijaltakin *geniusta, luovuutta, nerollisuutta*.

Pilkatessaan nimenomaan luonnonhistoriallista luokittelun ja keräilyn asennetta Topelius – itse Sahlbergin *Insecta Fennican* yhden partikkelin *pro exercitio* -respondenti! – yhtyi Snellmaniin, vaikka olikin aikanaan ivannut tämän luonnehdintaa Porthanista. Porthan oli Snellmanin mielestä keräilijä, ei varsinainen historiantutkija. Porthanhan olikin kirjallisuuden professori ja filologi, joka liittyi tekstikritiikin perinteeseen. Hän kuuluu siihen koulukuntaan ja aikakauteen, joka oli oppositiossa sekä moralisoivaa historiaa että fantisoivaa (Rudbeckin, Jusleniuksen y.m.) historiankäsitystä vastaan, ja saavutti suuren merkityksensä lähteiden aitouden tutkijana ja lähteiden julkaisijana. Porthan kuvasi itsekin laatuaan *Noten ohne Text* -luonnehdinnalla.

Snellman huudahti Granier de Cassagnacin *luokkia* koskevan kaksoiskirjan yhteydessä: ”Kuka on koskaan kirjoittanut perheen historian? Kuka uskontojen? Kuka hallinnon? Kuka lainsäädännön? Kuka kaupan? Kuka maanviljelyksen?” Oikeanlaista historiaa ei vielä ollut kirjoitettu ollenkaan!

Saman kysymyksen olivat esittäneet Thierry, Barante ja muut suuret uudistajat 1810-luvulta lähtien. Barante korosti historian narratiivisuutta, Thierry sanoi että jokainen historiallinen luomus on yhtä lailla taiteen kuin oppineisuudenkin tulosta (*Toute composition historique est un travail d’art autant que de l’érudition*).

Imaginaation liikakorostusta vastaan on, tiedämme sen hyvin, noussut aina vastavaiikutuksen voimia, jo von Ranke edusti selästä, sitten positivismin kausi Bucklen nimissä ja monet muut koulukunnat. Historiaa käytetään aina poliittisten ideologioiden ja valtarakenteiden oikeuttamiseen: historioitsijat ovat yhtä lailla siinä mukana kuin

toisaalta myös varoittamassa historian väärinkäytöstä ja yksinkertaistuksista. Objektiviisuuden ja relatiivisuuden ideoilla on profaettansa – mutta historianteoria sittenkin enemmän seuraa tutkimusta kuin ennakoi sitä. Tieteen edistyminen perustuu innovatiivisuuteen, mutta uudet näkemykset ja tulokset vaativat samalla koko ajan myös uutta panostamista siihen kaikenlaisten lähteiden keräämiseen, analysoimiseen ja julkaisemiseen, joka sitoo näkemyksellisyyden menneisyyden konkretiaan.

HEIKKI YLIKANGAS

Historiallinen näytelmä ja historiallinen totuus

Akatemiaprofessori Heikki Ylikangas pohtii artikkelissaan, miksi hänen kirjoittamiaan historiallisia näytelmiä on arvosteltu vain historiantutkijan kirjoittamana totuutena. Ylikankaan mielestä teatterimaailman olisi sallittava populaarin historiallisen dokumentaationäytelmän olemassaolo.

■ Osallistuin 23.–24. syyskuuta 2000 Joensuussa järjestettyyn tutkijain – lähinnä kirjallisuudentutkijain – ja kirjailijoiden väliseen symposiumiin, jossa käsiteltiin muun muassa historiallisia näytelmiä. Minun alustukseni kantoi otsikkoa ”Miksi tutkimus ei riitä?” Keskustelu, jota referoitiin laajahkosti paikallisissa lehdissä,¹ herätti minussa eräiltä osin suurta hämmästyystä. Kävi nimittäin ilmi, että suurin osa sekä kirjailijoista että tutkijoista koki näytelmäni hyvin likeisesti tutkimuksenomaisiksi.² Ne olivat heille alusta loppuun historiantutkimusta, sidottuja historiallisiin lähteisiin. Monilla oli sellainen käsitys, että näytelmäni henkilöt ja repliikit olivat lähteistä ammennettuja. Koetin selittää, että repliikit olivat liki sataprosenttisesti puhtaasti fiktiivisiä – niitä ei edes voisi poimia lähteistä – , samoin suuri osa niin henkilöistä kuin tapahtumayhteyksistäkin. Nimensä puolesta historialliset henkilöt oli varustettu piirteillä, ominaisuuksilla, mielipiteillä ja teoilla, joita tutkimuksessa ei voida heihin liittää. Näytelmissä oli lisäksi henkilöitä, joita ei ollut koskaan ollut olemassaakaan, ja tapahtumia, joita ei milloinkaan ollut sattunut. Tämä hämmästytti puolestaan kuulijakuntaa niin, että akatemiaprofessori Yrjö Sepänmaa kehotti minua kirjoittamaan aiheesta artikkelin, jotta väärinkäsitys tulisi oikaistuksi. Tätä kehotusta olen tässä toteuttamassa.³

Ensimmäiseksi otin selvää, miten kirjallisuudentutkimuksessa nykyään ymmärretään historiallinen näytelmä. Löytyisikö kenttiesieltä suunnasta pohjaa kuvatulle erehdykselle? Ei löytynyt. Keijo Kettunen käsittelee vuonna 1986 julkaistussa artikkelissaan ”Tehty menneisyys” historiallisen romaanin genreä. Historiallinen romaani ja historiallinen näytelmä samastetaan kirjallisuuden tutkimuksessa sangen yleisesti,⁴ joten Kettusen käsitykset historiallisesta romaanista voidaan laajentaa koskemaan myös historiallista näytelmää, vaikka hän ei sitä erikseen mainitsekaan.⁵ Kettunen ymmärtää historiallisen romaanin poikkeavan varsin jyrkästi varsinaisesta historian tutkimuksesta. Hän kirjoittaa:

”Kun historialliset faktat siirretään fiktiivisen teoksen osiksi, niiden asema muuttuu tuossa siirrossa. Todellisuudessa otetut elementit – tapahtumat, miljööt, henkilöt, ideat – tulevat uusiin rooleihin, teoksen sisäisen systeemin osiksi. Sitä paitsi ne tulkintaoperaatiot, joilla näitä asioita jäsennetään, eivät ole samoja; historialliset faktat oletetaan alistetuiksi tehtäville, jotka koskevat muuta(kin) kuin menneisyyden rekonstruointia.”

Arto Haapalaa siteeraten, hän toteaa, että historiallisissa romaaneissa esiintyvät reaali maailman henkilöt ovat ”fiktionalisointeja todellisista henkilöistä”. Todellisuudenkaltaisuus on illuusio, joka romaanissa syntyy ja synnytetään. Se on ”tehty menneisyys”. Tämän vuoksi historiallisille romaaneille ”myös hyväksytään laaja vapaus irtautua historiallisesta todellisuudesta asioihin, joilla ei ole vastineita tuossa todellisuudessa.”⁶

Kettusen kuvaus vastaa käsitystäni sillä lisäyksellä, että historiassa ei yleensä puhuta ”todenkaltaisuudesta” eikä ”historiallisesta todellisuudesta”.⁷ Historiantutkimuksessa on aina kysymys viime kädessä tutkijain tulkinnoista, jotka kuitenkin tähtäävät historiallisen todellisuuden lähdevaraiseen hahmottamiseen.⁸ Tätä peruslinjaa ei kumoa se, että koskaan ei voida todeta, onko todellisuus saavutettu vai ei. Kuitenkin juuri tässä – siis tavoitteenasettelussa

– onkin nähtävissä keskeinen ero historiallisen romaanin ja historiantutkimuksen välillä. Romaanissa pyritään aina ensisijaisesti kiinnostavuuteen ja koskettavuuteen, miksei taiteelliseen vaikutukseenkin, jos niin haluaa sanoa. Historiallisessa romaanissa kaikki tämä tapahtuu vain sijoittamalla aihe kauemmaksi tai lähemmäksi menneisyyteen.⁹ On vaikea kuvitella historiallisen romaanin kirjoittajan edes pyrkivän ainoastaan ja yksinomaan historiallisen todellisuuden hahmottamiseen, mikä taas on tutkimuksen ensisijainen päämäärä. Tyyli, esitystapa jne. ovat tutkimuksissa toissijaisia,

1. Ks. *Karjalainen* ao. päivänmääriltä ja heti tilaisuuden päättymisen jälkeen.
2. Tarkoitan tässä kolmea historiallista näytelmääni: *Kolmekymmentä hopearabaa* (ensi-ilta 1982), *Tie talvisotaan* (ensi-ilta 1989 ja *Kun Summa petti* (ensi-ilta 2000), kaikki esitetty Suomen Kansallisteatterissa. Ensiksi mainittu on julkaistu (*Kolmekymmentä hopearabaa*. Juva 1983) ja kaksi viimeksi mainittua on painossa (WSOY, teos nimellä *Tulkintani talvisodasta*).
3. Valitettavasti joidenkin mainitsemiä kannanottojen ja reaktioiden osalta en ole onnistunut löytämään julkaisua, jossa se on aikoinaan esitetty. Niiltä osin joudun luottamaan siis vain muistiini.
4. Uusimmassa suomalaisessa kirjallisuudenhistoriasa historiallinen romaani johdetaan Sakari Topeliuksesta, jonka tärkein ulkomainen esikuva oli Walter Scott. Lähemmin toim. Yrjö Varpio ja Liisi Huhtala (1999) *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 724:1, Vammala 256. Myös alan marxilainen teoreetikko unkarilainen Georg Lukács (1955) asettaa historiallisen näytelmän historiallisen romaanin alalajiksi kuulussa teoksessaan *Der historische Roman* (Berlin, 88), vaikka hän ristiriitaisesti tähän nähden joutuu myöntämään, että historiallinen näytelmä on vanhempi kuin hänen 1800-luvun alkuun ja Walter Scottiin sijoittamansa historiallisen romaanin synty.
5. Myös itse olen julkaissut yhden puhtaasti historiallisen romaanin (*Ilkkaisen sota*, Juva 1996), mutta katson, ettei sitä tarvitse tässä erikseen käsitellä. Ero historiallisen romaanin ja historiallisen näytelmän välillä on pieni.
6. Keijo Kettunen (1986) *Tehty menneisyys. Historiallisen romaanin genrestä, Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 40*, Pieksämäki, 107–121.
7. Lukács (1955) 91 ja eri kohdin, tosin puhuu tajaan ”objektiivisesta todellisuudesta”, mutta se käsite on ymmärrettävä lähinnä teorian, ei historiantutkimuksen tuottamaksi.
8. Pentti Renvall (1983) *Nykyajan historiantutkimus*, Juva, 233 s.
9. Vrt. Markku Ihonen (1992) *Museovaatteista historian valekaapuun. T. Vaaskivi ja suomalaisen historian romaanin murros 1930–1940-luvulla*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 573, Tampere, 22–31.

vaikka sinänsä tärkeitä elementtejä. Tässä katsannossa historiallisen romaanin tavoitteena on viime kädessä kirjailijan halu valaista nykyaikaa ja sen ongelmia, ei niinkään menneisyyttä ja menneen ajan ihmisen hänen elinaikaansa rajautuvia ongelmia ja kokemuksia. Tutkimuksen ja historiallisen romaanin tavoitteet ovat siis erilaisia.¹⁰

Kun näin on, kun kirjallisuudentutkija varsin tuoreessa artikkelissaan tekee asianmukaisen ja itsessään vakuuttavan tuntuksen eron tutkimuksen ja romaanin välillä, miten siis oli ja on mahdollinen se väärinkäsitys, johon symposiumissa Joensuussa viime syksynä törmäsin? Eivätkö kirjailijat ja historian ulkopuolisten alojen humanistitutkijat tunne historiantutkimusta ja sen lähteitä? Luulevatko he, että olisi ylipäättään mahdollista rakentaa näytelmä pitäytymällä niin tiukasti historiallisiin lähteisiin, että repliikitkin ammennettaisiin niistä jotakuinkin sellaisinaan?

Ilmeisesti asia on juuri näin. On kyse historiantutkimuksen mahdollisuuksien huikeasta yliarvioimisesta – asia, jota historian-tutkijat itse eivät varmastikaan täysin tiedosta. Ennen kuin kuitenkaan vastaajan lähemmin näihin kysymyksiin, otan esille eräitä itsessään kiinnostavia ja tätä pohdiskelua ajatellen erinomaisen valaisevia kielteisiä reaktioita, joihin näytelmäni johtivat.¹¹

Saako historiantutkija kirjoittaa fiktiivisen historiallisen näytelmän?

Ensimmäisestä näytelmästäni lähtien vastaanottoa leimasi, osin suorastaan dominoi, näytelmien historialliseen taustaan kohdistuva kritiikki. Näin tapahtui jo *Kolmenkymmenen hopearahan* osalta, vaikka sen kohde-aika on sijoitettu 1850-luvun alkuun eli suhteellisen kauaksi nykyajasta. Nils von Essen lähti kiivain lehtikirjoituksin *Uudessa Suomessa* ja *Helsingin Sanomissa* sekä osallistumalla aihetta koskeviin keskustelutilaisuuksiin puolustamaan näytelmässä esiintyvän historiallisen henkilön – Carl Gustav von Essenin – mainetta. Uuden Suomen teatteriarvostelussa ja myöhemmässä kolumnissaan Katri Veltheim esitti samanhenkisiä viittauksia samaan ”loukkaukseen”.¹² Katri Veltheim jäi

”ihmettelemään sitä rakoa, mikä jää ohjelmalehtisen antamien elämäkertatietojen ja näyttämöhahmon välille. Sekä myös ihmettelemään, saattoiko itse Niiles Kustaa olla niin synniton ja puhtoinen kuin hän näyttämöllä esiintyy.”¹³

Nils von Essenin mukaan näytelmässä oli Carl Gustav von Essenistä, Ylihärmän silloisesta kappalaisesta, suvun maineikkaasta merkkimiehestä, tehty perusteetta pelkkä konna, joka juonitteli ja sepitteli paljaita valheita.¹⁴ Vähäisemmässä määrässä vastaavanlaisia reaktioita tuli esille koskien muutamia muitakin näytelmän henkilöitä. Muilu-suku paheksui yksityiskirjein ja puhelinsoitoin sitä, että näytelmässä mainitaan yksi suvun esi-isistä – lasimestari Jaakko Rintamäki – suureksi juopoksi. Sitä hän kylä kuulemma olikin, mutta hänellä oli myös ansioita, joita näytelmässä ei esitellä. Sen vuoksi suvun edustajat vaativat tiukasti asianomaisen henkilön poistamista näytelmästä.

Näytelmäni *Tie talvisotaan* herätti itse asiassa vähemmän intohimoja kuin Kolmekymmentä hopearahaa. Miltei ainoaksi lajissaan jäi aatehistorian dosentin, keskustapuolueen johtoportaan kuuluman Kari Hokkasen johtamassa *Ilkka*-lehdessä Anneli Kajannon nimissä ulosannettu arvostelu. Arvostelija kirjoittaa:

”Kun tekstin kirjoittajalla on takanaan historiantutkijan arvovalta, roolitöillä luodut mielikuvat talvisodan politiikoistamme otetaan tosina – Sympatioita ja antipatioita on helppo luoda. Katsoja – ei välttämättä pidä mielessään, että Heikki Ylikangas on paitsi historiantutkija myös poliittinen henkilö.”

Tästä asetelmasta Anneli Kajanto pääseekin sitten kiihdyttämään kynänsä vinhaan laukkaan. Juho Niukkanen ”vakaa, jäyhä, hidaspuheinen, mielipiteissään päättäväinen mies” esitetään näytelmässä ”hermoilevana kiihkoilijana”. Sitä vastoin näytelmässä on ollut ”tarve kiillottaa Tannerin valtiomieskuvaa”. Todellisuudessa mies oli Kajannon mukaan ”ulkopolitiikassa märkäkorva”. Erityisen arkaan paikkaan osuvat näytelmäs-

sä esitetyt puheenvuorot siitä, että U. K. Kekkonen vangitsi kommunisteja pestäkseen kasvojaan äärimmäisen oikeiston silmissä. Näin Kajanto:

”Esimerkiksi Urho Kekkoseen viittaavat repliikit maistuvat kaikessa tarpeettomuudessaan harkituilta ja tarkoitushakuisilta – siksi ikäviltä. Juhani Suomen historiikista tiedämme, että näytelmässä viitatus asian suhteen Ylikangas vähintään oikoi historian mutkia.¹⁵

Lopuksi Kajanto tuo painokkaasti esille syytöksen, että näytelmässä ei ole yhdestäkään maalaisliittolaisesta tehty sankaria. Miksi – vastaus kyllä löytyy. Näin oli menetelty poliittisista syistä. ”Uutta historiankirjoitusta siis meilläkin!” huudahtaa Anneli Kajanto saaden *Keski-Pohjanmaa*-lehden kertamaan samat syytökset.

Kajannon arvostelu on tyyppillinen siinä suhteessa, että kirjoittajaa ei juuri kiinnostanut esitys näytelmänä. Siitä hän esitti varsin suppeasti käsityksiään. Kokonaan vaille taiteellista kritiikkiä arviointi ei sentään jäänyt niin kuin jäi kohta lähemmin puheeksi tuleva Panu Rajalan arviointi *Kun Summa petti* -näytelmästä *Hiidenkivessä* (2/2000).

Muuten Tie Talvisotaan -näytelmän asialperustaan pureutuva kritiikki jäi vähäiseksi, jollei ota lukuun Jukka Tarkan moitetta *Suomen Kuvalehdessä* siitä, että näytelmässä toteutettu muodollisesti kohtelias kielenkäyttö oli epähistoriallista ja virheellistä, ministerit kun joutuivat tekemään päätöksensä suuressa hengenhädässä ja ahdingossa.¹⁶ Joissakin lausunnoissaan Max Jakobson koetti käyttäen lähtökohtanaan kyseistä näytelmää irtautua *Diplomaattien talvisota* -teoksessaan (1955) ilmi tuomastaan tulkinnasta, jonka mukaan sota oli Paasikiveä mukaillen ”Erkon sota”. Tämän vaihtuneen näkemyksensä hän löi sittemmin lukkoon teoksensa myöhemmissä painoksissa.

Kovin kohu nousi kuitenkin näytelmästäni *Kun Summa petti*. Taidearvostelut olivat yleensä myönteisiä, mutta sitäkin kitkerimpiä olivat tutkijain, veteraanien ja yleisönosastoihin kirjoittavien henkilöiden re-

aktiot. Pahennuksen aiheutti näytelmään sisältyvä tulkinta, jonka mukaan Suomen johtohenkilöt – ennen kaikkea pääministeri Risto Ryti ja ulkoministeri Väinö Tanner – otaksuivat jo talvisodan aikoihin eikä vasta muutamaa kuukautta myöhemmin Saksan voittavan suursodan ja toimivat se silmämääränään. Näytelmän taustana olevan tulkinnan mukaan Ryti ja Tanner torjuivat turvautumisen länsivaltain tyrkyttämään sotilaalliseen apuun – torjuivat niin kauan, että rintamatilannekin teki avun pyytämisen mahdottomaksi – ja solmivat Saksan neuvon seuraten raskaan rauhan Neuvostoliiton kanssa. He menettelivät niin siinä uskossa, että Suomi sillä tavoin saisi nopeimmin ja varmimmin Karjalan takaisin. Ehtojen tavaton ankaruus nieltiin, koska rauha koettiin alusta saakka välirauhaksi.

Tähän tulkintaani iski kritiikki osin valtaisalla kiihkolla kiinni. Kynään tarttuivat ensinnäkin useat niistä tutkijoista (mm. Sampo Ahto, Kari Hokkanen, Mauno Jokipii, Ohto Manninen, Jukka Nevakivi, Hannu Soikkanen, Martti Turtola, Krister Wahlbäck ja Olli Vehviläinen), jotka itse olivat tutkineet talvisotaa mutta seurailleet tulkintoissaan tiukasti aikalaispäättäjien sodan päätöspuheissaan ja muistelmissaan viitoitamaa linjaa. Tutkijoiden vanavedessä rynnistivät tavalliset kansalaiset, ennen muita veteraanit, joiden intoa talvisodan lukuisen muistojuhlain puhujat – tavallisimmin em. tutkijoita – halukkaasti ruokkivat. Kirjoittelu oli määrällisesti niin laajaa, ettei sitä

10. Todettakoon, että kirjallisuudentutkimuksessa esiintyy useita ja osin toisistaan poikkeavia historiallisen romaanin määrittelyjä. Vrt. esim. Ihonen (1992) 25 s.

11. Näitä reaktioita on yleisellä tasolla käsitellyt Pirkko Koski artikkelissaan ”Draama, näyttämö ja katsoja” (Heikki Ylikankaan näytelmät Suomen Kansallisteatterissa) teoksessa toim. Anu Koskivirta (1997) *Tie tulkintaan. Jublakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*, Juva, 670–678.

12. *Uusi Suomi* 26.11.1982 ja 23.1.1983.

13. *Uusi Suomi* 23.1.1983.

14. *Helsingin Sanomat* 13.2.1983.

15. *Ilkka* 11.4.1989.

16. Jukka Tarkka (*Suomen Kuvalehti* 18/1989) muodosti Panu Rajalan (*Hiidenkivi* 2/2000) vastaparin siinä, että hän tutkijana teilsä *Tie talvisotaan* -näytelmän taiteellisen puolen, kun taas Rajala teatterimiehenä ja näytelmänkirjoittajana teilsä *Kun Summa petti* -näytelmän historiallisen perustan.

kannata lähteä yksityiskohtaisin viittein kar-toittamaan. Kuvaavaa historiallisten asiaky-symysten dominanssille keskustelussa oli, että kulttuurilehti Hiidenkiven päätoimitta- ja Panu Rajala, itse kirjallisuuden-, ei historiantutkija, teatteritieteen professori, kes- kittyi kokonaan näytelmän arvioinnissaan Saksan-kortin historiallisen uskottavuuden kritikointiin. Näytelmän taiteellisesta puo- lesta hän ei maininnut mitään.¹⁷

Popularisoitu historiallinen dokumentaationäytelmä

Tämä reaktioiden suppea esittely jo riittää perustelevaan johtopäätöksen, joka on väistämätön. Kaikki näytelmäni otettiin voit- topuolisesti – ja suurelta osin yksinomaan – tavanomaisina historiantutkijan tulkintoi- na. Taiteellista autonomiaa niille ei myön- netty; teatteriesityksinä ne eivät herättäneet erityisempää keskustelua. Tuntui kuin nii- den takana hämmöttävä historiantulkinta olisi ollut kriitikoille kiinnostavin. Näin ei asennoitunut pelkästään suuri yleisö, jon- ka osalta menettely olisi ollut ymmärrettä- vää. Niin tekivät myös tutkijat, jopa histo- riantutkijat ja kaiken huipuksi kirjallisuud- entutkijat. Miten se ylipäätään oli ja on mahdollista?

Kun Summa petti -näytelmän osalta ku- vailtuja reaktiota selittää se, että olin jois- sakin lausunnoissani ja lehtikirjoituksissani sekä ennen muuta Veijo Meren juhlaKirjaan vuonna 1998 kirjoittamassani artikkelissa tuonut esille niitä samoja näkemyksiä, jot- ka sitten näytelmän julkitultua aiheuttivat erityisen voimakkaan kuohunnan.¹⁸ Nämä kannanotot tuottivat keskustelua Helsingin Sanomien palstoilla jo ennen Kun Summa petti -näytelmäni esittämistä. Rintamalinjat olivat siten jo valmiiksi hahmottuneet. Mui- den näytelmieni osalta näin ei ollut laita. Tie talvisotaan ei perustunut lainkaan oma- kohtaisiin perustutkimuksiini aiheesta. Pe- rehdyin teemaan vain kirjallisuuden nojal- la ja käsittelin sitä teoksessani *Käänneko- dat Suomen historiassa*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1986.¹⁹ Kolmenkym- menen hopearahan osalta olin kyllä körtti- läistutkimuksissani²⁰ törmännyt aiheeseen, mutta en ollut siitä vielä ennen näytelmä

mitään julkaissut. Tutkimuksellisen analyys- in aiheesta tein teokseeni *Murtuva sääty- valta* (1984), siis vasta sen jälkeen, kun näy- telmäni esittäminen Kansallisteatterissa oli päättynyt.²¹ Talvisodan loppua käsittelevän näytelmäni laadin suurin piirtein samanai- kaisesti, kun muokkasin laajan alkuperäis- lähteisiin tukeutuvan artikkelin aiheesta vuonna 1999 ilmestyneeseen teokseeni *Vä- kivallasta sanan valtaan*.²²

Minkä vuoksi näytelmäni otettiin niin suuressa määrin kuin tehtiin tutkimuksina tai sanokaamme vähintäänkin tutkimusten popularisointeina? Tähän olennaiseen ky- symykseen on kaksi vastausta. Ensinnäkin niin meneteltiin sen perusteella, että olin tutkija. Tätä näkökohtaa myös Pirkko Kos- ki analyysissään korostaa.²³ Minun odotet- tiin tuovan esille sellaista, jonka myös tut- kijana allekirjoittaisin. Ajatus siitä, että oli- sin tutkijana ja näytelmäkirjailijana eri roo- leissa, ei saanut kannatusta. Tutkija on täs- sä katsannossa tutkija aina, myös silloin, kun hän koettaa harjoittaa taidetta, tässä ta- pauksessa kaunokirjallisuutta.

Toinen syy on olennaisempi. Se on se, että itsekkin asennoiduin näytelmiini niin kuin yleisö oletti minun asennoituvan. Toi- sin sanoen käytin niitä välineenä tutkimuk- sen popularisoimisessa. Tämä asiointi käy esille jo siitä, että vastasin kritiikkiin tutki- muksen keinoin – taiteelliseen kritiikkiin- hän ei voi tietenkään mitenkään vastata- kaan. Puolustin siis näytelmässä esitettyjä tulkintoja vetoamalla lähteisiin ja tutkimuk- siin.

Ristiriitastako – ei, vaikka kysyä voidaan, mihin näin sanoessani unohdan sen, että näytelmä on aina fiktiivinen. Sen repliikit on seipiteellisiä, sen henkilöhahmot niin ikään taikka ainakin niihin – silloinkin kun ne kantavat eläneen henkilön nimeä – on siroteltu keksittyjä piirteitä. Näytelmien koh- taukset ovat kokonaan tai (suurimmaksi) osaksi seipiteellisiä nekin. Kuinka siis voin sanoa, että kyse on minunkin mielestäni tutkimuksesta ja ennen muuta sen popula- risoinnista?

Selitys on yksinkertainen. Kaikilla tai ai- nakin miltei kaikilla meillä, niin tavallisilla kansalaisilla kuin tutkijoillakin aina histo-

riantutkijoita myöten, on omia menneisyyteen kohdistuvia mielenkiinnon ja uteliaisuuden kohteita. Saatamme pohtia vaikkapa sitä, mikä sai talonpojat 1500-luvulla tarttumaan nuijiin ja lähtemään sotaan, kohtaamaan lähes varmaa kuolemaa. Minua alkoi joskus 1970-luvun loppu- ja seuraavan vuosikymmenen alkutaitteessa kiinnostaa, mikä loppujen lopuksi hajotti pitkään nousuuntaisen pietistisen herätysliikkeen vuonna 1852? Riittävätkö syyksi – sitä mietiskelin – kirjallisuudessa esille tuodut seikat: heränneitten pääauktoriteetin N. G. Malmbergin juopottelut ja naisseikkailut vai oliko hajaannuksessa kyse jostakin muustakin. Ryhdyin ottamaan selvää asiasta. Näytelmä Kolmekymmentä hopearahaa kaikkinne sepitteellisyyksineen repliikeistä henkilöihin ja kohtauksiin sisältää vastauksen tähän pääkysymykseen. Se vastaus on sellainen, että olisin esittänyt sen myös kaikkein säntillisimmin metodisääntöjä noudattavassa tutkimuksessakin, niin kuin sitten myöhemmin teinkin. Täsmälleen samoin tapahtui talvisodan molempia päitä, sen syntyä ja loppua, kuvaavissa näytelmissäni. Edellisessä minua askarrutti loputtomasti se, miten oli käsitettävää, että kolme ja puolimiljoonainen pikkukansa huonosti aseistautuneena lähtee ilman liittolaisia täysimittaiseen sotaan 183 miljoonan ihmisen suurvaltaa vastaan vieläpä suhteellisen pienien aluevaatimusten – nekin aluevaihtovaatimuksia – vuoksi. Olihan selvää, että Suomi häviöisi ja voittaja määräisi ehtonsa, mitä ja millaisia ne siinä vaiheessa sitten ikinä olisivatkin. Sodan lopun osalta en voinut käsittää, miten ahdistettu Suomi torjui lännen avuntarjoukset ja teki ankan rauhan. Yleensähan päälle kaatuvan sotilaallisen uhan varjostama pikkuvaltio suorastaan kerjää ulkoista apua ja ottaa vastaan, mitä se ikinä saa, vaikkapa vähänkin. Tässä tapauksessa niin ei tapahtunut. Miksi – siitä otin tutkijana selvää. Tulos, lopullinen käsitykseni selityksestä näille mysteeriöille, on nähtävissä näytelmissäni.

Tästä tullaan siihen, että makrotason ilmiöitä koskevia tutkimustuloksia voidaan popularisoida myös näyttämöllisin keinoin. Sanottu ei tietenkään koske tutkimusproses-

sia vielä vähemmän tutkimusten lähdeperustaa. Se koskee päätulosta, päävastausta. Näin yksinkertaista se on. On mahdollista esittää yleisen tason historiallisia kysymyksiä ja pukea niihin tutkimuksin annettu vastaus näytelmän muotoon. Silloin vain on aina muistettava, että ainoastaan näytelmän sanoma, sen kokonaistulkinta, lankeaa yksin tutkimuksellisten tulkintojen kanssa, ei yksityiskohdat. Ne ovat ja pysyvät näytelmässä toisin kuin tutkimuksessa sepitteellisinä.

Kun kaikki tämä otetaan huomioon, tutkijan laatimia historiallisia näytelmiä ei pitäisi koskaan verratakaan kirjailijain laatimiin näytelmiin. Ne eivät yksinkertaisesti mahdu samaan kategoriaan. Kirjailijain tehtävänä ei ole välittää tutkimuksin perusteltavissa olevaa historiallista tulkintaa katsojille. Tutkijalla se tehtävä näyttää olevan, halusipa hän sitä taikka ei. Minusta teatterimaailma, joka mielellään korostaa avarakatseisuuttaan ja suvaitsevaisuuttaan, voisi sallia senkaltaisen näytelmällisen alalajin olemassaolon, jota itse edustan. Popularisoitu historiallinen dokumentaationäytelmä puolustaa paikkaansa, ainakin suuren yleisön suosiota mittapuuna pitäen.

17. *Hiidenkivi* 2/2000.

18. Heikki Ylikangas (1998) *Valttiässä jota ei käytetty. Jublakirja Veijo Meren täyttäessä 70 vuotta 31.12.1998*, Helsinki, 278–305

19. Heikki Ylikangas (1993) *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*, Neljäs painos, Juva, 189 s.

20. Heikki Ylikangas (1979) *Körttiläiset tuomiolla. Masoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*, Keuruu, eri kohdin.

21. Teoksessa on laaja artikkeli otsikolla *Erään kansanjohtajan nousu ja tubo*.

22. *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäivään* (1999), Juva, 285 s.

23. Koski (1997) 671–673.

KAI HÄGGMAN

Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historiantutkijalle?

Dos. Kai Häggman tarkastelee artikkelissaan kaunokirjallisuuden ja historiantutkimuksen suhdetta. Kummatkin ovat sidottuja aikaansa arvoihin ja mentaliteetteihin.

■ Suomalaiset historiantutkijat ovat aina vähän vierastaneet suomalaista kaunokirjallisuutta, niin tutkimuskohteena kuin lähteenäkin. ”Alkuperäisiä asiakirjoja” arvostavassa tutkimustraditiossa kaunokirjallisuus on käsitetty epäluotettavaksi seipiteeksi, jota on ehkä vain ohimennen käytetty elävöittämään tutkimusta. Muuten kaunokirjallisuus on kernaasti jätetty esteettisiä, psykologisia tai henkilöhistoriallisia seikkoja painottavan kirjallisuudentutkimuksen vaivoiksi. Malliesimerkki tästä historiantutkijoiden epäluuloisuudesta ja ylemmydentunnosta on Väinö Linnan teosten tiimoilta 1960-luvun alussa käyty keskustelu.¹

Terve epäluuloisuus on aina paikallaan; esimerkiksi suomalaista varhaiskeskiajan yhteisöä tutkiva tuskin suuremmin valaistuu Santeri Ivalon varhaiskeskiaikaa käsittelevistä romaaneista. Toisaalta, näin kauempaa katsoen historioitsijan koulutuksen saaneen Ivalon ja kaunokirjallisia tehokeinoja suosineen professori Jalmari Jaakkolan samaan aikaan eri foorumeilla esittämällä historianäkemyksillä oli myös paljon yhteistä. Kumpikin korosti kirjoissaan suomalaisten ikäaikaista taistelua itää vastaan ja löysi esihistorian hämäristä sellaista erityistä ”suomalaisuutta”, jota nykytutkimus ei samoista lähteistä välttämättä löydä. Ivalo ja Jaakkola olivat aikansa lapsia, ja itsenäisen isänmaan perustamisvuodet löivät leimansa niin Suomen historian professorin kuin kaunokirjailijankin tuotantoon.

Edellisessä piileekin luultavasti asian

ydin. Historiantutkijat ovat tuijottaneet silmänsä kipeiksi historialliseen romaaniin ja sen todellisuuskuvauksiin sekä unohtaneet varsinaisen kaunokirjallisuuden. Samalla on ehkä unohtunut sekin, että kaunokirjallisuus kertoo historiantutkijalle enemmän kirjoittamisajankohdastaan kuin siitä ajasta, jota se kulloinkin kuvaava. Paavo Rintalan 1960-luvulla kirjoittama mutta 1940-lukua kuvaava *Sissiluutnantti* on varmasti antoisampi lähde 1960-luvun kuin 1940-luvun historiaan. Teoksen käyttöarvo 1960-lukulaisena dokumenttina lisääntyy vielä huomattavasti, kun ryhdytään tutkimaan niitä tunnetusti voimakkaita reaktioita, joita *Sissiluutnantti* synnytti lukevan yleisön keskuudessa. Ilman lukijoita ei oikeastaan ole kirjaakaan. *Sissiluutnantti* muuttui painetusta ja yhteen sidotusta paperipinosta historialliseksi tahtumaksi vasta lukijoidensa myötä.

Valtaosa varsinkin suomalaisesta romaanitaiteesta on kuitenkin kuvannut joko välitöntä lähimenneisyyttä tai kirjoittamisajankohtaansa. Suomalaisen kaunokirjallisuuden suuri linja syntyi 1800-luvun ”muikkua ja kaljaa” -realismin myötä, ja hämmästyttävän pitkään meillä on myös pidetty ”todellisuuden” jäljentämistä kirjailijan päätehtävänä. Hyvä kirjailija kiteyttää, tyypittelee, kärjistää tai parodioi todellisuutta, mutta ainakin toiseen maailmansotaan saakka sankka joukko kirjailijoita tyytyi lähinnä kuvaamaan ja kommentoimaan ympäristöään. Tässä mielessä keskinkertaisen kirjailijan teokset saattavat kiinnostaa historiantutkijaa enemmän kuin hyvän. Kaikki muistavat 1930-luvulta Pentti Haanpään tai Olavi Paavolaisen kaltaiset valovoimaiset yksilöt, mutta kuka enää lukee Eino Railoa, Juhani Konkkaa tai Reino Rauanheimoa? Kotikutoinen, kömpelö ja ohjelmallinen realismi on aina vahvasti sidoksissa aikaansa, eikä 1930-luvun henkistä ilmapiiriä todella tavoita ellei ole lukenut Eino Railon kaltaista, aikanaan erittäin suosittua kirjailijaa.

Kaunokirjallisuus on kaikkien muiden historioitsijoiden käyttämien lähteiden tavoin tietenkin puristettava lähdekriittisen mankelin läpi. Vastaavasti kaunokirjallisuus todistaa useimpien lähteiden tavoin myös monesta eri asiasta samaan aikaan. Tuomio-

kirjoja on tutkimuksessa perinteisesti käytetty paitsi rikoshistorian myös esimerkiksi paikallishistorian tai sosiaalishistorian lähteenä. Samansuuntaista dokumenttiarvoa on kaunokirjallisuudellakin. Esimerkiksi K. J. Gummeruksen, Pietari Päivärinnan tai Kauppi-Heikin teokset vyöryttävät esiin sellaisia dokumenttiluonteisia todistuksia suomalaisen 1800-luvun maalaisyhteisön toiminta- ja ajattelutavoista, joita ei monesta muusta lähdesarjasta tavoita.² Teokset pitää vain puhdistaa kirjailijan ajankohtaisista pyrkimyksistä, vahvana leimunneista aatteista ja muista sisältöön vaikuttaneista tekijöistä. Tutkija unohtaa hetkeksi juonen, päähenkilöt sekä kirjailijan kaikkitietävän kertojanäänen ja keskittyy metsästäämään pinnan alta erottuvaa henkistä maisemaa. Samaa lähiluvun tai etäännyttämisen metodia voi 1900-luvun osalta erityisen vaivattomasti käyttää Kalle Päätaloon. Päätalon tuotanto on toistaiseksi avaamaton aarreaitta mm. mentaliteetteja, arkea, sukupuolirooleja tai työtä tutkivalle uudempien aikojen historioitsijalle.

Itse asiassa kaunokirjallisuuden dokumenttikäyttö on vietävissä vieläkin pidemmälle, jopa kvantitatiiviseen mittaamiseen asti. Monet vanhemmat romaanit ovat niitä harvoja lähteitä, jotka tarjoavat näköalan aikakauden puhuttuun kieleen. Esimerkiksi 1700-luvulla kirjoitetut romaanit rakentuvat pitkälle henkilöiden välisen dialogin varaan. Englantilainen perhehistorioitsija Naomi Tadmor on kehitellyt ajatusta kirjan kielestä historiallisena dokumenttina ja tehnyt eräänlaisen semanttisen analyysin Samuel Richardsonin vuonna 1740 julkaisemasta erittäin suositusta ajanvieromaanista *Pamela*. Tadmor valitsi kaksi perhehistorioitsijalle tärkeätä avainkäsitettä ”family” ja ”friend”, ja tutki sitten järjestelmällisesti minkälaisia erilaisia merkityksiä näille käsitteille annetaan ja minkälaisissa sosiaalisissa yhteyksissä ne esiintyvät. Idea on hyvä ja toimiva, varsinkin kun tarkasteluun liitetään mukaan tarpeellinen sosiaalishistoriallinen kehys.³

Pentti Renvallin useasti lainatun toteamuksen mukaan on jopa poikkeuksellista, että historiantutkijan pöydälle päätyneessä

asiakirjassa pyrittäisiin kertomaan totuus, vain totuus ja koko totuus.⁴ Tämä koskee kaunokirjallisuutta siinä kuin raastuvanoikeuden todistajanlausuntoja tai poliitikon päiväkirjoja, sanomalehtien sisällöstä nyt puhumattakaan. Kaunokirjailijan ”todistajanlausunnot” tosin muista edellisistä esimerkitapauksista poiketen perustuvat usein tavallista tarkempiin tutkimuksiin ja haastatteluihin.

Hämeenkyrön perspektiivi

F. E. Sillanpää esimerkiksi kirjoitti 1917–18 *Kyrön Sanomiin* lukuisan määrän artikkeleita ja pakinoita joissa hän käsitteli ajankohtaisia poliittisia tapahtumia sekä paikallisia konkreettisia ongelmia. Kesällä ja syksyllä 1918 Sillanpää kirjoitti romaanin *Hurskas kurjuus*, jossa hän käsitteli osittain samoja asioita kuin lehtikirjoituksissaan. Perinteisen ja vallitsevan historiantutkimuksen metodiopin mukaan Sillanpään sanomalehtiartikkeleille tai 1917–18 kirjoittamille kirjeille annetaan ilmeisesti lähteenä suurempi todistusvoima kuin Hurskaalle kurjuudelle. Käytännössä Hurskas kurjuus on vuotta 1918 tutkivalle kuitenkin paljon antoisampi ja tärkeämpi dokumentti. Kirjeissään Sillanpää lähinnä valitteli rahapulaansa ja sanomalehtimies-Sillanpään näkemykset ovat yksipuolisempia ja värittyneempiä kuin kirjailija-Sillanpään. Hurskaassa kurjuudessa kirjailija pyrki tietoisesti irrottautumaan valkoisesta tai punaisesta tulkinnasta ja totesi kustantajalleen kirjoittavansa vain ”tarkkaa historiallista totuutta”. Ilmeisesti myös mm.

1. Artikkelin pohjautuu dosentti Irma Sulkusen ja kirjoittajan yhdessä Helsingin yliopiston Historian laitoksella pitämään luentosarjaan ”Runebergistä Salamaan. Suomalaista yhteiskuntahistoriaa kirjojen kautta.” Kaunokirjallisuuden käyttöä historiantutkimuksen lähdeaineistona ja inspiraationa käsittelevä opetusprojekti tulee saamaan myös jatkoa.

2. Vrt. Jouko Teperi (1986) *Elämää maaseudulla sata vuotta sitten: suomalainen yhteiskunta Pietari Päivärinnan kuvaamana*, Porvoo: WSOY.

3. Kai Häggman (1996) *Jobdatus perbehistoriaan*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11, Helsinki, 100–102; Naomi Tadmor (1989) ”Family” and ”friend” in *Pamela: a case study in the history of the family in eighteenth-century England*, *Social History*.

4. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo: WSOY, 205.

Hämeenkyrön suojeluskunta tulkitse teoksen enemmän faktaksi kuin fiktioksi, koska F. E. Sillanpäää uhkailtiin paljastustensa vuoksi eri tavoin, ja myös teoksen kustantajaa lähestyttiin tiukkasävyisellä kirjeellä. WSOY:n toimitusjohtaja Jalmari Jäntti vakuutti epäilijöille, että teos julkaistiin puhtaasti kirjallisten ja dokumentaaristen ansioidensa takia.⁵

Sillanpäällä oli toki kirjailijan vapaus tyytillä ja yksinkertaistaa asiaansa. Heikki Ylikangas on osoittanut, että hän pyrki vaikuttamaan punavankien kohtaloon ainakin armahdusten kautta.⁶ Sillanpäällä oli kosolti yleisinhimillistä myötätuntoa hävinneen puolen kohtalon suhteen, mutta mikään punaisen puolen myötäjuoksija hän ei ollut. Punaisia huligaaneja kirjailija höyhensi teksteissään ennen ja jälkeen kansalaisyhtymisen.

Hurskas kurjuus on edellisten pyrkimysten lisäksi myös tarkkasilmäinen aikalaiskuvaus paikallistason tapahtumiin Suomessa vuonna 1918. Samalla se tarjoaa historiantutkijaa inspiroivan tulkinnan vuotta 1918 edeltäneestä kehityksestä. Sillanpää katsoi asioita kapinaan ryhtyneiden töllin ukkojen ja akkojen kapinaa kukistaneiden talollisten perspektiivistä. Oikeastaan koko kirjan perusteena oli näyttää sivistyneistöä edustaneille lukijoille se, että ”alhaiselle kansalle” Suomen lähihistorian järjestyvät tapahtumat olivat varsin etäisiä ja vähämerkityksellisiä. Suomalaisuusliike, sortokaudet, suurlakko, jopa äänioikeus tai sosialismin aatteet olivat arkisen elämästä selviytymisen rinnalla toissijaisia. Sillanpäää voisi nimittää jonkinlaiseksi vaistonvaraiseksi mikrohistorioitsijaksi. Kirjailija käytti Väinö Linnan teoksiin olennaisesti liitettyä ”sammakoperspektiiviä” jo ennen, kuin Linna edes oli syntynyt.

F. E. Sillanpää kuvasi ”tavallisen ihmisen” juhtamaista raadantaa ja kuolemantäyteistä arkea satuttavasti ja muistutti elämän realiteeteista:

”Eipä voisi juuri keksiä keinotekoisempaa tutkimuksen esinettä kuin mikä oli Toivolan Juhana suhde siihen kansallisten kärsimysten jaksoon, joka tunnetaan nimellä sortovu-

det. Toivolan Juhana kärsimykset eivät siihen aikaan olleet juuri entisestään kummempia eikä hän siinä maailmassa, jossa hän liikkui, muuallakaan nähnyt mitään erinomaisia kärsimyksiä. Talon isäntä nyt ainakaan ei kärsinyt, sillä hän vaurastui vaurastumisestaan – Juhana tapainen väki ei parhaalla tahdollaankaan olisi päässyt selville, mikä Suomen kansan asemassa nyt yhtäkkiä olisi ollut niin erinomaisen synkkää. Kun talolliset selvästi yhä vain pullistuivat eikä pitäjän herroissakaan näkynyt mitään köyhtymisen eikä laihtumisen merkkejä, niin oli alhaiselle kansalle käsittämätön se hätä ja hämminki, joka sielläpäin vallitsi – Taitaa olla niiden virat jollakin lailla vaarassa.”⁷

Väinö Linnan tai kenen tahansa kunnianhimoisen historioitsijan tavoin F. E. Sillanpää ei tyytynyt vain ruohonjuuritason tapahtumien kuvaamiseen, vaan rakensi synteesiä ja pyrki rajatun paikallisen todistusaineiston avulla kommentoimaan myös suurempia rakenteita ja tulkintoja. Sillanpäälle ”työväen vallankumous” esimerkiksi oli lähinnä sattumanvaraista ajalehtimistä. Monet punakaartilaiset vain vedettiin mukaan ”ajan paisuvaan huminaan”, ja kumous toteutui, heillä ei ollut selvää käsitystä siitä, mitä saadulla vallalla olisi pitänyt tehdä. On kuvaavaa, että aikalaiset eivät oikein innostuneet Hurskaasta kurjuudesta. Kirjaa vierastettiin sekä voittaneiden että hävinneiden puolella, mitä sinällään jo voi pitää eräänlaisena suosituksena myös kirjan ajankohtaisesta dokumenttiarvosta. Uudempi historiantutkimus on vastaavasti havainnut teoksen ansiot tässäkin suhteessa.⁸

Edellisen Sillanpää-esimerkin valossa tuntuikin siltä, että kaunokirjallisuus (sekä sen aikalaisvastaanotto) on erityisen käyttökelpoinen lähdeaineisto silloin, kun tutkitaan murroksia todella keskeisissä mutta vaikeasti hahmotettavissa, ihmisten identiteettiin ja maailmankuvaan liittyvissä ilmiöissä. Ei liene sattumaa, että suuret suomalaiset kulttuurikiistat, esimerkiksi ns. kirjasodat, ovat 1840-luvulta 1970-luvulle syntyneet usein uskontoa tai seksuaalisuutta käsittelevien teosten ympärille. Itsenäisen Suomen aika-

na sytykkeenä on ymmärrettävästi toiminut myös sota ja Suomen armeija, keskeisiä identiteettitekijöitä nekin. Juuri kaunokirjallisuudesta meillä on kiistelty poikkeuksellisen voimakkaasti ja koko ”kirjasodan” käsite on jotenkin tyypillisesti suomalainen luomus. Historiantutkijalle kirjasota kertoo tietenkin paljon muustakin kuin vain kulttuuripiirien kuppikuntien vastakkaisuuksista. Kunnan riita on aina kuin raju ukonilma salamoineen; maisema valaistuu hetkelisästi ja esille tulee näkymiä, jotka muuten jäisivät pysyvään pimentoon.

Jouluyö Pariisissa ja kirjasota valtiopäivillä

Suomalaisia kirjasotia tutkineet Pekka Tarkka ja Ilkka Arminen ovat keskittyneet ennen muuta 1960-lukuun. Tarkka itse kehitti koko kirjasodan käsitteen 1960-luvun puolivälissä. *Tuntematon sotilas, Täällä pohjantähden alla, Sissiluutnantti ja Juhannustanssit* osoittivat tuolloin, että kirjallisuus oli Suomessa ainutlaatuisesti koko lukutaitoisen kansan asia. Armisen mukaan juuri tuolloin kirjailijoiden ja lukevan yleisön maailmankuvat ovat Suomessa olleet kaikkein räikeimmässä ristiriidassa keskenään.⁹

1960-luvun kulttuurimurroksen merkittävyttä ei käy kiistäminen, mutta on hyvä huomata, että jo 1800-luvulla kirjallisuudesta kiisteltiin tavalla, joka täyttää Armisen ja Tarkan määrittelemät kirjasodan tunnusmerkit. Ehkä ensimmäinen merkittävä teos tässä mielessä oli C. J. L. Almqvistin *Det går an*, joka synnytti 1840-luvun alkupuolella Ruotsissa ja Suomessa vuosikautia jatkuneen keskustelun naisen asemasta, avioliiton moraalista, ateismista, sosialismista ja yksilön oikeuksista. Suomalaisen sivistyneistön mielipidejohtajat tuomitsivat järkyttyneenä rakastetun ja arvostetun kirjailijan teoksen, ja J. V. Snellman kirjoitti teokselle jopa jatko-osan, jossa hän yritti oikaista Almqvistin aatteita.¹⁰

1840-luvulla valtiopäivät eivät kokoontuneet ja suomalainen lehdistö oli vielä lapsenkengissä. 50 vuotta myöhemmin julkisuuden muodot olivat jo aivan toisella tasolla, ja Juhani Ahon *Yksin* sai valtiopäivätkin hereille. Voisi jopa suhteuttaa asiat niin,

että Hannu Salaman eduskunnan ja lehdistön taholta 1960-luvulla saama kohtelu oli vain kahakka verrattuna Ahon aiheuttamaan rähinään. Aho sai sentään vastaansa koko edustajainhuoneen ja hänen kauttaan pyrittiin leimaamaan ja syyllistämään koko kirjailijakunta. Yksin sai varautuneet suomalaiset esittelemään julkisuudessa sellaisia tunteita ja ajatuksia, jotka yleensä pysyivät piilossa. Yhteiskunnan ja arvojen murros kiteytyi yhdestä ohuesta kirjasta käydyssä keskustelussa. Siinä sen itseään suurempi ansio.

Juhani Aho oli jo arvostettu kirjailija vastaanottaessaan syksyllä 1890 kustantajaltaan ainutlaatuisen suuren 2 200 markan tekijänpalkkion uudesta kirjastaan. Aho sai itselleen peräti 40 prosenttia kirjan kauppahinnasta eli huomattavasti enemmän kuin kukaan muu kustantajansa Werner Söderströmin kirjailija. Vastaavasti Yksin toi tekijälleen ja kustantajalleen valtavasti julkisuutta. Erään aikalaisarvion mukaan mikään suomalainen kirja ei ollut koskaan aiemmin herättänyt niin laajaa huomiota ja niin paljon väittelyä.¹¹ Kustantajan kannalta asiassa oli se ikävä puoli, että kirjan saama huomio oli yhä enemmän negatiivista. Lukuisat sanomalehdet ja kymmenet valtiopäiväedustajat tuomitsivat Ahon kirjan ”saastaksi”, ”pornografiaksi” tai ”myrkyksi” ja Ahosta tehtiin ”rumakirjailijoiden” kuningas. Kärkkäimmät, postimanifestin ja muiden venä-

5. Kai Häggman (2001) *Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*, Porvoo: WSOY, 268–270.

6. Heikki Ylikangas (1990) 'F. E. Sillanpää ja kansalaisuutta'. Teoksessa *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi*, Porvoo: WSOY.

7. F. E. Sillanpää (1982) *Hurskas kurjuus*, Keuruu: Ota-va, 104.

8. Esim. Risto Alapuro & Henrik Stenius (1987) 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan', teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, Vaasa, 49.

9. *Ilkka Arminen* (1999), 'Kirjasodat', teoksessa Pertti Lassila (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3*, Vammala: SKS.

10. Kiistasta lisää esim. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179, Helsinki, 11–15, 162–176.

11. Valvojan arvostelijan O. Relanderin arvio, *Valvoja* 1891, 521.

läistämistoimien säikäyttämät valtiopäivämiehet syyttivät Ahoa jonkinasteisesta maanpetturuudesta:

”... kirjailija on juuri tällä hetkellä, jolloin hänen olisi syytä ottaa osaa kansansa kärsimyksiin ja rohkaista sen laimentunutta isänmaallista mieltä, ikäänkuin vieraantuneena kansastansa ohjannut oivan runoratsunsa Pariisin lokaviemäreihin, joista hän noutaa lokaa, jota syöttää kansallensa ikäänkuin sillä lohduttaakseen ahdistuksen tilassa olevia kansalaisiansa.”¹²

Yksin herätti intohimoja jo sen takia, että se oli ensimmäinen suomenkielisen kaunokirjailijan teos, jonka kirjoittaminen oli suoraan rahoitettu valtion varoilla. Maan lupavimmaksi kirjailijaksi laskettu Aho sai senaatilta 3 000 markan matka-apurahan, jonka hän käytti talvella 1889–90 Pariisiin suuntautuneeseen opintomatkaan. Aho kirjoitti kirjansa suureksi osaksi Pariisissa ja myös kirjan päähenkilö viettää valtion stipendiaattina aikaansa samassa kaupungissa. Kirjan aiheuttama ikävä julkisuus johtui paljolti siitä, että kotimaassa teosta luettiin eräänlaisena matkakirjana, kuvauksena Ahon Pariisin vierailusta.¹³ Sama yksivakaa lukutapa ulottui jopa taiteilijoihin, sillä hurjastunut Jean Sibelius tulkitsi asian niin, että yksinäisen stipendiaatin romanttisen kaipuun kohde oli todellisuudessa hänen morsiamensa Aino Järnefelt.¹⁴ Suurta yleisöä ja valtiopäiviä taas kuohutti lyhyt kohta, jossa suomalainen stipendiaatti viettää jouluyön pariisilaisen prostituoidun luona. Taistelu käynnistyi monien myöhempien kirjatsien tapaan muutamasta sivusta.

Yksin on Ahon kirjaksi poikkeuksellisen epäkansallinen, tekijänsä vakava pyrkimys suureksi eurooppalaiseksi kirjailijaksi. Eurooppalaista menestystä ei tullut ja myös välitön aikalaisvastaanotto kotimaassa oli huono. Kirjasta kirjoitettiin sanomalehdissä paljon ja pitkään, mutta ilmeisesti sen saama julkisuus oli niin negatiivista, ettei kauppa käynyt tavalliseen ”ahomaiseen” tapaan. Monet kriitikot ihmettelivät päähenkilön tunnetilojen erittelyyn keskittyvää tyyliä turhanpäiväisenä ”mielenhautomisena” ja

yleensä tuomitsivat jouluyön eroottisen kohtauksen.¹⁵ Yksin ei kuitenkaan jäänyt unohtuksiin, ja jo reilun kymmenen vuoden päästä sitä pidettiin jopa tekijänsä parhaimpiin kuuluvana. Tyypillinen kirjason tunnusmerkki tämäkin. Huonoista kirjoista ei ilmeisesti ole sodan sytykkeeksi asti.

Valtiopäiväkysymykseksi Ahon kirja nousi mm. siksi, että valtiopäivät päättivät samaan aikaan mahdollisesti jaettavista kirjailija-apurahoista. Apurahat olivat herättäneet aiemmilla valtiopäivilläkin moralisoivaa vastustusta, ja nyt monen edustajan mitta oli täysi. Ahon teos otettiin esimerkiksi kaiken uudemman kaunokirjallisuuden rappiosta ja valtion apurahat haluttiin kieltää kirjailijoilta kokonaan. Asia oli ennen kaikkea periaatteellinen, sillä kaunokirjailijoille oli aiemmin annettu vain pari pienehköä stipendiaattia eikä nytkään ollut puhe kuin muutamasta tuhannesta markasta. Rynnäkköä johtivat pappissäädyn arvostetut mielipidejohtajat piispa Gustaf Johansson ja pastori Elis Bergroth. Bergrothin mukaan todelliset kirjailijat, kuten Runeberg ja Topelius, eivät olleet tarvinneet Pariisin matkoja, vaan kirjoittaneet rakastetut teoksensa varsinaisen leipätyön ohessa. Bergrothin, Johanssonin ja monen muun edustajan mielestä Suomen kokoiseen maahan ei missään tapauksessa tarvittu päätoimisia kirjailijoita, ja Ahon tai Minna Canthin tapaisia ”isänmaan haudankaivajia” ei kaivattu lainkaan. Johansson tuomitsi kirjailijan lisäksi myös Ahon ”siveellisesti piittaamattoman” kustantajan. Tuomiota jyrkensi se, että piispa Johansson totesi yksiselitteisesti puhuvansa koko Suomen kansan nimessä ja toivovansa kaiken kaunokirjallisuudelle jaettavan rahoituksen kieltämistä.¹⁶

Muissa valtiopäiväsäädöissä puheet olivat Ahon kirjan suhteen samansuuntaisia. Ahoa ei puolustanut oikeastaan kukaan, mutta jotkut edustajat muistivat mainita, että maassa julkaistiin jatkuvasti myös siveellisesti arvokasta kirjallisuutta. Kirjailijoista puheenvuoroja käyttivät myös mm. edustajat J. R. Danielson ja Pietari Päivärinta, jotka sanoutuivat irti kaikesta epäsiiveellisestä kirjallisuudesta, mutta toivoivat ettei yhden ”kompastumisen” takia hävitettäisi

koko nousevaa kansalliskirjallisuutta.¹⁷ Juhani Aho seurasi puheenvuoroja lehtereillä ja oli tyytyväinen herättämästään reaktiosta. Hän oli lehtikirjoituksissaan esittänyt mm. pappissäädyn lakkauttamista valtiopäiväsäätynä ja sanonut koko säädyn toimivan täysin piispojen talutusnuorassa. Nyt papisto näytti paljastavan mustimman olemuksensa myös kirjallisuuskysymyksessä. Aho oli aiemmilla valtiopäivillä käytyä kirjallisuuskeskustelua kuvatessaan nimittänyt papistoa mm. ”mustaksi muuriksi”, joka teki kaikkensa ”edistyksen virran kääntämiseksi.”¹⁸

Bergroth ja Johansson julkaisivat kumpikin erittäin hyvin menestyneitä uskonnollisia kirjoja samassa kustannusliikkeessä kuin Aho, ja katsoivat niin kirjailijoina kuin kansanedustajinakin toimivansa hyvän kirjallisuuden puolesta ”inhokirjallisuutta” vastaan. Heille kirjallisuudesta käyty yhteiskunnallinen keskustelu oli konkreettista taistelua sieluista ja lukijoista, jopa koko maan kohtalosta. Kyse oli puolin ja toisin myös henkilökohtaisesta kaunasta. Minna Canth ja Juhani Aho olivat julkisuudessa astuneet mm. kaiken naisemansipaation jyrkkänä vastustajana tunnetun Johanssonin varpaille, ja piispa Johansson manasi useilla valtiopäivillä ja kristillisessä lehdistössä kirjailijoiden päälle tulta ja tulikiveä.¹⁹

Teoksesta käyty keskustelu kuvaa hyvin myös kirjailijan asemaa 1800-luvun lopun Suomessa. Kaunokirjallisuuden vastattavaksi asetettiin muihin taiteenaloihin nähden aivan poikkeuksellisia odotuksia ja pelkoja. Valtiopäivämiehet korostivat kirjallisuuden merkitystä Suomen kansan siveellisen mielialan ehkä tärkeimpänä vaikuttajana. Mikään ei niin kohottanut kansan mieltä kuin hyvä kirjallisuus ja vastaavasti mikään ei ollut niin turmiollista kuin huono kirjallisuus. Kirjailija-apurahojen puolesta tehdyissä esityksissä korostettiin kaunokirjallisuuden ”helppotajaisuutensa” ansiosta olevan muuta kirjallisuutta tehokkaampi väline kansallisessa selviytymiskamppailussa:

”Ei voitane nimittäin olla tunnustamatta sitä suurta merkitystä, joka varsinkin pienen kansan on pantava kaunokirjallisuuteen,

joka kuvastaa kansan luonnetta ja tuopi esille se keskuudessa vallitsevat omituisuudet ja katsantotavat. Alkuperäisen kaunokirjallisuuden kautta oppii kansa tuntemaan oman itsensä ja voipi säilyttää itsenäisen kansallisen sisältönsä sulamasta liiaksi ulkomaisiin elementteihin; voipi siten paremmin pysyttää itselleen sijan kansakuntien joukossa.”²⁰

Kirjailijalle oli siis varattu eräänlainen kansallisen profeetan osa. Väärälle profetaalle – kansansa harhaan johtajalle – tuomiokin luettiin tästä syystä tavallista ankarampana. Puhe kirjailijan ja kustantajan moraalista vastuusta ei ollut sanahelinää. Kaunokirjallisuus herätti selvästi eniten intohimoja fennomaanien hallitsemisessa talonpoikais- ja pappissäädyissä. Valtiopäiväedustajat näkivät kirjallisuuden voiman myös siinä, että se oli ainoa taiteenlaji, jolla oli mahdollisuus tavoittaa kaikki kansankerrokset. Muista taiteista saivat nauttia lähinnä vain Helsingin herrat ja rahamiehet, mutta kaunokirjallisuus ”leviää yhtä hyvin erämaan mökkiin kuin kaupungin palatseihinkin. Siitä enemmän kuin mistään muusta taiteesta on useammilla tilaisuus nauttia.”²¹

Yksin-romaani rasitti Werner Söderströmin ja Juhani Ahon välejä katkeamispisteseen vielä vuosikymmentä myöhemmin.

12. Edustaja Leppäsen puheenvuoro 29.4.1891. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891, toinen vihko.

13. Esim. keskustelu talonpoikaissäädystä s. 962–993. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891, toinen vihko.

14. Juhani Niemi (1985) *Juhani Aho*, Pieksämäki, 86.

15. Niemi (1985) 85–93.

16. Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1891, ensimmäinen vihko s. 670–678.

17. Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1891, ensimmäinen vihko s. 667–669; Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä 1891, toinen vihko s. 983–985.

18. *Savo* 17.5.1888.

19. Gustaf Johansson Werner Söderströmille 31.10.1894 (kirjailijoiden kirjeet, WSOY:n arkisto).

20. K. J. Högmanin anomus vuoden 1888 valtiopäivillä. Anomusmietintö N:o 9. Asiakirjat valtiopäivillä Helsingissä vuonna 1888, viides osa. Vuoden 1891 valtiopäivillä esitettiin runsaasti samanlaisia mielipiteitä.

21. Edusmies Roinin puheenvuoro 29.4.1891. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891, toinen vihko.

Söderström ei koskaan suostunut ottamaan teoksesta Ahon vaatimaa toista painosta. Myös kustantajan sukulaiset kauhistelivat kohua ja läheinen neuvonantaja Aatto Suppanen uhkasi perustaa oman kustannusliikkeen sekä jättää Söderströmille ihmistä alentavan roskakirjallisuuden kustantamisen. Suppasen mukaan Söderströmin julkaisema uskonnollinen kirjallisuus ei hyvittänyt kaikkea sitä pahaa, minkä Yksin oli aiheuttanut. Aikalaismielipiteen jyrkkyyttä kuvaa sekin, että teos oli 1890-luvulla yksi niistä harvoista nimeltä mainittuja suomalaisia kirjoja, joita opettajat pyrkivät sensuroimaan oppilailtaan.²²

Toisaalta kustantajan tilannetta helpotti huomattavasti se, että hän sai juuri kiusallisten valtiopäiväkeskustelujen aikana julkaista kokonaan toisenlaista Ahoa. Kokoelma *Lastuja* ilmestyi 25.4.1891 ja jo neljän päivän päästä edustaja Jonas Castrén heilutteli valtiopäiväistunnossa kädessään painotuoretta kirjaa. Castrén kehoitti jokaista valtiopäivämiestä lukemaan kokoelmasta malliksi sellaisia kertomuksia kuin *Idän balla*, *Katajainen kansallisuuteni* tai *Nuoruuden unelma*. Ne luettuaan vastahakosimmankin kansanedusmiehen oli tunnustettava, että suomalaiset kirjailijat olivat isänmaallisessa rintamassa ensimmäisinä vastaanottamassa idän myrskyjä. Lastujen kirjoittaja sai Castrénilta jopa pariisilaisen jouluyön anteeksi, ja samanlainen kollektiivinen anteeksianto seurasi julkisuudessa yleisemminkin. *Valvojan* mukaan lastut muuttivat monen mielen ja sovittivat sen, minkä edellinen kirja oli rikkonut. Yksin oli erehdys, mutta tärkeintä oli se, että Aho koettiin vaaran hetkellä olevan isänmaan asialla.²³

Ahon kokema myllytys toistui seuraavien vuosikymmenten aikoina monta kertaa. Mm. Pentti Haanpää, Maria Jotunia, Mika Waltaria, Helvi Hämäläistä, Paavo Rintalaa, Väinö Linnaa ja Hannu Salamaa vaadittiin kutakin vuorollaan vastaamaan suurelle lukevalle yleisölle fiktiivisten henkilöiden sanoista ja teosta. Nuo sanat ja teot ovat usein olleet teoksen kokonaisuuden kannalta marginaalisia, mutta niiden synnyttämä mielenkuohu todistaa ainakin siitä, että suoma-

laiselle painettu sana ja elävä elämä ovat olleet lähes sama asia. Kaunokirjallisuutta ei ole ymmärretty vain sanataiteeksi eikä kirjailijaa vain taiteilijaksi. Fennomaaninen kirjallisuusohjelma korosti alun pitäen erityisesti romaanitaiteen autenttisuutta aina murreseikoista alkaen. Kirjailijan tehtävänä oli tarjota kaikille nähtäväksi kappale kansamme elämää. Tämä kirjoittamisen ja lukemisen tapa oli voimissaan viime sotiin saakka, ilmeisesti paljon pidempäänkin.

Pienempiä ja suurempia suomalaisia kirjastoja yhdistää myös se, että seipään neenään nostetut ovat olleet suhteellisen nuoria mutta samalla jo laakerinsa ansainneita ja tavallista selvästi arvostetumpia kirjailijoita. He ovat toisin sanoen olleet uuden, nousevan sukupolven puhemiehiä. Originellit yksinajattelijat ja tuuleen huutelijat eivät saa kirjasotaa aikaiseksi. Kaunokirjallisuus muuttaa maailmaa, koska se usein ensimmäisenä osaa pukea sanoiksi sen, mikä on jo muutenkin tulollaan.

22. Aatto Suppanen Werner Söderströmille 19.5.1891 (kirjailijoiden kirjeet, WSOY:n arkisto).

23. Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä 1891, toinen vihko s. 980; *Valvoja* 1981, 521–524.

PERTTI HAAPALA

Väinö Linnan historiasota

Väinö Linna ei milloinkaan kirjoittanut Historialliseen Aikakauskirjaan, eikä hänestä ole kirjoitettu tässä lehdessä tätä ennen ainutakaan artikkelia. Silti tämän ”tuntemattoman” historiantutkijan sanotaan vaikuttaneen suomalaisten historiakuvaan enemmän kuin kenenkään muun viimeisen 50 vuoden aikana. Hän teki suomalaisille historiantutkijoille pahimman mahdollisen: vei heiltä vallan kertoa menneisyydestä. Lisäksi hänet palkittiin teostaan tieteen akateemikon arvolla. Seuraavassa yritetään valaista miten tämä tapahtui.

■ Väinö Linna oli pääteokset julkaistessaan vielä melko nuori kirjailija, *Tuntemattoman sotilaan* ilmestyessä 34-vuotias ja *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiaa kirjoittaessaan alle 40-vuotias. Linnalla ei tuolloin ollut sitä arvovaltaa, jonka seuraavat vuosikymmenet hänelle toivat. Hän oli kirjallisella kentällä haastaja ja historiantutkimuksen kannalta tietenkin täysin ulkopuolinen. Vaikka 1954 ilmestynyt *Tuntematon sotilas* teki Linnasta kuuluisan, hän ei saanut lainkaan sitä arvostusta, jonka omasta mielestään ansaitsi. Häntä pidettiin sekä vanhanaikaisena että rahvaanomaisena kirjailijana. Linnaa ärsytti puhe ”tamperelaisesta tehdastyöläisestä”, joka ei siis ollut ihan oikea kirjailija. Hän ei pitänyt termistä työläiskirjailija ja vinoilikin, että työläiskirjailija on sellainen ”hengen kirjailija”, joka tekee kirjoja työkseen. Tällaisia tuotti hänen mukaansa yliopistosivistys. Linnalla oli kylmä ja ennakkoluuloinen suhde akateemiseen ”riemumaisterikuluttuuriin” ja erityisesti nuoreen kirjalliseen sivistyneistöön.¹

Tuntematon sotilas ei synnyttänyt varsinaista historiakeskustelua, vaikka se antoi kyynisyydessään ja ironisuudessaan itse sodastakin erilaisen kuvan kuin 1950-luvulla

ilmestyneet sotahistoriat ja monet romaanit. Tunnettua on miten Linnaa arvosteltiin siitä, että romaani kuvasi väärin suomalaista sotilasta, varsinkin upseereita ja lottia. Myöhemmin hän sai paljon anteeksi, kun *Tuntematon* alettiin lukea metaforisena kansallisromaanina, *Seitsemän veljeksien* jatko-osana. *Tuntematon* ei horjuttanut kansallista yhtenäisyyttä, vaan näytti vahvistavan sitä luodessaan jälkikuvan, josta rivimieskin löysi itsensä ja tuntemuksensa. Sen avulla ”kansakunta pääsi siviiliin”.²

Kirjailija Linnan yhteenotto historiantutkijoiden kanssa sattui 1950- ja 1960-luvun taitteessa, jolloin Linna oli jo tunnettu kirjailija. Tällöin ilmestyivät *Täällä Pohjantähden* alla -romaanin ensimmäinen ja toinen osa. Teosta odotettiin ja sitä myytiin heti paljon. Nyt Linnalla oli jo nimenä pelottavan paljon vaikutusvaltaa. Odotuksia lisäsi luonnollisesti tieto, että Linna aikoo kirjoittaa myös vuodesta 1918.

Kaksi vuotta aikaisemmin oli ilmestynyt nuoren tutkijan Juhani Paasivirran teos *Suomi vuonna 1918*. Se sai vastakaikua lähinnä työväenliikkeen piirissä, mutta pani toki monen muunkin miettimään. *Historiallisesa Aikakauskirjassa* Paasivirran oma professori L. A. Puntila totesi työn yksipuoliseksi. Siinä katseltiin asioita punaiselta kannalta ja ymmärrettiin näitä tosiasioiden kustannuksella: ”Yhteenvetona voinee sanoa, ettei siihen sisälly historiantutkimuksen lopullinen arviointi - - Paasivirta on osoittanut, että ’virallisen historiantutkimuksen’ kuva on yksipuolinen, tutkimuksen selostaja taas sen, ettei Paasivirta itse ole voinut välttää vastakkaisen suunnan yksipuolisuuksilta”. Paasivirta vastasi arvosteluun lehden Väit-

1. Väinö Linna (2000) ’Työläiskirjailija’, teoksessa Väinö Linna *Kootut teokset VI, Esseitä*, WSOY, 81. Yleiset luonnehdinnat Linnasta perustuvat tässä Linnan nytemmin kokonaisuudessaan julkaistuihin kirjoituksiin. Esseitä-kokoelman laajuus on 591 sivua, mikä jo kertoo, että tässä on voitu kuvata hänen ajatteluaan vain viitteellisesti.

2. Matti Kurjensaari (1980) ’Tuntematon ja kansakunta’, teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*, WSOY, 69. Linna selitti sotilaskuvaustaan tiiviisti kirjoituksissaan ’Tuntemattoman sotilaan taustaa’ (1955) ja ’Sotaromaanin kirjoittamisesta’ (1956), *Kootut teokset VI*.

telyä-osastossa, mutta ei saanut armoa. Toimitus päätti keskustelun.³

Paasivirta-episodi on kiinnostava siksi, että häneen viitattiin jatkossa useasti. Linna sanoo tunteneensa Paasivirran vuonna 1957 ilmestyneen tutkimuksen ja käyttäneensä sitä lähteenä, vaikka tätä hieman epäiltiin. Paasivirta oli tärkeä lähde myös Linnan kääntäjälle Nils-Börje Stormbomille, joka jo 1960-luvun alussa laati tutkimuksensa Linnan teosten taustasta ja synnystä.⁴ Tärkeä on myös Puntilan toteamus ”virallisesta” historiankirjoituksesta, jonka olemassaolon historiantutkijat myöhemmin kiistivät. Juuri sitä vastaan nimittäin Linna hyökkäsi ja siksi ei ole liioittelua puhua Linnan sodasta historiantutkijoita vastaan. Linnalla oli tietoisia tavoitteita historiankirjoituksen osalta, hänellä oli vihollinen ja vihollinen reagoi hyökkäykseen. Sota päättyi rauhaan, mutta ei aivan heti.

Pohjantähden ensimmäinen osa vuonna 1959 otettiin vastaan pääosin hyvin. Romaanina se sai ristiriitaisen vastaanoton. Kirjallinen älymystö ei tietenkään innostunut ja mm. Helsingin Sanomien kriitikot Timo Tiusanen ja Toini Havu pitivät teosta epäonnistuneena, vääristelevänä ja kaunaisen alemmuudentunteen synnyttämänä. Vanhemman polven arvioitsijoista Edvin Linkomies huomautti, että Linna ei näyttänyt tuntevan vuosisadan alun sosiaalisia oloja riittävästi ja kuvasi mm. kirkkoherran perhettä epäasiallisesti. Hän ei silti tuominut teosta huonoksi romaaniksi eikä vääräksi historiaksi.⁵ Torpparielämän ja -kysymyksen historiallinen totuudenmukaisuus kuitenkin askarrutti. Helsingin Sanomat julkaisikin kirjasta arvion otsakkeella ”Historiallisesta totuudenmukaisuudesta”. Sen oli lehden mukaan antanut julkaistavaksi torpparilaitoksesta ”tieteellistä tutkimusta valmisteleva” lisensiaatti Viljo Rasila. Kirjoitus vaikuttaa nuoren tutkijan herkältä reaktiolta, mutta Rasilan mukaan toimittaja Pekka Tarkka nimenomaan pyysi kirjoitusta Pohjantähden todenmukaisuudesta – ja artikkelista sentään maksettiin.⁶

Rasilan mukaan Pohjantähti ”ei ole varsinainen dokumenttiteos, mutta se on historiallinen romaani”. Koska romaani kuva-

si todellisia tapahtumia, sitä oli arvioitava myös tältä kannalta, eikä kirjoittaja voinut ”olla tekemättä eräitä reunahuomautuksia”. Listasta tuli melko pitkä ja se kertoi, ettei kirjailija ollut kovin tarkka kuvatessaan torpparin elinoloja, eikä Leppäsen Preetistä voinut olla lehdessä puolikasta kuvaa, koska vuonna vuonna 1907 sanomalehdissä ei vielä ollut kuvia. Pentinkulma oli kyllä oikealla tavalla tyyppillinen torpparikylä, mutta torpparikysymyksen tutkija ihmetteli missä kylän miehet olivat silloin kun maakunnan muut miehet olivat kokouksissa ajamassa omaa asiaansa. Rasila vastasi itse: ”On tietysti mahdollista, että Pentinkulman miehistä oli tuonakin aikana tärkeintä tietää, kellä kylän naisista on housut ja kellä ei - -”. Rasilan mukaan Linna ei ollut välittänyt perehtyä tarpeeksi kuvaamaansa aikaan ja kirjoitti siksi ”tavallaan väärennettyä historiaa”. Rasila arvosteli Linnan ihmiskäsitystäkin, mutta totesi lopuksi: ”Teos saattaa olla hyvää ihmiskuvausta, mutta tuon ajan torpparielämän kuvausta se ei ole”. Linna vastasi *Suomen Kuvalehdessä* Rasilalle hieman ilkeästi, mutta toivotti menestystä väitöskirjatyölle.⁷

Vielä nuorempi tutkija Seikko Eskola sai samanlaisen tehtävän kuin Rasila. Eskola kirjoitti arvostelun *Ylioppilaslehteen* seuraavana vuonna, kun päätoimittaja Arvo Salo pyysi: ”Kirjoita sinä tuosta, kun se on historiaa eikä kirjallisuutta”. Arvostelun otsake olikin ”Historioitsija Väinö Linna”. Se koski Pohjantähden toista osaa, mutta samalla kirjoittaja huomautti, että romaanin ensimmäisessä osassa oli ”useita häiritseviä virheitä”. Hänkin löysi virheet omalta tutkimusalaltaan: pappilan perhettä sanotaan suomettarelaisiksi, vaikka heidän sosiaalipoliittiset mielipiteensä ovat täysin perustuslaillisia.⁸

Pohjantähti oli heti myös loistava myyntimenestys ja Linna sai ainakin julkisuutta riittämiin. Vain älykköjen pistely ja yksityiskohtien kaivelu ärsytti häntä, varsinkin vanha selitys, että kaunainen työläinen haluaa kostaa herroille. Kauko Kare kysyi tätä Linnalta *Suomen Kuvalehdessä* ja sai tyyppillisen vastauksen: ”Ei ole tullut mieleenikään, että painisin edes samassa sarjassa herro-

jen kanssa, joita tulee ja menee niin paljon kuin tarvitaan, minkä lisäksi alalla vallitsee kohtalokasta ylituotantoa.”⁹

Hyvitystä Linna sai Ruotsista, sillä romaanin käännettiin heti. Otsikot olivat ehkä suomalaisen mielestä outoja: ensimmäinen osa sai nimen *Upp trålar*, toinen *Högt bland Saarijärvis moar*. Varsin innostunut oli mm. tunnettu historian professori Sven Ulric Palme. Hänen kiinnostuksensa oli vanhaa perua, sillä hänen isänsä oli kaatunut Tampereen taistelussa – vapaaehtoisena valkoisten puolella.

Suutari pysyköön lestissään

Pohjantähden toinen osa syksyllä 1960 sai aikaan varsinaisen keskustelun teoksen historiallisesta arvosta. Tosin keskustelu alkoi hitaasti. Kriitikot kehuivat teosta nyt melko yksimielisesti, jopa sellaiset tietäjät kuin V. A. Koskenniemi ja Matti Kuusi. Koskenniemi oli hieman ymmällään, koska kysyi *Uudessa Suomessa*, että oliko Linnalla tosiasioita tukenaan kuvatessaan kevään 1918 summittaisia teloituksia. Vankkaa tukea Linna sai jälleen Ruotsin lehdistä: Jörn Donner arvosteli sen *Dagens Nyheteriin*, Sven Ulric Palme oli jälleen kovin innostunut ja Linnalle ehdoteltiin Nobelin palkintoa. Linna ei sitä koskaan saanut, mutta sekä Linna että Palme promovoihin kumpikin Tampereen yliopiston kunniaohtoriksi, Palme historiassa, Linna yhteiskuntatieteissä.

Suomalaisten historiantutkijoiden kritiikki alkoi ikään kuin provokaation seurauksena. *Dagens Nyheter* julkaisi 13. marraskuuta 1960 Linnan haastattelun otsakkeella ”Väinö Linna Suomen valkoisesta valheesta”. Tässä haastattelussa Linna esitti dramaattisia väitteitä, mm. ”minulta oli salattu totuus”, historiaa on ”vääristelty”, ”itsenäisen Suomen julkinen elämä rakentui valheelle”. Linna ei syyttänyt suoraan akateemisia historiantutkijoita, kuten hän myöhemmin selitti, mutta eipä juuri muitakaan. Olihan tutkijoiden tehtävä kirjoittaa todenmukaista historiaa, eikä vääristellä sitä. Ruotsalaislehden toimittaja vielä oikoi mutkia ja kirjoitti, että Pohjantähti oli kansalaissodan historian tamperelainen uudelleenarviointi.

Syytös vääristelystä ja peittelystä oli var-

masti ikävää kuultavaa, mutta ei aiheuttanut spontaania reaktiota. Keskustelu syntyi vasta kun Linnan kirjojen kääntäjä N-B. Storbom organisoii *Hufvudstadsbladetin* ns. kiertokyselyn – Linnan tietten ja suostumuksella.¹⁰ Lehti pyysi historiantutkijoita vastaamaan Linnan Ruotsissa esittämiin väitteisiin. Kaksi nuorempaa tutkijaa kuulemma karkasi rivistä mutta kuusi vastasi. Laaja artikkeli julkaistiin 27. ja 29. marraskuuta 1960. Ensimmäinen oli otsikoitu ytimekkäästi ”Vem har rätt om 1918?”¹¹

Tuomio oli selvä: kaikki historiantutkijat sanoivat Linnan kertovan vain ”punaisen totuuden” eikä uutta totuutta, ei oikeastaan mitään uutta. Pentti Renvall ilmoitti heti, että Linnan tulkintaa ei suinkaan hyväksytty Suomessa, kuten tämä oli antanut Ruotsissa ymmärtää. Renvall antoi Linnalle hieman metodioppia kertomalla että historiantutkijan tulee hahmottaa aina kokonaisuus ja selittää kaikki tapahtumiin vaikuttaneet tekijät. Historiantutkija ei – kuten kirjailija – saanut olla yksipuolinen. Linna ”oli valinnut yksipuolisen näkökulman” ja hänellä oli siihen oikeus, mutta älköön silloin väittääkö, että se mitä kirjoittaa olisi totuus. Johdettavan professorin arvovallalla Renvall ilmoitti, että Linnaa vaivaa ”pelottava historiallisen perspektiivin ja tiedon puute”. Hän valitti, että Linna pyrki teoksellaan taiteen piirin ulkopuolelle. Silloin hänen työtään on

3. *Historiallinen Aikakauskirja* (1958), 338–339 ja (1959), 14–21.

4. Nils-Börje Storbom (1963) *Väinö Linna. Kirjailijan tie*, WSOY. Kolmas uudistettu painos ilmestyi 1992.

5. Ellei toisin mainita, vastaanottoa koskevat tiedot perustuvat Storbomin em. teokseen, kirjoituksiin teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija* ja Linnan omiin kommentteihin (*Kootut teokset VI*).

6. *Helsingin Sanomat* 17.10.1959; Viljo Rasilan tieto tämän kirjoittajalle.

7. *Suomen Kuvalehti* 45/1959.

8. *Ylioppilaslehti* 16.9.1960; Seikko Eskolan tieto tämän kirjoittajalle.

9. *Suomen Kuvalehti* 45/1959.

10. N-B. Storbom (1980) ’Syntymäpäiväkirje’, teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*, WSOY, 427–428.

11. Storbom on kuvannut keskustelun vaiheet ja kääntänyt osan teksteistä em. teoksessaan. Hänen selostuksensa on kuitenkin yksipuolisesti Linnan näkökantojen puolustamista ja lisäksi osa viittauksista on epäselviä. Yrjö Blomstedtin ja Sven Lindmanin tekstit ovat sekaantuneet kokonaan.

arvioitava tieteellisin kriteerein ja silloin hän on heikoilla. Vastapainona Linnan väitteille Renvall käytti tilaa puolustaakseen valkoisen puolen kokemusta ja näkemystä asiasta. Renvallin kommentista voisi päätellä, ettei hän ainakaan tällöin ollut lukenut romaania, vaan nimenomaan Dagens Nyheterin haastattelun.¹²

Renvallin ohella Eirik Hornborg ja Sven Lindman korostivat, että punaiset nousivat laillista hallitusvaltaa vastaan. Siksi seuraukset oli suhteutettava tähän tekoon. Hornborg myötäili Linnaa sen verran, että työväki varmaankin eli kovissa oloissa ja oli pääosin rehellistä väkeä, eikä rosvojoukkoa, mutta pieni klikki sai sen mukaan onnetomaan kumousyritykseen. Sven Lindman totesi olevansa toisen tradition lapsi ja katsoi, että valkoista puolta ei voida vaatia omaksumaan oman kokemuksensa vastaista selitystä asioille. Hän arveli, että vuoden 1918 kaivelemisesta oli enemmän haittaa kuin hyötyä, varsinkin jos asiaa yritetään edistää puolitotuuksilla tai vieläkin pienemmillä totuuksilla. Aave ei häviä ruumiita laskeamalla. Lindmanin mukaan ”historiantutkimuksella on aikaa odottaa – jos asia joskus jotakuta vielä kiinnostaa – ja silloin Pentinkulman punainen totuus on yksi synteisiin nurkkakivistä”.

Nuoremman polven tutkija, dosentti Yrjö Blomstedt korosti, että historiantutkimus on aina subjektiivista ja aikaansa sidottua, mutta se ei pelasta Linnaa. Tämä nimittäin haukkui väärää puuta väittäessään, että totuus vuodesta 1918 oli piilotettu. Blomstedt kertoo lukeneensa muutakin kuin isän kirjahyllyä ja saaneensa asioista monipuolisen kuvan mm. F. E. Sillanpään romaanista *Hurskas kurjuus*. Lisäksi Blomstedt otti esille Juhani Paasivirran teoksen *Suomi vuonna 1918*. Jos oli sen lukenut pitäisi tietää, että ”sisällissodan uudelleenarviointi ei tule Tampereelta”.

Samoilla linjoilla oli L. A. Puntila, jonka mielestä nuorempi polvi oli jo kirjoittamassa tasapainoista kuvaa vuodesta 1918. Hän viittasi erityisesti Juhani Paasivirran tutkimukseen. Puntilan mielestä kirjailijan puheisiin ei olisi syytä edes puuttua, jollei tämä vaatisi romaanilleen oikeutta olla historiantut-

joitusta. Linnalla ei kuitenkaan ollut Puntilan mielestä historioitsijan taitoja eikä tietoja. Siksi hänen tulisikin olla varovainen tunteenilmauksissaan, koska hänellä on paljon kuulijoita – myös ulkomailla. Lopuksi Puntila olettaa, että Linna kansanelämän tuntijana tuntee myös sananlaskun ”Suutari pysyköön lestissään.”

Ainoan myönteisen arvion Linna sai valtio-opin professorilta Jan-Magnus Janssonilta. Itse asiassa hän ei sanonut Linnasta mitään, mutta antoi Paasivirtaan vedoten punaisille synninpäästön isänmaan pettämisestä. Hänen kirjoituksensa oli otsikoitu ”Myös punaiset tahtoivat itsenäisyyttä”. Kapina oli toki valtio-oikeudellisesti laitton, mutta Jansson piti laillisuusnäkökulmaa rajoittuneena ja kiinnitti huomiota levottomuuden kansainvälispoliittiseen taustaan.¹³

Historiantutkijat eivät olleet aloitteellisia Pohjantähden teilaamisessa, mutta Linnan esittämät väitteet, että totuus oli salattu, tuntuivat varmaankin epämukavalta. Juuri tämän kaikki halusivat kiistää – eihän kukaan niin ollut tehnyt. Selitys on uskottava sikäli, että 1950-luvun historiantutkimuksessa korostettiin nimenomaan täydellistä puolueettomuutta, objektiivisuutta ja tieteellisyyttä. Tutkijan oli sammuettava itsensä kokonaan ja vältettävä rohkeita yleistyksiä.¹⁴ Tähän minäkuvaan sattuiivat kaikki väitteet väärentämisestä ja totuuden peittämisestä.

Toinen seikka mikä ärsytti historian professoreiden piestä mutta arvokasta joukkoa oli Linnan tapa astua heidän tontilleen. Linna katsoi sen oikeudekseen, jopa velvollisuudekseen. Hän katsoi palauttavansa kansakunnalle osan sen historiaa. Tämä ei ollut Linnan motiivi halutessaan kirjailijaksi ja myöhemmin hän korosti, että Pohjantähti ei ollut historiantutkimusta vaan romaani. Mutta: sekä ennen debattia että sen yhteydessä hän puolusti voimakkaasti ”historiallista näkemystään” sekä tapahtumien ”todellisten” syy-yhteyksien ja ihmisten ”oikeiden motiivien” selvittämistä. Linna sanoi tällaista analyysiä ”sosiologiaksi”, jota porvarillinen historiantutkimus pelkäsi.

Linnan vastaus historiantutkijoille

Linnan vastaus professoreille otti kantaa

konkreettisiin historian tapahtumiin, varsinkin valtalakiin. Siinä Linna osoitti olevansa melko hyvin perillä asioista, joista kirjoitti. Hän käytti paljon tilaa vastaväitteiden kumoamiseen, kääntelyyn ja valkoisen historian karkeaan ironisointiin: ”Syvältä kaikuu virren sävel, yhteinen kiitos sotalaamojen Jumalalle”.

Tärkeämpää kuin ilmeisen loputon kinas-telu eri tapahtumien merkityksestä oli vastineen haastava sävy. Linna ei suinkaan perunut sanojaan, mutta selitteli hieman: ”Minä en puhunut siitä mitä mahdollisia hyviä tarkoituksia meidän historioitsijoillamme on, vaan siitä mitä tapahtui”. Tällä hän tarkoitti sitä yleiskuvaa Suomen historiasta ja itsenäisyystaistelusta, jota maan sivistyneistö oli vuosikymmeniä pakkosyöttänyt. Linna kutsui tätä ”viralliseksi ideologiaksi”, joka perustui siis ”valheelle”. Tämä valhe ei varmaankaan ollut historiantutkijoiden tietoinen teko, vaan voittajien luonnollinen tapa tulkita vuotta 1918. Silti Linna ei halunnut vapauttaa historiantutkijoita vastuustaan, eikä hän hyväksynyt argumenttia ”mahdollisesta tulevasta objektiivisesta historiankirjoituksesta”. Piikittely oli ymmärrettävää, sillä Linnaa ärsytti professoreiden ylimielisyys, kun nämä yksinkertaisesti totesivat, että kirjailija Linnalla ei ole edellytyksiä ymmärtää historia: ”Saattaa asia niinkin olla, mutta ei se nyt sentään mikään ennalta määrätty totuus ole”.¹⁵

Linnan keskeinen sisällöllinen argumentti vastauksessa oli se, että punaisten tai tavallisen kansan rooli historiassa oli rakennettu valkoisen historian antiteesiksi. Vapaussodan päämäärätietoinen sankaritarina tarvitsi toimintakentälle vastustajan, punaiset maanpetturit. Linna näki, että punaisella puolella ei tässä versiossa ollut lainkaan rationaalisia motiiveja, vaan heidän toimintaansa selitti heidän vajavaisuutensa.

Mistään ei toki löydy historiantutkijaa, jossa näin olisi sanottu, mutta kyllä Linna osasi varsin terävästi analysoida historiallisten kertomusten puhetapaa ja logiikkaa, josta esityksen ”juoni” tai rakennekokonaisuus syntyy. Se kätkeytyy sananvalintoihin, käsitteisiin, toimijoiden ja tilanteiden valintaan jne. Tuo punaisilta historian kieltävä tulkinta

ei ollut historiantutkijoiden kynästä, mutta Linna kysyi missä nämä olivat, kun sitä kirjoitettiin.

Linna kiisti oman puolueellisuutensa, että hän olisi punaisten asiamies. Se loukkasi hänen arvoaan kirjailijana, aivan kuten puheet kostosta ja kaunasta. Linna selitti, että hän halusi ymmärtää punaista puolta sen omista oloista ja motiiveista käsin. Viitaten historiankirjoittajiin hän sanoi: ”Tämän tunnustaminen ja ymmärtäminen ei vie keneltäkään mitään”. Jos totuus on liian vaikea, ei sitä pidä korvata kahdella valheella. Hänen mielestään tutkimuksen tuli aidosti yrittää selittää, mistä maaperästä kapina syntyi. Hän itse selitti sitä tuolloin onnettomilla maaoloilla, köyhyydellä, nälällä jne., mutta myös kansan oikeudettomuudella ja varsinkin liian pitkään jatkuneella kokemuksella siitä. Tämä tuntui olevan vieras asia mm. Yrjö Blomstedtille, jota Linna onnitteli siitä, ettei tämä tiennyt mitä kurjuus on. Kiihotusteoriasta ja Venäjän esimerkistä Linna lohkaisi: ”naapurin televisio vaikuttaa kyllä television oston, mutta hämäläinen torppari ja perheenisä ei lähde juoksentelemaan pitkin metsiä kivääri selässä ja ammuskelemaan ihmisiä vain siksi, että naapurilla on sellainen muoti”.

Linna otti roolin historiankirjoittajana, vaikka sitä tarvittaessa peittelikin. Mainitussa loppulausunnossaan hän sanoi suoraan, että hänen oli ”pakko esittää historiallinen näkemyksensä”. Se oli hänen tehtävänsä, sillä ”kansa ei voi jatkuvasti piilotella itseltään sellaista kohtalon käännettään kuin vuosi 1918 meille oli”. Vuotta ennen edellä mainittua debattia laatimassaan kirjoituksessa hän selitti Pohjantähden ideaa kuin kuka tahansa historiantutkija erittelemällä aineis-

12. *Hufvudstadsbladet* 27.11.1960.

13. *Hufvudstadsbladet* 29.11.1960.

14. Tästä on sympaattinen kuvaus: Pentti Virrankoski (1991) ”Tannerin seminaari”, *Historiallinen Aikakausi-kirja*, 99–108.

15. Vastineet ’Vuonna 1918 – ja vähän sitä ennen’ sekä ’Loppulausunto keskusteluun’ on julkaistu viimeksi *Koottujen teosten* osassa VI, 114–138. Ne julkaistiin *Hufvudstadsbladetissa* 1.12.1960, 4.12.1960 ja 19.12.1960. Samat kirjoitukset ilmestyivät heti myös *Uudessa Suomessa* sekä kommentteina monissa lehdistä.

tojaan, tapahtumaympäristöä, toimijoita, näiden motiiveja ja metodisia ideoitaan. Pohjantähden ensimmäisen osan teema oli ”torpparikysymys, joka toimii sosiaalipsykologisena johdantona toisen osan pääasialliseen sisältöön, kansalaissotaan. Kolmas osa kuvaa tämän aiheuttamaa yhteiskuntarakenteen monipuolistumista, uusien elämänmuotojen muodostumista ja niiden vaikutusta ihmisten asenteisiin ja suhtautumistapoihin - -”. Kaupunkimiljöö jäi pois, koska se olisi rikkonut teoksen rakenteen. Mutta myös siksi, että Linna piti torpparikysymystä avaimena tuon ajan historiaan ja onnettomiin tapahtumiin. Se oli faktuaalista historiaa koskeva päätelmä eikä taiteellinen ratkaisu. Hän halusi Pentinkulman tapauksen kautta kuvata koko maan historian ”olennaisia syitä” kuten kuka tahansa nykyaikainen mikrohistorian tutkija. Eikä hän malttanut olla livauttamatta, että suomalainen historiankirjoitus oli ”useimmiten pelkkää historian pahoinpitelyä”.¹⁶

Lehtikeskustelun mentyä Eino Jutikkala oikaisi Linnaa ja muita: ”On rohjettava käydä käsiksi myös siihen myyttiin, että torpparilaitos oli vuoden 1918 sisällissodan tärkeä, ehkä joidenkin mielestä ihan keskeinen syy”. Uutena aseena oli torpparinpoika Viljo Rasilan juuri hyväksytty väitöskirja ja päätelmä oli, että sota olisi syttynyt ilman torppareitakin. Selittämättä jäi miksi torpparit liittyivät kaupungeista johdettuun kapinaan.¹⁷

Linnan sota sivistyneistöä vastaan

Linna ei toki ajatellut olevansa tavallinen historiantutkija, joka kaivelee merkityksettömiä asioita. Hän oli varmasti lukenut *Sodan ja rauhan* loppuluvusta Leo Tolstoin pilkallisen määritelmän, että ”historiantutkimus muistuttaa kuuroa ihmistä, joka vastaa kysymyksiin joita kukaan ei tee”. Tolstoin tapaan hän otti historianfilosofin roolin: ”Mitä tähän uuteen romaaniini tulee, niin sanoisinkin, ettei se ole pelkästään historiaa, vaan elämänkatsomus historiaan projisoituna”. Tätä elämänkatsomusta, ihmisen paikkaa maailmassa ja historiaan vaikuttavia tekijöitä hän pohti pitkään ja tosissaan. Tällä alalla Linna oli varsin oppinut mies.

Se näkyy hänen esseidensä kielenkäytössä ja ajatuslainoissa. Kuten hän itsekin huomasi, yliopisto olisi pilannut hänet viemällä ajattelusta omintakeisuuden, jota hänen ristiriitainen asemansa stimuloi: tamperelais-termi ”henkimaailman Hessu” kuvasi Linnan mukaan ”symbolifunktion syntyä”. Kirjoituksessaan ”Hiilikoukku lapioksi” vuodelta 1953 tuolloin 33-vuotias Linna kirjoitti kansakoulupohjalta kulttuurikritiikkiä tavalla, joka tuo mieleen ikätoverit G. H. von Wrightin ja Pekka Kuusen. Aineksina ovat kaikki tuolloin suomeksi julkaistut ihmistieteen klassikot, mm. Freud – ”kaikkien tupajumien kantaisä”. Tällä hän viittasi kirkon ja uskonnon arvovallan murenemiseen. Samassa kirjoituksessa on varsin oivaltava analyysi nationalismista ”yhteiskunnan sosiaalisena siteenä” mutta samalla ohimenevänä ideana. Sosialismin Linna määritteli samalla tavalla kristinuskon lainatavaraksi.¹⁸

Tässä ja muissa esseissä pilkkahtaa vähän väliä Linnan ulkopuolisuus, kulttuuripessimismi ja tapa tarkkailla maailmaa ulkoapäin. Erityisesti hän näyttää nauttivan pilkkaamalla sivistyneistöä, sen menoja ja luuloja:

”Työläiskirjailijoiden hairahduksia vieraseen miljööseen sietää sentään vielä jotenkin, mutta Jumala varjelkoon minua niiltä teoksilta joissa puolivillainen kulttuurihai käsittelee kansanelämää. Jos työväestön piiristä lähtöisin olevaa kirjailijaa syytetään sosiaalisesta kaunasta, niin pyydetäköön sitten myöskin, että kansa vapautuisi noista kulturelleista kuvaajistaan.”¹⁹

Linnan kirjoituksissa ja puheissa vielä 1960-luvun alussa oli pontimena voimakas ja piikikäs suomalaisen sivistyneistön kritiikki. Linna näyttää ajatelleen, että sivistyneistö oli pettänyt kansallisen historian, vaikka oli sen sepittänytkin. Se oli luonut idealistisen kansakuvan, jonka muottiin kansa ei itse valitettavasti mahtunut. Linna hahmotti pitkän kehityslinjan sivistyneistön harhasta, joka päättyi kansalaissodan pyhäinhäväistykseen:

”Pyhä kuva Suomen kansasta oli särkynyt, ja se synnytti niin suuren vihan, ettei

ajateltukaan kuvan muuttamista, vaan yritettiin selvittää asiasta ampumalla malli”.²⁰

Näin kovaa tekstiä Linna lateli Runebergin päivän puheessaan Åbo Akademiassa 1964. Hän sanoi, että hänen kirjojensa suosio oli kansan henkisessä vapauttamisessa: ”minä päästin heidät noista kiristävästä vaatteista”, ”kuvaamillani ihmisillä on YK:n peruskirjan mukaiset oikeudet eivätkä he elä vain siksi, että he tyydyttäisivät jonkun toisen mielikuvituksen vaatimuksia”. Paljon lainattu on Linnan tokaisu, että hän antoi suomalaiselle sotilaille jotakin, jonka Runeberg oli unohtanut antaa, nimittäin pään. Puheensa lopussa Linna uskalsi vielä kysyä:

”Lienee tuntunut kiusalliselta, että olen tullut Tampereelta saakka esittämään näinkin kriittiset syntymäpäiväonnittelut Runebergille. Olen kuitenkin koettanut katsella asioita sellaisena kuin ne näen, vailla muuta tarkoitusta, ja runebergilaisen idealismin minä näen iltaruskon kajona, joka tietävästi on lähtöisin laskevasta auringosta.”

Tässä puheessa Linna esitteli selvän harkitusti näkemystään siitä miten kirjallisuus oli ollut rakentamassa nationalistista ideologiaa eli eräänlaista mentaalista pakkopaitaa:

”Yhteiskunnan ideologiat ja arvojärjestelmät ovat eräänlaisia suunniteltuja kartoja, jotka asetetaan luonnon päälle siinä tarkoituksessa, että tuon luonnon olisi muututtava niiden mukaiseksi. Muokkauksen käyttövoimana ovat arvostukset, jotka merkitsevät hyväksytyjä tuntemis- ja käyttäytymistapoja, ja useimmat meistä haluavat olla hyväksytyjä, joskin alttius eri yksilöissä vaihtelee”.

Viimeisellä virkkeellä hän varmaankin viittasi itseensä: menestymisen haluun ja vaikeuteen niellä kansallista ideologiaa. Siinä häntä tympäisi toisaalta ”rääsyideologia”, tavallisen ihmisen aliarvioiminen, ja toisaalta hurmahenkisyys, kansallisuusate, joka ”näki sankarikuoleman korkeimpana normivaatimuksena”. Tämän ajattelutavan Linna samaisti ikäluokkansa sivistyneistöön:

”Kolmikymmenluvun ylioppilas oli henkisesti rakenteeltaan ensisijaisesti sotilas”.

Linnan omista kirjoituksista voi lukea suoraan, että hän kävi kulttuurisotaa sivistyneistöä vastaan – tai sitä henkistä ilma-piiriä vastaan, jonka hän itse ja monet muut kokivat alentavana ja itseään loukkaavana. Samaa psykologista mekanismia kuvaa professori Antti Eskola, torpparin poika Urjalasta, kun hän kirjoitti Linnan romaanin kokemisesta:

”Täällä Pohjantähden alla ikään kuin rehabilitoi sen, minkä oppikoulu oli pakottanut hylkäämään ja unohtamaan. Teos tuo joka sivullaan esiin sellaisia ihmisten sanontoja, lähestymistapoja ja ilmaismuotoja, kanssakäymisen ja yhteisymmärryksen perusteita, jotka minulle olivat alunperin olleet oikeita ja ymmärrettäviä, mutta jotka koulu ja sen kautta välittynyt kulttuuri olivat muuttaneet alempiarvoisuuden, sivistymättömyyden ja alkeellisuuden merkeiksi”.²¹

Tässä mielessä Linna varmasti onnistui kirjoittamaan kansan historiaa, antamaan monelle lukijalle positiivisen samaistumiskohteen ja arvon. Tällöin on todellakin ”akateeminen” kysymys, onko kirjassa viitteitä

16. *Täällä Pohjantähden alla, Kootut teokset VI*, 107–113. Tampereella pidetty esitelmä julkaistiin *Keskisuomalaisessa* 13.11.1959.

17. Eino Jutikkala (1961) 'Uskonkappaleita ja tosiasioita', *Suomalainen Suomi*, 331–336. Viljo Rasila jatkoi "torpparikysymyksen ja kansalaissodan keskinäistä suhdetta" myöhemmin kylmin tilastollisin menetelmin: "Jos jakautumiseen veivät yhteiskunnalliset tekijät, täytyy olettaa, että ne voidaan saada selville tutkimalla". Tulos oli, että sodalla oli sosiaalinen tausta, joka selittää jakautumisen, mutta sodan syyntymisen syy oli poliittisessa tilanteessa. Viljo Rasila (1968) *Kansalaisodan sosiaalinen tausta*, Tammi, 149–153. Vrt. Pertti Haapala (1995) *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*, Edita, 218–225 ym.

18. 'Hiilikoukku lapioksi', *Kootut teokset VI*, 57–77. Kirjoitusta ei julkaistu. Akateemisessa tutkimuksessa tämä aspekti tuli esiin Hannu Soikkasen väitöskirjassa *Sosialismin tulo Suomeen*, joka julkaistiin 1961.

19. 'Työläiskirjailija', *Kootut teokset VI*, 81. Julkaistu *Suomen Sosiaalidemokraatissa* 20.11.1955.

20. 'Runeberg ja suomalainen kansalaismentaliteetti' (5.2.1964), *Kootut teokset VI*, 238–251. Puhetta ei tuolloin julkaistu.

21. Antti Eskola, 'Persoonallisuus ja yhteiskunnallinen muutos Väinö Linnan Pohjantähti-trilogiassa', teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*, 199–200.

vai ei ja tehdäänkö päreketto todellisen mallin mukaan. Linna onnistui jopa niin hyvin, että sittemmin on tullut tavaksi tai pakoksi verrata todellisia tapahtumia Linnan romaaniin.²²

Selitykseni Linnan historiasodalle on, että hän koki vierautta porvarillisen kulttuurihegemonian vuoksi ja älykkäänä ihmisenä hän osasi analysoida verbaalista vallankäyttöä, diskurssia, kuten nykyään sanotaan, ja kielellisesti taitavana hän osasi rakentaa uskottavan vastakuvan. Toki tuo kuva ei ollut kaikille uskottava, eikä Linna yrittäneenkään olla uskollinen kuvaamansa sivistyneistön ja yläluokan ajatustavalle. Pohjantähdessä varsinkin papin perheen suuhun pantu puhe on ironista karikatyyriä, selvästikin kirjallisista lähteistä rakennettua pilaa eikä ympäristöstä imettyä ajan tajua. Linna ei todellakaan tuntenut sivistyneistöä sen omista lähtökohdista.²³ Toisaalta eräiden kansan syvimpien rivien edustajien suuhun Linna laittoi nokkeluuksia, joissa kuuluu enemmän kaupunkilaistuneen intellektuelin tai ”katujätkän” kuin alistetun maalaisrahaan ääni.²⁴

Linna otti tietoisesti roolin kansan henkisenä vapauttajana ja koko uuden ajan, modernin yhteiskunnan, ideologina:

”Minun kirjoissani suomalainen ihminen edustaa sitä aktiivista ja dynaamista liikettä, joka on historiallisen tapahtumisen pontimena”.²⁵

Lukijoiden avulla hän sai tavoittelemansa historiankirjoittajan paikan. Hänen historialleen oli ns. sosiaalinen tilaus nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa, jonka historiallinen muisti oli edelleen purkamatta ja kahtia jakautunut. Pohjantähteä haluttiin lukea historiana. Miksi? Linnan omat vastaukset ovat riittäviä. On myös toinen syy, jota ei voi sivuuttaa. Tähänkin Linna viittasi itse kirjoittamalla, miten kansalaissodan ”sisäisen ja elämyksellisen totuuden voi aavistaa vain runoilija, tai historioitsija, joka uskaltaa antaa runoudelle edes vähäisen osuuden tulkinnassa”.²⁶ Tästä voisi päätellä, että historiantutkijoilta oli unohtunut jotakin oleellista.

Myöhemmin

Vuonna 1980 kirjailijan täyttäessä 60-vuotta julkaistiin juhlakirja, jonka nimi kertoo kaiken oleellisen: *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*. Eräänlaisen avauspuheen oli kirjoittanut presidentti Urho Kekkonen. Tämä totesi miten Pohjantähti-sarja ”terveellisellä tavalla tuuletti sotien jälkeisen ajan pysähtynyttä ja ummehtunutta kulttuuriilmapiiriä. Ja se teki hyvää”. Juhlakirja on monipuolinen ja mielenkiintoinen kokoelma, mutta samalla dokumentti Linnan saamasta monumentaalaisesta arvovallasta. Selvää on, että patsasta ei enää arvostella – paitsi Linna itse. Kokoelmassa julkaistiin hänen kommenttinsa vuonna 1964 pidettyyn aggressiiviseen Runeberg-puheeseen. Mestarilla oli nyt varaa sanoa: ”Täältä monien kulttuurimurrosten takaa koko esitys tuntuu vanhentuneelta ja tarpeettomalta - -”. Linna tyytyi selittelemään, että hänellä ei ole mitään ”merkittävää runoilijaa” vastaan. Tämä vain sattui edustamaan sitä ”sosiaalista auktoriteettia”, jonka alaisena ”alemmat sosiaaliryhmät” saivat kasvaa ja josta hän halusi vapautua.²⁷

Historiakeskustelun aloittaja N-B. Stormbom kirjoitti, että Linnalle oli kiittolisuudenvelassa myös ”uusi historiantutkimus, jonka tarkennus- ja oikaisutyö tämän kohtalokkaan ajan osalta onkin jo alkanut käynnistyä”.²⁸ Häntä myötäilivät kaksi historiantutkijaa, jotka olivat juhlakirjaan päässeet: Jaakko Paavolainen ja Matti Klinge. Edellinen todisti, että Linna kuvasi todellisuutta ilman ”elementaarisia virheitä”. Hän antoi Linnalle täyden tunnustuksen punaisen ja valkoisen terrorin elävästä ja tasapainoisesta kuvauksesta. ”On kaikkiaan suuresti ihailtava sitä todellisuuden tuntua, jolla kirjailija onnistuu kuvaamaan sekä punaista että valkoista terroria - - Varsinkin punaisen terrorin osalta teoksen sisältämät motivaatio- taustat ovat erittäin rikkaat, jopa kattavat.” Paavolainen ei pitänyt ongelmana sitä, että kartanon väkeä ei surmattu samalla tavalla kuin Urjalassa. Kaikkiaan hän antoi Linnalle arassa aiheessa niin täyden tuen kuin historiantutkija voi.²⁹ Ja arvokkaampaa tukea hän ei tässä asiassa olisi voinut saada, sillä juuri valkoisen terrorin rajuus sai monet

lukijat epäilemään Linnan teoksen totuudellisuutta. Heikki Ylikangas esitti vuonna 1994, että Linnan kuvaus sodasta on huomattavasti siistimpi kuin historiallinen todellisuus: ”Tämä yleistys koskee erityisesti hänen kuvaustaan valkoisten edesottamuksista.” Ylikankaan mukaan Linna pyrki näin säilyttämään teoksensa uskottavuuden.³⁰

Matti Klinge kysyi, onko Pohjantähti ”Suomen kansallisromaani”. Pitkän valmistelun jälkeen hän vastasi myöntävästi. Perusteluna Klinge esitti symboliset kriteerit, joista tärkein oli punaisen ja valkoisen perinteen lähentyminen, kansan yhdistyminen. Myös ”itse nimen Täällä Pohjantähden alla voisi ajatella sisältävän tämmöisen integraatiivisen, kansallista yhtenäisyyttä symbolisoivan ajatuksen”. Lisäksi Klinge laski Linnan merkitykseksi sen, että myös ammattihistorioitsijat – muiden ohella – ”ovat siten astuneet Pohjantähti-trilogian avaamaa leveää polkua”.³¹

Niin he tekivätkin, joko Väinö Linnan ansiosta tai hänestä huolimatta. Linnan julkinen vaikutus oli valtava ja siksi voi sanoa, että historiantutkijat saivat häneltä vetoapua, vaikka olisivat toki muutenkin työtänsä tehneet. Merkittävää on, että Pohjantähden aikaa ja tematiikkaa käsittelevä akateeminen tutkimus, sekä poliittinen historia että sosiaalhistoria, on oleellisilta osiltaan kirjoitettu Linnan teosten jälkeen. Kokonaiskuva suomalaisesta yhteiskunnasta on nyt kokonaan toisella pohjalla kuin 1950-luvulla. On kuitenkin erillisen tutkimuksen aihe perata Linnan kuvaa Suomen historiasta ja verrata sitä historiantutkimukseen. Toisaalta: eikö osoittaisi aikamoista historiantutkimuksen alamittaisuutta yrittää päteä edelleen vertaamalla tutkimusta romaaniin. Linnan käyttämän aineiston, esikuvat ja paikallisen sidoksen on ”Linna-tutkimus” jo kuvannut ja kirjailija itse auliisti selostanut.

On selvää, että Linnan esittämän kuvan ”totuudenmukaisuus” silti askarruttaa ihmisiä. Tutkimus ei ole osoittanut Linnan yleiskuvaa ”vääräksi”, mutta romaani ei ole myöskään kokonaiskuva tuosta ajasta eikä suomalaisesta yhteiskunnasta. Asia lienee kuten Sven Lindman kirjoitti 40 vuotta sit-

ten: Linnan romaanin ”suuruus on sen rajallisuudessa”.

Jostakin näkökulmasta, esimerkiksi sivistyneistön, kaupunkilaisten tai muiden kuin eteläisen Suomen asukkaiden maailmankuvan ja kokemuksen kannalta Linnan kertomus on puutteellinen tai vieras. Kaikille nykysuomalaisille hänen rakentamansa kuva on kuitenkin jo yhteistä menneisyyttä ja ainakin opettavainen – varsinkin jos lukee vakavissaan myös trilogian kolmannen osan, joka oli useimpien arvioitsijoiden mukaan liian laimea sovitustarina. Linnan mielestä se oli olennainen osa kokonaisuutta alusta lähtien ja vain siitä myös vuoden 1918 tragedia saa merkityksensä.

22. Omia muistoja verrattiin siihen – tai ne jopa sekoitettiin. Ks. Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapinän muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*, SKS toim. 657, erit. 98–100 ja 135–.

23. Vrt. Pentti Linkola (2001) ’Mietteitä ja muistoja vanhasta sivistyneistöstä – näkökulma vuosisadan aatehistoriaan’, *Hiidenkivi* 1/2001, 6–10.

24. Tätä korosti kirjailija Hannu Raittila Linnan 80-vuotisjuhlaseminaarissa Tampereella syyskuussa 2000. Eikä Linna itsekään ajatellut olevansa ”realisti”, joka kuvaisi sinänsä todellisia ihmisiä. Itse kuulen Pohjantähdessä kaupunkityöläisen ääniä, vaikka näitä ei romaanissa ole. Toiset ovat taas korostaneet Linnan ”talonpoikaista” mentaliteettia: Pauli Manninen (1990) ’Kansallisen kriisit historiantutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna’, teoksessa *Historia nyt*, WSOY, 328–330; Matti Peltonen (1992), *Matala kaise. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Hanki ja jää, 98–113.

25. ’Kirjallinen menestykseni ja sen syyt’, Kootut teokset VI, 176–183. Julkaistu *Urjalan Sanomissa* 1963.

26. ’Vuonna 1918 – ja vähän sitä ennen’, Kootut teokset VI, 123.

27. ’Viisitoista vuotta myöhemmin’, teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*, 30–34; Kootut teokset VI, s. 252–256.

28. N-B. Stormbom (1980), ’Syntymäpäiväkirje’, teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*, WSOY, 428. L. A. Puntilan johtamaan punakaartin historiakomitea oli tehnyt työtä jo pitkään, mutta laaja tutkimus-sarja oli vuonna 1980 vielä ilmestymättä.

29. Jaakko Paavolainen *Poliittinen väkivalta 1917–1918 Urjalassa ja Pohjantähti trilogiassa*, 188–189. Paavolaisen omat – ja tarkkoina pidetyt – tutkimukset punaisesta ja valkoisesta terrorista ilmestyivät vuosina 1966 ja 1967.

30. ’Väinö Linna kansalaissodan kuvaajana historioitsijan silmin’ (1999), teoksessa Heikki Ylikangas, *Väkivallasta sanan valtaan*, WSOY, 177.

31. Matti Klinge (1980) ’Onko Täällä Pohjantähden alla Suomen kansallisromaani?’, teoksessa *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*, WSOY, erit. 242–243.

Kun historiasota oli ohi ja kirjailija istui tukevasti kansakunnan kaapin päällä, hän ei enää muistanut miten tosissaan hän aikanaan oli historiansa kanssa ja kuvasi itseään yhä selkeämmin taiteilijana. Historian tutkimisen Linna oli valmis jättämään ”ammattimiehille”.³² Tämä oli luonnollista ja viisasta, koska historiantutkimuksen laajentuessa ja monipuolistuessa Linnan näkökulma alkoi näyttää yhä selvemmin siltä mitä se oli: ”Pentinkulman totuudelta”. Tutkijatkin ovat ottaneet nyttemmin tavaksi sanoa, että Pohjantähti on jo menettänyt merkityksensä historiana, ja elää nyt omilla jaloillaan, vaikuttavana yleisinhimillisenä kirjallisuutena. Yhtä hyvin voi käydä toisinpäin. Kun tapahtumat etäännyvät, Pohjantähti jääkin elämään nimenomaan dokumenttina ajasta, jota kukaan ei enää itse muista. Se elää historiana riippumatta siitä mitä akateeminen tutkimus tahollaan tekee. Linna itse viittasi todellisuuden hahmottamiseen sattuvasti: ”Pelkkä satu voi vertauskuvana kertoa meille paljon todellisuudesta, kun taas moni historiallinen romaani (tai tutkimus? – PH) ei ole paljon muuta kuin sarja havaintoja huonossa ja mitään sanomattomassa järjestyksessä”.³³

32. 'Historiallisen romaanin realismista', *Kootut teokset VI*, 523–524. Kirjoitettu 1980.

33. 'Kirjallisuus todellisuuden hahmottajana', *Kootut teokset VI*, 425. Kirjoitettu 1974.

TIINA KINNUNEN

”Kun lottaharmaata häväistään”

Näkökulmia Sissiluutnantti-debattiin

**Fil. tri. Tiina Kinnunen tarkastelee artikkelis-
saan kiivasta keskustelua, jota käytiin Paa-
vo Rintalan vuonna 1963 ilmestyneestä, Ota-
van julkaisemasta romaanista Sissiluutnantti.
Proosaa rinta- ja kurkkuäänille.¹**

■ Keskustelu leimahti *Sissiluutnantti*-romaanin lottakuvasta. Teoksen lotat eivät yksinomaan maanneet rintamalla olleiden miesten kanssa, vaan he olivat usein aloitteentekijöinä seksuaalisessa kanssakäymisessä. Jos Sissiluutnantti-debatissa olisi ollut kysymys yksinomaan rintamalottien moraalista, kirjasotaa olisi epäilemättä käyty keveämmin aseina kuin nyt tapahtui. Romaani ilmestyi kuitenkin tilanteessa, jossa sodat käyneen ja sitä nuoremman sukupolven käsitykset muun muassa isänmaallisuudesta, seksuaalisuudesta ja uskonnosta alkoivat olla törmäyskurssilla ja jossa taisteltiin kulttuurisesta määrittelyvallasta kansallisiksi ymmärrettyihin arvoihin. 1960-luvulla syntyneenä en jaa 1960-luvun radikaalien kokemusta sotasukupolven kulttuurisen hegemonian haastamisesta.² Luen Sissiluutnanttia ja siitä syntyneitä debattia lottien historiasta kiinnostuneena naishistorioitsijana.³ Kirjasodasta on luettavissa sukupolvikonfliktin ohella sukupuolipoliittinen jännite.

Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin valtioneuvoston päätöksellä marraskuussa 1944. Valvontakomissio vaati järjestön lakkauttamista osana välirauhansopimuksen täytäntöönpanoa.⁴ Lakkauttaminen aiheutti lotissa hämmennystä, surua, pelkoa ja myös suuttumusta. Lottia oli lakkauttamishetkellä, pikkulotat mukaan lukien, noin 230 000. He kokivat kuuluneensa isänmaalliseen huoltajärjestöön eivätkä mieltäneet itseään poliittisiksi toimijoiksi.⁵ Poliittisten voima-

suhteiden muutos sotien jälkeen herätti lotissa pelkoa ja epävarmuutta, mistä kertoo esimerkiksi se, että he polttivat ja piilottivat henkilötietoja sisältäneitä arkistojaan. Toimintavapauden saaneet kommunistit etsivät ja löysivät merkkejä lottien toiminnan jatkumisesta mitä erilaisimmissa muodoissa.⁶ Ääriyasemmisto määritteli lotat fasisteiksi, eivätkä nämä kyenneet ja/tai halunneet sotien jälkeisessä, poliittisesti tulenarassa tilanteessa vastata tähän syytökseen.

1950-luvulla sotien jälkeiseen lottakuvaan tuli uusi ulottuvuus. Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* loi perustan lottien seksuaalisoinnille – lottia alettiin kuvata ennen kaikkea upseereista kiinnostuneina viihdytysjoukkoina. Lotta Raili Kotilainen, Linnan ainoa nimeltä mainitsema lotta, oli lähtenyt sotaan toiveenaan saada itselleen aviomies. Toisin kuitenkin kävi; ”Raili Kotilainen ei ollut tällä retkellä saanut miestä, mutta sen seikan korvasi se seikka, että hän oli saanut miehiä.”⁷ Muutamat omaelämäkerralliset lottaromaanit tai muut sotaromaanit, joissa lotista piirrettiin moniulotteisempaa kuvaa, eivät onnistuneet kyseenalaistamaan Linnan luomaa kirjallista lottakuvaa.⁸

Paavo Rintalan Sissiluutnantti on kertomus kaukopartiomiehistä, ennen muuta sisiryhmän johtajasta, luutnantti Erkki Takalasta, joka oli siviilissä teologian ylioppilas. Teoksessa on vahva uskonnollinen ja sivilisaatiokriittinen pohjavire. Se on tekijänsä tulkinta sodan vaikutuksesta ihmiseen: ihmisyyys kaventuu, tai pikemminkin katoaa, tappamiseksi ja paritteluksi. Romaanin sotilaspastoreissa henkilöityy, kuinka kirkko legitimoisi sodankäynnin. Vain yksi pappi on poikkeus, ja hänen tarkoituksettoman kuolemansa kautta Rintala kritisoi vallalla olutta sankarikuolema-ajattelua.⁹

Sissiluutnantin lottakuvassa on yhtymäkohtia Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* sekä Olavi Paavolaisen *Synkässä yksinpuhelussa* esiintyvään lottatyyppiin.¹⁰ Kirjan lotat ovat kaupunkilaissivistyneistön naisia, jotka sota on ”vieraannuttanut naisen olemuksesta”.¹¹ Sissiluutnantissa, aivan kuten *Tuntemattomassa sotilaassakin*, lotat suhtautuvat tavallisiin sotamiehiin torjuvasti, koska heidän toiveensa ovat virittyneet kor-

keammalle, upseereihin. Rintala kuvaa lotat ”kiimaisina narttuina”, joiden käsissä

1. Artikkelini perustuu Otavan arkistossa sijaitsevaan sanoma- ja aikakauslehtiaineistoon. Aineisto käsittää lähinnä vuoden 1963 kirjoittelua. – Valma Kivitiien lottia käsittelevä artikkeli ”Kun lottaharmaata häväistään” julkaistiin *Hopeapeilissä* 11/1963, 73–79.

2. Kutsun sodat käynnitti sukupolvea sotasukupolveksi. Vrt. Eeva Peltonen (1993) ”Naisten viime sodat vuosikymmenten takaa”, teoksessa Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, Juva: WSOY, 348–394. Sukupolvikonfliktista 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa ks. Marja Tuominen (1991) *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*, Keuruu: Otava. Kutsun Sissiluutnantti-debattiin osallistunutta, pääosin sodat käymätöntä sukupolvea radikaalisukupolveksi. Radikaalit haastoivat vanhempiensa sukupolven arvot ja toimintamallit sekä aatteen että käytännön tasolla.

3. Artikkelini on osa laajempaa tutkimusta, jossa tarkastelen Lotta Svärd -järjestön lakkauttamista vuonna 1944, lottakuvia sotien jälkeisessä Suomessa, lottien uusia rooleja hyvinvointivaltion rakentamisessa sekä eräänlaista lottarenessanssia 1990-luvulla. Tutkimukseni on osa Suomen Lottaperinnettiin käynnistämää Lottien Suomi -tutkimusprojektia.

4. Väli rauhansopimuksen 21. artiklassa Suomi sitoutui lakkauttamaan sen alueella toimineet ”hitleriläismieliset (fascisminluontoiset)” poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisuontoiset sekä muut YK:tä ja Neuvostoliittoa kohtaan vihamielistä propagandaa harjoittaneet järjestöt. Ks. Mikko Uola (1999) *Suomi sitoutuu lakkauttamaan... Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 väli rauhansopimuksen 21. artiklan perusteella*, Historiallisia tutkimuksia 205, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

5. Epäpoliittisuudelle rakentunut itseymmärrys on luettavissa esimerkiksi muistelmia-aineistosta. Ks. myös Taina Anttalainen (1995) *Sota-aatteen naiset – Lotta Svärd -yhdistyksen ideologia 1921–1930*, julkaisematon poliittisen historian pro gradu, Helsingin yliopisto, 50.

6. Ks. esim. Tiina Kinnunen (2000), *Lotta Svärd, Valpo ja selvitysmiehet*, julkaisematon esitelmä, Lottien Suomi -historiaprojektin seminaari Tuusulan Syvärannassa 7.10.2000.

7. Väinö Linna (2000) *Sotaromaani. Tuntemattoman sotilaan käsikirjoitus*, Juva: WSOY, 472.

8. Ks. esim. Tuulikki Raja (1956) *Rintamalotta muistele*, Keuruu: Otava; Jussi Talvi (1954) *Ystäviä ja vihollisia*, Kirjayhtymä; Irja Virtanen (1956) *Kenttäharmaita naisia*, Helsinki: Tammi.

9. *Sissiluutnantin* tulkinnasta ks. Pekka Tarkka (1966) *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta. Kirjallisuussosiologinen kuvaus Paavo Rintalan tuotannosta, suomalaisen kirjasanon rintamista ja kirjallisuuden asemasta kulttuurin murroksessa*. Helsinki: Otava, 47–68. Ks. myös Juhani Niemi (1988) *Viime sotien kirjat*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 475, Savonlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155.

10. Niemi (1988) 155. *Synkän yksinpuhelun, Tuntemattoman sotilaan ja Sissiluutnantin lottakuvasta* ks. Tuula Ojala (1993) *Lottakuvat kirjallisuudessa – lottien vaikenemisen lähteillä*, julkaisematon sosiologian pro gradu, Helsingin yliopisto.

11. Tarkka (1966) 57.

ammattitappaja on voimaton. ”Hän (nuori professorintytär) nousi päälleni kuuntelematta tai kuulematta enää, kajosi minuun ja aloitti parittelun. Minusta tuntui kuin minua olisi rätkitty märällä pinnasta jäätyneellä rukkasella päin silmiä – – Toivottavasti hän saisi tarpeekseen tältä illalta. Siinäkin minä erehdyin: hän lannisti minut kokonaan: kun minä aloin väsyä, hän tunki toisen rintansa suuhuni ja alkoi hiertää itseään minussa.” Seuraavana päivänä Takala pyytää anteeksi tapahtunutta. Nuori lotta oikaisi häntä: ”Minähän sen tein, etkä sinä.”¹²

Dokumentaarisena lottakuvauksena Sissiluutnantti on perin puutteellinen. Lottien moninaiseen työhön rintamalla Rintala ei viittaa sanallakaan. Jäsenistö ei myöskään koostunut yksinomaan kaupunkilaissivistyneistöön lukeutuneista naisista. Teos herättää tietenkin sinänsä kiintoisan kysymyksen sukupuolten välisten suhteiden pelisäännöistä rintamaoloissa. Tutkimuksessa on – Linnan ja Rintalan provosoimana – selvitetty lottien siveellisyysrikkomuksia, ja valtaosan on todettu käyttäytyneen nuhteettomasti.¹³

Rintalan tarkoitus ei kuitenkaan ollut sodan dokumentaarinen tallentaminen. Hän totesi olevansa vakuuttunut, että suurin osa niin lotista kuin sotilaistakin käyttäytyi poikkeustilanteissakin nuhteettomasti.¹⁴ Kirjailijan lähtökohta oli toisaalla; teoksessa sota ”irtoaa historiallisista kehyksistään ajattomaksi moraliteetiksi ja vertauskuvaksi sodan mielettömyydestä”.¹⁵

Kirjasodan rintamalinjat ja tapahtumien kulku

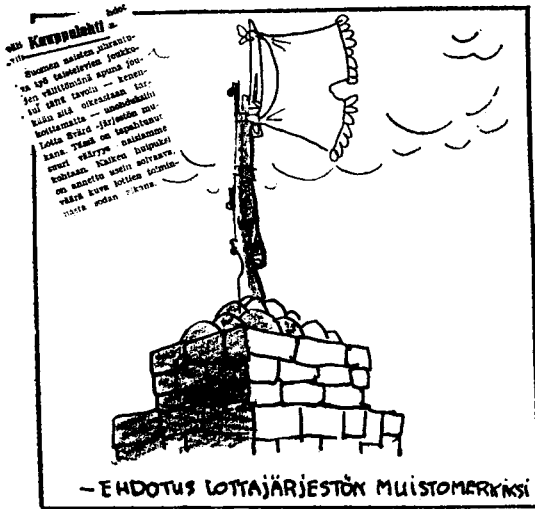
Sissiluutnantti ilmestyi kirjakauppoihin syyskuun alussa 1963. Aluksi teosta arvioitiin kirja-arvosteluissa, joissa ei läheskään kaikissa puututtu lottakuvaukseen. Niissä kiittävissä arvioissa, joissa lottakuvaus huomioitiin, sitä luettiin osana kirjailijan sodanvastaista sanomaa. Vähemmän kiittävissä viitattiin, jos ei lottien häpäisyyn niin järjestönä kuin yksilöinäkin, niin ainakin lottakuvan puutteellisuuteen. Rintalaa luonnehdittiin niin vasemmalla kuin oikealla myyttien repijäksi ja patsaiden kaatajaksi, mutta kun vasemmistolehdistä tätä pidettiin tervetulleena idealismina, oikeistoleh-

dissä se leimattiin sensaatiohakuisuudeksi.¹⁶

Laajempi polemiikki, joka keskittyi Sissiluutnantin välittämään kuvaan rintamalla toimineista lotista, alkoi porvarillisen *Yhteishyvän* päätoimittajan Seppo Simosen hyökäyksestä Rintalaa ja teoksen kustantajaa Otavaa vastaan syyskuun lopulla. Simonen kritisoi kustantajaa, joka salli taiteellisuuden nimissä julkaista lottia häpäisevää pornografista kirjallisuutta. Seuraavan päivän *Kauppalahden* pääkirjoituksessa kysyttiin, missä viipty lottien patsas. Sissiluutnantti-polemiikkia käsiteltiin päivälehdissä vuonna 1963 yhteensä 10 pääkirjoituksessa. Niiden lisäksi asiaa puitiin 84 pakinassa, taasisesti eri puolueiden lehdissä. Yleisönosastokirjoituksia julkaistiin yhteensä 85, ylivoimaisesti eniten kokoomuslehdissä, ja ne olivat kaikki Rintalaa vastaan. Sissiluutnantti herätti keskustelua myös aikakauslehdistössä.¹⁷

Sissiluutnantista mielipiteensä julkisesti esittäneet lotat¹⁸ esiintyivät pääasiassa yleisönosastoissa, ennen muuta *Uudessa Suomessa*. He kokivat tullessa häväistyiksi. *Suomen Kuvalehti* antoi lokakuussa lotille puheenvuoron artikkelissa Lottien vastaisu. Lottien sanottiin vastaavan nuoremman kirjailijapolven iskuun ”jälleen työllä” eli kertomalla työstään sodan aikana.¹⁹ Keskustelussa tuli esiin lottien voimattomuus: koska Lotta Svärd -järjestö oli lakkautettu, lotilla ei ollut tukenaan järjestöä, joka olisi voinut vastata ”jäsenistöönensä kohdistettuihin syytöksiin”. Vaikeneminen oli lottien vastaus ”nykypäivän sotasankareille”.²⁰

Lottia puolustavana puheenvuorona voidaan pitää myös vuonna 1964 ilmestynyttä teosta *Suomen lotta*, jonka Airi ja Rafael Koskimies laativat Lotta Svärdin historiatoimikunnan pyynnöstä. Toimikunnan taustalla oli Suomen Naisten Huoltosäätiö, joka perustettiin hieman ennen lottajärjestön lakkauttamista ja jota voidaan pitää Lotta Svärdin henkisenä ja taloudellisen perillisenä. Teos oli ensimmäinen sotien jälkeen ilmestynyt kattava esitys Lotta Svärdistä. Tekijät rakensivat kuvaa lotista isänmaalleen ”aito naisellisen” käytännön työn kautta omistautuneina naisina. Lottien siveellisyyteen viitattiin vain ohimennen: ”oikeaa”, so. ”puh-

Kansan Uutisten pilapiirtäjä kommentoi Kaupalehden ehdotusta lottien patsaasta 8.10.1963.

taan intomielistä” lottaa luonnehti Koski-
miesten mukaan itsehuri.²¹

Keskusteluun osallistuneet lotat muistut-
tivat siitä, että ilman lottien työtä Rintalan
kaltaiset ”kirjallisuussankarit” tuskin saisi-
vat ”vapaasti mielenilmaisujaan paperille tö-
hertää”.²² He korostivat sitä, että he kyllä
itse tiesivät, mitä olivat rintamalla tehneet.
Huolissaan he olivat siitä, että rintamako-
kemusta vailla olleet sukupolvet olivat ”rin-
taloiden” johdettavissa. Lotistahan ei ollut
vuoteen 1963 mennessä ilmestynyt yhtään
kokonaisuutista. Yleisönosastokirjoittajat
pohtivat myös Rintalan ja kustantajan mo-
tiiveja. Rintala leimattiin sekä rahanahneeksi
että kommunistiksi.²³

Lotta Svärd -järjestön sodanaikaisista joh-
tohahmoista keskusteluun osallistui Hilja
Riipinen yleisönosastokirjoituksellaan sekä
Helmi Arneberg-Pentti Suomen Kuvalehden
artikkelissa. Sissiluutnantti sisälsi Riipisen
mukaan ”valhetta ja roskaa”. Hän palautti
mieleen Mannerheimin sanat lottien uhrimie-
lestä ja uupumattomasta työstä.²⁴ Helmi Ar-
neberg-Pentti korosti niinkään lottaidentee-
tin rakentuneen epäitsekään työn kautta.
Lotilla ei ollut hävettävää, eikä myöskään
heidän tyttämillään: ”Te nuoret tytöt saatte olla
kiitollisia ja ylpeitä siitä, että Teidän äitinne
ovat kuuluneet niin ainutlaatuisen järjes-
töön kuin oli Suomen Lotta Svärd.”²⁵

Lotat eivät voineet ymmärtää, miksi Sis-
siluutnantin henkilögalleriassa oli yksin-
omaan lottakuria rikkoneita naisia. He ei-
vät kieltäneet, ettekö heidän joukossaan
olisi ollut siveellisesti ”heikompiakin” nai-
sia, mutta he korostivat pääosan käyttäyty-
neen lottahengen²⁶ mukaisesti. Suomen
Kuvalehden artikkelissa jatkosodassa yhteys-
lottana toiminut Marjatta Kahiluoto korosti
valvonnan tiukkuutta ja kertoi tietävänsä,
että vain viitisen lottaa oli kotiutettu mo-
raalinsa takia. Mutta nämäkin naiset olivat
suorastaan siveitä ”jonkun kirjailijan” luo-
maan kuvaan verrattuina, Kariluoto totesi.

12. Paavo Rintala (1982) *Sissiluutnantti. Proosaa rin-
ta- ja kurkkuaänille*, Keuruu: Otava, 40.

13. Ks. esim. Taito Seila (1972) *Lotta Svärd, univor-
mupukuiset naiset*, Helsinki: Kustannusliike Aikakir-
ja, 311; Vilho Lukkarinen (1981) *Suomen Lotat. Lotta
Svärd-järjestön historia*, Porvoo: WSOY, 222–223.

14. Jaakko Lintinen, 'Paavo Rintala ja lotat', *Uusi Maa-
ilma* 18.10.1963, 27.

15. Niemi (1988) 155.

16. Tarkka (1966) 101–113.

17. Tarkka (1966) 83–85, 121, 129, 153.

18. Yleisönosastokirjoituksissa vuonna 1963 esiintyi lot-
tia nimimerkillä Entinen lotta. Itse kutsun niitä Lotta
Svärd -järjestöön kuuluneita naisia, jotka osallistuivat
Sissiluutnantti-debattiin lotiksi, en entisiksi lotiksi. He
osallistuivat keskusteluun Lotta Svärdin aateperinnön
kantajina. Vaikka järjestö oli lakkautettu, aatteellinen
sitoutuminen säilyi. Nimitys entinen lotta viittaa mie-
lestäni aateperinnöstä irtautumiseen. Siitä ei kuiten-
kaan ”Entisten lottien” kohdalla ollut kysymys. En väi-
tä, että kaikki Sissiluutnantin lukeneet lotat olisivat
tuominneet kirjan ja sen kirjoittajan. Rintalaa ymmär-
täviä lottien puheenvuoroja ei käyttämässäni aineis-
tossa kuitenkaan ole.

19. *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963, 22–24.

20. Sipi Tilus, 'Lotat ja maanpuolustus', *Vaasa*
28.10.1963.

21. Airi Koskimies & Rafael Koskimies (1964) *Suomen
lotta. Katsaus lottajärjestön toimintaan*, Helsinki: Wei-
lin & Göös, 318. Ks. myös 304–305, 311.

22. Sukkula, 'Nykykirjallisuus ja lotat', *Vaasa* 9.11.1963
(viikkoliite).

23. Ks. esim. nimimerkki 'Syvästi paheksuva lotta', *Uusi
Suomi* 2.11.1963.

24. Hilja Riipinen, 'Rintalan Sissiluutnantti', *Vaasa*
14.10.1963.

25. 'Lottien vastaisku', *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963,
24, 62.

26. Lotta Svärdin ihanteellisuus ilmeni esimerkiksi ”kul-
taisissa sanoissa”. 3. kohta kuului: ”Aseta korkealle
lotta-ihanteesi! Vain oikeamielisenä, puhtaana ja raiti-
na voi olla oikea lotta!” ”Kultaista sanoista” esim.
Koskimies & Koskimies (1964) 112–114. Puhtaudesta
lottaideologiassa kirjoittaa Kaarle Sulamaa. Ks. Sula-
maa (1999) *Lotta Svärd – Uskonto ja isänmaa*, Helsin-
ki: Helsinki University Press, 64–131.

”Sellaisia tyyppejä ei rintamalla kertakaikkiaan ollut. Eikä kukaan tullut sinne itsensä tarjoamisen tarkoituksessa.”²⁷

Hairahdukset pantiin erityisesti sota-aikana järjestöön liittyneiden lottien tiliin, koska näiden ei uskottu olleen niin lottahengen elähdyttämiä kuin ennen sotaa järjestöön liittyneiden. Lotat muistuttivat myös siitä, että lotasta tuli sodan aikana yleisnimitys kaikille rintamalla olleille naisille. Marjatta Kahiluoto muisteli, että lähinnä työvelvollisuuslain perusteella rintamalla lähetettyjen naisten joukossa saattoi olla ”hyvinkin hämäräperäisiä aineksia”.²⁸

Armeijakin puuttui kenraalien arvovalalla keskusteluun. Tampereella lokakuun lopulla pidetyssä maanpuolustusjuhlassa puhuneen everstiluutnantti Yrjö Vasaman mukaan oli suorastaan rikosluonteista, että oli mahdollista julkaista kirjallisuutta, jossa annettiin tahallisesti väärä kuva rintamalla toimineista naisista. Vasama kannusti luomaan ”talkoo- ja maaottelumarssin hengessä” isänmaallista yhteishenkeä Rintalan kaltaisia ”kirjallisia räpäijöitä” vastaan.²⁹ Marraskuussa joukko maanpuolustusjärjestöjä vetosi ”tosiasioita tunteviin kansalaisiin”. Julkilausumassaan ne korostivat sotien aikana maanpuolustustehtävissä toimineiden naisten osuutta itsenäisyyden puolustamisessa.³⁰ Myös yksittäiset rintamamiehet ilmaisivat kunnioitustaan ja kiittollisuuttaan lottien työtä kohtaan.

Tampereen maanpuolustusjuhlan aikoihin joukko evp kenraaleja laati yhteisellä lounaalla Helsingissä julkilausuman, jossa he paheksuivat arvossapidetyksi luonnehtimansa kustantajan toimintaa. Julkilausuma toimitettiin paitsi Otavalle myös tiedotusvälineille. Sissiluutnantin erät kohdat olivat kenraalien mukaan ”omiaan antamaan lukijalle sen käsityksen, että aikoinaan lottina toimineet naiset olisivat yleensä olleet moraalisesti tuomittavia, halveksittavia ihmisiä”. Todellisuudessa lottia oli luonnehtinut ”isänmaanrakkaus ja uhrimieli”.³¹

Kustantaja torjui evp kenraalien vaatimuksen sensuuritoimenpiteistä painovapaus- ja tekijänoikeuslain henkeen ja käytäntöön vedoten. Kustantajan mukaan teoksella ei ollut minkäänlaista dokumenttiarvoa.

Eino Leinon seuran johtokunta laati samanhenkisen vastajulkilausuman, jonka yhteenessä 68 kirjailijaa, kriitikkoa ja tutkijaa allekirjoittivat. He painottivat sitä, että vaikka Rintala olisi halunnutkin esittää jonkin käsityksen lottajärjestöstä, hänellä oli täysi oikeus mielipiteen esittämiseen. Eino Leinon seura oli 1960-luvun radikaaliliikkeen keskeisiä yhteisöjä.³²

Ylioppilaslehdessä Väinö Kirstinä arvioi Sissiluutnanttia myönteiseen sävyyn. Hän oli lukenut sitä ”vauhdikkaana ja henkeäsalpaavana” jännityskertomuksena. Sen enempää kommentoimatta hän totesi lottien osoittautuvan ”kiimaisiksi otuksiksi, jotka ennen pitkää tarttuvat sissii selästä kiinni.”³³ Päätoimittaja Kaarle Stewen, joka piti lottien moraalia keskustelun sivujuonteena, tuomitsi pyrkimykset saada teos boikottiin. Eino Leinon seuran puheenjohtaja Eino S. Repo kirjoitti Sissiluutnantista muiden teosta myönteisesti arvioineiden tapaan sodanvastaisena saarnana, jossa polttopisteessä oli sotilaallinen sankaruus, ei suinkaan lottien moraali. Itse rintamalla olleena hän otti kuitenkin kantaa moraalikysymyksenkin. Osa lotista oli hänen mukaansa vieteltävissä, mutta myös paine miesten taholta oli luja, ”sotamiehestä kenraaliin”.³⁴

Julkaistujen kirjoitusten valossa ns. yleinen mielipide oli Rintalaa vastaan. Häntä pidettiin toisaalta seksuaalisesti häiriintyneenä, toisaalta vasemmistolaisena häväistyskirjoittajana. Rintalaa puolustaneet esiintyivät esimerkiksi ympäri maata syksyn mitaan järjestetyissä kirjallisissa keskustelutalouksissa. Debatin kuumentessa kokoomuslehtien yleisönosastokirjoituksissa alkoi ilmestyä kehotuksia boikotoida niin Otavan kustantamia kuin edellä mainitun vastajulkilausuman allekirjoittaneiden kirjailijoidenkin teoksia. Eräässä kirjoituksessa arveltiin, että Sissiluutnantin ja muiden sen kaltaisten teosten takavarikointi olisi ”terveellistä puhdistusta”.³⁵

Julkisuuden hankkiminen Rintalan vastaiselle rintamalle osoittautui sikäli ongelmalliseksi, että se toimi myös itseään vastaan. Mitä enemmän Sissiluutnantista puhuttiin, sitä enemmän sitä myytiin. Rintalan vastaiset piirit toimivat sen vuoksi osittain

myös poissa julkisuudesta. Ne ottivat yhteyttä mm. kirjakauppiasliittoon, jotta Sissiluutnantti poistettaisiin myynnistä.³⁶ Marraskuussa Karjalan Kaartin Kilta ry:n Tampereen alaosaston kokouksen jälkeen siihen osallistuneet laativat kiertokirjeen ”hyville veljille”. Kirjeen mukaan kokous oli tullut siihen tulokseen, että Rintalan tietoisena tarkoituksena oli isänmaallisten piirien halventaminen. Kokouksessa päätettiin välttää Otavan kustantamia kirjoja ja boikotoida niitä myyviä kirjakauppiaitakin.³⁷

Sissiluutnantin synnyttämässä kirjasodassa tulivat näkyviin myös sotien jälkeisen Suomen puoluepoliittiset rintamalinjat. ”Uusfasistit” ja ”primitiiviset kommunistit”³⁸ käyttivät keskustelua keskinäisten vastakohtaisuuksiensa uusintamiseen. Kokoomuslehdistön mukaan kommunistien kirja-asiamiehet kaupittelivat Sissiluutnanttia, ja sen yleisönosastokirjoituksissa Rintala leimattiin kommunistiseksi rienaajaksi.³⁹

Kansandemokraattisessa lehdistössä huolestuttiin siitä, että lakkautettu lottajärjestö ja laajemminkin isänmaalliset piirit saivat kirjasodan varjolla äänensä kuuluviin. *Kansan Uutiset* tulkitsi kenraalien lottia puolustaneen puheenvuoron yritykseksi rehabilitoida koko järjestö.⁴⁰ Äärivasemmisto kytki siveellisyyskeskusteluun sotien jälkeisinä vuosina hellimänsä teeman lottien poliittisuudesta, so. fasistisuudesta. *Kansan Tabdossa* todettiin polemiikin synnyttäneen sen harhakuvan, että lottajärjestö oli lakkautettu siveettömyyden vuoksi. Kysymys oli kuitenkin politiikasta: LS-järjestön harjoittama ”sotakiikhotus” oli tehnyt siitä ”rikollisen järjestön”.⁴¹ Lotista tuli siis neuvostoystävyyden vuoksi vaieta tai ainakin puhua ”mahdollisimman vähän ja silloinkin mieluummin varoittavassa äänensävyssä.”⁴²

Sissiluutnantti-polemiikin yhteydessä virinneeseen lottapatsashankkeeseen äärivasemmisto suhtautui arvattavasti torjuen. Kauppalehden tekemä ehdotus rinnastettiin siihen, että Länsi-Saksassa pystytettäisiin muistomerkkejä ”natsijärjestöille tai Hitlerin naisseuralaisille”.⁴³

Kysymykseen lottien seksuaalimoraalisista kansandemokraattinen lehdistö suhtautui varsin maltillisesti. Lottia ei ryhdytty

huorittelemaan, vaikka todettiin, että kaikki lotat eivät täyttäneet heille asetettuja siveellisyysvaatimuksia. Yleensä korostettiin sitä, että oli aika hylätä ihanteellisuus ja tarkastella lottia realistisesti naisina, jotka olivat lihaa ja verta. Naisten seksuaalinen määrittely tapahtuikin käänteisesti: asetelma käännettiin nurin päin ja naureskeltiin tiukalle lottakurille. Seksuaalisuudesta kirjoitettiin positiivisessa sävyssä mitä parhaimpana ja luonnollisimpana ”syntinä”.⁴⁴

Kirjasodan ulottuvuuksia

Kirjasodassa sukupolven merkitys nousi oikeisto-vasemmisto-jaon rinnalle linkittyen siihen. Pekka Tarkan mukaan ”pelon ja ahdistuksen tunteet nuorta sukupolvea ja poliittisten voimasuhteiden mullistusta kohtaan olivat Sissiluutnantti-polemiikin taustatekijöinä.”⁴⁵

27. 'Lottien vastaisku', *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963, 23. Ks. myös esim. nimimerkki 'Entinen lotta', *Liitto* 16.11.1963; nimimerkki 'Entinen lotta', *Lieksan lehti* 29.11.1963.

28. 'Lottien vastaisku', *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963, 23. Ks. myös Lukkarinen (1981) 223.

29. Tarkka (1966) 85–87. Juhlan olivat järjestäneet paikallinen Sotilaskotiyhdistys sekä reserviupseerikerhon ja Reserviupseerien naisjaostot.

30. Järjestöjen julkilausuma lotista, *Savon Sanomat* 10.11.1963.

31. Ks. esim. 'Evp-kenraalien paheksuminen Otavalle lottia halventavan romaanin julkaisemisesta', *Savonmaa* 29.10.1963.

32. *Uusi Aura* 30.10.1963; Riitta Jallinoja (1983) *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*, Juva: WSOY, 135.

33. Väinö Kirstinä, 'Sankariromaani', *Ylioppilaslehti* 13.9.1963.

34. Kaarle Stewen, 'Sissit saarroksissa', *Ylioppilaslehti* 25.10.1963; Eino S. Repo, 'Sissien sota ja lottien', *Ylioppilaslehti* 1.11.1963.

35. Tarkka (1966) 88, 91.

36. Stewen, 25.10.1963.

37. Kiertokirje 28.11.1963. Otavan arkisto.

38. Takapenkin tyttö, 'Uusfasistit ja kulttuuri', *Satakunnan työ* 11.1.1964; *Kauppalehti* 9.10.1963 (pääkirjoitus).

39. Tarkka (1966) 88.

40. 'Kenraalit ja lotat', *Kansan Uutiset* 31.10.1963.

41. Jarkko, 'Kenraalien sota', *Kansan Tabto* 30.10.1963.

42. Taavetti, 'Lottajärjestö kummittelee', *Kansan Uutiset* 29.10.1963.

43. 'Kenraalit ja lotat', *Kansan Uutiset* 31.10.1963.

44. Karjarannan Kaaleppi, 'Lotat', *Satakunnan Työ* 1.11.1963; Pakinaa 'Sissiluutnantista', *Kansan Ääni* 7.11.1963.

45. Tarkka (1966) 201.

Vastakkain olivat porvarillisessa lehdistössä esiintyneet sotasukupolven maanpuolustustahtoiset piirit, lotat ja heidän tukijansa, sekä lähinnä sotia käymätön vasemmistoon orientoitunut radikaali sukupolvi, jossa puhevaltaa käyttivät pitkälti miehet, ja kansandemokraattinen lehdistö.⁴⁶ Lottien moraalien ohella ja kautta taisteltiin isänmaallisuuden sisällöstä ja vallasta määritellä sitä. Radikaalit, Rintala heidän joukossaan, kyseenalaistivat sodankäyntiin perustuvan isänmaallisuuden: ”sota hävittiin, mutta sitä pyritään jatkuvasti voittamaan vaalimalla muistoja, sitomalla isänmaallisuus sotaisuuden kanssa yhdeksi asiaksi.”⁴⁷ Tämä merkitsi sotilaallisen maanpuolustuksen sisäistäneelle sotasukupolvelle hyökkäystä, jonka ”kärki suuntautuu nuorisoomme ja onnistuessaan voi olla tappava”.⁴⁸ Puolustaessaan lottia sotasukupolvi puolusti paitsi lottia myös omaa kritiikin kohteeksi joutunutta arvomaailmaansa, jota lotta symbolisoi. Arvomaailmansa lisäksi sotasukupolvi puolusti omia rintamakokemuksiaan.⁴⁹

Sissiluutnantti kyseenalaisti lottien edustaman kristillisyyttä, uhrautuvaisuutta ja maanpuolustuksellisuutta korostaneen isänmaallisuuden, jota teosta vastaan hyökännyt sotasukupolvi vaali sotien jälkeenkin aitona isänmaallisuutena. Atomipommin varjossa kasvaneen nuorison näkökulmasta vanhempi sukupolvi ei kyennyt eikä halunnut myöntää tilanteen muuttumista toisen maailmansodan jälkeen. Ydinase oli tehnyt vanhempien sukupolven sisäistämistä uhrautumisesta järjettömän toimintamallin. Kysymys uhrien tarpeettomuudesta oli noussut toki esiin jo heti sotien jälkeen virinneessä kotikutoisessa keskustelussa, jossa arvioitiin jatkosodan oikeutusta.

Rintalan teos ilmestyi keskelle kiihkeätä pasifismi-keskustelua. Teoksen ilmestymisvuonna perustettiin Sadankomitea, joka vastusti ydinaseita ja vaati yksipuolista aseidenriisuntaa. Sadankomitean piirissä sodat käynnystä sukupolvea pidettiin ”lähinnä fasististen aatteiden helmoissa” kasvaneena, mutta sitä kohtaan osoitettiin myös ymmärtämystä: ”Vuosikausien rämpiminen metsissä ja soilla, kranaatinheitinten ja propagan-

datykestön tuli; kaikki tuo on jättänyt vanhempiin pysyvät jälkensä”.⁵⁰

Pasifismikeskustelun oli käynnistänyt Pentti Linkolan ystävineen laatima pamfletti ”Ihmisen ja isänmaan puolesta – mutta ei ketään vastaan” elokuulta 1960. Pamfletissa oikeasta isänmaanrakkaudesta puhutaan koko ihmiskuntaan ulottuvana suhteena.⁵¹ Antti Eskola määritteli maanpuolustuksellisen isänmaallisuuden vaihtoehdoksi isänmaallisen pasifismin, jonka edustaja ”ei voi aseellisesti puolustaa maataan, koska aseellinen toiminta on juuri niiden arvojen vastaista, joiden takia isänmaakin on arvokas (esim. elämän säilyttäminen ja rikastuttaminen)”.⁵² Pyrkimykset määritellä isänmaallisuuden sisältö uudelleen saivat taustatukea presidentti Kekkoselta. Esimerkiksi puhussaan ylioppilaille itsenäisyyspäivänä vuonna 1963 Kekkonen totesi rauhantyon olevan isänmaallisuutta.⁵³

Lottien torjuva suhtautuminen Sissiluutnanttiin syntyi heidän realismille rakentuneen lukutapansa ja kirjailijan intentioiden yhteentörmäyksessä. Vaikkei Rintala kirjoittanutkaan dokumentaarista kuvausta lotista sen enempää kuin sodasta ylipäätään, nämä lukivat Sissiluutnanttia realistisena ja kollektiivisena kuvauksena rintamalotista. Lotta-identiteetti rakentui vahvalle kollektiivisuudelle. Lotta Svärd oli kristillis-siveelliselle isänmaallisuudelle rakentunut naisten maanpuolustusjärjestö, jonka jäsenille asetettiin ulkoisen ja sisäisen puhtauden ihanne. Lottien näkökulmasta Sissiluutnantissa oli kyse symbolisesta raiskauksesta, lottaihanteiden ja lottien työn häpäisystä. Eräs haastattelemani lotta kertoo halunneensa hangata itsensä puhtaaksi luettuaan kirjan.⁵⁴

Lotat kyseenalaistivat ”sodan aikana tutipulloa imeneen”⁵⁵ Rintalan kyvyn, ja sitä kautta oikeuden, kuvata heidän sotakokemuksiaan. Kun nyt tiedämme toisaalta sen mittavan huoltotyön, josta lotat – niin rintamalla kuin kotirintamalla – vastasivat sotien aikana sekä toisaalta tiukan ulkoisen valvonnan ja sisäisen itsekurin, jotka eivät juurikaan antaneet tilaa ei-aviolliselle seksuaaliselle kanssakäymiselle vastakkaisen sukupuolen kanssa,⁵⁶ lottien reaktiot tulevat ymmärrettäviksi. En väitä, että lotat

olisivat olleet valmiita itsekriittisesti reflektomaan omaa isänmaallisuuttaan ja purkamaan myyttiä ihanteellisesta lotasta, vaikkei Rintala olisi lottia romaaninsa henkilögalleriaan ottanutkaan. Olen kuitenkin samaa mieltä Rintalaa puolustaneen Eino S. Revon kanssa, jonka mukaan Rintala sai hiukan syyttää itseään yhteentörmäyksestä.⁵⁷ Lottakuvaus sinetöi omalta osaltaan lottien ja radikaalin polven välisen dialogin mahdottomuuden.⁵⁸

1980-luvulla tehdyssä haastattelussa talvisodassa ilmavalvonnassa ja jatkosodassa viestilottana toiminut nainen kertoi nauraneensa lukiessaan Sissiluutnanttia, ”koska se oli niin naurettavaa. Ku siinä naiset otti väkisin niitä miehiä.” Kertojasta asetelma oli naurettava, koska naiset eivät hänen kokemustensa perusteella ottaneet aloitetta seksuaalisessa kanssakäymisessä. Kommentti raottaa ikkunaa pitkälti vaiettuun kysymyksen rintaman seksuaalisista valta-asetelmista. Haastateltu lotta korosti suhteiden korrektiutta: miehet eivät lähennelleet (ainakaan) häntä.⁵⁹

Lotat eivät Sissiluutnantti-debatin yhteydessä Rintalaa kritisoidessaan ja omaa siveellisyyttään korostaessaan nostaneet esiin kysymystä rintamalla olleiden miesten osuudesta heidän siveellisyytensä mahdollisissa horjahduksissa. Todellisissa lottien ja miesten välisissä kohtaamisissa miehet olivat vähemmän avuttomia kuin Rintalan kuvauksessa. Esimerkiksi *Kenttäbarmaita naisia* -romaanissa sekä muutamassa tekemässäni haastattelussa tulee esiin, että rintamalotat saattoivat joutua sukupuolisen häirinnän kohteeksi. Miesten keskinäinen puhe oli usein naisia seksualisoivaa.⁶⁰ Lotta Svärd-järjestössä oltiin tietoisia ja huolissaan rintaman seksuaalisista jännitteistä. Vastuu siveellisyyden ylläpitämisestä sälytettiin lotille itselleen, olihan nainen lottaideologiassa kansakunnan siveellisyyden vartija.⁶¹

Debatissa, jossa lotat saivat tukea niin kenraaleilta kuin rivisotilailtakin, ei ollut viisasta luoda jännitettä miesten ja naisten välille vaan korostaa rintamalla olleen sukupolven yhteistä kamppailua ulkoista vihollista vastaan. Kyse ei kuitenkaan liene ollut pelkästä taktisesta vaikenemisesta vaan

todellisista, ei-seksuaalisista kumppanuuden kokemuksista. Kuten eräs haastattelemani lotta korostaa, nyt on vaikeaa uskoa, että suhteet olivat niin korrektit.⁶²

Jos Sissiluutnantti loukkasi lottia, niin loukkaavan asenteellisena voi pitää osaa

46. Riitta Jallinojan mukaan sukupuolten väliin tasa-arvokysymyksiin keskittyynyttä Yhdistys 9:ää lukuun ottamatta radikaaliliikkeen yhteisöissä oli vähän naisia. Ks. Jallinoja (1983) 138. En väitä, että naiset olisivat yleisesti ottaen väienneet radikaaliliikkeessä. Huomioni koskee vain sitä aineistoa, jota olen Sissiluutnantti-debattiin liittänyt analysoinut. Sen aineiston perusteella totean, että keskusteluun osallistuvat naiset olivat pääosin lottia. Sissiluutnantti-debatissa puheenvuoroja käyttäneiden radikaalien joukossa oli myös sodat käyneitä miehiä, esimerkiksi Eino S. Repo. Eino Leinon seuran johtokunnan allekirjoittaman vastajulkilausuman allekirjoittaneissa oli sekä naisia että sodat käyneitä miehiä. 1960-luvun radikaaliliikettä ei voi yksioikoisesti palauttaa puoluelopliittiseen vasemmistolaisuuteen. Ks. Tuominen (1991) 178.

47. Aku-Kimmo Ripatti, 'Sissiluutnantti', *Kaltio* 8/1963.

48. Kiertokirje 28.11.1963. Otavan arkisto.

49. Jatkuvuuden katkoksesta sotien jälkeisessä Suomessa ks. Tuominen (1991) 125-128.

50. Tuominen (1991) 138-142.

51. Tuominen (1991) 131-138.

52. Antti Eskola (1962) *Yhteiskunnan säilyttämistä ja puolustamista koskevat arvostukset*, Mikkeli: Yhteiskunnallisen korkeakoulun tutkimuslaitos, 9.

53. *Ylioppilaslehti* 13.12.1963.

54. Haastattelu 17.8.2000.

55. Nimimerkki 'Entinen lotta', *Lieksan lehti* 29.11.1963 (yleisönosasto).

56. Ks. esim. Elina Haavio-Mannila (1993) 'Miesten ja naisten väliset suhteet sodan aikana', teoksessa Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, Juva: WSOY, 300-305.

57. Repo 1.11.1963.

58. Vrt. Tuominen (1991) 77. Tuominen toteaa sotasukupolven ja radikaalin nuoren sukupolven yhteen-törmäyksestä: "Oli syntymässä kaksi historiallista todellisuutta, joilla ei ollut kovinkaan suuria edellytyksiä evoluutioteitse sulautua yhdeksi ehjäksi maailmankuvaksi." Ks. myös Peltonen (1993), 358-359. Asiallinen aikalaisarvio lotista oli Matti Kurjensaaren artikkeli 'Lotat ja todellisuus', *Suomen Kuvalehti* 16.11.1963, 16, 54.

59. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkisto, haastattelu 229.-230.1986. Miesten kunnollisuus tuodaan esiin toistuvasti muistitietoaineistossa. Ks. Anna-Liisa Haavikko (1993), *Olin siellä minäkin*. Tutkielma rintamanaisten muistitiedosta, julkaisematon folkloristiikan pro gradu, Helsingin yliopisto; Haavio-Mannila (1993) 293-295.

60. Virtanen (1956) 82-83, 86, 132; haastattelu 26.10.2000; ks. myös Haavio-Mannila (1993) 295-300. Miesten keskinäiseen puheeseen on viitannut kansatieteilijä Pia Olsson keskustelussamme 16.2.2001.

61. Ks. esim. Seila (1972) 308-310.

62. Haastattelu 26.10.2000.

kirjadebatissa esiintyneen radikaalisukupolven puheenvuoroistakin. Voidaan perustellusti väittää, ettei teos olisi sytyttänyt kirjatosaa, ellei kysymyksessä olisi ollut hyökkäys sotilaallista maanpuolustusta kohtaan. Yhtä perustellusti voidaan mielestäni väittää, että radikaalisukupolven miehet pitivät kulttuurisiin naiskuviin ja sitä kautta sukupuolten välisiin valtasuhteisiin liittyneitä kysymyksiä toisarvoisina. Kuten edellä on käynyt ilmi, Rintalan puolustajat eivät leimanneet lottia kollektiivisesti siveettömiksi. Sen sijaan he mitätöivät kysymyksen lottien moraalista ja ohittivat näiden kokeman tunteen häväistyksi joutumisesta korostaessaan, että itse asiassa teoksessa oli kysymys jostain muusta, so. sodan moraalista, ja että kirjasodassa oli kysymys sananvapaudesta. Esimerkiksi Pekka Lounela kirjoitti, ettei sotilas- ja lottapiirien edustajilla voinutkaan olla mahdollisuuksia ymmärtää Rintalan kaltaista ”saarnamiestä, jonka moraaliongelmia oli asetettu yleisinhimilliselle tasolle.”⁶³ Paavo Rintala itse pohdiskeli lehtihaastattelussa lottien moraalista ja totesi sitten: ”Näillä mielipiteillä ei ole mitään tekemistä kirjani kanssa - - Kirjailijana minua kiinnostavat kokonaan toisenlaatuiset asiat. Niistä en keskustele ns. suuren yleisön kanssa; ne ovat ammattiasioita.”⁶⁴

Lotille kysymys heidän moraalistaan ei sen sijaan ollut ”vähäpätöinen” ”pikkuseikka” eikä ”vähemmän kiinnostava”⁶⁵ ”yksityiskohta”⁶⁶ – heille siveellisyys oli lottaiden titeetin kulmakivi ja lottana olo oli keskeinen osa heidän elämänhistoriaansa. Suomessa feministinen liike virisi vasta 1970-luvun alkupuolella, joten Sissiluutnantin ilmestymisen aikoihin täällä ei ollut naisyyhteisöä, joka olisi politisoinut naisten henkilökohtaiset kokemukset ja haastanut radikaaliliikkeen miehisen hegemonian. 1960-luvun radikaalisukupolven yhteisöissä naiset olivat vähemmistönä. Esimerkiksi Eino Leinon seuraan, joka organisoivat vastajulkilausuman Rintalan puolesta, naiset pääsivät varsinaisina jäseninä vasta vuonna 1966.⁶⁷

Koska kysymys lottien moraalista oli radikaaleille toisarvoinen, taistelu määrittelyvallasta sukupuolimoraaliin liittyvissä kysy-

myksissä ei leimahtanut Sissiluutnantti-debatin yhteydessä. Seksistähän tuli sukupolvikapinan yksi keskeinen väline. Rintalinjat olivat kuitenkin olemassa: radikaalin sukupolven näkökulmasta lottien propagointi pidättyvä sukupuolimoraali oli taantumuksellista, Rintalan vastustajien näkökulmasta Sissiluutnantti oli puhdasta pornografiaa.

Sissiluutnanttia ei voi kuitenkaan tulkintani mukaan yksiselitteisesti lukea kannattona seksuaalisen vapautumisen puolesta. Tähän tulkintaan olen päätenyt lukiesani teosta suhteessa kirjailijan sodanvastaisuuteen. Linnan kuvatessa lottia Raili Kotilaisen naiseksi, joka oli lähtenyt isänmaallisen innoituksen vallassa rintamalle aviomiestä etsimään, Rintala riisuu lotista kaikki siteet kunnialliseen keskiluokkaiseen naiseuteen. Lottien seksuaalinen aktiivisuus sai Takalan suorastaan voimaan pahoin. Sissiluutnantin lotat ovat – ainakin seksuaalisesti – aktiivisia toimijoita. Onko Rintala tulkittavissa niin, että hän rinnasti naisten aktiivisuuden sodan mielettömyyteen – sisältyikö näin ollen hänen puheenvuoroonsa sotaa vastaan kielteisyys naisten peittelemättömään seksuaalisuuteen?

63. Lounela, 'Sota ja sukupuolimoraali', *Kyntäjä* 1964, 20.

64. Lintinen 18.10.1963, 27.

65. Vrt. Lounela, 1964, 21; Repo 1.11.1963; *Sosialistinen aikakauskirja* 11/1963. Lounelan mukaan kysymys sukupuolimoraalin puritaanisuudesta oli ”hyvin vähäpätöinen”. ”Rintalalle ja muille sodanjälkeisille kirjailijoille sodan tappamisprosessi oli moraalinen peruskysymys.” Revon mukaan moraaliksi oli ”vähemmän kiinnostava kysymys”. Kiinnostavampi oli sen sijaan se, oliko sotilaallinen sankaruus positiivista vai negatiivista. Sosialistisen aikakauskirjan kirja-arvostelussa todetaan Rintalan aiheuttaneen kohun tarrautuneen ”pikkuseikkaan”.

66. Ks. esim. Pekka Tarkka, 'Riippumattomuus on pienen kansanosan kustantajan kunnia'. *Helsingin Sanomat* 24.9.1991. Tarkan artikkeli käsittelee Söderström & Co:ta. Vanha kustantaja Bertel Appelberg vastusti Sissiluutnanttia, koska se ”esitti lotat pelkästään huorina”. Nuori sukupolvi ajatteli toisin. Tarkka kirjoittaa: ”Serkunpoika ja Salminen eivät kiinnittäneet huomiota tällaiseen yksityiskohtaan vaan käännättivät teoksen, koska se edusti nuoren polven kärkeä.” Tulkitsen Tarkkaa siten, että hänellekin kysymys oli/on yksityiskohdasta, koska hän ei käytä sitaatteja.

67. Jallinoja (1983) 137–138.

MIEHET, NAISET JA SOTA

MARIA LÄHTEENMÄKI

on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

■ Viime vuosisata näyttäytyy ensimmäisissä historiallisissa analyyseissä yksipuolisen kielteisessä valossa. Kaikki tuntuvat olevan samaa mieltä siitä, että 1900-luku oli väkivallan ja vankileirien vuosisata, häpeän ja ihmisen raadollisuuden näyttämö, jolle on vaikea löytää vertauskohtaa menneisyydestä. Vuosisadan ihmisiä on sanottu röyhkeiksi ahmateiksi, joita ajoi pahuuteen moraalinen rappio ja vallanhimo. Edes 1600-luvun sotaleirien vuosisadan ei sanota vetävän vertoja 1900-luvulle: silloin ihmiset eivät tuhonneet toisiaan niin järjestelmällisen tietoisesti kuin äsken päättyneellä vuosisadalla.

Julmuus näyttää olleen enemmän tai vähemmän läsnä kaikissa talousjärjestelmissä. Eric Hobsbawm kirjoittaa runsas vuosi sitten ilmestyneessä teoksessaan *Äärimmäisyyksien aika*, että länsimainen kapitalismi, kommunistiset järjestelmät ja kolmas maailma olivat 1900-luvulla kyllä sitoutuneita muun muassa rotujen ja sukupuolten tasa-arvoon, mutta yksikään niistä ei yltänyt tavoitteeseensa. Hobsbawm lohduttaa – alaviitteessä tosin – että vaikei tasa-arvoon sitouduttukaan, oli naisilla kuitenkin merkittävä rooli vuosisadan sodissa, vastarintaliikkeissä ja vapautustaisteluissa.

Hobsbawmin vuosisadan kronikka jättää naiset historiallisina toimijoina suurin piirtein tämän alaviitteen varaan, mutta se pysähdyttää kuitenkin miettimään asiaa hieman tarkemmin. Mitä rooleja naisilla on oikeastaan ollut vuosisadan sodissa? Pohdinnan voisi aloittaa kysymällä, miksi Hobsbawm muistaa juuri sota-ajan naiset koko 1900-luvusta? Vaihtoehtoja olisi toki ollut. Naiset palkkatyöläisinä, kansantalouksien ja hyvinvointivaltioiden rakentajina, sosiaalisen työn tekijöinä, kansanvalistajina, kasvattajina tai vaikkapa poliittisina vaikuttajina. Riman on ylittänyt kuitenkin vain naisten kriisi-ajan toimet.

Sinänsä tätä valintaa ei voi kummastella, ovathan sodat historiantutkimuksen yksi valtavirta-alue ja johtava genre, jotka rytmittävät tehtyjä vuosisata-analyysejä. Ilmaiset, kuten ”ennen ensimmäistä maailmansotaa”, ”sotienvälisenä kautena” ja ”toisen maailmansodan jälkeen” ovat iskostuneet mieliimme 1900-luvun käännekohtina. Sotien tirkistysaukosta käsin katsottuna naisia ei useimmiten ole huomattu, mutta englantilaisena iäkkäämpänä ja itsekin sota-ajan eläneenä herrana Hobsbawm on heidät nähnyt. Kiitos siitä hänelle. Useimmat tutkijat eivät nimittäin analyyseissään ole nähneet miljoonien eurooppalaisten ja amerikkalaisten naisten joukkosiirtoa sotateollisuuden, maataloustöihin ja vapaaehtoistyöhön valtavasta lähdemateriaalista huolimatta.

Naisten organisoiminen toisen maailmansodan aikana laajamittaisesti teollisuuden työvoimaksi oli huikea operaatio. Miljoonat kotitöissä olleet naiset pikakoulutettiin heille uusiin töihin hyvin lyhyen ajan sisällä eli keskimäärin parin vuoden aikana vuosina

1940–41. Muun muassa kaikkiaan kahdeksan miljoonan brittinaisen työhistoria, toivomukset ja kyvyt rekisteröitiin vuoden 1942 loppuun mennessä. Heistä lähes kahenta miljoonaa haastateltiin erikseen ja sijoitettiin suoraan sotatarviketeollisuuden palvelukseen. Jo ensimmäisen maailmansodan aikana brittinaisten työpanos oli elintärkeä Englannin sotateollisuudelle ja kansantaloudelle ylipäätäänkin. Ei ihme, että juuri Hobsbawm nostaa sota-ajan naiset vuosisadan naisikoneiksi.

Tiedämme myös, että Ranskassa naiset osallistuivat aktiivisesti vastarintaliikkeeseen ja saivat ikään kuin palkinnoksi äänioikeuden vuonna 1946. Saksassa puolestaan 1930-luvun alun ”äidit kotiin” -propaganda vaihtui sodan aattona pakolliseen naisten työpalveluun, jota muun muassa suomalaiset naisaktiivit kävivät ihastelemassa. Järjestelmän tehokkuudesta kertoo se, että työsäkävien naisten määrä kasvoi Saksassa runsaan vuoden aikana (1941–42) yli miljoonalla. Yhdysvalloissa tilanne oli samansuuntainen. Vuonna 1940 maan hallitus antoi ns. kansallisen puolustuksen ohjelman, joka sisälsi laajamittaisen naisten rekrytoinnin työvoimaksi. Sotavuosina naisia siirtyikin sotateollisuuden palvelukseen peräti kuusi miljoonaa. Se on suurin piirtein sama määrä kuin teollisuuteen siirtyneiden naisten kokonaismäärä vuosina 1910–40. Ei ihme, että sotavuosien on sanottu tuoneen äiditkin liukuhihnnoille. Vaikka väite ei pidäkään paikkaansa – vaimojen palkkatyöläistyminen alkoi jo 1910-luvulla – niin se kuvaa hyvin naisten rynnäkköä.

Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö Hobsbawmin valinta vuosisadan naiseksi olisi perusteltu. Sota-ajan työläisnainen ansaitsee tulla näkyväksi, mutta se ei ehkä olekaan ydinkysymys tässä. Hedelmällisempää olisi kysyä, missä muissa rooleissa kuin korvaavana työvoimana naiset on esitetty.

Leimallista tehdyissä analyysissä on vuosisadan näkeminen yksipuolisesti miesten vallankäytön ja myös väkivallan näyttämönä. Naiset on nähty – sikäli kun ylipäätään on nähty – uhreina, sodan jaloissa vellovana siviiliväkenä, hyväntekijöinä, lohduttajina, muonittajina ja hoitajina. Sitähän naiset

olivatkin, mutta se on vain asian toinen puoli. Jos halutaan arvioida kriisiajan naisten rooleja kokonaisuutena, on varauduttava kääntämään päivänvaloon myös kolikon toinen puoli. Se osoittaa, että naiset eivät ole olleet niin viattomia ja ulkopuolisia vuosisadan väkivaltaisessa riennossa kuin yleisesti ajatellaan.

Tiedämme, että naiset ovat olleet innolla mukana jo aiemmissa historian vallankumouspyrinnöissä, osin aseet käsissään, osin värväreinä, propagandisteina ja agitaattoreina. Ranskan suuren vallankumouksen aikana naisten militarisointi otti aimo askelen eteenpäin: naiset osallistuivat muun muassa Tuileries-palatsin rynnäkköön ja Bastiljin valtauksen. Jo tuolloin innokkaimmat naiset halusivat liittyä armeijan riveihin ja taistella aseet kädessä. Myöskään muissa 1800-luvun vallankumouksissa naiset eivät jääneet syrjään, kun miehet rynnistivät kaduille. Pariisin kommuunin tapahtumat ovat yksi osoitus naisten valmiudesta tarttua aseisiin. Myöskin Venäjän orastava vallankumousliike värväsi riveihinsä militantteja naisia, jotka eivät kavahtaneet kantaa asetta.

Samassa suoran toiminnan hengessä olisivat suomalaiset työläisnaisetkin halunneet vuoden 1905 suurlakon aikana perustaa naiskomppanioita, järjestää ampumaharjoituksia ja kantaa rintapielissään yhtenäisyyttä korostavaa naiskaartin merkkiä. Myös tsaarinvastaiseen illegaaliseen toimintaan osallistuneilla naisilla oli aseita. Vuoden 1918 sodassa punaisten puolella oli naiskaartilaisia noin pari tuhatta, tosin vain osa taisteli rintamalla. Valkoiset naiset valmistautuivat myös perustamaan naispataljoonan. Lapuan naisliiton ja Suomalaisen Naisliiton Helsingin osaston aikomukset kuitenkin tyrmättiin. Mannerheimin mukaan sotaisa kamppailu oli miesten yksinoikeus ja velvollisuus.

Kuten nämä yksittäiset esimerkit osoittavat, aseellinen väkivalta on ollut yksi osa muutosta ajavien toimintastrategioissa, myös naisten. Ehkä on niin, että mikäli roolit ja sukupuolten työnjako olisivat sallineet, olisivat naiset olleet vuosisadan sodissa ja kumouksissa yhtä innokkaasti ase kädessä kuin miehetkin ja me saisimme nyt lukea

naispuolisten sotasankareiden elämäkertoja.

Tiedän, että tämä käsitys nostattaa vastustusta. Naisten roolit pehmeinä, lämpöisinä ja pullantuoksuisina äiteinä ja kasvattajina pitävät sisällään ajatuksen, että naiset luonnostaan vastustavat sotia ja väkivaltaisuuksia. Elämän tuhoamista, elintilan laajentamista väkivaltaisesti ja ideologista sodankäyntiä pidetään naisen luonnon vastaisina. Jos raamatun syntiinlankeemuskerromusta ei oteta lukuun, naisia ei juurikaan ole syyllistetty ihmiskunnan pahoista teoista. Usein kuulee sanottavan, että maailma on väkivaltainen, koska miehet hallitsevat sitä ja että jos naiset olisivat vallassa, kuva olisi toisenlainen. Olemme tottuneet niin tähän äitimyyttiin, että meidän on vaikea hyväksyä toisenlaista näkökulmaa. Militaristiset naiset leimataan poikkeustapauksiksi ja nuoriksi houkiksi, jotka matkivat miehiä tietämättä mitä oikeastaan ovat tekemässä. Naisten militarismi voidaan toisaalta liittää myös isänmaallisuuteen ja kansankunnan pelastamiseen, jolloin siitä tulee hyve.

Naisten osallistumisessa vuosisadan julmuuksiin ei kuitenkaan ole kysymys aseiden kantamisesta ja henkilökohtaisesta väkivaltaan ryhtymisestä. Se, että nainen ei kannata aseita, ei todista, ettei hän palvelisi

pahan päämääriä yhtä palavasti kuin mies, mutta hän tekee sen omalla tavallaan. Sotaa ei käydä ainoastaan etulinjassa, vaan mitä suurimmassa määrin kotirintamalla, ja jo paljon ennen varsinaisten sotaoperaatioiden aloittamista. Naisten keskeinen ja tärkeä rooli liittyy juuri tähän operaatioita edeltävään aikaan, asennemuokkaukseen ja propagandaan sekä väkivallan ja julmuuksien hiljaiseen hyväksymiseen.

Kun arvioidaan viime vuosisataa tästä näkökulmasta käsin, avautuvat 1900-luvun naisten roolit hyvin ristiriitaisina. Tasa-arvoa, sosiaaliturvaa ja kansanvaltaa rakentavan naisen rinnalla kulkee aggressiivinen ja tuhoava nainen, joka tukee yhteiskunnassa vellovia pimeitä voimia. Tunnettu esimerkki tällaisesta näennäisen passiivisesta, mutta todellisuudessa aktiivisesta toimijasta on kansallissosialistisen järjestelmän palveluksessa ollut elokuvaohjaaja ja esteetikko Leni Riefenstahl. Hänen ei tarvinnut aseistautua saadakseen sanomansa läpi, päinvastoin. Hän saattoi kevyesti todeta, ettei politiikka kiinnostanut häntä lainkaan. Kukaan ei voi silti väittää, että hän ei olisi ollut 1900-luvun yksi merkittävistä vaikuttajista ja että hän ei olisi ollut vuosisatansa näköinen nainen.

naispuolisten sotasankareiden elämäkertoja.

Tiedän, että tämä käsitys nostattaa vastustusta. Naisten roolit pehmeinä, lämpöisinä ja pullantuoksuisina äiteinä ja kasvattajina pitävät sisällään ajatuksen, että naiset luonnostaan vastustavat sotia ja väkivaltaisuuksia. Elämän tuhoamista, elintilan laajentamista väkivaltaisesti ja ideologista sodankäyntiä pidetään naisen luonnon vastaisina. Jos raamatun syntiinlankeemuskerromusta ei oteta lukuun, naisia ei juurikaan ole syyllistetty ihmiskunnan pahoista teoista. Usein kuulee sanottavan, että maailma on väkivaltainen, koska miehet hallitsevat sitä ja että jos naiset olisivat vallassa, kuva olisi toisenlainen. Olemme tottuneet niin tähän äitimyyttiin, että meidän on vaikea hyväksyä toisenlaista näkökulmaa. Militaristiset naiset leimataan poikkeustapauksiksi ja nuoriksi houkiksi, jotka matkivat miehiä tietämättä mitä oikeastaan ovat tekemässä. Naisten militarismi voidaan toisaalta liittää myös isänmaallisuuteen ja kansankunnan pelastamiseen, jolloin siitä tulee hyve.

Naisten osallistumisessa vuosisadan julmuuksiin ei kuitenkaan ole kysymys aseiden kantamisesta ja henkilökohtaisesta väkivaltaan ryhtymisestä. Se, että nainen ei kannan asetta, ei todista, ettei hän palvelisi

pahan päämääriä yhtä palavasti kuin mies, mutta hän tekee sen omalla tavallaan. Sotaa ei käydä ainoastaan etulinjassa, vaan mitä suurimmassa määrin kotirintamalla, ja jo paljon ennen varsinaisten sotaoperaatioiden aloittamista. Naisten keskeinen ja tärkeä rooli liittyy juuri tähän operaatioita edeltävään aikaan, asennemuokkaukseen ja propagandaan sekä väkivallan ja julmuuksien hiljaiseen hyväksymiseen.

Kun arvioidaan viime vuosisataa tästä näkökulmasta käsin, avautuvat 1900-luvun naisten roolit hyvin ristiriitaisina. Tasa-arvoa, sosiaaliturvaa ja kansanvaltaa rakentavan naisen rinnalla kulkee aggressiivinen ja tuhoava nainen, joka tukee yhteiskunnassa vellovia pimeitä voimia. Tunnettu esimerkki tällaisesta näennäisen passiivisesta, mutta todellisuudessa aktiivisesta toimijasta on kansallissosialistisen järjestelmän palveluksessa ollut elokuvaohjaaja ja esteetikko Leni Riefenstahl. Hänen ei tarvinnut aseistautua saadakseen sanomansa läpi, päinvastoin. Hän saattoi kevyesti todeta, ettei politiikka kiinnostanut häntä lainkaan. Kukaan ei voi silti väittää, että hän ei olisi ollut 1900-luvun yksi merkittävistä vaikuttajista ja että hän ei olisi ollut vuosisatansa näköinen nainen.

Ilmavalkontatehtävissä. Yhtyneitten kuva-arkisto.

KIMMO RENTOLA

Stalin, Mannerheim ja Suomen rauhanehdot 1944

Uutta tietoa ja tulkintaa Suomen rauhanehdoista vuonna 1944. Ehdot eivät suinkaan olleet kiveen hakatut, vaan Moskova havigiteli välillä paljonkin enemmän kuin lopulta sai. Esillä olivat jopa uudet huomattavat rajansiirrot.

■ Suomen tie rauhaan vuonna 1944 on tutkittu tapaus.¹

Teheranissa 1. joulukuuta 1943 Stalin esitti ehtonsa: suhteet poikki Saksaan, saksalaisten joukkojen karkottaminen, talvisodan rajat (ja Hanko tai mieluummin Petsamo), Suomen armeijan palauttaminen rauhanaikaiselle kannalle ja sotakorvaus. Kun näin luovuttiin ehdottomasta antautumisesta, länsiliittoutuneet nielivät punktit, joskin Churchill huomautti sotakorvauksista: ei niillä metsäläisillä olisi muuta antaa kuin piisamin- ja kärpännahkoja.²

Ehtoja tarjottiin Paasikivelle helmikuussa 1944 Tukholmassa ja sitten Moskovassa, mutta Suomen hallitus ja eduskunta torjuivat ne.

Kesäkuussa Kannaksella alkoi suurhyökkäys, jonka huumassa Moskova vaati antautumista. Kun Suomi sitoutui tiukemmin Saksaan ja taisteli, Neuvostoliitto palasi entiselle pohjalle, ja Suomen johdon vaihduttua solmittiin välirauha 19. syyskuuta 1944.

Antautumisen sisällöstä saatiin Moskovasta muutama vuosi sitten asiakirja, joka on tullut kuuluisaksi. Se oli miehitysvallan pohjapaperi.³ Toisaalta on ollut perusteita tulkita karu paperi ohimeneväksi häiriöksi, jonka jälkeen Moskova palasi päiväjärjestykseensä.

Nyt saadaan lisävalaistusta sekä antautumisvaatimuksen taustaan että koko Suomen-ehtojen hahmottumiseen.⁴

Paasikivi Tukholmassa

Sekä Paasikiven Tukholman-matkalla helmikuussa 1944 että myöhempien kontaktien kohdalla ruotsalaiset koettivat välittäjänä parhaansa mukaan houkutellessa epäluuloisia suomalaisia neuvotteluihin ja rauhaan, muun muassa tulkitsemalla Moskovian viestejä parhain päin.

Lähettiläs Aleksandra Kollontain sähköistä Moskovaan näkyy, että samalla tavalla ruotsalaiset tulkitisivat ja kaunistelivat suomalaisia venäläisille. Etenkin pankinjohta-

1. Tuomo Polvinen (1980) *Teberanista Jaltaan*, Juva: WSOY; sama (1995) *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö* 3, Juva: WSOY; Olli Vehviläinen (1991) 'Kevään 1944 välirauhanneuvottelut', *Kansakunta sodassa* 3, Helsinki; Hannu Soikkanen (1978) 'Sota-ajan valtioneuvosto', *Valtioneuvoston historia 1917–1966*, II, Helsinki.

2. Martin Gilbert (1986) *Winston Churchill, Vol. VII, Road to Victory 1941–1945*. London: Heinemann, 591.

3. Martti Turtola (1994) *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*, Keuruu: Otava, 294–298. Alun perin tekijä julkaisi asiakirjan *Seura*-lehdessä 23. 12. 1993.

4. Koska artikkelin päätarkoituksena on tuoda esiin ja eritellä uutta, tärkeätkin ennestään tiedetyt ja todetut asiat on esitetty hyvin ylimalkaisesti. Jos lukijan muisti kaipaa verestämistä, mainittujen tutkimusten ohella voi vilkaista ajantasaista yleisesitystä: Henrik Meinander (1999) *Tasavallan tiellä*, Helsinki: Schildts, 225–243.

ja Marcus Wallenberg tarjosi välityspalveluiden ohella arvioitaan. Heti palattuaan tunnustelumatkaltaan Helsingistä Wallenberg kertoi Kollontaille tavanneensa presidentti Rytin, pääministeri Linkomiehen ja ulkoministeri Ramsayn, jotka kaikki tahtoivat rauhaa ja hyviä naapurisuhteita. Tämä oli melkoisen siisti kuvaus suomalaisten puheista.⁵ Tukholman neuvottelujen käynnistyttyä Wallenberg kertoi Kollontaille Paasikiven pelkäävän, että välirauhaa seuraisi siirtymäkausi, jonka aikana Neuvostoliitto voisi esittää uusia vaatimuksia. Myös Hangon vuokraaminen oli vaikea hyväksyä.⁶ Molotov käski vastata, että jos Suomi suostuisi ehtoihin varauksitta, silloin se voisi lähettää valtuuskuntansa Moskovaan, missä Hangosta voitaisiin tehdä kompromissi.⁷

Hangon-asiasta Kollontai raportoi Paasikiven olleen ”erittäin ilahtunut.” Lähettiläs taisi imarrella esimiehensä viisautta, sillä Paasikiven raportista näkyy pikemminkin ’madamen’ kuin valtioneuvoksen oma riemu. Niukat yhteenvedot Kollontain sähköistä eivät muuten tuo juurikaan lisää siihen, mitä tapaamisista tiedetään Paasikiven raporteista. Yksi eroavuus sentään on kiinnostava. Kollontain mukaan Paasikivi sanoi Suomen armeijan demobilisaatiota koskevasta vaatimuksesta, että kategorinen muotoilu ”kolhaisee kovin” (*otshben udarit*) Mannerheimiä ja vaikeuttaa asian normaalia etenemistä. Oman raporttinsa mukaan Paasikivi sanoi pyöreämmin, että asia oli ”arka, varsinkin armeijaan nähden.”⁸

Sähkeistä selviää, miksi ehtoihin tuli pieniä muutoksia ja lopullinen versio saatiin Moskovasta Tukholmaan vasta Paasikiven poistuttua paikalta.⁹ Se johtui siitä, että Neuvostoliitto antoi ehtojensa muotoilun Paasikivelle ennen länsivaltojen hyväksyntää. Salatakseen menettelyn Lontoon-suurlähettiläs F. T. Gusev jätti Moskovan brittejä varten lähettämästä muistiosta omin päin pois maininnan, milloin ehdot oli annettu Paasikivelle, ”jotta englantilaiset eivät saisit tietää, että jätimme ehdot suomalaisille odottamatta heidän korjauksiaan.” Lähettilään omavaltaisuus oli erittäin harvinaista, mutta Molotov hyväksyi menettelyn jälkikäteen.¹⁰

Vuodettuaan ehtonsa julki Moskova seurasi tarkasti ja epäluuloisesti länsilehtien kirjoittelua, jonka katsottiin vastaavan täysin Suomen etuja. Ärtymystä herätti etenkin se näkemys, ettei Suomi ollut sodassa omasta syystään. Yhteenvetona Neuvostoliiton ulkoministeriössä todettiin, että 1) länsilehdistön aktivoiminen tähtäsi Suomen pelastamiseen lopulliselta tuholta (*ot okonshbatelnogo razgroma*) sekä siihen, ettei Neuvostoliitto saisi sanelluksi sellaisia ehtoja, jotka horjuttaisivat Englannin ja Yhdysvaltain asemia Suomessa; 2) amerikkalaisia piirejä kiinnosti ensi sijassa Suomen itsenäisyyden ja alueellisen eheyden (*tselostnosti*) säilyttäminen; se selitti Yhdysvaltain ”kärsivällisen” politiikan, jonka mukaisesti diplomaattisuhteet Suomeen olivat yhä katkaisematta; 3) Englannin Suomelle julistama ”symbolinen sota” tähtäsi vaikutusvalan säilyttämiseen Suomessa ja sen alueen käyttämiseen entiseen tapaan puskurina estämässä bolshevismien tunkeutumista Eurooppaan. Vaikka länsilehdistö muodollisesti yleensä tuki Suomen irtautumista sodas-

5. Kollontain sähke no. 2565, 11. 2. 1944, Tukholman sähkeyhteenvedot, Venäjän federaation ulkopoliittikan arkisto (AVP RF), f. 012 (Dekanozovin sihteeristö), op. 5, p. 67, d. 67, ll. 1–5. Vrt. Polvinen (1980) 15. Luultavasti myös Kollontai siisti puheita.

6. Kollontain sähke no. 3171, 20. 2. 1944, sama. Wallenberg jatkoi pehmentelyä vielä neuvottelujen päätyttyä kertomalla Kollontaille Paasikiven suotuisista kotiinpaluun tunnelmista. Kollontain sähke 3491, 25. 2. 1944, sama. Samassa roolissa jatkoi UD:n kabinettsihtööri Erik Boheman, joka Suomen hallituksen ensimmäistä vastausta jättäessään kertoi Kollontaille, että Ruotsin hallituksen ja kuninkaan vetoamuksesta paranneltu vastaus ”faktisesti” merkitsi Neuvostoliiton ehtojen hyväksymistä ja valtuuskunnan lähettämistä, jos se kutsuttaisiin. Kollontain sähkeet no. 4257, 4260, 8. 3. 1944. Suomen lopullista vastausta jättäessään Boheman selitti Helsingin hallituksen tuntevan itsensä riittämättömän vahvaksi, jotta se voisi ottaa riskin ja hyväksyä ehdot etukäteen ilman Suomen kaikkien piirien yksimielistä tukea. Kollontain sähke no. 4944, 17. 3. 1944 Tukholmasta.

7. NKID:n sähke no. 1842, 20. 2. 1944 Tukholmaan, sama.

8. Kollontain sähke no 3253, 22. 2. 1944, sama. Paasikiven raportti 22. 2. 1944, Ulkoasiainministeriön arkisto (UM) 110 B 2.

9. Polvinen (1995, 365) arvioi tipoittelemisen johtuneen epäluuloista Suomen hallitusta kohtaan.

10. Gusevin sähke no. 435 vh [NKID:n sisääntulonumerol], 11. 3. 1944, Lontoon-sähkejäljennökset, AVP RF, f. 0135 (Suomen referentuura), op. 28, papka 155, d. 8.

ta Neuvostoliiton ehdoilla, varsinkaan taantumuslehdistö ”ei pysty salaamaan sitä, että Englanti ja USA toivoisivat, että Suomen kysymystä ei ratkaisisi yksin Neuvostoliitto, vaan myös Englanti ja Yhdysvallat.”¹¹

Stalin esitti Britannian suurlähettiläälle Clark Kerrille 28. helmikuuta 1944 suorasukaiseen tapaansa, ettei brittihallitusta tarvittaisi neuvotteluissa Suomen kanssa eikä edes rauhansopimuksen allekirjoittajana, vaan Britannia voisi lopettaa sotansa Suomen kanssa erillisellä asiakirjalla. Suomen ja Neuvostoliiton välillä näet oli runsaasti erityiskysymyksiä, jotka koskivat ainoastaan näitä kahta maata. Sellaisia olivat mm. rajat ja sotakorvaus.¹² Mutta britit ilmoittivat halunsa osallistua rauhansopimuksen kaikkien kohtien käsittelyyn ja sen allekirjoittamiseen.

Stalin omaksui sellaisen taktiikan, että brittejä informoitiin korrektisti mutta äärimmäisen niukasti, päästämättä mukaan asian kehittelyyn. Sopivassa tilanteessa suomalaisilta kenties voitaisiin puristaa enemmän kuin Teheran salli, ja kun nimet olisi saatu paperiin, *fait accompli*. Lännellä ei olisi juuri sanomista, varsinkin kun kiinnostuskin Suomen kohtaloon näytti siellä rajalliselta. Ulkoministeri Anthony Eden myönsi lähettiläs Guseville, ettei Suomesta ollut mainittavia erimielisyyksiä eikä se ollut hankala asia, kuten Puola.¹³

Viitaten tiedustelutietoihin Stalin sanoi Kerrille pelkäävänsä, ettei Paasikiven tunnustelu johtaisi mihinkään. Hän ei maininnut lähteitään, joista yksi uusi oli Suomeen saatu tärkeä kanava. Paasikiven keskustelujen aikaan Tukholmaan näet saapui toinenkin hyvin informoitu suomalainen, jolle neuvostotiedustelu antoi värväystarkoituksessa peitenimen ’Tsilindr’, siis Silinteri tai Sylinteri.¹⁴ Hän kertoi ’Klralle’ (joka oli neuvostotiedustelun palveluksessa) Suomen hallituspiirien havainneen, että koska sota oli käyty erillissotana, voitiin tehdä erillisrauha. ”Tanner, joka aikoinaan oli saksalaismielinen, vaatii nyt saksalaisia lähtemään Suomesta.”¹⁵ Kaikesta päättäen ’Silinteri’ oli SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori, joka kävi pikipäin Tukholmassa veljesjärjestö LO:n kutsusta ja palasi samalla koneella

Paasikiven kanssa.¹⁶ ’Klara’ tuli vielä perässä Helsinkiin ja sai ’Silinteriltä’ lisää tietoja hallituksen ja Opposition (siis rauhanopposition) kosketuksista, Tannerin kannasta¹⁷ ja Suomen vastausluonnoksesta.¹⁸

11. NKID:n 1. Euroopan-osaston (M. Sergejev, G. Shumilov) katsaus angloamerikkalaiseen lehdistöreaktioon, 26. 2. 1944, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 66, d. 202, ll. 1–9.

12. Muistio Stalinin ja lähettiläs A. C. Kerrin keskustelusta 28. 2. 1944, ote, jäljennös, AVP RF, f. 06 (Molotovin sihteeristö), op. 6, p. 32, d. 374, ll. 1–2. Vrt. Polvinen (1980) 20–21.

13. Gusevin sähke no 434 vh, 11. 3. 1944, em. Lontoon-sähkejäljennökset.

14. Radioviesti no. 66, Valerian Viktorille [V. F. Razin Tukholmasta P. M. Fitinille Moskovaan] 22. 2. 1944, ns. Venona-sähkeet. Yhdysvaltain viestitiedustelu NSA on vuodesta 1995 julkaissut avaamia neuvostotiedustelun sähköitä verkko-osoitteessa nsa.gov/docs/venona/venona_docs.html. Tukholmasta on n. 450 sähköttä. Avausprojekti ’Venona’ käynnistyi 1940-luvulla; tärkeää osaa näytteli ns. Petsamon koodikirja ja muu Suomen sotilastiedustelulta saatu tieto. Avatuilla Tukholman-sähkeillä ei ollut akuuttia operatiivista merkitystä, sillä ne on avattu paljon myöhemmin (projekti jatkui vuoteen 1980), Ruotsin viranomaisten toimitettua talteen panemansa koodatut sähkeet amerikkalaisten tarkasteltavaksi. Ks. John Earl Haynes & Harvey Klehr (1999) *Venona. Decoding Soviet Espionage in America*. New Haven: Yale University Press.

15. Osittain avattu salasähke no. 578, 25. 2. 1944 Tukholmasta Moskovaan, Valerian [V. F. Razin] 8. osastolle, Venona.

16. Marjaana Valkonen (1987) *Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947*. Helsinki: SAK, 385–87. Ks. myös raportti Wuoren selostuksesta SAK:n liittojen toimitsijain kokouksessa 24. 2. 1944. Valpo hm A 601 (Wuori), Kansallisarkisto. Wuoreen osoittavat Tukholman-matka, ’Silinteriltä’ saatujen tietojen sisältö sekä se, että LO esitti kutsunsa oltuun yhteydessä neuvostolähetystöön.

17. ’Silinteri’ kertoi Tannerista asiallisesti, korostaen rauhantahtoa ja saksalaisvastaisuutta. Yrjö Leinon kommunistinen tiedustelu toimitti Moskovaan perinteistä tavaraa, väittäen SDP:n opposition toimivan SKP:n lehtien vaikutuksen alaisena ja ”Tanneria vastaan rauhan puolesta.” D. Z. Manuilski [ent. Komintern] Dekanozoville 30. 3. 1944, no 144/ss, liitteenä 2 tiedustelusähköttä Suomesta, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 66, d. 202, ll. 18–20.

18. Osaksi avattu sähke no. 658, Valerian 8. osastolle 4. 3. 1944, Venona. Omana johtopäätöksensä ulkoamiantiedustelun Tukholman-residentti V. F. Razin katsoi, että Suomen hallitus yritti manöveroida ja voittaa aikaa. – ’Klran’ henkilöllisyyteen ei tässä tarvitse puuttua; voi se mieskin olla. Valpon silmiin kuitenkin pisti Helsinkiin 3. 3. lentänyt ”eräs sievännäköinen riikinruotsal. nainen”, 27-vuotias rouva, joka liikkui Seuruoneella rauhanopposition piireissä. Valpo epäili hänen saapuneen ’houkutuslintuna’, sillä muistettiin, että Wallenbergin ”tempauksissa esiintyy aina myös joku sievä naikkonen, jolla on oma tärkeä tehtävänsä.” Ilm. 386, 7. 3. 1944, Valpo hm A 4091 (Atos Wirntanen), Kansallisarkisto.

Venäläiset eivät arkailleet ottaa selvää Suomen kannasta itse Väinö Tannerilta, joka oli heidän propagandansa ja epäluulojensa päämaalitaulu. Käytyään Helsingissä ruotsalainen sosiaalidemokraattinen poliitikko Richard Lindström kertoi neuvostolähetystön V. S. Semjonoville, että Tanner oli ilmoittanut Suomen voivan keskustella kaikesta kuudesta ehdosta, mutta niitä ei voinut hyväksyä etukäteen ilman mahdollisuutta lähempään keskusteluun.¹⁹ Kontaktista oli venäläisille ainakin se etu, että saatiin sana joka piti: tässä oli täsmällisesti sanottu, miten neuvotteluihin päästiin.

Moskovan neuvottelut ja Mannerheim

Kauaskantoisimmat tietonsa 'Silinteri' kertoi armeijan johdon ja Mannerheimin kannasta. Niiden mukaan Suomen armeija ei ollut natsien käytettävissä eivätkä upseerit natsseja, ei ainakaan kenraali Heinrichs. Hallituksen "kunnollisempaan väkeen" kuului puolustusministeri Rudolf Walden, joka oli lähellä Mannerheimia ja kannatti sopimusta venäläisten kanssa. Koska Suomen kansassa ei ollut vihamielisyyttä Saksaa kohtaan, 'Silinteri' katsoi, ettei Suomi voisi ryhtyä voimatoimiin saksalaisia vastaan elleivät saksalaiset aloittaisi.²⁰

Tämä kiinnosti Moskovaa. Kun tieto saatiin takakautta ja salaa, sitä voitiin uskoa. Ilmoittaessaan, että Suomen tunnustelijat otettaisiin vastaan, Kollontai toivoi, että valtuuskuntaan kuuluisivat Paasikivi ja Walden "taikka toinen Marsalkkaa lähellä oleva henkilö." Vanha viettelijätär vihjaisi, että "Moskovan faktillisesti suopeamielinen asenne tulee hämmästyttämään suomalaisia." Kabinetti sihteeri Boheman höysti vaikutelmillaan Viipurin ja Saimaan kanavan näkymistä.²¹

Walden ei lähtenyt Moskovaan. Päämajan korvana siellä oli vain kapteeni Georg Enckell, jolla oli taustaa sotilastiedustelussa. Mutta juuri neuvottelujen käynnistytessä Ruotsin UD:n poliittisen osaston päällikkö Staffan Söderblom ilmoitti Neuvostoliiton Tukholman-lähetystölle, että Suomessa toivottiin marsalkka Mannerheimin ja marsalkka Stalinin tapaamista. Söderblomin

käsityksen mukaan Moskovan neuvottelut jäisivät lyhyiksi ja suomalaiset palaisivat pian kotimaahansa raportoimaan.²² Jos 'Suomessa' merkitsi 'Mikkelissä', niin kuin Stalinin täytyi päätellä, vihje oli selvä: tie sopimukseen kulki Mannerheimin kautta.

Sitä vaikutelmaa vahvisti Moskovan neuvottelujen kulku. Havaittiin, ettei Suomen neuvottelijoilla ollut valtuuksia ratkoa sotilaallisia kysymyksiä tai edes puhua niistä. Paasikivi sivusi aihepiiriä todistellessaan, ettei saksalaisten riisuminen aseista mitenkään onnistuisi, koska he olivat maan ääressä ja Neuvostoliiton alueella: Litsa-joella Murmanskin edustalla.²³ Suomalaisneuvottelijoiden kesken oli painotuseroja mm. sotilasasioiden näinkin avoimesta käsittelystä, ja kuuntelunsa kautta venäläiset pysyivät riitelystä täysin selvillä.²⁴

Maaliskuun lopun Moskovan-kierros kirjasti asetelman: viimeisen sanan sanoisivat Stalin ja Mannerheim.

Huhtikuun lisäehdot

Neuvottelujen päätteeksi Molotov jätti 29. maaliskuuta 1944 täsmennetyt 7-kohtaiset rauhanehdot²⁵, joihin oli tehty pari Suomen sotilasjohdolle tähdättyä lievennystä saksalaisten karkottamisen ja demobilisaation ehtoihin. Sotakorvauksista ilmoitettiin summa: 600 miljoonaa dollaria tavarana viiden vuoden kuluessa. Molotov väitti sen olevan puolet niistä vahingoista, mitä asiantuntijat olivat laskeneet Suomen armeijan Itä-Karjalassa aiheuttaneen. Todellisuudessa vaatimuksen pohjana olivat laskelmat Suomen viennin suuruudesta ja maksukyvyystä, mitä hahmoteltiin mm. selvittämällä Suomen lainanottoa Yhdysvalloista I maailmansodan ja talvisodan aikana ja lainojen takaisinmaksua. Hyvän velallisen maine kostautui.²⁶

Sotakorvauksen määrä ja sisältö (paperi ja selluloosa listan kärjessä) pisti brittien silmään. Kun lähettiläs Gusev vei ehdot Foreign Officeen, "[n]auraen [Sir Orme] Sargent lausui, että Neuvostoliitto vie Suomesta kaiken metsän eikä sille jää mitään Englannin-kauppaa varten." Sitä paitsi 600 miljoonaa sellaiselta maalta kuin Suomi oli sievoinen (*solidnaja*) summa.²⁷ Muistiossaan brittihallitus paljoksui summaa Suomen voi-

mavaroihin nähden ja kehotti Neuvostoliittoa ottamaan huomioon, että Englanti haluaisi edelleen puu- ja paperiteollisuuden tuotteita Suomesta. Lisäksi huomautettiin, että sotakorvauksina ei saisi ottaa brittiomaisuutta tai -saatavia ja vaadittiin Petsamon osalta Neuvostoliittoa sopimaan Britannian ja Kanadan kanssa korvauksista Mond-nik-keliyhtiölle, jolla oli siellä toimilupa.²⁸

Neuvostoliiton edustajat tähdensivät sekä briteille että suomalaisille, että seitsemän ehtoa oli *minimi*. Selvittäessään Paasikivelle, miksi puhuttiin välirauhasta eikä rauhasta niin kuin 1940, Molotov sanoi: ”Välirauha sallii sen, että rauhanteon yhteydessä voidaan asettaa lisäehtoja.”²⁹

Siihen suuntaan näyttää ajatus tosiaan sinkoilleen, sillä seitsemän ehdon jatkeena olivat kohdat 8–12, joita ei näytetty sen paremmin suomalaisille kuin briteillekään. Kohdassa 8 vaadittiin Suomenlinnan saaria Helsingissä vuokra-alueeksi Neuvostoliiton sotilas- ja laivastotukikohtaa varten. Kohdassa 9 haluttiin meritukikohta Ahvenanmaalle siksi aikaa kun vaarallinen tilanne Itämerellä jatkuisi. Kohdassa 10 edellytettiin Neuvostoliitolle täysiä rautatieyhteyksiä Suomenlinnan ja Ahvenanmaan tukikohtiin ja Hankoonkin, josta toisaalla tosin luvattiin luopua. Kohdassa 11 haluttiin oikeus perustaa konsulaatit Rovaniemelle, Vaasaan ja Turkuun. Sokerina pohjalla oli kohta 12, jossa esitettiin uusi aluevaatimus: ”oikaisu” (*ispravlenie*) vuoden 1940 rajaan niin että Saimaan kanava, Vuoksi-joen niska ja Saimaan ranta-alue (ilmeisesti mainittujen vesireittien välimaasto, Lappeenrannan–Imatran seutu) siirtyisi Neuvostoliitolle. Nämä lisäkohdat näkyvät Neuvostoliiton ulkoministeriössä laaditusta vertailevasta asetelmasta, jossa esitettiin rinnan Neuvostoliiton ehdot ja brittien kommentit kohtiin 1–7.³⁰

Kaikkien kahdentoista ehdon ja briteiltä seitsemään ensimmäiseen saatujen kommenttien pohjalta kirjoitettiin Moskovassa artikloiden muotoon Suomen ja Neuvostoliiton rauhansopimuksen luonnos. Lähtökohtana oli Moskovan rauhan palauttaminen voimaan. Artikloissa oli Mannerheimin kolhiminen eli Suomen armeijan demobilisaatio kirjattu vaiheittaiseksi: 50 % tiettyyn

ajankohtaan mennessä (ajankohta jätetty auki) ja rauhankannalle asettuminen toiseen ajankohtaan mennessä. Uutena kohtana oli vaatimus hajottaa kaikki fasisistiset ja sotilaskuuntolaiset järjestöt, ”kuten suojeluskunnat, Lotta Svärd, lapualaisten järjestöt ja muut.”³¹

19. Neuvostoliiton Tukholman-lähetystön sähke no. 4174, 7. 3. 1944, em. Tukholman sähköyhteenvetod. Lindströmistä ja hänen matkastaan ks. Valpon korttitiedot, Lindström Harald Carl Albert Richard, s. 1/9 – 94, Ruotsin kansal., kansanedustaja.

20. Em. sähke no. 658, 4. 3. 1944.

21. Gripenbergin salasähke Ramsaylle 19. 3. 1944, UM 110 B 2.

22. Neuvostoliiton Tukholman-lähetystön sähke no. 5609, 27. 3. 1944, em. Tukholman sähköyhteenvetod. Stalinin ja Mannerheimin tapaaminen tuli esille vielä syyskuun 1944 välirauhan neuvotteluissa Moskovassa. Enckell pyysi viimeisellä hetkellä lupaa tunnustella tapaamista, ainoana mahdollisuutena saada lievennyksiä ehtoihin. Enckellin sähke Presidentille, no. 33, 18. 9. 1944, UM 110 B 3.

23. Muistiinpanot Molotovin keskustelusta Suomen hallituksen edustajien kanssa 27. 3. 1944, AVP RF, f. 06, op. 6, p. 52, d. 709, ll. 1–18. Seuraavaan neuvotteluun Molotov oli varustautunut ja osasi viitata Kantalahden ja Uhtuan seudun saksalaisiin.

24. Kapt Georg Enckellin muistio 'Mietteitä, jotka tällä kertaa koskevat Moskovan matkaa', 18. 4. 1944, Pk 1172/46, Sota-arkisto. Selostaessaan Molotoville Paasikiven ja Enckellin yhteyksiä Ruotsin lähetystön Ingemar Hägglöfiin Dekanozov viittasi seurannalla saatuihin tietoihin sanonnalla ”kuten tunnettua.” Dekanozov Molotoville 7. 4. 1944. AVP RF, f. 012, op. 5, papka 66, d. 202, ll. 27–28.

25. Sanamuoto: Polvinen (1995) 381.

26. P. Orlovin (NKID:n 5. Euroopan-osasto) muistio 'Spravka o zadolzhenosti Finljandii SshA', 27. 3. 1944, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 66, d. 203, ll. 1–2.

27. Gusevin sähke 2. 4. 1944, no. 604 vh. Em. Lontoon-sähköyhteenvetod.

28. Kerr Vyshinskillle 11. 4. 1944, käänös, AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 3, ll. 4–9. Ks. Polvinen (1980) 30–31.

29. Em. venäläinen neuvottelumuistio 27. 3. 1944.

30. 'Srvnitel'naja tablitsa uslovii peremirija s Finljandiei', n.d., huhtik. alku 1944, AVP RF, f. 012, op. 5, p. 67, d. 67, ll. 36–39. Saimaan kohdalla puhuttiin pohjoisrannasta, mutta muiden paikkakuntien maininnat osoittavat, että kyseessä oli lipsahdus ja tarkoitettiin järven etelärantaa.

31. Kaatoluokka 'muut' olisi tarjonnut tilaa tulkita. Sodanjälkeisiä kuvioita ajatellen hieman humoristisenaakin seikkana voidaan merkitä, että kun Moskovaan kiiri tieto eduskunnan salaisesta istunnosta, jossa IKL ja maalaisliitto olivat neuvotteluja vastaan, ulkoasiain kansankomissariaatissa laadittiin arvio näistä puolueista. IKL todettiin hitleriläiseksi agentuuriksi, joka pyrki täyden fasisistisen diktatuurin pystyttämiseen. Maalaisliiton katsottiin edustavan 'kulakiston' etuja ja olevan tätä nykyä ”maan fasisistisoinnisen kannalla.” G. Shumilov, 'Spravka o lapuastsah i agrarijah', 3. 3. 1944, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 66, d. 201, ll. 1–4.

Briteistä piittaamatta sotakorvaus pysyi 600 miljoonassa dollarissa ja puunjalostustuotteet listan kärjessä. Sen sijaan tukikohtavaatimus laventui: Suomenlinnan ja lähisaarten lisäksi Neuvostoliitto olisi saanut vuokra-alueina Kotkan Haapasaaren ja Porkkalan niemen. Nyt oli siis keksitty Porkkala. Hankoa ei tässä mainittu, mutta uusien tukikohtien rajojen määrittelyn yhteydessä viitattiin edelleen myös Hangon vuokra-alueen rajoihin. Sen sijaan Ahvenanmaan tukikohta oli pudonnut pois; saarimaakunnan osalta piti palauttaa voimaan Suomen ja Neuvostoliiton sopimus 11. 10. 1940. Rajanoikaisu – niin kuin sitä yhä kutsuttiin – eli Saimaan kanavan, Vuoksen niskan ja niiden välisen Saimaa-järven etelärannan luovutus sen sijaan pysyi mukana. Edelleen Suomi sitoutui tuhoamaan linnoituslaitteet rajalta ja meritukikohdat Suomenlahden rannikolta ja saarilta, lukuun ottamatta Neuvostoliitolle vuokrattavia alueita. Kolme konsulaattia oli yhä mukana. Brittien huomautusten pohjalta oli laadittu artiklat saksalaisen omaisuuden takavarikoinnista ja luovuttamisesta liittoutuneiden käyttöön sekä Suomen velvollisuudesta toimittaa tiedot saksalaisten raha-asioista ja noudattaa liittoutuneiden ohjeita kansainvälisissä sopimuksissaan. Lopuksi oli vielä määräys, että Suomeen tulisi Liittoutuneiden valvontakomisio.³²

Jos vertaa kahtatoista ehtoa ja niiden pohjalta kirjoitettua rauhansopimuksen luonnosta, viimeksi mainitusta havaitsee tiettyjä uutuuksia. Halu vaikuttaa Suomen sisäiseen tilanteeseen oli konkretisoitunut, kun oikeistojärjestöjen lakkauttaminen tuli esiin; vielä järeämpää vaikuttamista merkitsivät rajavarustusten purkaminen ja Porkkalan ilmaantuminen tukikohtien joukkoon. Vaikka Suomenlinna oli pääkaupungin kuppeessa ja sikäli loistava kontrollipiste, huomattavia maavoimia sinne ei mahtunut. Ahvenanmaan tukikohdan katoaminen tähäsi Ruotsin pitämiseen rauhallisena. Sivumennen voidaan panna merkille, että brittien juridissävvyiset täsmennykset toivat listalle muutaman konkreettisen artiklan, joista Neuvostoliitolle oli myöhemmin paljon käytännön hyötyä; esimerkiksi valvontakomis-

sio olisi Neuvostoliiton ehdotuksen mukaan viipynyt Suomessa niin kauan kuin sota Saksaa vastaan jatkui, mutta britit täsmensivät: lopulliseen rauhansopimukseen saakka. Merkille pantavaa on myös, että sopimus oli edelleen otsikoitu ainoastaan Suomen ja Neuvostoliiton väliseksi, vaikka brittien huomautuksia otettiin huomioon.

Lopuksi Moskovan uutterat virkamiehet laativat vielä paperin, jossa uutta sopimusluonnosta verrattiin talvisodan rauhaan, jotta voitaisiin todistaa, ettei Suomi missään kohdassa pääsisi vähemmällä kuin silloin.³³

Mikä oli esittämättä jääneiden lisäehtojen asema? Ne heijastivat sotilas-, tiedustelu- ja puoluetahojen erityishuolia, mutta ei tällaisia kirjoitettua pelkkien erityisintressien voimalla eikä ulkoasiain kansankomisariaatin virkamiesten omasta aloitteesta. Lisäehdot (8–12) oli siunattu samassa paikassa kuin julkistetutkin ehdot (1–7) eli korkeimmassa johdossa. Se oletus täytyy hylätä, että lisäehdot olisivat valmisteluprosessissa sivuun joutunutta ainesta, sillä yllä mainitut vertailut ja luonnokset on kirjoitettu Moskovan kierroksen *jälkeen*. On siis pääteltävä, että Stalin teetti lisäehdot, mutta jätti ne tässä vaiheessa reserviin. Kaukana ei ole ajatus, että jos neuvottelut olisivat johtaneet seuraavaan vaiheeseen ja rauhaa ryhdytty solmimaan, olisi tullut yllätyksiä vastaan. Paasikivi olisi joutunut pohtimaan teesiään, jonka mukaan otollisin rauhan hetki oli keväällä.

Antautuminen ja länsi

Neuvostoarmeijan suurhyökkäys alkoi rajulla voimalla 10. kesäkuuta 1944 ja saavutti jo kymmenessä päivässä Viipurin. Suomen hallituksen tiedusteltua rauhanehtoja Kollontai ojensi Tukholmassa 23. kesäkuuta Kremlin tyrmistyttävän vastauksen: tarvittiin presidentin ja ulkoministerin allekirjoittama selitys, ”että Suomi on valmis antautumaan ja pyytämään rauhaa.”³⁴ Sanamuodossa oli hämmäntävä sekaannus, kun kyse sentään oli kansakunnan kohtalosta: Moskovasta lähteneessä Molotovin ohjesähkeessä ei puhuttu presidentistä, vaan pääministerin (*premier*) tai ulkoministerin selityksestä.³⁵

Antautumisvaatimuksen merkityksestä on keskusteltu siitä pitäen.

Tulkintaan on nyt tarjota lisäainesta. Taustalla Moskovassa näyttäisi olleen 1) suhde länsiliittoutuneisiin ja 2) Helsingin poliittisen tilanteen arviointi.

Suhteessa länteen näyttäisi kaksikin seikka vaikuttaneen. Ensinnäkin se, että länsivallat viljelivät antautumisen käsitettä lauevammin kuin Moskovassa oli tapana ja puhuivat antautumisesta silloinkin, kun kyse oli selvästi rauhanehdoista. Ongelmasa oli kielellistä taustaa, sillä 'surrender' sisältää 'periksi antamisen, luopumisen' aspektin eikä ole yhtä ehdoton kuin 'kapitulaatio', jossa on pää pölkylä. Moskovassa ryhdyttiin pohtimaan tämän sanankäytön tarjoamia mahdollisuuksia.³⁶ Yksi askel otettiin, kun Yhdysvaltain aloitteesta laadittuun ns. satelliiteille osoitettuun vetoomukseen saatiin Moskovan ehdotuksesta kohteeksi myös Suomi, "joka osallistuu sotaan saksalaisten puolella ja on hitleriläisen Saksan satelliitti", kuten Molotov kuvaili.³⁷

Semanttinen seikka oli toissijainen, mutta sen jälkiä voi havaita Kremlin tahallisen sumeassa antautumisvaatimuksessa. Jos länsi olisi keksinyt tiukata, miksi mentiin Teheranin yli, Moskova olisi voinut väittää puhuneensa antautumisesta samassa mielessä kuin länsi omissa papereissaan.

Toinen länsivaltoihin liittynyt seikka oli painavampi. Yhdysvallat oli siihen saakka pysytellyt sivussa liittoutuneiden ratkaisuihin suhteessa Suomeen, jonka kanssa se ei ollut sodassa. Nyt amerikkalaiset aktivoituivat, ja Moskovaan palannut suurlähettiläs Averell Harriman tiedusteli varauksellisesti Vyshinskiltä 7. kesäkuuta 1944 "odotamattomasti" uutisia Suomesta.³⁸ Ellei Vyshinski heti tiennyt sävähtää, amerikkalaisen utelu säikäytti taannehtivasti, kun suurhyökkäys Kannaksella alkoi.

Moskovassa oli sävähdetty muutenkin, sillä tiedusteluteitse oli saatu muistio, jossa Washingtonin ulkopoliittisten virastojen aivoriihi hahmotteli Suomen-politiikkaa.³⁹ Vaikka Yhdysvallat ei virallisesti lainkaan kommentoinut Neuvostoliiton ehtoja, 'Inter-Divisional Committee on Finland' pohti maaliskuun Moskovan-neuvotteluista lähti-

en Suomen ratkaisuja; sen nimekkään jäsen oli Charles E. Bohlen. Komitean muistio hyväksyttiin ulkoministeri Cordell Hullin johtamassa napamiesten ryhmässä (Committee on Post-War Programs).⁴⁰

'Treatment of Finland' -muistiossa ei luettu sotaan joutumista Suomen omaksi syyksi. Se oli kuitenkin joutunut häviäjien puolelle, ja edessä olisi siirtymäkausi, jonka aikana Neuvostoliiton sotilaalliset ja poliittiset intressit olisivat vallitsevia. Suomen

32. 'Sravnitel'naja tablitsa mirnyh uslovii s Finljandiei', n.d., huhtik. 1944, sama mappi, s. 40-43.

33. 'Sravnitel'naja tablitsa mirnyh uslovii s Finljandiei', sama mappi, s. 44-48.

34. Polvinen (1995) 396.

35. Molotovin sähke no. 7556 Tukholmaan, 23. 6. 1944, Tukholman kesäkuun sähköyhteenvedot, AVP RF, f. 012, op. 5, p. 67, d. 67, l. 14-15. Sama teksti: Kollontain lausuma Bohemanille 23. 6. 1944, AVP RF, f. 06, op. 6, p. 52, d. 710. l. 10. Ei ole tiedossa, mikä tai kuka muutti tekstin ja välttikö Moskova tarkoituksella mainitsemasta presidenttiä.

36. Esim. Kerrin kirjeessä Vyshinskille 20. 4. 1944 puhuttiin 'antautumisasiakirjasta', vaikka selvästi tarkoitettiin ehdollista rauhaa. AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 3, ll. 1-2. Seikka herätti Vyshinskin huomion, hän alleviivasi kohdan ja varusti sen kysymysmerkillä. Vielä kesäkuussa Kerr toivoi, että "antautumisen ehdot Suomelle" muotoitaisiin yhteisessä komissiossa. Tällöinkin oli kyse ehdollisesta rauhasta tai väli- rauhasta. Kerr Vyshinskille 18. 6. 1944, sama mappi, ll. 15-17.

37. Molotov Yhdysvaltain asiantuntijajoukkoille 10. 4. 1944, AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 2, l. 1.

38. Muistio Vyshinskin keskustelusta Harrimanin kanssa 7. 6. 1944, AVP RF, f. 0135, op. 28, p. 155, d. 5, l. 4.

39. 'Obrashtshenie s Finljandiei', käänös englannista, NKID:n saapumisen:o 108, 12. 6. 1944 (jakelu: Molotov, Vyshinski, Dekanozov), AVP RF, f. 012, op. 5, papka 67, d. 67, ll. 52-69. Muistion amerikkalaiseksi numeroksi tässä ilmoitetaan No. CAC 141-B ja päiväkseksi 8. 5. 1944 (yhteenveto 9. 5). Ilmeisesti neuvostotiedustelu sai paperit heti komitean kokousten jälkeen, sillä puhtaaksikirjoitettu amerikkalainen versio, 'Treatment of Finland', no. CAC-141b ja PWC-161, on päivätty vasta 10. 5. 1944. Post World War II Foreign Policy Planning: State Department Records of Harry A. Notter, 1939-1945 (jäljempänä Notter File), no. 1090-CAC-141 ja toinen kappale no:issa 1411-PWC-160 ja -161. Mikrofilmikokoelma 182, Eduskunnan kirjasto. Originaalit Yhdysvaltain kansallisarkistossa, RG 59 (State Department). - Kiitän John Earl Haynesia, jonka Notter-vihje johti oikean paperin jäljille.

40. Inter-Divisional Committee on Finland, pöytäkirjat 28. ja 30. 3. sekä 6. ja 8. 5. 1944, Notter File no. 1173-8. Komitean puheenjohtajana toimi Harry N. Howard ja sihteereinä Andreas G. Ronhovde, jotka edustivat ulkoministeriön aluetutkimusten (TS) osastoa. Jäsenenä oli mm. Helsingissä ja Tukholmassa vaikuttanut L. Randolph Higgs.

kansalla täytyisi silti säilyä mahdollisuus itsenäisyyteen, omaan hallitusmuotoonsa ja kulttuuriinsa. Yhdysvaltain perustavoite oli itsenäinen Suomi, jolla olisi hyvät suhteet Neuvostoliittoon.

Amerikkalaiset suostuivat talvisodan rajaan, vaikka se silpoi eheän etnisen Suomen.⁴¹ Vielä Petsamo menisi, mutta muut lisämuutokset torjuttiin, varjellen alueen tasapainoa esim. Ahvenanmaan kohdalla. Sekä suomalaisten että maailman etujen kannalta itsenäinen Suomi oli silvottunakin mieluisampi kuin maan liittäminen Neuvostoliittoon. Vaikka Neuvostoliitto pystyi sotilasvoimalla ajamaan läpi haluamansa rajat ja vaikka Yhdysvalloilla ei ollut alueella suoria intressejä, voimakas intressi Euroopan rauhaan ja vakauteen edellytti sitä, että uusi raja turvaisi kummankin naapurin perusedut.

Tärkeämpää kuin rajojen täsmällinen kulku oli amerikkalaisten mielestä Suomen yhteiskuntajärjestyksen säilyminen. Toisin kuin Saksan ja satelliittien kohdalla, Yhdysvaltain etu ei vaatinut Suomen hallitusmuodon muuttamista. Demokraattinen prosessi jatkuisi ja vahvistuisi, elleivät taloudelliset ja sotilaalliset rauhanehdot estäisi sitä. Vaikka neuvostohallitukseen ei ehdoissaan puuttunut Suomen sisäiseen järjestykseen, vapputervehdyksessään Stalin oli kehottanut Suomen kansaa ottamaan asiansa omiin käsiinsä. Merkkejä Kuusisen 'hallituksen' kaltaisesta ilmiöstä ei kuitenkaan havaittu.⁴² Suomen kansan enemmistö piti kiinni demokraattisesta itsehallinnostaan, mutta taantumukselliset ja aggressiiviset voimat voisivat hyödyntää venäjänpelkoa. Tässä Yhdysvallat voisi helpottaa Suomen pysymistä demokraattisten voimien kontrollissa. Koska Viipurin menetys ja siirtoväen asuttaminen joka tapauksessa tiesi Suomen taloudelle raskasta taakkaa, taloutta ei saanut liikkaa rangaista.

Suomen lähisuhdetta Skandinaviaan tuettiin, kunhan se ei kävisi Yhdysvaltain yleistä kansainvälistä talouspolitiikkaa vastaan. Mutta muistiassa myönnettiin Neuvostoliiton kanta tässä ratkaisevaksi. Välttääkseen liittämisen Neuvostoliittoon Suomen olisi pakko olla läheisessä yhteistyössä ja

koordinoida ulkopoliittikkansa Moskovan kanssa. Se ei ollut Yhdysvaltain edun vastaista, jos Suomella säilyisi läheinen suhde myös muihin rauhaarakastaviin kansoihin ja mahdollisuus itsenäiseen ulkomaankauppaan, siis metsäteollisuutensa vientiin ja talouden ulkomaiseen luototukseen. Yhdysvaltain etu edellytti valtaviin sotakorvausten rajoittamista.

Mitä välittömään tilanteeseen tuli, Washingtonin aivorihi katsoi, että USA:n takuu rauhanehdoille voisi lievittää suomalaisten venäjänpelkoa ja auttaa irtautumaan sodasta, mutta takuu olisi Yhdysvaltain yleisten periaatteiden vastaista ja herättäisi tyytymättömyyttä Moskovassa. Siksi katsottiin parhaaksi auttaa Suomea rauhanteon jälkeen ruoka- ja muulla avulla ja vakuuttamalla, "että Suomen tuleva turvallisuus varmistuisi parhaiten kansainvälisen turvallisuusjärjestön puitteissa." Näin jo väläyteltiin vasta suunnitteilla olleen YK:n jäsenyyttä.

Neuvostoliiton ehdoissa ei mainittu miehitystä, mutta sotatoimet saattaisivat johtaa siihen. Vaikka Yhdysvalloilla ei ollut perusteita pyrkiä osallistumaan siihen, liittoutuneiden yhteisten etujen ja Euroopan vakauden valossa Suomen miehitys nähtiin silti liittoutuneiden keskinäisenä eikä erillisenä kysymyksenä. Miehitykseen päästäisiin mukaan julistamalla Suomelle sota, mutta sitä ei pidetty viisaana, sillä Neuvostoliiton sotilaalliset ja poliittiset intressit piti tällä alueella joka tapauksessa tunnustaa hallitseviksi.⁴³

Näin siis Washington. Kremlin kannalta muistio oli hälyttävää luettavaa: suuri läntinen liittolainen oli tosissaan tuppautumas- sa mukaan Suomen asiaan.

Neuvostoarmeijan jyrätessä Kannaksella eteenpäin Harriman kertoi Vyshinskille, että presidentti Roosevelt oli päättänyt luopua 'ehdottoman antautumisen' käsitteen käytöstä satelliiteille suunnatussa propagandas- sa.⁴⁴ Tyhmempikin olisi tajunnut, että vaatimuksesta oltiin luopumassa myös reaalisesti, ja tämä kuulija oli varsin viekas toveri. Nythän asenteenne on sama kuin briteillä, Vyshinski kommentoi.⁴⁵ Siitä suusta se ei ollut kiitos.

Moskovassa oivallettiin, että jos Suomal-

ta haluttiin antautuminen, käsillä olivat viimeiset hetket.

Ja juuri antautuminen oli Moskovassa jälleen noussut esiin, siltäkin varalta, että suurhyökkäys voisi joka tapauksessa viedä siihen. Säilyttääkseen vapaat kädet Neuvostoliitto jätti johdonmukaisesti vastaamatta brittien lukuisiin tiedusteluihin Suomen ehtojen valmistelusta. Määrätessään virkamiehensä olemaan vastaamatta Vyshinski katsoi, että ”me emme ole tilivelvollisia englantilaisten edessä tästä kysymyksestä.”⁴⁶ Myös Tannerin uusi tunnusteluyritys Richard Lindströmin kautta torjuttiin. Sekään tie ei enää ollut auki.⁴⁷

Tähän vaiheeseen liittyy Tatjana Androsovan löytämä, 4. 6. 1944 päivätty ulkomaankauppaministeriön muistio, jossa suunniteltiin seikkaperäisesti Suomen talouselämän ja ulkomaankaupan kytkemistä Neuvostoliiton yhteyteen. Suunnitelman mukaan Neuvostoliitto olisi saanut Suomen taloudessa täysin hallitsevan aseman sekä Suomelle elintärkeiden tuotteiden (öljytuotteet, tekstiilien raaka-aineet, lannoitteet) tuonnissa että Suomen päävientialoilla (selluloosa, paperi, vaneri). Suomen tuonnin ja viennin keskeisillä aloilla Neuvostoliiton osuudeksi suunniteltiin 80–100 prosenttia. Muistion lähtökohtiin kuului myös 600 miljoonan dollarin sotakorvaus.⁴⁸

Antautuminen ja Helsinki

Antautumisvaatimuksen esittämisen edellytyksenä oli tietysti myös se, että sellaisen voitiin arvioida menevän Suomessa läpi. Tässä suhteessa näyttää siltä, että Tukholmasta saadut sähköet loivat Moskovassa liioitellun käsityksen siitä horjunnasta ja sekasorrosta, minkä suurhyökkäys oli Helsingissä aiheuttanut.

UD:n kabinettsihtööri Boheman antoi 19. kesäkuuta 1944 Kollontaille Suomen lähettilään Gripenbergin ilmoituksen, jonka mukaan Suomessa oli käynnissä hallituksen vaihdos. Uusi hallitus pyytäisi heti rauhaa Moskovasta. Bohemanin mukaan Mannerheim ei tulisi hallitukseen, mutta hän tuki välittömiä neuvotteluja Moskovian kanssa.⁴⁹ Viipurin kukistuttua Kollontai ilmoitti Moskovaan, että uudesta hallituksesta käytiin

Suomessa kireää taistelua: ”Tannerin klikki ei halua lähteä vapaaehtoisesti ja pyrkii su-pistamaan asian yhden tai toisen hallituk-

41. Myös vuoden 1920 Tarton rauhan rajoja pidettiin mahdollisena, kun Neuvostoliiton ei enää tarvitsisi pelätä Saksaa. Amerikkalaismuistion 1. versiossa Tarton rajoja kannatettiin astetta selkeämmin, jopa niin, että Yhdysvallat tekisi tilaisuuden tullen asiasta ehdotuksen Neuvostoliitolle. ”Treatment of Finland”, 31. 3. 1944, no. CAC-141, Notter File, no. 1090-CAC-141.
42. Amerikkalaisten huomaamatta Kuusis-ilmio oli ollut vireillä 1943, jolloin Kuusinen ilmaantui Karjalasta Moskovaan *Voima i rabotsi klass* -lehden toimittajaksi ja Suomen-konsultantiksi rauhansopimuksia valmistelleeseen Litvinovin komissioon. Litvinov Molotoville 3. 8. 1943, *SSSR i germanski vopros 1941–1949: Dokumenty iz Arhiva vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii*, I (1996) Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniija, 234. Dimitrovin pvk. 30. 8. 1943, Georgi Dimitrov (1997) *Dnevnik*, Sofia: Sv. Kliment Ohridski. Silloisissa Suomen-kaavailuissa tuli rajojen ja Ahvenanmaan kysymyksen jälkeen kolmantena kohtana ”uuden valtan pystyttäminen” (*sozdanie novoi vlasti*) Suomeen. Liite Litvinovin kirjessä Stalinille ja Molotoville 9. 9. 1943, *SSSR i germanski vopros*, 244. Esitelmässään talvisodan vuosipäivänä Kuusinen arveli, että mainioita venäläisiä tykkeitä tarvittaisiin tälläkin kertaa tulkeiksi, ennen kuin Helsingin herrat (’plutokraatit’) ymmärtäisivät puhetta. Näkymät olivat hyvät, sillä ”mannerheimiläinen armeija” oli menettänyt ellei koko taistelukykyään niin ainakin kykynsä hyökätä. Kun muuan kuulija kysyi marsalkan asenteesta, Kuusinen piti tunnettuna, ”että hän on suurimpia iljetyksiä [merzavtsev], joita siellä on. Sitä hän on ollut ja on elämänsä loppuun saakka.” Stenogramma O.V. Kuusisen luennosta ’Finlandija kak vassal gitlerovskoi Germanii’, 30.11.1943, Bulgarian keskusvaltionarkisto (TsDA), fond 146-B (Georgi Dimitrovin paperit), opis 5, a.e. 1930, ll. 1–23, lainaus lopusta. – Kun Stalin teki rauhan nimenomaan Mannerheimin kanssa, Kuusisen pettymys oli varmasti katkera.
43. ”Treatment of Finland”, em. muistio 10. 5. 1944. Tekstiä on verrattu venäläiseen käännökseen, joka vaikuttaa identtiseltä.
44. Muistio Vyshinskin keskustelusta Harrimanin kanssa 19. 6. 1944, no. 509–V, 20. 6. 1944, AVP RF, f. 0135, op. 28, p. 155, d. 5, l. 5–6.
45. Harriman Stalle 20. 6. 1944, no. 2197, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1944: I (1966) Washington: GPO, 609–10.
46. Merkintä Britannian suurlähetystön 7. 3. 1944 jätetyn muistion käännöksessä, kesäkuun alusta, sillä käännöksen diaarinumero on No. 1040/2eo, 2. 6. 1944, AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 3, ll. 12–14.
47. Soikkanen (1978) 194.
48. ”Neuvostoliittolais-suomalainen kauppa ensimmäisenä sodanjälkeisenä vuotena”, 4. 6. 1944. Tatjana Androsova selosti muistiota esitelmässään yhteiskuntahistorian laitoksella 4. 10. 2000. Asiakirja on peräisin RGAE:sta.
49. Kollontain sähkö no. 1984, 20. 6. 1944, Tukholman kesäkuun sähköyhteenvodot, AVP RF, f. 012, op. 5, p. 67, d. 67, l. 14–15.

sen jäsenen koristeelliseen (*dekorativnoi*) vaihdokseen.”⁵⁰

Boheman ilmoitti 22. kesäkuuta Kollontaille Gripenbergin ilmoittaneen, että Helsingissä oli muodostettu uusi hallitus ulkoministeri Henrik Ramsayn johdolla ja sen tehtävänä oli pyytää rauhaa ”millä hyvänsä ehdoilla” (*na ljubyh uslovijah*).⁵¹ Boheman tuli pian uudestaan tuomaan Kollontaille Gripenbergiltä saamansa ilmoituksen, jossa Suomi ilmoitti valmiutensa irtautua sodasta Saksan rinnalla ja tehdä rauha Venäjän kanssa. Sitä varten oltiin valmiit lähettämään valtuuskunta Moskovaan täysin valtuuksin. Boheman ilmoitti suullisesti vielä, ettei uutta hallitusta ollutkaan vielä muodostettu Helsingissä, vaan suomalaiset olivat jättäneet kokoonpanon auki siksi kunnes Moskovasta saataisiin vastaus ja toivomukset voitaisiin ottaa huomioon.⁵² Erikseen Kollontai ilmoitti vielä Bohemanin omasta mielipiteestä, jonka mukaan Suomen kriisin sitkeys ei suinkaan johtunut saksalaisten vaikutuksesta, vaan sisäpoliittisista tekijöistä. Kukaan ei pyrkinyt raskaan rauhan allekirjoittajaksi, minkä lisäksi toivottiin rintamatilanteen vakiintumista.⁵³

Vastauksena näihin sähköisiin ja erityisesti Suomen tiedusteluun valtuuskunnan lähettämisestä Molotov sähköitti antautumisvaatimuksen.⁵⁴ Helsingissä näytti vallitsevan sellainen kaaos, että suomalaiset voitaisiin säikäyttää antautumaan.

Mielialat Helsingissä olivat kiistatta synkät ja neuvottomat, mutta eivät sentään sellaiset kuin Moskovon saamista sähköistä saattoi luulla. Tällä tietoa täytyy jättää auki, mikä välikäsi eniten väritti asiaa; ehkä jokainen kantoi oman kortensa kekoon. Eriytyisen epäonnistunut muotoilu oli ’millä tahansa ehdoilla’, mitä väitettiin Gripenbergin sanoiksi. Tietojen sävyttämisen motiivina oli tietenkin halu vakuuttaa Moskova siitä, että nyt suomalaiset hyväksyisivät aikaisemmin esillä olleet ehdot. Ei ainakaan Boheman eikä ehkä Kollontaikaan voinut kuvitella, että vastauksena olisi vaatimus antautua.

Siltä varalta, että Suomi suostuisi antautumaan tai sen vastarinta murtuisi, marsalkka Kliment Voroshilovin johtamasta Saksan

ja sen liittolaisten välirauhanehtoja pohtineesta komissiosta toimitettiin 26. kesäkuuta 1944 ulkoministeriön johdon käyttöön 56-kohtainen asiakirja Suomen ehdottomasta antautumisesta. Se oli peräisin lokakuulta 1943, jolloin Suomen antautuminen oli edellisen kerran esillä. Siinä kysymys oli miehitysvallasta.⁵⁵

Karulle asiakirjalle ei kuitenkaan tullut käyttöä, sillä samana päivänä Suomen presidentti Risto Ryti lähetti sitoutumiskirjeen Hitlerille. Suomi ei antautunut, vaan jatkoi taistelua epätoivon vimmallalla.

Moskova päätti saman tien jättää antautumisen sikseen. Suurlähettiläs Kerrin jälleen tiedusteltua Suomen ehtoja varaministeri Dekanozov antoi tällä kertaa virkamiehilleen ohjeen laatia vastausluonnos.⁵⁶ Toimeksianto täytyy tulkita niin, ettei Neuvostoliitto pitänyt kiinni ehdottomasta antautumisesta (paitsi Suomen vastarinnan romahtaessa), vaan palasi jälleen ehdollisen sopimuksen kannalle. Oli tehty munaus: Suomi säikähti kyllä, mutta ei antautumaan, vaan Hitlerin syliin. Paasikiven ja Molotovin neuvottelujen aikana, jolloin Unkarin tunnustelut olivat juuri tyrehtyneet Saksan tukeman nuoliristihallituksen valtaannousuun Budapestissa, neuvostohallitus oli muistiossaan briteille osannut varsin täsmällisesti ennustaa, miten voisi käydä, jos satelliiteille ei muuta tarjottaisi kuin ehdotonta antautumista. Se saattaisi tuottaa ei positiiivista vaan negatiivisen tuloksen, ei katkaista vaan vahvistaa suhteita Saksaan ja siten viivyttää rauhaa.⁵⁷ Mutta oma viisaus unohtui, kun houkutus kasvoi liian suureksi.

Kun Stalin tajusi toimineensa harhaisen tiedon varassa, epäilykset kohdistuivat Helsinkiin. Hän valitti Harrimanille, että ”suomalaiset ovat pettäneet ruotsalaisia, jotka ovat kyllä itse rehellisiä, mutta ovat johtaneet muita harhaan.”⁵⁸ Tekijämies (nimimerkillä ’muut’) tunnusti joutuneensa petetyksi; tosin Helsingissä ei yritetty pettää niinkään häntä kuin ehkä vähän Hitleriä. Julkiseksi Moskovon paluu ehdollisen rauhan kannalle tuli, kun *Pravda* 3. heinäkuuta leimasi huhut ehdottomasta antautumisesta perättömäksi puheeksi, jota saksalaiset levittivät pakottaakseen Suomen jatkamaan sotaa.

Pikku vihan raja

Suurhyökkäys pysäytettiin Taliin ja Ihantalaan. Kun Normandian maihinnousu osoitautui menestykseksi, Stalinille tuli kiire Berliiniin eikä lisävoimia Suomen suunnalle voitu antaa. Heinäkuun puoliväliin mennessä neuvostoarmeija ryhmittyi Kannaksella puolustukseen.⁵⁰

Neuvostoliitto torjui Suomen oppositiopiirien kaavailut eräänlaisesta pakolaishallituksesta Tukholmaan ja viestitti halunsa neuvotella rauhasta vakaan ja luotettavan, marsalkka Mannerheimin tukeman hallituksen kanssa. Rytin ja Tannerin piti kuitenkin väistyä. Ehdoista Kollontai ei osannut kuin sanoa, etteivät ne voineet olla paremmat kuin keväällä. Toisin kuin 1940, Suomen sisäisiin asioihin ei kuitenkaan sekaannuttaisi.

Näiden viestien pohjalta ryhdyttiin Suomessa toimimaan, ja Mannerheim saatiin lopulta suostumaan presidentiksi ja rauhan tekijäksi. Neuvostoliitolle marsalkka merkitsi tiettyä takuuta: armeija tottelisi, oikeistokaappauksen uhka häipuisi, saksalaismielinen leiri jäisi kapeaksi ja eristyksiin. Sellainen olisi kelvannut Unkarissakin. ”Me olisimme hyväksyneet Horthyn mutta saksalaiset veivät hänet”, Stalin sanoi, korostaen kenraalien sitomista rauhan ehtoihin. Heille piti sanella tynkärajat ja sotakorvaus; elleivät he hyväksyisi, valtaan vaihdettaisiin suostuvaiset.⁶⁰

Moskovassa valmistauduttiin sanomaan suoraan Suomelle ja paneuduttiin jälleen rauhan ehtoihin. Ulkoministeriön virkamiehen 10. heinäkuuta valmistuneessa vastausluonnoksessa briteille kysymys oli jälleen välirauhansopimuksesta. Sotakorvausten summasta (600 milj. dollaria) pidettiin kiinni, koska asiantuntijat olivat laskeneet maaliskuuhun 1944 mennessä aiheutetut vahingot niin suuriksi. Mutta korvausten koostumuksesta oltiin nyt valmiit lupaamaan, että esittäessään tilauksiaan suomalaisille neuvostohallitus ottaisi ”epäilemättä” (*nesommenju*) huomioon brittien intressin saada metsäntuotteita. Tässä luotiin Suomen sodanjälkeisen metalliteollisuuden perustaa. Sen sijaan Petsamon nikkelin kompensoimisesta kehoitettiin brittejä kääntymään Suo-

men hallituksen puoleen, sillä se oli nikkelisopimusten kumppani. Brittien toivomukseen päästä muokkaamaan ehtoja luovattiin ottaa yhteyttä, kunhan luonnos saataisiin valmiiksi.⁶¹

Sopimusluonnos valmistui 21. heinäkuuta 1944, jolloin Voroshilovin komissio lähetti sen Molotoville. Briteille sitä ei toimitettu. Otsikkona oli ’Suomen antautumisehdot’,

50. Kollontain sähkö no. 2004, 21. 6. 1944. Kollontai tiesi kertoa tilanteen hermostuttavan ruotsalaisia; entinen Moskovan-lähettiläs Assarsson oli ilmaissut Etelä-Afrikan lähettiläälle levottomuutensa suomalaisten verkkaisuudesta. Lähettiläs Egeland kommentoi, että liittoutuneet katsoivat Mannerheimin johtavaksi auktoriteetiksi koko maassa ja armeijan piirissä, kun taas pääministeriksi toivottiin Paasikiveä

51. Kollontain sähkö no. 2010, 22. 6. 1944.

52. Kollontain sähkö no. 2011, 22. 6. 1944.

53. Kollontain sähkö no. 2018, 22. 6. 1944.

54. Molotovin sähkö no. 7556, 23. 6. 1944, em. kesäkuun sähköyhteenvedot.

55. Voroshilovin komission sihteeri S. T. Bazarov Vyshinskin sihteeristöön M. G. Gribanoville, no. KV-264s, 26. 6. 1944, AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 8, l. 8 (saatekirje) ja 9–20 (’Dokument o bezogorotshnoi kapitulatsii Finljandii’). Ks. Turtola (1994) 294–298. Jäljempänä mainitun 21. 7. valmistuneen sopimusluonnoksen saatekirjeessä antautumisasiakirjan alkuperäiseksi päiväykseksi kerrotaan 13. 10. 1943. Sen sisältöä hahmotellaan Voroshilovin kirjeessä Molotoville 6. 10. 1943, *SSSR i germanski vopros*, 273.

56. Kerr Vyshinskille 28. 6. 1944 ja Dekanozovin määräys siinä, AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 3, l. 17. Virkamiehet olivat laatineet jo Kerrin edelliseen, 18. 6. lähetettyyn tiedusteluun vastausluonnoksen, jossa briteille oli tarkoitus valaista heidän ehdotustensa ottamista huomioon ja luvata sopimusluonnos ja mahdollisuus osallistua jopa itse rauhanneuvotteluihin. Tämä 22. 6. tehty luonnos ei kuitenkaan silloin kelvannut Molotoville. Kerr Vyshinskille 18. 6. 1944, AVP RF, f. 0135, op. 28, papka 155, d. 3, ll. 15–17. Ilmeisesti K. V. Novikovin ja P. D. Orlovin laatima vastausluonnos, Molotoville 22. 6. 1944, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 67, d. 67, ll. 70–77.

57. Neuvostohallituksen muistio Kerrille 29. 3. 1944, lainattu Yhdysvaltain Moskovan-lähetystön sähkössä Statelle 31. 3. 1944, *FRUS* 1944: I, s. 588.

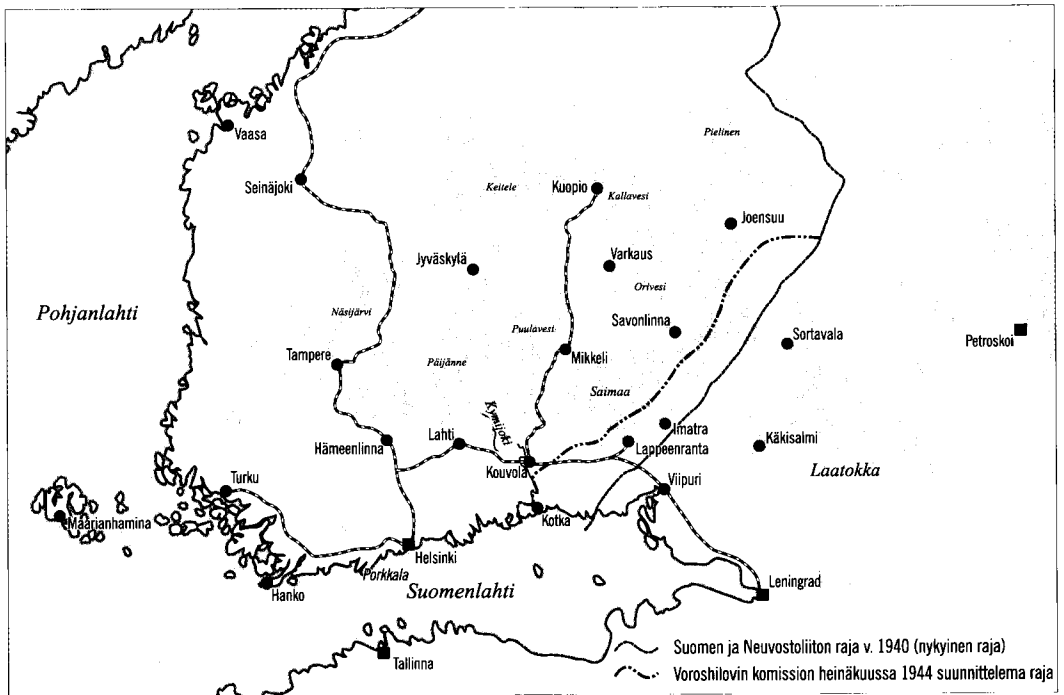
58. Harriman ulkoministerille 27. 6. 1944, no. 2296, *FRUS* 1944: III.

59. Ohto Manninen (1994) ’Suurhyökkäys ja sen päämäärät’, *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 13, Helsinki: Suomen sotahistoriallinen seura.

60. Eric Roman (1996) *Hungary and the Victor Powers, 1945–1950*, London: Macmillan, 21. Lähteenä ovat Ernö Gerön muistiinpanot keskusteluista Moskovassa joulukuun alussa 1944.

61. K. Novikov ja P. Orlov Vyshinskille ja Dekanozoville 10. 7. 1944, liitteenä selvitys brittien toivomuksista Molotovia varten, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 67, d. 67, ll. 78–84

Marsalkka Voroshilovin johtaman komission heinäkuussa 1944 tekemä ehdotus Suomen uudeksi itärajaksi. Raja olisi tullut Kymijoenle ja Saimaalle. Kotka ja Hamina ympäristöineen, Lappeenrannan ja Imatran seutu samoin kuin Pohjois-Karjalan eteläosa Kiteetä myöten olisi siirtynyt Neuvostoliitolle. Kartta: Arttu Paarlahti.

mutta kyseessä oli taas ehdollinen rauhanteke, tosin erittäin ankarin ehdoin.

Saksalaisten aseistariisumista varten Suomelle luvattiin jättää "asianmukainen määrä" joukkoja; muut piti kotiuttaa ja aseet luovuttaa Neuvostoliitolle. Suojeluskunnat ja vastaavat järjestöt piti riisua aseista ja lakkauttaa ja uusien muodostaminen samoin kuin suomalaisten palvelu vieraissa armeijoissa kieltää. Tukikohtina olivat tällä kertaa Kotkan linnoitusalue ja Haapa-saari, Porkkalan niemimaa ja Mäkiluoto sekä Hango ja Hankoniemen linnoitusalue; lisäksi neuvostojoukot saivat "tarpeen mukaan, kunnes sota Saksaa vastaan on päätynyt" oikeuden miehittää Helsingin ja Helsingin linnoitusalueen, Ahvenanmaan, Turun, Vaasan, Oulun ja Tornion. Konsulaatteja ei näin ollen enää tarvittu eikä mainittu. Muilta osin Suomen piti tuhota linnoituksensa. Suomen sotateollisuuden

toiminta piti heti keskeyttää. Sotasylliset ja -rikolliset, "joiden nimet ovat SNTL:n hallituksen esittämässä luetteloissa", piti pidättää ja luovuttaa Neuvostoliittoon. Sen sijaan Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi toimineet piti heti vapauttaa. Sotakorvauksen määrä oli korotettu peräti 800 miljoonaan dollariin, maksuaikaa viisi vuotta ja puunjalostus yhä listan kärjessä. Kun korvauksen perusteeksi väitettiin tehtyjä tuhoja, oli loogista vaatia lisää, kun oli so-dittu lisää. Lisäksi 30-kohtainen sopimusluonnos sisälsi joukon logistisia määräyksiä, joiden tarkoitus oli helpottaa Suomen valvontaa ja neuvostoarmeijan ja -laivaston sodankäyntiä Saksaa vastaan. Kaikkea tätä valvomaan neuvostohallitus perustaisi valvontakomission.

Luonnoksen suurin uutuus oli uusi raja, joka piti aluksi toteuttaa demarkaatiolinjana, niin että suomalaiset vetäytyisivät 15

kilometriä sen taakse. Aluevaatimus oli huomattavasti kasvanut keväästä, jolloin haviteltiin vain Lappeenrannan ja Imatran seutuja. Nyt raja oli tarkoitus siirtää Kymijoelle. Noustuaan Suomenlahdelta joen läntistä suuhaaraa ja sitten pääuomaa myöten raja olisi kuitenkin kääntynyt Myllykosken asemalta koilliseen, kohti Kaitjärven asemaa, minkä jälkeen sen oli tarkoitus jatkua pääasiassa Kivijärveä ja Saimaata myöten Punkasalmen asemalle, edelleen Puruveden poikki ja kohti Tikkanan asemaa. Siitä oli tarkoitus kääntyä itään vuoden 1940 rajalle Savinala-nimisen paikan kohdalle Ilomantsin eteläosaan. Siinä oli pieni mutka vuoden 1940 rajalinjassa, joka halkaisi Viiksin selkä-nimisen pikkujärven. Siitä uusi raja olisi juossut pohjoiseen talvisodan jälkeistä linjaa 'Korvatundran' taakse. Pohjoisessa Petsamo olisi tietysti siirtynyt Neuvostoliitolle.⁶²

Jos siis talvisodassa oli päästy Pietari Suuren vuoden 1721 rajalle, nyt tavoitteena oli suunnilleen vuoden 1743 pikkuvihan raja, sillä erotuksella, että Kouvolan seutu olisi jäänyt Suomelle. Jos rautateiden aikakaudella olisi otettu Kouvola, olisi pitänyt vaatia myös pitkälti Savon radan vartta. Asemakauppala oli kuin Verona, jonka mukana putosivat kokonaiset maakunnat. Mutta venäläiset eivät nyt halunneet Savoaa.

Eteläinen ja itäinen Kymenlaakso jokea myöten, Etelä-Saimaa ja Pohjois-Karjalan eteläosa olisivat siis siirtyneet Neuvostoliitolle. Jos sivuutetaan sotilaalliset ja strategiset seikat, silmiin pistää se järeä vaikutus, joka uudella alueluovutuksella olisi ollut Suomen talouselämään. Siinä olisi mennyt huomattava osa puunjalostuksen kapasiteettia ja tärkeitä satamia ja muita liikenneväyliä. Mutta vielä vahvemmin olisi tuntunut siirtoväen määrän kasvu noin 60 prosentilla (suuruusluokka 250 000 henkeä⁶³), sikäli kun väestönsiirto olisi supistuneelle alueelle enää kyetty kunnialla hoitamaan. Kaavaillun alueluovutuksen muita vaikutuksia pohtiessa voi lähteä siitä, että kysymys oli tänäkin päivänä voimassa olevan rajalinjan kulusta.

Mitä tämä oli? Mikä oli Voroshilovin komission uuden luonnoksen asema?

Voroshilovilla oli kana kynittävänä Suomen kanssa, sillä talvisota oli tuhonnut marsalkan paljon mainostetun rintamakomentajan kunnian. Mutta kysymys ei ollut yksityisestä kaunasta. Komissiossa oli katkava sotilas-, tiedustelu- ja diplomaattihajon edustus,⁶⁴ ja Klim Jefremovitsh itse, joka oli Stalinin vanha soratnik eli aseveli, oli suuressa isänmaallisessa sodassa palannut suosioon, ei tosin rintamille enää muuten kuin panssarivaunun nimenä. Kun liittolaiset Teheranissa kyselivät, miksi yleisesikunnasta ei ollut ketään, Stalin vastasi, että hän ja Voroshilov yrittivät hoidella asiat.⁶⁵ Rauhanehtoien komission puheenjohtajuus oli vaikutusvaltainen paikka, sillä käsitteilyn alaisena oli myös Saksa. Kun Suomen ehdot viimein esiteltiin briteille, Voroshilov oli paikalla ja Molotov viittasi häneen perustellessaan Porkkalan tukikohtaa.⁶⁶ Ei marsalkka komissioineen voinut oikkujensa mukaan etenäkään piirrellä isänmaalle uusia rajoja, kyllä siellä osattiin ennakoida Stalinin ajatusten suunta, joskaan ei välttämättä täysin reaaliajassa.⁶⁷ Voroshilovin komission rajalinja näyttääkin siltä kuin joku olisi

62. Voroshilov Molotoville 21. 7. 1944, no. KV-302s, liitteenä 'Suomen antautumisehdot', AVP RF, f. 012, op. 5, p. 67, d. 67, ll. 86-96. Asiakirjat ovat kopioita, jotka Voroshilovin komission sihteeri S. Bazarov lähetti 22. 7. (saatekirje s. 85) Dekanozovin sihteeristöön toveri Pozhidajeville.

63. *Suomen tilastollinen vuosikirja*, XLIII, v. 1946-1947, Helsinki: Tilastollinen päätoimisto 1948, s. 24-29.

64. Voroshilovin komissio oli asetettu NKID:n yhteyteen hallituksen ja politbyroon päätöksellä 4. 9. 1943. Puheenjohtajan lisäksi siihen kuuluivat marsalkka B. M. Shaposhnikov (varapuheenjohtaja), diplomaatti ja ministeri V. P. Potemkin, varaulkoministeri ja entinen Helsingin-lähettiläs I. M. Maiski, veteraanidiplomaatti, kenrl A. A. Ignatjev, joka oli palvellut jo keisaria sotilasattaseana Skandinaviassa, kenrmiä M. P. Galaktionov, joka oli *Pravdan* sotilaallisen osaston päällikkö, juristidiplomaatti S. B. Krylov, Itämeren laivaston amiraali I. S. Isakov ja sihteerinä diplomaatti S. T. Bazarov.

65. Robin Edmonds (1991) *The Big Three: Churchill, Roosevelt and Stalin in Peace and War*. New York: W. W. Norton, 342.

66. Polvinen (1980) 108.

67. Voroshilov kävi Stalinin luona Kremlissä sekä touko- että kesäkuussa kuusi kertaa, mutta 29. 6. jälkeen seuraavan kerran vasta 25. 8. 1944, jolloin Suomen ehdot ilmeisesti lyötiin lukkoon. Stalinin vieraskirja 1944, *Istoritscheski arhiv* 1996: 4.

vetänyt paksulla punaisella kynällään kartalle linjan ja virkamiehet sitten etsineet, mitä paikannimiä kynänvedon alle sattui jäämään.

Komission esitys ei siis ollut etukäteen siunauksen saanut lopullinen kanta, vaan ennakoitien pohjalta laadittu ehdotus. Jos asia olisi ollut jo puhuttu selväksi korkeimmassa johdossa, Voroshilovin ei olisi tarvinnut saatekirjeessään selittää Molotoville, että demarkaatiolinjasta oli tarkoitus tehdä uusi raja. Keskenäisyydestä puhuu myös se, että Kotkan linnoitusalue ja Haapasaari mainittiin tukikohtina, vaikka uusi raja oli tarkoitus siirtää niitä lännemmäksi. Samaan suuntaan viittaa sotakorvaussumman korotus ja kokoonpano, kun toisaalta ulkoministeriössä jo valmisteltiin näissä asioissa myönnytyksiä briteille.

Sopimusluonnoksen perusideana oli se Kollontain mainitsema ajatus, etteivät ehdot voisi olla kevyemmät kuin keväällä. Kun oli jouduttu vuodattamaan verta, siitä piti saada korvaus.

Stalinin maltti

Stalin päätti kuitenkin olla ajamatta uusia suuria vaatimuksia läpi, lukuun ottamatta Porkkalaa ja Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi toimineiden vapauttamista, mikä osoittautui suureksi asiaksi Suomen sisäisen tilanteen kannalta, sillä se johti kommunistisen puolueen sallimiseen. Generaalisuus tuli lännen sitkeintä huomaautusta vastaan pudottamalla sotakorvauksen puoleen keväällä vaaditusta eli 300 miljoonaan dollariin ja jopa lupaamalla maksaa nikkelilyhtiön korvaukset siitä. Mannerheimia ajatellen lievennettiin saksalaisten karkottamista koskevia määräyksiä ja kirjoitettiin järjestöjen lakkauttamispykälä niin, ettei suojeluskuntia mainittu nimeltä. Otto Ville Kuusinen koetti turhaan viime hetkellä ajaa asiaa.⁶⁸

Mistä johtui Stalinin maltti? Miksi hän jätti sikseen asiat, jotka oli kenties itse pannut liikkeelle vähän aikaisemmin?

Vastausta etsiessä voi lähteä liikkeelle siitä, keille tehtiin myönnytyksiä: lännelle ja Mannerheimille.

Länsirintama vyöryi elokuussa hurjaa

vauhtia kohti Pariisia ja Brysseliä ja moni uskoi sodan päättyvän ennen joulua. Neuvostoliitolla oli lännen kanssa suuria asioita tekeillä: Dumbarton Oaksissa piti sopia Yhdistyneistä Kansakunnista, Bretton Woodsissa kansainvälisestä taloudesta, Saksan jako miehitysvyöhykkeisiin ja muut käytännön ehdot olivat kesken. Pahaksi rasitteeksi Kremlin länsisuhteisiin tuli Varsovan kapina, jonka saksalaiset saivat kukistaa lähelle päässeen neuvostoarmeijan häiritsemättä. Suomen ja Puolan vuosisatainen kohalonyhteys tuli siinä taas esiin, niin kuin viimeksi talvisodan viimeisinä päivinä, joiden tunnelmissa Stalin päätti tapattaa valtaansa joutuneet puolalaiset upseerit.⁶⁹ Elokuussa 1944 Stalin näki, että Puolan asiaa piti vastaisuudessakin ajaa kovin ottein, mikä tulehduttaisi länsisuhteita. Siinä tilanteessa ei kannattanut tehdä Suomesta toista kiistakapulaa, vaan ottaa se, mitä Teheranin pohjalta oli otettavissa ja vähän päälle. Uutta rajansiirtoa ei siihen pakettiin kivutta saanut. Vaikka Edenin takaraja kulki kenties vasta Tornionjoella⁷⁰, amerikkalaiset takertuivat vuoden 1940 rajaan ja löivät kantansa vielä uudelleen kiinni.⁷¹ Kai Stalin senkin sai tietää.

Toinen tekijä oli se, ettei Suomen armeija ollut murrettavissa käyttöön jääneillä joukoilla. Kymijoelle ja Saimaalle pääsi vain väkisin, ja siihen tarvittiin lisää voimaa. Se nähtiin Ilomantsissa, missä kaksi hyökännyttä neuvostodivisioonaa tuhottiin elokuun alussa. Kaiku vastasi Tukholmasta. Varoitettuaan suomalaisia elämöimästä, sillä Ilomantsia ei voinut verrata Kannaksen kesäkuuhun, lähetystösihteeri Vinogradov toivoi 14. elokuuta 1944 nopeaa neuvottelualoitetta. Hän toimitti ruotsalaisen diplomaatin välityksellä Helsinkiin viestin, ettei Suomen uuden hallituksen kokoonpano vastannut Moskovan toiveita, mutta koska se ilmensi Marsalkan ajattelutapaa, hän ei lausunut enempää. ”Neuvostoliitto suhtautuu asioihin realisesti, ja sen asenteen Suomeen ja sen uuteen hallitukseen määräävät yksinomaan tosiasiat”, Vinogradov vakuutti toivottaen valtuuskunnan tervetulleeksi: ”Nykyisellään Neuvostoliiton rauhanehdot ovat varsin kohtuulliset, eikä sillä ole mitään

halua tuhota Suomen valtiollista riippumattomuutta.”⁷²

Tältä pohjalta välirauha syntyi.

Vaikka Mannerheim hoiti myös viimeisen vaiheen maltilla ja piti varansa, että Stalin varmasti ymmärsi, mitä saksalaisten joukkojen suhteen voitiin luvata, ratkaisun jälkeen marsalkka vaipui pessimismiin ja odotti välitöntä bolshevisointia, koska ehdot olivat niin ankarat. Hän ja muut Suomen johtajat käsittivät joutuneensa sanelu-rauhan eteen, aavistamatta Moskovan johtamiseen paljon omista aikeistaan.

Jos esitettyjen tekijöiden lisäksi haakea yleisempiä selityksiä tapahtumien kululle, esiin nousee maantiede. Kun Moskovasta katsoi Saksaan, Suomi oli sivussa ja saari. Jos tätä kautta olisi päässyt panssarivaunulla Berliiniin, tästä olisi tullu. Toinen tekijä oli ajoitus, joka on ratkaiseva taito pienen maan ulkopoliitiikassa. Muita johtamisen ansioita ei kannata ylikorostaa: päätökset jouduttiin tekemään pakkotilanteessa ja *ad hoc*, epätoivoisina, neuvottomina ja melkein pakokauhunkin vallassa, sovitellen mielipiteitä ja haalien hupenevia resursseja. Ehkä johtajia ratkaisevampaa olikin kansa. Suomalainen yhteiskunta oli kaukana täydellisestä ja demokratiassakin oli puutteensa, mutta silti kansan suuri pääosa koki maan omakseen ja puolustamisen arvoiseksi eikä romahdusta tullut. Tältä suunnalta selitystä tapaili Guicciardini miettiessään, miksi Firenze jälleen kerran pelastui. Renessanssi-historioitsijan ei auttanut kuin lisät mahtimiesten kohtaloiden jatkeeksi: ja koska Jumala rakastaa tasavaltoja.⁷³ Näin hän uskoi, vaikka (tai oikeammin: koska) oli paavin palveluksessa.

Keväällä suurhyökkäystä valmistellessaan Stalin uskoi, että ”suomalaiset eivät enää ole samoja kuin ennen. He horjuvat kaikissa suhteissa ja etsivät rauhaa.”⁷⁴ Mutta moukarilla iskiessään hän joutui verestämään myös omia kipeitä muistojaan talvisodasta. Syksyllä generalissimus valitti Edenille, että Puolan pääministeri oli neuvotteluissa ollut niin itsepäinen ja sinnikäs, että miehen täytyi olla suomalaista syntyperää.⁷⁴ Suomalaiset siis olivat kuin olivatkin riittävän samoja kuin ennen, ja tämä tieto vaikutti varmasti maan vastaisiin kohtaloihin.

68. 'O fashistkom karaktere shjtskorovskoi organizatsii v Finljandii (spravka)', ei päiväystä eikä tekijää, AVP RF, f. 012, op. 5, papka 66, d. 201, ll. 6–13. Saatikirjeessä 25. 9. 1944 Molotovin sihteeri Podtserob ilmoittaa Dekanozoville lähettävänsä esimiehensä määräyksestä oheisen O. V. Kuusisen kirjoituksen (sama, s. 5).

69. Berija Stalinille ja NKP(6):n KK:n politbyroon päätös 5.3.1940, N.S. Lebedeva ym. toim. (1997) *Katyn': plenniki neobjavlennoi voiny*, Moskva: Demokratija, 384–392.

70. Tammikuussa 1944 Eden piti Neuvostoliiton aluevaatimuksia täysin kohtuullisina ja korosti, että rajat olisivat Suomelle huomattavasti edullisemmat kuin keisarivallan aikana. Gilbert (1986) 652 n. 1. Polvinen (1980) 11–12.

71. Ulkoministeri Hullin johtaman sodanjälkeiskomitean (PWC) hyväksymä muistio 'Treatment of Finland', 18. 7. 1944, no. PWC-160a, Notter File, no. 1453–5.

72. P. J. Hynnisen muistio 17. 8. 1944, UM 110 B 3.

73. Italialaiselle kirjoittajalle Jumala oli suorastaan tasavaltojen rakastaja, Dio amatore delle repubbliche. Francesco Guicciardini, *Cose fiorentine*.

74. S. M. Shtemenkon muistelmat 1973, lainattu Polviselta (1980) 65–66.

75. Näin Stalin sanoi ulkoministeri Edenille 15. 10. 1944. Gilbert (1986) 1022 n. 1. Stalin tapasi Mikolajczykkin 3. ja 9. 8. 1944; Varsovan kapinan lisäksi keskusteluissa oli esillä sikäläinen viipuri, Lwów.

SEPPO HENTILÄ

Mistä kiistellään, kun kiistellään Kekkosesta?

Professori Seppo Hentilä arvioi Juhani Suomen kahdeksanosaisen Urho Kekkonen elämäkertasarjan.

■ Juhani Suomi sai kahdeksanosaiseksi kasvaneen Urho Kekkonen elämäkerran valmiiksi parahiksi päähenkilönsä syntymän satavuotisjuhliin viime syksynä. Elämäkerran viimeiselle osalle, joka käsittelee Kekkonen valtakauden loppua 1976–1981, Suomi antoi nimen *Umpeutuva latu*¹. Otsikko kuvastaa sairastuneen presidentin viime vuosia mutta varmasti myös kirjoittajan omaa väsymystä ja huojennuksen tunnetta raskaan urakan päätyttyä. Mutta Kekkonen latu ei umpeudu, vaikka kuinka tuiskuttaisi. Kiistely hänen elämäntyöstään jatkuu, ja vaikka Juhani Suomi kirjoittaisi tämän jälkeen mistä aiheesta tahansa, hän on ja pysyy aina nimenomaan Kekkos-tutkijana.

Suomen kirjoitusprojekti eteni alusta lähtien aikataulussaan kuin juna. Työ alkoi vuonna 1982, jolloin oli kulunut vuosi Kekkonen erosta. Joka toinen syksy, vuodesta 1986, Suomi urakoi kirjamarkkinoille aina uudet 700–800 sivua Kekkostä. Saavutus on pelkästään työmäärällä mitattuna sellainen, että sille ei ole helppo löytää vertaista suomalaisessa historiankirjoituksessa. Työn tuloksena syntyi lähes kuusituhatta sivua pe-

rustutkimusta Suomen poliittisesta historiasta 1930-luvulta 1980-luvulle.

Tarkoitukseni on tässä kirjoituksessa arvioida Juhani Suomen koko Kekkos-sarjaa, sen tutkimuksellista tasoa ja ammatillista laatua, tulkintoja sekä niistä käytyä keskustelua hieman laajemminkin, ns. suomettumiskiistään liittyen. Kovin syvälle yksityiskohtiin ei lyhyessä katsauksessa tietysti päästä, ja suomettumiskiistaa koskevat havaintoni ovat vasta alustavia tulkintaehdotuksia, eräänlaisia koepalloja, jotka voi vapaasti ampua alas, varsinkin jos keksii tilalle parempia.

Harva historiateos on tässä maassa herättänyt yhtä laajaa kiinnostusta suuren yleisön keskuudessa kuin Suomen Kekkos-sarja. Elämäkerran eri osista käyty keskustelu lainehti kuumana ja arvosteluja ilmestyi kymmenittäin sekä päivä- että aikakauslehdissä.² Vähintään yhtä kiinnostavaa kuin se, mitä Kekkosesta kirjoitetaan, alkaakin olla jo se, miten hänestä kirjoitetaan ja mitä Kekkos-kiistat kertovat oman aikamme suhteesta lähimenneisyyteen. Menneisyysuhdettamme koskevan tutkimuksen tulee sel-

1. Juhani Suomi (2000) *Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–1981*, Helsinki: Otava, 837 s.

2. Elämäkertasarjan edellisten osien arvostelut Historiallisessa Aikakauskirjassa: *Myrrys mies 1936–1944* (Juhani Mylly, 'Juhani Suomen myrrys mies', 4/86, 306–307); *Vonkamies 1944–1950* (Ari Uino, 'Urho Kekkonen 'vaaran vuosina'', 4/88, 330–332); *Kuningastie 1950–1956* (Lauri Haataja, 'Perkele Suomi', 3/90, 259–261); *Kriisien aika 1956–1962* (Tuomo Polvinen, 'Idänsuhteet ongelmana', 1/93, 78–79); *Presidentti 1962–1968* (Lauri Haataja, 'Valtakunnan salaisuudet', 4/94, 358–362); *Taistelu puolueettomuudesta 1968–1972* (Mikko Majander, 'Taistelu Kekkosesta', 4/97, 378–380); *Liennytyksen akanvirrassa 1972–1976* (Seppo Hentilä, 'Kekkonen zenitti', 1/99, 80–83).

Urho Kekkonen 1975. Yhtyneitten kuva arkisto. Kuva: Jorma Komulainen.

vittää, kuinka Kekosta ja hänen aikaansa koskevia historiantulkintoja käytetään, kuka niitä käyttää ja mihin tarkoituksiin. Tätä työtä varten on pantava pystyyn laaja tutkimusprojekti. Aika ei ehkä kuitenkaan ihan vielä ole siihen kypsä, annetaanpa veden jonkin aikaa virrata niin Vantaassa kuin Moskova-joessakin, ja käydään sitten kiinni 2000-luvun vaihteen suomalaisen historia-keskustelun vinoumiin ja kummajaisiin.

Juhani Suomen Kekkonen elämäkerta on presidentin omaistensa ja Otavan käynnistämä, siis lähtökohdiltaan periaatteessa 'prokekkoilainen' hanke. Urho Kekkonen oli herättänyt elämänsä aikana ristiriitaisia tunteita, häntä oli ihailtu ja inhottu, rakastettu ja vihattu – ja kaikkea siltä väliltä. Kun hänen pitkä valtakautensa päättyi, sen reaktion tapahtui heiluriliike, jossa vanhat, pinnan alla olleet kaunat purkautuivat rajusti esiin. Sairastuneeseen presidenttiin kohdistuneessa arvostelussa oli yllättävän paljon samaa raivokasta kekkosvastaisuutta, joka eli vahvana vielä hänen ensimmäisellä presidenttikaudellaan. Myös ns. Manu-ilmiö, joka nosti Koiviston vuoden 1982 vaaleissa presidentiksi, sai ainakin osittain tuulta purjeisiinsa vanhoista kekkoskaunoista, vaikka ei Koivisto niitä itse millään tavoin lietsunut. Mutta hän oli sentään rohjennut haastaa Kekkonen kieltäytyessään keuhkoilla 1981 itsepintaisesti jättämästä hallituksen eronpyyntöä. Tästä tapauksesta Suomi otsikoi: "Koivisto se vasta pelasikin".

Neuvostoliiton hajoaminen 1990-luvun vaihteessa sinkautti suomalaisessa historia-keskustelussa heilurin vastakkaiseen ääri-asettoon siitä, missä se oli ns. yya-Suomessa ollut. Neuvostoliitto ja koko kommunistinen systeemi tuomittiin tuota pikaa suorastaan rikolliseksi ja joka tapauksessa perusolemukseltaan pahaksi järjestelmäksi. Kiistelyssä Suomen ns. suometumisesta polttopisteeseen joutui ennen kaikkea presidentti Kekkonen, jonka koko elämäntyön jotkut olivat valmiita näkemään osana Kremlin kavalia suunnitelmia Suomen suunnalla. Tässä tilanteessa Suomen Kekkos-hanke joutui tietenkin kaikkein kovimpaan röykytykseen, ja hänen teossarjaansa voidaan hyvin perustein pitää ns. suomettumiskiis-

tan napana, jonka ympärillä muu keskustelu on enemmän tai vähemmän pyörinyt.

Ammatilliselta kannalta Juhani Suomen työ kestää kritiikin oikein hyvin. Vaikka en kaikilta osin hyväksykään Suomen Kekkos-kuvaa ja -tulkintoja, hänen teossarjansa merkitys poliittisen historian perustutkimuksena on tunnustettava, eikä se ole vähäinen. Suorituksen arvoa lisää vielä se, että Suomi joutui suurimman osan tutkimusperiodistaan kyntämään lähes raivaamatonta maata, sillä 1950-luvulta lähtien poliittisen historian perustutkimus on vielä varsin ohutta ja aukkoista. Muutama teos toki on, mutta pääosin joudutaan turvautumaan pro gradu -tason suppeisiin oppinnäytetöihin.

Silmäys Juhani Suomen käyttämään lähdemateriaaliin osoittaa, miten valtavan urakan hän on tehnyt. Kekkonen omien papereiden ja ulkoministeriön arkistojen lisäksi Suomi on käyttänyt useita puoluearkistoja ja yksityiskokoelmia sekä haastatellut kymmeniä aikalaisia. Toisaalta hän valitsi sen linjan, että hän kirjoitti Kekkosesta pelkästään kotimaisten lähteiden pohjalta. 1970-luvulta ulkomaisia aineistoja ei tosin olisi ollut saatavillakaan. Mutta ei Suomi niitä käyttänyt silloinkaan, kun siihen olisi ollut tilaisuus, eli Kekkonen pääministerikauden ja ensimmäisen presidenttikauden osalta, jolloin Neuvostoliiton ja tärkeimpien länsimaiden arkistot olivat jo käytettävissä. Tältä osin Kekkos-kuvan täydentämisessä on vielä paljon työtä.

Itselläni on ollut tilaisuus katsella Kekosta ja suhtautumista häneen Yhdysvaltain ja molempien Saksojen papereista. Niiden perusteella voi sanoa, että Kekkos-kuvaa voisi paljonkin nyansoida ja monipuolistaa. Mielenkiintoista on nimenomaan ns. suomettumiskeskustelun osalta se, että amerikkalaiset tuntuivat 1960-luvulta lähtien luottavan Kekkoseen kuin vuoreen. Tätä he vakuuttelivat myös epäuskoisille liittolaisilleen, erityisesti Länsi-Saksalle, jonka näkemykset Kekkosesta olivat äärimmäisen kielteisiä ja perustuivat miltei yksinomaan hänen vastustajiltaan saatuun informaatioon. Amerikkalaiset uskoivat, että Kekkonen oli luja demokraatti, joka pyrki tekemään kaikkensa, jotta Suomesta ei tulisi kommu-

nistinen. Suurin epäilyksen aihe heille oli se, että he pelkäsivät Kekkonen kylmän sodan kriiseissä menettäneen uskonsa lännen apuun.

Juhani Suomen työtä ryyditti alusta lähtien kiistely hänen ns. ensiyön oikeudesta Urho Kekkonen arkistoihin. Aina ei tämäkään arvostelu ollut oikeutettua eikä tosiasioiden pohjautuvaa. Tutkijakollegoiden kateudestakin näissä puheissa oli kyse, vaikka ei kai Suomen urakassa varmasti mitään kadehtimista muutoin ollut. Suomella ei toki missään vaiheessa ollut yksinoikeutta Kekkonen kaikkiin papereihin. Se rajoittui Kekkonen päiväkirjoihin, jotka ovat suvun yksityisomaisuutta, mutta nekin ovat tietävästi kohta puoliin ilmestymässä Suomen toimittamina. Muilta osin UKK:n arkisto noudatti ulkopoliittisten asiakirjojen osalta aivan samoja pelisääntöjä kuin muutkin yksityisarkistot, eli aineiston saanti oli sidoksissa UM:n lupaan. Viime helmikuussa voimaan astunut asetus ulkopoliittisten asiakirjojen salassapitoajan lyhentämisestä pääsääntöisesti 25 vuoteen avasi tältä osin myös Kekkonen arkistot vuoteen 1976.

Elämäkertansa ensimmäisessä osassa *Myrrysmies* Suomi ei käyttänyt viitteitä lainkaan. Tämä herätti tutkijapiireissä aikamoisen haloon ja löi lisää löylyä kiistaan Kekkonen arkistojen käyttöoikeudesta. Suomi 'paransi tapansa' ja ryhtyi dokumentoimaan tekstinsä. Sen hän tekikin sitten todella pedanttisella tarkkuudella, mutta toteutusta ei voi hyvällä tahdollakaan pitää kovin lukija- eikä edes tutkijaystävällisenä.

Kuten sanottu, Suomi joutui perustutkimuksen puuttuessa kokoamaan esityksensä pienistä tiedonsirpaleista ja suoraan alkuperäislähteistä. Jos niistä jokaiseen olisi viitattu metodiopin sääntöjen mukaan joka kerta erikseen, elämäkerran joka osassa olisi monta tuhatta noottia. Suomi on tämän ongelman väistääkseen viitannut suhteellisen harvakseen mutta koonnut jokaiseen noottiinsa vastaavasti useita, jopa puoli tusinaa eri lähdettä. Kutsun Suomen viitteitä paremman puutteessa vaikkapa rypälenooteiksi. Viitseliäs lukija saa niitä tihrutessaan ja kirjan sivuja edestakaisin nootista tekstiin ja taas takaisin veivatessaan runsaasti arvokas-

ta informaatiota. Tekijän päättelyprosessin selvittäminen, eli se, mitä lähteitä käyttäen hän on mihinkin tulokseensa tullut, ei tällä tekniikalla onnistu kovinkaan helposti.

Suomen kirjoitustyyli on jouhevaa, asiallista ja päättely oivaltavaa. Teksti on täynnä sisäisiä jännitteitä, kysymyksiä, vastauksia ja tulkintoja, eikä esitys rajoitu pelkkään kuvailuun. Kirjojen väliotsikointi perustuu Kekkonen tokaisuihin ja voivotteluihin. Ne ovat sinänsä erinomaisen havainnollisia mutta eivät kovin lukijaystävällisiä. Tällaisinaan väliotsikot avautuvat monesti vasta tekstin lukemisen jälkeen, eikä se voi olla otsikoinnin tarkoitus. Nasakka sisältöön iskevä ja siitä olennaisen kertova otsikointi auttaisi lukijaa saamaan helpommin yleiskäsityksen teoksen rakenteesta. Niinpä tiettyjen erityiskysymysten, sanotaan vaikkapa Suomen Etyk-aloitteen löytäminen on aika hankalaa. Sen nimistä otsikkoa sisällysluettelosta on turha etsiä. Koko teossarjan käyttökelpoisuutta olisi parantanut myös huolellisesti laadittu asiahakemisto.

Erehtymätön Kekkonen?

Juhani Suomi on elämäkertasarjallaan asettanut Kekkos-tutkimuksen riman niin korkealle, että kestää vielä pitkään ennen kuin hänen 'Urho Kekkosensa' joutuu toden teolla tiedeyhteisön puntariin. Tarkoitin tällä lähtökohdiltaan kriittisempää ja ehkä vähän toisenlaisista näkökulmista operoivaa Kekkos-tutkimusta. Ennustan, että Suomen tutkimustulokset selviävät kokeesta kohtuullisen hyvin.

Ehkäpä painavin kritiikki Juhani Suomen teoksissa kohdistuu siihen, mitä kysymyksiä niissä ei käsitellä. Suomi tyytyy tapahtumien tarkkaan kuvaamiseen. Hän ei pohdi laajemmin esim. Suomen poliittisen kulttuurin luonnetta 1970-luvun alussa eikä Kekkonen osuutta sen luomiseen. Niinpä Juhani Suomen tekstistä ei löydy selkeää kannanottoa julkisuudessa vellovaan keskusteluun Suomen ns. suomettumisesta. Arvaan, ettei Suomi kokonaan tämän ilmiön olemassaoloa kiistä, mutta ei siitä Kekosta hänen mielestään voida syyttää. Suomi onkin – ilmeisesti aivan tietoisesti – rakentanut Kekkosestaan lähes erehtymättö-

män. Jos politiikassa tapahtui virheitä, Kekkonen ei niitä tehnyt, syypäitä olivat aina muut, nuo 'onnettomat tunarit'.

Suomi ei ole muutoinkaan halunnut ottaa etäisyyttä lähteisiinsä eikä tuottaa tutkimukseensa Kekkosesta riippumattomia, ulkopuolisia kysymyksenasetteluja, toisia näkökulmia. On helppo ennustaa, että tähän kohtaan kriittinen Kekkos-tutkimus tulee aikanaan puuttumaan ja tästä Suomea varmasti myös asiallisin perustein arvostellaan.

Juhani Suomi sanoi itsekin jossain vaiheessa alkaneensa ymmärtää, että Kekkosesta viileän objektiivisesti kirjoittaminen on sula mahdottomuus. Mutta miksi pitäisikään, ja kuka 'viileitä' ja 'steriilejä' Kekkosen-kirjoja viitsisi lukea? Juuri se, että Kekkosesta kirjoittaminen herättää niin voimakkaita tunnelatauksia, tekee Kekkosen-tutkimuksesta sekä tieteellisesti että historiapolitiittisesti kiinnostavan ilmiön.

Vain mustaa ja valkoista, ei juuri muita värejä, ankaraa kiistelyä, äärimmäisyyksiä eikä mitään siltä väliltä – näinhän tähän mennessä käytyä Kekkosen-keskustelua voi luonnehtia. Käsiteltävät henkilöt, asiat ja tapahtumat ovat vielä niin lähellä ja elossa on runsaasti sekä Kekkosen lähipiiriin kuuluneita että itsensä tavalla tai toisella kaltoin kohdelluksi tuntevia aikalaisia, joten erivärisistä apologioista ei ole ollut puutetta.

Historioitsija Suomikin joutui valitsemaan puolensa, ja sen hän toi kirjoissaan sekä niistä käydyissä kiistoissa myös selkeästi esiin. Siksi juuri hän joutui Kekkoseen kohdistuneissa syytöksissä ensimmäisenä altavastaajan asemaan. Suomi otti haasteen urhoollisesti vastaan ja puolustautui sinnikkäästi, vaikka kritiikki ei kaikistellen pysynyt kohtuuden rajoissa, saati että se olisi perustunut tosiasioihin. Mutta ei Suomella oikeastaan mitään hätää ollut: hän selviytyi väittelyssä hyvin, koska hän oli Kekkosen-tutkijana kaikkia muita päätään pitempi.

Suomesta tuli joka tapauksessa Kekkosen-kiistoissa tahtomattaan asianosainen, mikä oli tietysti omiaan heikentämään hänen mahdollisuuksiaan toimia ns. puolueettomana asiantuntijana. Välillä elämäkerturi suorastaan provosoitui, samaistui kohteeseensa ja koki velvollisuudekseen puolustaa

Kekkosen mainetta ja kunniaa yhtä sinnikkäästi kuin kyseessä olisi ollut hänen oman.

Rintamakarkuruudesta Suomea ei totisesti voida syyttää. Kun presidentti Mauno Koivisto kolmisen vuotta sitten muistelmiensa julkistamisen yhteydessä arvosteli rajusti Kekkosta, Suomi haastoi Koiviston suurimman päivälehdessä yleisönosastossa julkiseen väittelyyn. Suomi ilmoitti edustavansa siinä henkilökohtaisesti Urho Kekkosta, koska tämä ei itse enää kyennyt puolustautumaan. Kaksintaistelutermein voisi sanoa, että päämiehen kaaduttua kalpaan tarttui sekundantti. Voin olla väärässä, mutta Suomen yllättävä presidenttivainajan housuihin hyppääminen oli ylilyönti, jollaisia taistelun tuoksinassa toisinaan sattuu. Nuorison suosimaa kielikuvaa käyttäen voisi sanoa, että Jussilta 'taisi mopo karata käsistä'.

Mallinsa näköinen Kekkonen

Urho Kekkosen elämätyötä koskevat historiantäsitukset ovat äärimmäisen ristiriitaisia. Voidaan perustellusti väittää, että nimenomaan Kekkonen oli lujin linnake itänaapurin vastaisessa torjuntataistelussa, sillä vain hän pystyi omalla auktoriteetillaan vaikuttamaan Kremlin johtomiehiin. Toisaalta yhtä totta on sekin, että Kekkonen käytti häikäilemättä idänsuhteittensa monopolia hyväkseen turvatakseen oman valta-asemansa, ja näin Kekkosen hallitsemistapa rämetti maamme poliittista kulttuuria pahasti.

Kun Suomi oli yya-sopimuksen sotilaallisten artiklojen takia Neuvostoliiton vaikutuspiirissä tiukemmin kuin yksikään toinen länsimaa, Suomen tapaus kelpasi lännessä esimerkiksi siitä, kuinka suurvalta puuttuu pienen naapurinsa sisäisiin asioihin ja tämän itsenäisyydestä tulee kauko-ohjauksista ja puolinaista. Länsi-Saksassa levisi 1960-luvulla käyttöön termi 'Finnlandisierung', suomettuminen. Se merkitsi sananmukaisesti Suomen kaltaiseksi tulemistä. Samanlaisen kehityksen väitettiin uhkaavan myös muita länsimaita, jos ne antavat kommunistille ja Neuvostoliitolle liikaa periksi. Huipunsa tämä 'Finnlandisierung'-retoriikka saavutti 1960- ja 1970-luvun vaihteessa Saksan liittotasavallassa kristillisdemokraattisen

opposition arvostellessa Willy Brandtin ns. uutta idänpolitiikkaa.

Todellinen suomettuminen oli kuitenkin jotakin aivan muuta; se oli lähtöisin suomalaisista itsestään, ja tähän käyttöön termi oikeastaan kannattaisi kokonaan varatakin. Se oli suomalaisten vapaaehtoista sopeutumista itänaapurin todellisiin – ja varmasti myös kuviteltuihin – vaatimuksiin. Pahimmassa tapauksessa Neuvostoliiton hyvänä ystävänä esiintymällä ja sen tahtoon vetoamalla ajettiin omaa poliittista tai muuta etua. Käytäntö levisi puolueisiin, kansalaisjärjestöihin, tiedotusvälineisiin ja kulttuurielämään, ja siitä hyötyivät myös idänkauppaa tehneet 'punaiset vuorineuvokset'. Suomettumiskeskustelusta tutut termit 'maan tapa' ja 'Moskovan kortti' kuvaavat ilmiötä oivallisesti. Onneksi tätä suomettumisen kotikutoista ulottuvuutta ei lännessä täysin ymmärretty; siellähän kuviteltiin yksioikoisesti, että Neuvostoliitto on iso paha susi, joka yrittää hotkaista pienen ja viattoman Suomen.

Kun itänaapurin liehakoinnilla tavoiteltiin omaa etua, menettely oli moraalisesti tuomittavaa ja vastenmielistä. Koko aikakauden leimaaminen tässä merkityksessä suomettuneeksi on kuitenkin vailla perusteita. Suomen oli pakko tiettyyn rajaan saakka sopeutua Neuvostoliiton intresseihin, muuten idänsuhteemme olisivat olleet alituisessa kriisissä. Tätä isänmaan edun vuoksi tapahtunutta taipumista ei pidä sotkea suomettumiseen, vaan on herkeämättä ja tapaus tapaukselta tarkkailtava kumarruskulman astetta. Suometumisesta oli kyse silloin, kun se oli liian syvä ja palveli kumartajan tai rähmälleen heittäytyjän omaa etua.

Juhani Suomen Kekkonen oli kaiken keskipisteenä kuin hämähäkki verkkonsa keskellä. Hän puuttui kaikkeen ja kaikki vähänkin merkittävät asiat alistettiin hänen ratkaistavakseen. Kekkonen ura kohosi zeniittiinsä 1970-luvun puoliväliin mennessä, mutta jo 1972 presidentti sai ensimmäiset muistikatkokset, jotka säikäyttivät hänet pahoin. Testeissä saatu ja julkisuudessa rummutettu 40-vuotiaan fyysinen kunto oli näiden kohtausten kanssa pahassa ristiriidassa. Noihin aikoihin Kekkonen sairastui

myös kohtalokkaaseen korvaamattomuuden tautiin, mihin presidentin lähipiiri oli ainakin osasyylinen. Hän ei kelpuuttanut mahdollisista presidenttikandidaateista ainoatakaan seuraajakseen vaan kuvitteli maan ajautuvan turmioon ilman häntä.

Kun Kekkonen oli valtansa huipulla 1960–70-luvulla, hän loi Suomeen samanlaisen presidentiaalisen systeemin kuin Charles de Gaulle Ranskaan. Gaullismin tapaan Suomeenkin syntyi vanhat puoluerajat ylittävä kekkospuolue, joka levittäytyi yli koko poliittisen kentän. Erona oli vain se, että de Gaullen kannatus ei ollut lähellekään yhtä vahva kuin Kekkonen parhaimmillaan.

Poikkeuslakiaänestyksessä tammikuussa 1973 vain 28 kansanedustajaa äänesti Kekkonen virkakauden jatkamista vastaan. Jälkipolvien on ollut vaikea ymmärtää, miksi kansalaisilta vietiin äänioikeus. Juuri poikkeuslaista jäi tahra suomalaisen kansanvaltan kilpeen. Sellaiset selitykset kuin 'Suomi oli pakkotilanteessa' tai 'vaalin tulos oli joka tapauksessa ennakoita selvä' ovat huonoja verukkeita. Mutta yhtä lailla totta on sekin, että Kekkonen arvostelu tasavallan presidentin valtaoikeuksien häikäilemättömästä hyväksikäytöstä kääntyy väistämättä bumerangina myös kansan valitsemaa eduskuntaa ja puolueita vastaan. Ei Kekkonen sellaista valtaa olisi saanut ellei poliittinen eliittimme ja viime kädessä Suomen kansa olisi sitä hänelle luovuttanut.

Myytti menestystarinasta

Katsottiinpa Suomen selviytymistä kylmäsodasta kummin päin hyvänsä, 1940-luvun lähtökohdista tai 1990-luvun lopputuloksesta, se oli kiistatta menestyksekkäs. Suomi selvisi paremmin kuin yksikään toinen Neuvostoliitolle sodan hävinnyt ja sen vaikutuspiiriin joutunut maa. Siitä ei tullut ns. kansandemokratia eli neuvostomallin mukainen kommunistinen yksipuoluediktatuuri. Päin vastoin juuri niinä vuosikymmeninä, jolloin Suomi oli Neuvostoliiton vaikutuspiirissä, se integroitui kauppapoliittisesti Efta- ja EEC-ratkaisujen kautta länteen ja siitä tuli pohjoismainen hyvinvointivaltio, jossa elintaso on yksi maailman korkeimpia.

Tällaiseksi 'loppu hyvin, kaikki hyvin'

-menestystarinaksi olen itsekin kirjoittanut Suomen sotienjälkeisen poliittisen historian. Tätä lopputuloksen tirkistysaukosta menneisyyttä apologisoivaa kekkoslaista historiankirjoitusta arvosteli *Suomen Kuva-lehdessä* noin vuosi sitten kaksi nuorta Kekkonen ajan ns. toisinajattelijoista kiinnostunutta historioitsijaa, Vesa Häkkinen ja John Lagerbohm.³

Heille yya-Suomen historiaa koskeva kiistely on ennen muuta sukupolvikysymys, sillä suomettumisen ajan toimijat ovat heidän mukaansa nykyisiä vaikuttajia ja valtanpitäjiä, jotka ovat kääntäneet takkinsa käymättä läpi todellista itsekritiikkiä. He ovat halunneet unohtaa entisen uransa ja maailmankatsomuksensa poliittiset 'totuudet'. Nämä suomettajat pitävät yllä myyttiä menestystarinasta.

Länsimaisten arvojen ja demokratian puolestapuhujat (Tuure Junnila, Georg C. Ehrnrooth) leimattiin Kekkonen Suomessa äärioikeistolaisiksi hihhuleiksi. Häkkisen ja Lagerbohmin mielestä Suomi ei ollut sanan varsinaisessa merkityksessä demokratia, vaan "suomettumisen valhe, kansallinen itsepetos ja yhtä kaikki poliittisen moraalin lähes täydellinen romahtaminen" synnyttivät maahamme tilanteen, joka muistutti henkistä diktatuuria.

Kovaa puhetta pojilta, mutta mikä olisi ollut se oikea tai parempi vaihtoehto. Häkkinen ja Lagerbohm sanovat, että "moraalisemmalla sisäpolitiikalla Suomi olisi kehittynyt paremmaksi demokratiaksi säilyttäen kansallisen itsekunnioituksensa". Näin varmaan voi ajatella, mutta oleellista on, että niin voi tehdä vasta nyt, jälkeinpäin, kun pahasta on päästy. 30 vuotta sitten tuollaisia ajatuksia pälkähti vain harvoin päihin, eikä niitä pidetty silloin kovin realistisina saati toteuttamiskelpoisina. Juuri tähän samaan liittyen on kyllä totta, että ns. toisinajattelijat ovat olleet oikeassa, mutta olivatko he sitä jo silloin? Eivät, he tulivat olemaan sitä vasta jälkeinpäin, sitten kun Neuvostoliitto oli romahtanut.

Historiakiistoissa ajaudutaan aina väistämättä ns. jossitteluun eli kontrafaktuaaliseen argumentointiin. Niinpä myös Häkkisen ja Lagerbohmin 'moraalisemmalle sisäpoliti-

kalle' rakentuva vaihtoehtoinen Suomi on ajatuskonstruktio, jota on mahdotonta tutkia historian keinoin, koska sitä ei ollut olemassa. Valitettavasti emme koskaan saa tietää sitäkään, mikä Suomen kohtalo olisi ollut, jos sillä olisi sellaiset johtajat, jotka eivät olisi, siis toisin kuin Paasikivi ja Kekkonen, tehneet itänaapurille minkäänlaisia myönnytyksiä.

Järjestettäisiinkö suomettumissyllisyysoikeudenkäynti?

Suomettumiskiistaan osallistuneista ei kukaan ole tainnut täysin torjua ilmiön olemassaoloa, mutta sen laajuudesta, kumarruskulman asteesta ja siitä, ketkä siihen syylistyivät, väitellään rajusti. Arkistojen avautuminen ei ole tuonut ratkaisua kiistoihin vaan pikemminkin lisännyt niitä. Kansalaiset ovat syystäkin ymmällään, kun pääosin samoja lähteitä käyttäneet tohtorit, dosentit ja professorit esittävät täysin vastakkaisia tuloksia.

Juhani Suomen haastaja, kiistakumppani ja täysin vastakkaisen Kekkos-kuvan lanseeraaja Hannu Rautkallio on useissa kirjoissaan todistellut, kuinka Urho Kekkonen koko poliittinen ura, niin valtaannousu kuin vallassa pysyminenkin, perustui hänen häikäilemättömään yhteispeliinsä korkeimman neuvostojohdon ja KGB:n kanssa. Rautkallion mukaan Kreml tuki kaikissa käänteissä nimenomaan Kekkosta, koska hänen kauttaan Neuvostoliitto katsoi voivansa parhaiten turvata omat poliittiset ja taloudelliset etunsa Suomessa.

Päätös Porkkalan palauttamisesta syksyllä 1955 oli tarkoitettu pohjustamaan Kekkonen tietä seuraavana vuonna presidentiksi. Lokakuun lopussa 1961 puhjennut noottikriisi oli Kekkonen etukäteen tilaama, ja hänen neuvottelumatkansa Novosibirskiin oli pelkkä lavastus, jotta Kekkonen saataisiin näyttämään suomalaisten silmissä isänmaan pelastajalta. Kremlin luoma "Laboratorio-Suomi", joka on Rautkallion erään kirjan nimenäkin, tarkoitti sitä, että Neuvostoliitto salli ikään kuin koemielessä senkin, että Suomi integroitui kauppapoliittisesti länteen ja rakensi pohjoismaisen hyvinvointivaltion. Tämä tosin lujitti Suomessa demo-

kratiaa ja heikensi kommunistisen vallankumouksen mahdollisuuksia, mutta oli sallittua, koska sekin kuului osana Kremlin kapitalismia tutkivan pikkuisen Suomi-nimisen laboratorion tutkimusohjelmaan.

Kekkonen oli tunnetusti tiedustelun ammattilainen. Hänellä oli 1940-luvun lopulta lähtien jatkuvat yhteydet KGB:hen. Tämä normaalin diplomatian ulkopuolella toiminnut kanava perustui Neuvostoliiton järjestelmään oli sitä paitsi erittäin tehokas. Kekkonen seuraaja Mauno Koivisto ei suinkaan lopettanut KGB-kanavan käyttöä tietolähteenään ennen kuin Neuvostoliitto hajosi. Jos vastapuoli näiden kosketusten pohjalta nimesi Kekkonen tai jonkun muun 'agenttikseen', ei se missään nimessä todista sitä, että nämä olisivat sellaisia olleet, eivät ainakaan siinä merkityksessä, jota sanalla agentti ymmärretään. Sen perusteella, mitä olen itse tiedustelu- ja vakoiluaineistoja luenut, olen huomannut, että ne ovat yhdessä suhteessa lyömättömiä, nimittäin omien saavutusten liioittelussa ja ylempien esimiesten liehittelyssä.

Ja sitä paitsi, miksi KGB-loikkareiden kertomuksiin pitäisi nyt luottaa, niin kuin Rautkallio tuntuu tekevän? Henkensä hädässä ja tehdäkseen itsensä tärkeiksi uusien isäntiensä silmissä he muutenkin sepittivät mitä mielikuvituksellisimpia tarinoita.

Joka tapauksessa suomettumiskiistan rajuus osoittaa, että meillä on selvästi tarvetta jonkinlaiseen yya-kauden revanssiin. Tuosta ajasta on jäänyt ainakin osalle suomalaisista trauma, joka vaatii käsittelyä. Leikitäänpä, että eduskunta säätäisi suomettumisrikoksia koskeva lain. Syyllisyysasteikko ja tuomiot voisivat näyttää esimerkiksi seuraavalta:

- Itsesensuuri, vaikeneminen, silmien ummistaminen Neuvostoliiton ongelmilta, mutta ei hyötymistarkoituksessa – Teko on tehty erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa. Juttu voidaan painaa villaisella, jos tekoon syyllistynyt kykenee todistamaan, että on kuitenkin mielessään tai luotettavassa seurassa kritisoinut Neuvostoliittoa.

- Neuvostoliiton ja kommunistisen järjestelmän avoin liehakointi ja mielistely, mutta ei hyötymistarkoituksessa – Teko on

tehty lieventävien asianhaarojen vallitessa. Syyllisen on kaduttava julkisesti menettelyään ja vannottava, ettei hän enää liehakoi mitään muutakaan ideologiaa edustavaa järjestelmää. SKP:n jäseniä ei voitaisi tästä syyttää, koska tällainen kuului heidän maailmankatsomukseensa.

- Poliittinen, taloudellinen tai muu hyötyminen siitä, että on voinut esiintyä Neuvostoliiton erityisen hyvänä ystävänä ja Moskovan terveisten välittäjänä – Teko on tehty raskauttavien asianhaarojen vallitessa. Tuomio voisi olla vaikkapa määräaikainen karkotus maaseudulle tai tuotantoon, niin kuin Neukkulassa ja Derkkulassa oli tapana.

Leikki leikkinä, mutta totta toinen puoli – ja kahdessakin merkityksessä. Kärkkäimät Kekkonen ja yya-Suomen arvostelijat-han ovat vaatineet ainakin puolivakavissaan jonkinlaista tribunaalia tai 'totuuskomissiota', jossa suomettumisrikoksiin syyllistyneet poliitikot ja muut 'itäblokin hännystelijät' joutuisivat julkisesti vastaamaan teoistaan ja heille luettaisiin ainakin moraalisia tuomioita.

En pidä ajatusta totuuskomissiosta monestakaan syystä hyvänä. Se on omiaan pönkittämään sellaista harhakäsitystä, että kiistelystä historiasta muka olisi löydettävissä yksi ainoa, oikea ja lopullinen Totuus. Tribunaali tuomitsisi sen perusteella syylliset kuin oikeusistuin ikään ja asia olisi sillä hoidettu. Ikävä suomettumistrauma häviäisi meitä painamasta ja voisimme taas nukkua yömmе rauhassa. Näinhän historiantutkija ei voi ajatella eikä toimia. Menneisyysuhteeseen liittyvät traumat syntyvät juuri siksi, että kiistatonta ja useimpien hyväksymää Totuutta ei ole löydettävissä, vaan tapahtumasta voi olla eri ihmisillä aivan vastakkainen käsitys. Jo pelkästään tämä tekee totuuskomissiosta määritelmänomaisesti mahdottoman ja käytökelvottoman.

Ryssävihan kolmas aalto

Elämme Neuvostoliiton hajoamisen ja kommunismin kukistumisen jälkeen vielä aiko-

3. Vesa Häkkinen ja John Lagerbohm 'Myytti menestystarinasta', *Suomen Kuvalehti* 15/2000, 61–65.

ja jälkeen vedenpaisumuksen. Katselemme yya-Suomen aikaa tuon mullistuksen läpi jälkiviisain silmin, tietoisina siitä, kuinka itänaapurimme kävi. Eikä jälkiviisaudesta toisesti ole ollut 2000-luvun vaihteen suomalaisissa historiakiistoissa pulaa.

Olen miettinyt pääni puhki, mistä vimmia Kekkonen elämäntyötä ja koko hänen aikakauttaan kohtaan oikein johtuu. En ole parempaakaan selitystä keksinyt kuin sen, että kaiken taustalla on ryssävihän uusi nousu, kun itänaapuri on taas välistä heikko eikä pysty meitä mitenkään uhkaamaan. Eli jotenkin näin se menee: koska kommunismi, Neuvostoliitto ja – niin kuin taas on lupa sanoa – ryssä, olivat pahoja, ja koko neuvostojärjestelmä oli perimmältä olemukseltaan rikollinen, sen kanssa sopuillut Kekkonenkin oli paha. Samaa sakkia olivat häntä myötäilleet pikkukekkokset ja muut perässähiihtäjät. Näin tuntuvat ajattelevan sekä takinkääntäjät että se osa nuoresta polvesta, joka jostakin syystä tuntee tarvetta edellisen sukupolven rökittämiseen.

Kun Neuvostoliitolle ja kommunismille kymmenkunta vuotta sitten kävi niin kuin kävi, eikä niitä enää tarvinnut pelätä, monet huokaisivat Suomessakin helpotuksesta. ”Ähäkutti, kyllähän me tämän tiesimme jo pitkään, mutta onneksi meillä ei sentään ole asian kanssa mitään tekemistä.” Tämä oli tyypillinen takinkääntäjän repliikki; parasta on unohtaa, tekeytyä tietämättömäksi tai liittyä syyttelijöiden sankkaan kuuroon. Jotkut entiset Neuvostoliiton ystävät alkoivat kommentoida lähihistoriaamme kuin olisivat itse 20–25 vuotta sitten asuneet jollakin muulla planeetalla kuin Telluksella.

Monet yya-Suomessa taustalle jääneet tai sivuun työnnettyt aiheet ja asiat nousivat 1990-luvun historiakeskustelussa uudestaan esiin. Vaadittiin julkista arvonalautusta Moskovan välirauhansopimuksen nojalla 1944 kielletyille järjestöille, kuten suojeuskunnille, Lotta-Svärdille, AKS:lle, IKL:lle ja aseveliliitolle. Niin ikään vaadittiin, että syksyllä 1944 Neuvostoliiton miehityksen varalta aseita kätkeneiden upseerien ja vuonna 1946 sotaan syyllisinä tuomittujen kahdeksan sota-ajan valtiollisen johtajamme rangaistukset mitätöitäisiin jälkikäteen.

Minunkin mielestäni puna-armeijan hyökkäyksen pysäyttäminen Karjalan kannaksella kesä-heinäkuussa 1944 pelasti Suomen itsenäisyyden. Mutta siihen ei suomalaisten sotauho ole pysähtynyt: me emme voittaneet vain talvisotaa vaan oikeastaan myös jatkosodan. Urhoollisia suomalaisia vastassa olivat lukumäärältään ylivoimaiset mutta taistelutaidoiltaan surkeat venäläiset. Useimmat rintamamiehet eivät varmasti ole tätä mieltä. Mutta pysäytetäänpä tähän: väitän, että tällaista kuvaa viime sodista nykynuorisolle kuitenkin tarjotaan. Kun Venäjällä nykyään menee surkeasti, ei mikään ole niin helppoa kuin kohottaa omaa itseuntoaan räikeällä venäläisvastaisuudella ja ryssävihalla, joka ääritapauksissa lähentelee rasismia.

Elämme jälleen samantapaista ryssävihän huippusuhdannetta kuin sortovuosina ja vuoden 1918 jälkeen. Tätä uutta venäläisvihän aaltoa kuvastaa myös Kekkonen elämäntyön ja koko hänen aikakautensa leimaaminen epäilyttäväksi ryssän hännystelyksi. Yya-Suomen sopeutumista Neuvostoliiton suurvaltaintresseihin pidetään tästä näkökulmasta rikollisena ja vähintäänkin moraalisesti tuomittavana. Kekkonen ajan mustamaalaaminen voidaan tulkita myös yritykseksi pyytää jälkepäin anteeksi suomettumisen syntiä, josta lännessä meitä kylmän sodan aikana arvosteltiin, jotta me nyt kelpaisimme ’oikeiksi eurooppalaisiksi’. Tämä on outoa, koska lännessä Suomen selviytymistä kylmästä sodasta pidetään yleisesti suurena arvossa. Miten päin se taas olikaan? Kun itään pyllistää, niin länteen kumartaa.

Historiasta kiistellessä helposti unohdetaan se, että keskustelua käydään tässä ja nyt, tämän päivän arvoilla ja asenteilla sekä sillä järjellä, joka tällä hetkellä on käytettävissä. Toisin sanoen historiakeskustelumme sävyt heijastavat ennen kaikkea omaa aikaamme ja ovat osa tällä hetkellä vallitsevaa poliittista kulttuuria. Mistä siis oikeastaan kiistellään, kun kiistellään Kekkosesta? Ilman muuta Kekkosella lyödään sitä sukupolvea, joka oli vastuussa idänsuhteistamme vaikeina aikoina 30–40 vuotta sitten. Syytösten kohteeksi joutuneet vetoa-

vat yhtä lailla historiaan ja koettavat todistaa, että silloin oli pakko menetellä juuri niin kuin meneteltiin, ja lopputulos oli joka tapauksessa erinomainen.

Viittauksilla yhteistyöhön Kremlin kanssa halutaan luoda sellainen vaikutelma, että tuon ajan vastuulliset suomalaiset syyllistyivät rikolliseen ja epäisänmaalliseen toimintaan ja loukkasivat maamme perustuslakiin sisältyviä demokraattisia arvoja. Suomettumista tai Kekkos-ta koskevan tieteellisen tutkimuksen kanssa tällä on vähän tai tuskin mitään tekemistä. Kyse on menneisyyttä koskevien väitteiden ja käsitysten käytöstä tämän päivän politiikan tarpeisiin. Yksi näistä tarpeista on ilmiselvästi jonkinasteinen nationalistinen revanssi, jolla puretaan ns. suomettumisen aiheuttamia sielunvammoja.

Kiihtely Urho Kekkoson elämäntyöstä ja Suomen suometumisesta varmasti vain kiihtyy lähivuosina. Tähän mennessähän Moskovan arkistoissa ei kukaan ole päässyt juuri noottikriisiä pitemmälle. 1960- ja 1970-lukujen asiakirjat odottavat siellä iskemättöminä paljastajaansa. Uusia sensaatioita tulee esiin, ja keskuudessamme elää useita entisiä KGB:n agenteja, jotka ovat itse siitä vielä onnellisen tietämättömiä.

Miksi Kekkos-tutkimus ei ole seksikästä?

Yksi lähihistoriaa koskevan keskustelun suuria paradokseja on se, että Kekkonen ja suomettuminen kiinnostaa tavattomasti mediaa ja suurta yleisöä, sekä aitoja historian harrastajia että niitä, jotka eivät juuri muuta lue kuin lööpit R-kioskin seinästä. Sen sijaan monet nuoren polven tutkijat tuntuvat aihepiiriä ylenkatsovan.

E erityisen hyvin myyvät ns. paljastukset, joita yhden dokumentin dosentit Moskovasta medialle kantavat. Julkaisukynnyksen ylittävät tosin vain huonot uutiset, sen lajin sensaatiot, joissa on ollut tavalla tai toisella kyse Kekkoson, kommunistien ja Kremlin yhteisistä salahankkeista isänmaaparkamme päänmenoksi. Mikä tahansa vähänkin tällaiseen viittaava menee mediasa läpi, eikä edes ns. laatukustantajilla näy olevan minkäänlaista kontrollia sen suhteen, kestävätkö dosentti XYZ:n todistelut

minkään valtakunnan tieteellistä kritiikkiä.

Kaikki on yhtenä mylläkkänä; täysin tuulesta temmattujen sepitelmien ja kriittisen tutkimuksen erottaminen toisistaan on vaikeaa ja vaatii äärimmäisen suurta ammattitaitoa ja asiantuntemusta. Tästä ei suinkaan pidä syyttää yksin toimittajia vaan yhtä lailla halpahintaisen julkisuuden perässä laukkaavia tutkijoita. Ehkäpä tästäkin syystä monet nuoren polven tutkijat ovat perin juurin kyllästyneitä 'kekkoisiin ja nooteihin'. Kekkos-tutkimus ei ole seksikästä, akateemisesti muodikasta eikä hienoa. Se on 'vanhanaikaista, perinteistä poliittista historiaa' ja kaiken kaikkiaan matalaotsaista puuhaa. Akateemisten muotien perässä hiihtäjät ovat totisesti saaneet suometumisesta itselleen mainion lyömäaseen, varsinaisen Moskovan kortin. Ehkä onkin turvallisempaa piiloutua parin kolmen ulkomaalaisen muotigurun helmoihin kuin koettaa ajatella ihan itse.

Typerää, en muuta virka. Pitääkö Kekkonen, valta, korkea politiikka, kansainväliset suhteet, jne. todella jättää mediamaakareille ja 'vanhanaikaisen' poliittisen historian edustajille? Valoa kaivattaisiin totisesti tähän pimeyteen. Minusta jo vain tapa, jolla kekkosista ja nooteista meillä nykyään kiistellään, on todella seksikäs aihe. Menneisyysuhteen poliittisuutta, historiapolitiikkaa ja -kulttuuria on sitä paitsi problematisoinut moni viisas ulkomaangurukin, ettei asian luulisi siitäkään kiikastavan.

Minusta Kekkos-tutkimuksen, jota käytän tässä yleisnimenä puhuessani Suomen yhteiskuntahistoriallisesta tutkimuksesta 1950-luvulta 1980-luvulle, tulisi edetä kahdella toistensa kanssa alituisessa dialogissa olevalla ulottuvuudella. Tarkoitan näillä ulottuvuuksilla sekä normaalia perustutkimusta että historiapolitiittista tutkimusta. Tällä hetkellä tilanne on edellisenkin osalta aika surkea. Tuntemme varsin huonosti sotienjälkeisen ajan ns. sisäpolitiikkaa, kaikkea sitä, mitä puolueissa, etujärjestöissä, hallinnossa, koko poliittisessa kulttuurissa tapahtui. Jos halutaan päästä perille ns. suometumisilmiöstä, ei sen selvittämiseksi tarvitse Moskovan arkistoihin mennä. Sehän tapahtui täällä, meillä Suomessa. Kai se niin päin oli, että suomalaiset suomettuivat; tus-

kin Kekkonen sentään onnistui Kremlin väkeä kovinkaan paljoa suomettamaan, vaikka tätäkin asiaa mieltisin myös näin päin.

Historiapolitiittinen Kekkos-tutkimus pureutuisi menneisyysuhteemme poliittisuuteen 2000-luvun vaihteessa. Siinä olisivat keskeisiä lähteitä niin Juhani Suomen kirjat kuin kaikki muutkin lähihistoriamme esitykset, koko juupas eipäs -kinastelu laidasta laitaa sekä tietysti arroganti akatemismi, jonka mukaan Kekkos-tutkimus ei ole mistään kotoisin. Myös Rautkallion tuotanto nousee tässä valossa vielä arvoon arvaamattomaan.

Varmuuden vuoksi on kai vielä sanottava, että historiapolitiittisen tutkimuksen kohteena olisivat oman aikamme eri suuntiin kallellaan olevat menneisyyskäsitteet ja niiden taustalla olevat motiivit ja tarkoitukset. Kysymys kuuluu, ketä lyödään, kun Kekkosta lyödään ja missä tarkoituksessa, ja tietysti aivan yhtä lailla, ketä puolustellaan, kun Kekkosta puolustellaan. Ja johonkin väliin pitäisi myös ns. tieteellisen Kekkos-tutkimuksen mahtua, vaikka en usko, että se voi vielä pitkään aikaan vapautua tarkoitushakuisista tai muuten vain jonnekin suuntaan vinoista kysymyksenasetteluista. Mutta miksi sen pitäisikään niistä vapautua? Juuri siinä, että tämä ei ole mahdollista, vaikka kuinka koettaisimme, piileekin Kekkos-tutkimuksen syvin viehätys.

JYRKI PAASKOSKI

Suurmiehet ja Suomen historia

Fil. tri Jyrki Paaskoski esittelee uusinta Suomen hallitsijoita käsittelevää kirjallisuutta ja cd-rom-tuotantoa.¹

■ Suomen Historiallisen Seuran (nyttämmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle siir-

tyneen) *Kansallisbiografia*-hankkeen Suomen valtionpäämiehiä ja heidän puolisoitaan koskevat elämäkerrat julkaistiin CD-ROM-muodossa Henkilöhistorian päivien yhteydessä Tieteiden talossa Helsingissä syksyllä 1998. Rompussa on kaikkiaan 141 elämäkertaa, joista huomattava osa on tosin vain parin sivun mittaisia katsauksia. Elämäkertoja on visualisoitu yli 400 kuvalla, historiallisilla kartoilla sekä ääni- ja elokuvanäytteillä. Romppua on tähän mennessä arvioitu lähinnä sen teknisten ominaisuuksien, kuvien, karttojen ja äänen perusteella, mutta itse elämäkerroista ei huomiota ole juuri esitetty.

Kansallisbiografian toimituskunnan puheenjohtajana on ollut prof. Matti Klinge ja toimituksesta ovat vastanneet dos. Anneli Mäkelä-Alitalo (Ruotsin aika), dos. Markku Tyynilä (autonomian aika) ja dos. Martti Häikiö (tasavallan aika). Vuonna 1993 aloitetun Kansallisbiografia-hankkeen tavoitteena on kerätä 6 000 pienoiselämäkertaa vuoteen 2000 mennessä. Internet-sivujen ohella hallitsija-romppu on ollut hankkeen päätuote, jolla on esitelty tulevaa Kansallisbiografia-kirjasarjaa. Julkaistuihin elämäkertoihin voi käydä tutustumassa Kansallisbiografian verkkojulkaisussa, joka löytyy osoitteesta www.kansallisbiografia.fi.

SanomaWSOY-konserniin kuuluva Weilin+Göös on lähtenyt kilpasille SHS:n/SKS:n kanssa samoille elämäkertamarkkinoille julkaistessaan professori Päiviö Tommilan johdolla yksiosaisen *Suomen hallitsijat* -teoksen. Se on jatkoa vuosina 1995–97 ilmestyneelle viisiosaiselle *Kansallisgalleriale*, johon sisällytettiin 250 merkittävän suomalaisen elämäkerrat. Idea hallitsija-elämäkerroista lanseerattiin kustantajan julkaistessa viisiosaista *Tasavallan Presidentit* -sarjaansa (1992–94) viime vuosikymmenen puolivälissä. Weilin+Göösin hallitsija-kirjan ulkoisissa puitteissa ei ole säästelyä. Komea nahkaselkäinen sidos, korkealaatuinen silkkipaperi, taidokkaasti valitut kuvat ja WSOY:n nelivärikoneiden upea painojälki houkuttelevat lukijaa tarttumaan kirjaan, joskin noin 600 markan hinta saattaa vaikuttaa ostopäätöksiin. Kirjan toimituskuntaan ovat Tommilan lisäksi kuuluneet dos. Seppo Aalto,

dos. Pertti Luntinen, prof. Jaakko Nousiainen, Kansallisarkiston pääjohtaja Kari Tarkiainen, dos. Allan Tiitta ja kustannusjohtaja Riitta-Liisa Kuosmanen. Suomen hallitsijat -kirjassa on 60 elämäkertaa.

Molempien hankkeiden toimituskunnat ovat pyrkineet hallitsijoiden ja heidän puolisoitensa elämäkertojen kautta tarkastelemaan epookkeja, määrittelemään olennaisimpien historiallisten ilmiöiden kehitysuuntia, piirtämään kuvaa valtiollisen vallan olemuksesta ja pohtimaan hallitsijoiden muuttuvaa kuvaa historiankirjoituksessa. Sekä hallitsija-romppua että -kirjaa on kuitenkin kritisoiu suurmieskultin pönkittämisestä. Ennen kuin väitteeseen voidaan ottaa kantaa on elämäkerrastojen aatehistoriallista taustaa tarkasteltava niiden omista lähtökohdista käsin.

Suurmiehet ja kansakunta

Elämäkerrastotyyppisen kirjallisuudenlajin tausta on löydettävissä historismista ja kansallisuusaatteesta. Saksalaisessa yliopistomaailmassa 1700-luvun lopussa syntynyt historismi korosti yksilön merkitystä yhteisöllisyyden ja luonnon kustannuksella. Yksilö oli kaiken mittapuu, ja historian käsittäminen vaati menneisyyden ihmisen olosuhteiden ja arvojen ymmärtämistä. Siten historia kiinnittyi yksilöihin ja heidän tekoihinsa, ei siis taloudellisiin tai sosiaalisiin rakenteisiin tai kollektiivisiin aatteisiin. Historia oli geneettinen prosessi, jossa menneisyyden kokemus, nykyhetken todellisuus ja tulevaisuuden mahdollisuudet kytkeytyivät toisiinsa. Historistien mukaan jokaisella menneisyyden epookilla oli oma ainutlaatuinen henkensä, jota ei millään muulla aikakaudella aikaisemmin ollut tai myöhemmin tulisi olemaan. Yksilö, hänen toimintansa ja intentionsa, olivat tämän hengen kirkkain ilmentymä.²

Historistinen traditio nivoutui 1800-luvun alkupuolella hegeliläiseen historianfilosofiaan, joka perustui teoriaan valtiota muodostavasta ja Kaitselmuksen johdattamasta kansakunnasta. Kansakunnan historia nähtiin menneisyyden välttämättömyyttä korostavana nousevana kehitystienä, jonka tunnuskuvinä olivat erilaiset suurmiehet. He oli-

vat murrosaikojen yksilöitä, jotka olivat vieneet kansakunnan historiaa eteenpäin kohti täydellistymistä eli valtion syntyä. Jotta kansakunnan kehityslinja olisi ymmärrettävissä, oli tärkeää tarkastella myös kaukaista menneisyyttä ja kirjoittaa elämäkertoja esimerkiksi keskiajan merkkihenkilöistä.³

Kansallisten suurmiesten elämäkertojen kokoamisesta tuli 1800-luvun jälkipuoliskolla tärkeä valtiollinen tehtävä monissa Euroopan maissa. Sellaiset suurhankkeet, kuten 55-osainen *Allgemeine Deutsche Biographie* (1875–1910), 10-osainen *Svenskt Biografiskt Lexicon* (Ny följd, 1857–1892) ja 25-osainen *Russkij Biografitseskij Slovar* (1896–1917), kertovat kukin elämäkerranhankkeisiin kohdistuneesta suuresta valtiollisesta kiinnostuksesta. Myös suomalaisten 1800-luvun elämäkerrastojen taustalla on nähtävissä vahva aatehistoriallinen yhteys. Sven Gabriel Elmgrenin loppuunsaattama kolmiosainen *Finlands minnesvärde män* (1853–57) heijasteli toteutuksensa puolesta eurooppalaisia esikuviaan. Toimituksen mukaan päämääränä oli estää kansallisten merkkimiesten joutuminen unohduksiin. Elämäkerrat kertovat osuvasti myös julkaisuajankohtansa aatteellisesta ja poliittisesta ilmapiiristä. Kansallisbiografia-hankkeen edeltäjä, viisiosainen *Kansallinen Elämäkerrasto* (1927–34) oli vahvasti aitosuomalainen ja selvästi venäläisvastainen.⁴

1. Kuninkaallisia, Keisarillisia, Tasavaltalaisia. Suomen valtionpäämiehet ja heidän puolisonsa. Suomen Historiallinen Seura. Kansallisbiografia. Studia Biografica I. Helsinki 1998. CD-ROM; Suomen hallitsijat, Kuninkaat, keisarit ja presidentit, Weilin+Göös, Porvoo 2000, 352 s.

2. Peter Hanns Reill (1975) *The German Enlightenment and Rise of Historicism*, University of California Press, 3–7, 213–220; Matti Viikari (1977) *Die Kreise der "Historistischen" Geschichtschreibung und die Geschichtsmethodologie Karl Lamprechts*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Dissertationes Humanarum Litterarum 13, Helsinki, 20–27.

3. George G. Iggers (1968) *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Wesleyan University Press, 2–28; Matti Viikari (1983) 'Saksalainen historiankirjoitus 1800-luvun puolivälistä ensimmäiseen maailmansotaan', Päivi Setälä, Pekka Suvanto ja Matti Viikari (toim.) *Historiankirjoituksen historia*, 70–94.

4. Jyrki Paaskoski, 'Russkij Biografitskij Slovar – elämäkerrastojen aatteellinen tausta', *Genos* 2/1998, 50–57.

Kansallisbiografian ja Weilin+Göösien kaltaiset yksilöiden merkitystä pohtivat suurhankkeet olisivat varmasti olleet mahdollisia 1970-luvun aatteellisen kollektivismin ilmapiirissä, jossa oltiin kiinnostuneita sosiaalisista, taloudellisista ja poliittisista rakenteista. Kollektivististen aatteiden murros on ollut välttämätön edellytys molemmille hankkeille. Samalla niihin kohdistettu kritiikki tulee osittain ymmärrettäväksi edellä esitettyä taustaa vasten.

Suomen historian periodisointi

Hallitsija-rompussa ja -kirjassa on eräitä kiinnostavia eroja, jotka valaisevat hankkeiden lähtökohtia. Hallitsija-kirja edustaa rakenteensa puolesta selvästi perinteisempää näkemystä Suomen historian periodeista ja valtiollisuuden historiasta. Liikkeelle lähdetään ”Suomen valloittamisesta” ja Eerik Jedvardinpojasta (Pyhästä), josta siirrytään vaalikuninkaiden ja Kalmarin unionin kautta Kustaa Vaasaan. Kansallisbiografian hallitsija-romppu pyrkii luomaan uuden lähtökohdan ulottamalla aikajännettä taaksepäin lähtemällä liikkeelle Emund Vanhasta (k. 1061), joka oli Ruotsin ensimmäisen kristityn hallitsijan Olavi Sylikuninkaan (995–1020) poika. Toinen selkeä ero on keskiajan hallitsijoiden puolisojen elämäkertojen sisällyttäminen romppuelämäkerrastoon.

Kansallisbiografian toimituskunnan ratkaisut herättävät kuitenkin juuri keskiajan osalta ihmetystä. Miksi Pähkinäsaaren rauhajan rajan koillis- ja itäpuolelle jääneen puolikkaan Suomen novgorodilaiset ja moskovalaiset hallitsijat on kokonaan unohdettu, eli miksi uutta luovaa kokonaisnäkemystä ei ole rohkeasti viety loppuun asti? Onhan mukaan kelpuutettu sellaiset historian – vai pitäisikö sanoa esihistorian – hämäämismiehet kuten Emund Vanha tai Faravid, joista jälkimmäisen historiallisuus voidaan jopa asettaa kyseenalaiseksi. Kenties Ruotsin vaalikuninkaat ja heidän puolisonsa eivät tunnu yhtä kaukaisilta kuin venäläiset ruhtinaat, mutta yhdenmukaisuuden vuoksi Suomen itäistä osaa isännöinyt hallitsijakunta olisi pitänyt esitellä edes suppeidenkin elämäkertojen avulla. Nyt heidät on sivuutettu ilman minkäänlaisia perusteluja. Rom-

pun mainosteksti, jonka mukaan se sisältää ” - - kaikki Suomen hallitsijat ja valtionpäämiehet puolisoineen 1000 vuoden ajalta - - ” ei siten pidä täsmälleen paikkaansa.

Kustaa Vaasan ja Kustaa IV Adolfin väliin jakso 1500-luvulta 1800-luvun alkuun antaa vielä toisen esimerkin hallitsija-kirjan pitäytymisestä vanhalla linjalla. Hallitsija-romppuun on sisällytetty kymmenen elämäkertaa Vanhan Suomen venäläisistä keisareista ja keisarinnoista, mikä on selvästi uusi tulkinta Suomen historian periodisoinnissa. Vastaavasti Tommila mainitsee hallitsija-kirjan esipuheessa erikseen Vanhan Suomen venäläisten isäntien elämäkerrat. Sisällysluettelosta lukija ei niitä löydä ja vasta hakemiston avulla on mahdollista päästä Pietari Suuren ja hänen seuraajiensa jäljille. Nimi- ja sivuhaarukoinnin perusteella sivun 203 alareunasta löytyy kuin löytyykin pieni laattikoteksti, jossa Vanhan Suomen venäläiset hallitsijat sitten ovat.

Kansallisbiografia on pyrkinyt tietoisesti irti edeltäjänsä vanhan Kansallisen Elämäkerraston aitosuomalaisuudesta. Tässä yhteydessä otan esille vain yhden seikan, nimittäin henkilönnimien suomentamisen. Kun Kansallisessa Elämäkerrastossa 1920-luvulla selvästi ruotsinkielisten henkilöiden nimiä väännettiin Andersista Antiksi, Carlista tai Karlista Kaarleksi, Gustafista Kustaaksi, Hansista Hannuksi, Jacobista Jaakoksi tai peräti Jaakkimaksi, Johanista Juhanaksi jne., on Kansallisbiografian kurssia selvästi reivattu kohti nimien alkuperäistä käyttömuotoa. Tämä näkyy myös hallitsija-rompussa, joskin linja on aiheellisen varovainen, mutta poikkeaa hieman hallitsija-kirjan nimimuodoista. Rompulla Adolf Fredrik on yhdellä ja kirjassa kahdella a-lla, Eleanora yhdellä ja kirjassa kahdella o-lla, vastaavasti Lovisa yhdellä ja toisessa kahdella i-llä jne. Pari kertaa silmiin pisti rompulta myös Ranskan kuningas Louis XVI, joka kirjassa oli puolestaan systemaattisesti kirjoitettu saksalaisittain Ludvig. Hallitsijoiden nimet ovat siinä määrin vakiintuneita käsitteitä Suomen historiassa, että suuria muutoksia en kannata, joskin vokaalien lyhentämiset ovat kyllä paikallaan. – Sen sijaan 1920- ja 1930-luvun muista nimivään-

nöksistä olisi päästävä eroon sellaisten henkilöiden kohdalla, joihin suomen kieltä ei voida soveltaa.

Ruotsi ja Suomi

Kansallisbiografian hallitsijarompulla Anneli Mäkelä-Alitalo on ottanut suurimman yksittäisen urakan kirjoittaessaan yli 50 elämäkertaa, joista suurin osa käsittelee keskiajan hallitsijoiden puolisoita. Vastaavasti Weilin+Göösin hallitsija-kirjassa Seppo Aalto on saanut vähintään yhtä suuren palan kirjoittaessaan kaikki elämäkerrat Eerik Pyhästä viimeiseen unionikuninkaaseen Kristian II:een saakka. On mielenkiintoista lukea Mäkelä-Alitalon keskiajan hallitsijoiden puolisoita käsitteleviä kirjoituksia esimerkiksi professori Seppo Suvannon samaa aikakautta käsittelevien hallitsijaelämäkertojen rinnalla. Suvannon laatimat Maunu Eerikinpojan tai Kristoffer Baijerilaisen elämäkerrat saavat lisä-sävyä ja syvyyttä heidän puolisoitensa Blanka Namurilaisen ja Dorotea Brandenburgilaisen elämäkertoista. Suvannon muista teksteistä kannattaa vielä mainita erityisesti Kaarle Knuutinpoika Bonden ja Erik Axelinpoika Tottin elämäkerrat, joissa valtakunnan itäisten alueiden merkitys ponnahduslautana vallan huipulle tulee osuvasti esiin.

Kustaa Vaasan luoman perintökuninkuuden myötä hallitsijoiden todellinen valta ja symbolinen arvovalta korostuivat. Hallitsijan arvovalta ei ollut sidoksissa ainoastaan hänen tekoihinsa, vaan myös hänen sukuperäänsä. Avioliitoista tuli tärkeitä perintökuninkuuden peruspilareita, sillä niiden avulla haettiin liittolaisia ja vaikutusvaltaa. Mistäpä muusta oli kyse silloin, kun Eerik XIV kosiskeli Englannin Elisabet I:stä, Skotlannin Mary Stuartia tai P. Saksalaisen Keisarikunnan ruhtinasvaltioiden päämiesten tyttäriä. Hankkeet eivät kariutuneet vain Eerikin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin tai sukuperään, vaan siihen, etteivät eurooppalaiset ruhtinashuoneet sillä hetkellä havainneet etua avioliitosta Ruotsin kuninkaan kanssa. Juhana III:n kohdalla oli toisin, sillä hän solmi avioliiton Puolan kuninkaan Zygmund Jagellon sisaren Katarinan kanssa. Avioliitto sitoi Ruotsin ja Puolan Itämeren-politiikan tiukasti yhteen. Myös kolman-

nen veljeksensä, Kaarle IX:n avioliitoilla Pfalzin vaaliruhtinaan tyttären Maria Annan ja myöhemmin Schleswig-Holstein-Gottorpin herttuan tyttären Kristinan kanssa oli vahvat poliittiset kytkennät.

Suurvalta-Ruotsin 1600-luvun hallitsijoista Kustaa II Adolf oli ehkä merkittävin, mutta henkilönä kiinnostavin oli kuitenkin Kaarle XI, jonka elämäkerran hallitsija-rompulle on laatinut akateemikko Eino Jutikkala ja hallitsija-kirjaan Kari Tarkiainen. Kaarle XI:n aika näyttäytyy sekä Jutikkalan että Tarkiaisen elämäkertoissa poliittis- ja taloudellispainotteisena. Molemmat korostavat Kaarlen kykyjä hallintomiehenä, sillä valtiontalouden tasapainottaminen reduktiolla ja armeijan muuttaminen ruotujakoiseksi olivat onnistuneita ja seurauksiltaan kauaskantoisia. Sen sijaan 1600-luvun jälkipuoliskon ranskalaisten barokkivaikutteiden merkitystä vallan ja arvovalan symboloinnissa sen enempää Jutikkala kuin Tarkiaisenkaan ei ole käsitelty. Aihe on eurooppalaisessa tutkimuksessa tällä hetkellä voimakkaasti esillä.

Seuraavan vuosisadan hallitsijaelämäkertoista kannattaa tuoda rompun puolelta fil. lis. Rainer Knapaksen ja prof. Ilkka Mäntylän yhdessä kirjoittama Kustaa III:n elämäkerta, joka on koko julkaisun tasapainoisimpia esityksiä. Näkökulma on varsin moderni, sillä poliittisen tapahtumahistorian lisäksi mukaan on otettu myös hallitsijan persoonallisuus, jonka muotoutumista valoteetaan hänen kasvatuksensa kautta ja toisaalta hänen musiikin, teatterin ja kirjallisuuden harrastuksellaan. Kustaa III näyttäytyy hallitsijana, joka pyrki esiintymään kaikkietävänä ja kaikkivaltaisena kansansa hyvänä isänä, herooisena sankarikuninkaana, jonka esikuvat olivat antiikin kirjallisuudessa, Raamatun tapahtumissa ja oman valtakunnan historiassa. Knapas ja Mäntylä ovat onnistuneet valottamaan salaperäiseksi jääneen Kustaa III:n henkilökuva oivallisesti. – Sen sijaan Kustaan puolison Sofia Magdalenan elämäkerran laatinut Mäkelä-Alitalo jää pohtimaan buduaaritason ongelmia arvaillessaan kuninkaan mahdollista homoutta tai A. F. Munckin osuutta hallitsijaparin sänkyakteissa. Kontrasti avioparin eläkertojen

välillä on aivan liian suuri, eikä Mäkelä-Alitalon piirtämä kuva Sofia Magdalenasta tunnu uskottavalta.

Hallitsija-kirjan puolelta on mainittava Tarkiaisen Kustaa IV Adolfin elämäkerta. Kuningas oli täysin kykenemätön lukemaan poliittisen ilmaston muutoksia, joista merkittävin oli Napoleonin ja Aleksanteri I:n liitto Tilsitissä heinäkuussa 1807. Aleksanterin tunnettuna tehtävänähän oli pakottaa Ruotsi mannermaansulkemukseen. Usein on väitetty, että Suomi olisi jo Tilsitissä Molotov–Ribbentrop-sopimuksen tapaan annettu Venäjälle, mutta asiakirjoissa hyökäys Suomeen tulee ensimmäistä kertaa esille vasta marraskuussa 1807, eli vain kolmisen kuukautta ennen kuin Venäjän armeija ylitti Kymijoen. Kustaa IV Adolf piti jääräpäisesti ja vastoin kaikkia sotilaallisia ja poliittisia ennusmerkkejä kiinni liittosopimuksestaan Englannin kanssa, vaikka Viapori oli jo antautunut toukokuussa 1808 ja armeija vetäytynyt Pohjanmaalle. Tuloksena oli kevään 1809 aatelisvallankaappaus, jonka johtomiehet asettivat valtaistuimelle Kustaan seniiliksi käyneen sedän Kaarle herttuan. Kustaa IV Adolf pakeni Sveitsiin, jossa hän käytti nimeä ”eversti Gustafsson”. Uudeksi kruununprinssiksi kutsuttiin Napoleonin marsalkka, Ponte Corvon ruhtinas Jean Baptiste Bernadotte, joka valtaistuimella käytti nimeä Karl Johan.

Kuten jo edellä mainittiin, Venäjä tulee hallitsija-rompulla mukaan Uudenkaupungin (1721) rauhasta lähtien, jolloin Ruotsi luovutti keisarikunnalle Viron, Liivinmaan sekä Viipurin ja osan Käkisalmen provinsia. Venäjä sai vielä Turun (1743) rauhassa alueita Kymijoen itäpuolelta, ja kaikkia keisarikuntaan liitettyjä alueita ryhdyttiin kutsumaan yhteisnimityksellä Vanha Suomi. Alueen ottamista mukaan on pidettävä tervetulleena uutena näkökulmana Suomen 1700-luvun historiaan. Hallitsijaelämäkertojen urakointi on annettu Rainer Knapakselle, joka on kirjoittanut keisarinnojen ja keisareiden elämäkerrat (yht. 10) Paavali I:een saakka. Jostain syystä hallitsijoiden puolisoitten elämäkertoista puuttuvat Anna Joannovnan miehen Kuurinmaan herttuan Friedrich Wilhelmin, keisarinna Elisabetin mie-

hen kreivi A. S. Razumovskin ja Paavali I:n ensimmäisen vaimon Hessen-Darmstadtin maakreivin tyttären Natalian elämäkerrat. – Ryhmän elämäkertoista nousevat esiin Pietari I, Katariina II, Paavali I ja hänen toinen vaimonsa Maria Feodorovna, joiden vaiheet niin Venäjän politiikan, talouden ja kulttuurin osalta kuin Suomenkin historian kytkentöjen kohdalta Knapas tuntee hyvin.

Suuriruhtinaiden Suomi

Rompun ja kirjan väliset Suomen historian tulkintaerot ovat suurimmillaan suuriruhtinaskunnan ajan kohdalla. Hallitsija-kirjan elämäkertoista vastaa Pertti Luntinen ja rompun teksteistä Aleksanteri III:ttä lukuun ottamatta Matti Klinge. Luntinen kirjoittaa keisareistaan myrkyllisesti, ja nimittelee muun muassa Nikolai I:stä ”luonteeltaan keskinkertaiseksi”, Aleksanteri III:ttä ”henkisiltä voimavaroiltaan rajoittuneeksi” ja Nikolai II:sta ”valapatto-suuriruhtinaaksi”. Aleksanteri I:n isä Paavali I oli Luntisen käsityksen mukaan puolestaan ”oikullinen hirmuhallitsija” ja ”mielipuoli”. – Kontrasti on voimakas, jos Luntisen luonnehdintoja verrataan Klingen ja Markku Tyynilän keisarielämäkertoihin sekä Paavali I:n osalta Knapaksen tekstiin.

Luntinen käyttää yllättäviä ja mielestäni vain näennäisen hauskoja ilmaisuja kuvattaessaan Venäjän ja Suomen välistä valtiollista suhdetta. Esimerkiksi sopinee seurava Luntisen vertaus (s. 208): ”Suomen asema Venäjän yhteydessä oli kuin avioliiton ulkopuolinen suhde, jonka kaikki tietävät mutta josta ei synny skandaalia jos kukaan ei puhu siitä”. Luntisen tekstejä leimaa yllättävän voimakas hallitsijavastaisuus, jossa on elementtejä ns. sortovuosien kampaailukirjallisuudesta sekä 1920- ja 1930-luvun poliittisesta vokabulaarista.

Klingen ja Luntisen teksteissä on jonkin verran havaittavissa myös eroja uusimpien tulkintojen käsittelyn suhteen. Kun Klinge on Aleksanteri I:n elämäkerrassa täydellisesti hyväksynyt prof. Osmo Jussilan tulkinnan Porvoon maapäivien merkityksestä, Luntinen kirjoittaa edelleen Porvoon valtiopäivistä. Nikolai II:n elämäkerrassa Luntinen painottaa ”routavuosien” seurauksia ja

ymmärtää jääkäreitä, kun taas Klinge pohdii tämän kasvatusta, avioliittoa, velvollisuudentuntoa ja juutalaisvastaisuutta konfliktien perimmäisinä syinä.

Klinge on henkilöhistorian tyyllitaituri, jolla on silmää yksilöiden inhimillisyydelle, kuten esimerkiksi Aleksanteri II:n perhe-elämälle, mutta myös Suomen 1800-luvun historian päälinjoille ja tulkinnoille. Erytisesti Klingen tulkinta Nikolai I:n ajasta kannattaa huomioida. Vielä uusimmissakin Suomen historian yleisesityksissä, kuten muuten Weilin+Göösin hallitsija-kirjassakin, korostetaan Nikolai I:n ajan byrokraattisuutta, sotilaskomentoa, taantumusta ja ”valtiotyötä”. Samalla on väheksytty mm. sitä, miten tärkeitä suuriruhtinaskunnan kannalta olivat päätökset raharealisaatiosta ja kaupan kaikinpuolisesta kääntämisestä kohti Pietaria. 1800-luvun ensimmäinen tekninen modernisaatio höyrykoneineen, kanavineen, rautatiesuunnitelmineen, rakennusteknisine uutuuksineen ja alkavine teollistumisineen ovat Suomen historiassa juuri Nikolai I:n aikaa, mihin Klinge haluaa kiinnittää huomiota. Samalla Klinge sanoutuu irti ns. sortovuosien luomasta anakronistisesta Nikolai I:n hallitsijakuvasta.

Aleksanteri II:n elämäkerran kautta Klinge tuo esiin ajatuksen, että Suomen kannalta yksinvaltainen Venäjä oli parempi vaihtoehto kuin liberalisoituva, parlamentaarinen ja sitä kautta myös kansallismielisempi Venäjä. Kun asiaa katsoo myös Nikolai II:n ajan kannalta, voi Klingen tulkintaan yhtyä. Klingen tulkinta Nikolai II:n ”heikkoudesta” ja ”epävakaisuudesta” on saanut viime aikoina rinnalleen myös dos. Antti Kujalan tulkinnan päättäväisestä itsevaltiaasta, joka yritti tarmokkaasti lakkauttaa Suomen erikoisaseman ja jonka pään neuvonantajat vaivoin saivat käännettyä.

Markku Tyynilän tulkinta Aleksanteri III:n ajasta sisältää perinpohjaisen uudelleenarvion 1880- ja 1890-luvun alun Venäjän ja suuriruhtinaskunnan suhteista. Aleksanteri III:ta on aikaisemmin pidetty vähämerkityksisenä hallitsijana, jonka aikana taantumus pääsi valtaan ja Suomen autonomisen aseman murentaminen ja ”sorto” alkoivat. Tyynilä, joka on omissa tutkimuksissaan

perehtynyt niin senaatin lainvalmistelukunnan toimintaan kuin rikoslakireformin kiemuroihin, tulkitsee asiaa moniulotteisemmin ja sysää vastuuta kriisistä myös suomalaisille poliitikoille, lähinnä Leo Mechelinille. Suurimmiksi pulmiksi tulivat rikoslain ohella myös posti-, tulli- ja rahakysymykset sekä vähemmän tunnetuksi jäänyt sotilaallinen puoli. Tyynilä korostaa, että Aleksanterin tärkeimpänä päämääränä oli sittenkin pitää suomalaiset lojaaleina keisarille ja välttää sellaisia toimia, jotka olisivat olennaisesti saattaneet murtaa tätä suhdetta.

Hallitsija-rompulla suuriruhtinaiden puolisoitten elämäkerrat on annettu fil. lis. Merja Mannisen ja fil. tri Venla Sainion laadittaviksi. Mannisen laatimat Aleksanteri I:n, Nikolai I:n ja Aleksanteri II:n puolisoitten elämäkerrat sisältävät latteuksia tyyliin ”– hän oli yksinäinen ja onneton –”, kuten Aleksanteri I:n puolison Badenin perintöruhtinaan tyttären, venäläiseltä nimeltään Elisabet Aleksejevnan elämäkerta kertoo. Venla Sainio sen sijaan onnistuu paremmin kirjoittaessaan Tanskan prinsessan Dagmarin eli Maria Feodorovnan sekä Hessenin ja Reinin suurherttuan tyttären Victoria Alixin eli Alexandra Feodorovnan elämäkertoissa oman elämänsä sfäärin luovista naisista, joiden poliittinen vaikutusvalta oli edellisen kohdalla hienovaraista ja näkymätöntä sekä jälkimmäisen kohdalla suoraa ja lopulta jopa Nikolai II:n itsenäisen toimintakyvyn lamauttavaa.

Presidentit maan johdossa

Suomen tasavallan ajan valtionpäämiesten elämäkertoista korostuvat molemmissa julkaisuissa C. G. Mannerheimin, Risto Rytin, J. K. Paasikiven ja Urho Kekkosen elämäkerrat. Kolmen ensiksi mainitun vaiheet kutoutuivat monin säikein toisiinsa kiinni. Matti Klinge kirjoittaa Mannerheimista kovin kunnioittavaan sävyyn, mutta tuo esiin myös täsmentäviä tietoja marsalkan avioliitosta, lapsista ja suhteesta puolalaiseen ruhtinattareen Marie Lubomirskajaan. Mannerheimin puoliso Anastasie (k. 1936) oli Moskovan ylipoliisipäällikkö, kenraaliluutnantti N. U. Arapovin ja hänen toisen puolisonsa V. A. Kazakovan vanhin tytär. Mannerhei-

min ja Anastasie Arapovan avioliitto päättyi eroon 1903, mutta he solmivat välinsä uudelleen 1930-luvulla. Avioliitosta syntyi kaksi tytärtä Sophie ja Anastasie.

Klingen Mannerheim-elämäkerran pulmaksi nouseekin kirjoittajan suhtautuminen marsalkan toimiin vuosina 1939–45. Klinge ei ota yksilöidympää kantaa muun muassa siihen, mikä oli Mannerheimin rooli Suomen ja Saksan suhteiden lämpenemisessä syksyn 1940 ja kevään 1941 välisenä aikana. Kokonaan ovat jääneet pois Mannerheimin kanta Leningradin piiritykseen sekä hänen roolinsa Suomen ja Neuvostoliiton puolustus sopimuksen ensiluonnosten laatijana vuosina 1944 ja 1945, mikä sittemmin oli pohjana yya-sopimuksellekin. Näihin seikkoihin puolestaan kiinnittää huomionsa hallitsija-kirjaan Mannerheim-elämäkerran kirjoittanut prof. Ohto Manninen.

Sama kunnioittava asenne ja selvä varovaisuus leimaa myös dos. Martti Turtolan rompulla julkaisemaa Ryti-elämäkertaa. Turtola korostaa aivan oikein Rytin kylmähermoisuutta ja viileää laskelmointia Ribbentrop-sopimuksen allekirjoittamisen yhteydessä kesäkuussa 1944. – Turtolan varovaisuus näkyy siinä, ettei hänkään halua ottaa minikäänlaista kantaa Rytin rooliin Suomen ja Saksan suhteiden parantumisessa syksystä 1940 lähtien ja sitoutumisesta Barbarossa-operaatioon kevään 1941 aikana. Hallitsija-kirjaan Ryti-elämäkerran kirjoittanut dos. Vesa Vares on tässä suhteessa huoleellisempi, eikä unohda pohtia Rytin Saksan suuntauksen ulottuvuuksia. Vaikka sotasyllisyysoikeudenkäynnissä 1946 Ryti selitti Saksan vanaveteen siirtymisen tapahtuneen olosuhteiden pakosta, Vares kyllä näkee asioiden toisenkin puolen. Rytilä oli yhdessä Mannerheimin kanssa aivan ratkaiseva merkitys siinä, että Suomi lähestyi Saksaa ja toimi omalta osaltaan aktiivisesti Barbarossa-operaation taustalla.

Varovaisen joukkoon liittyy myös Martti Häikiö, joka Urho Kekkonen käsittelyssä hallitsija-rompun elämäkerrassa kiteyttää hänen henkilökuvansa ja poliittisen toimintansa olennaisimmat piirteet. Kekkonen neljännesvuosisadan kestäneellä presidenttikaudella kylmän sodan hyisinä vuosina

Suomi onnistui säilyttämään länsimaisen demokratiansa ja markkinataloutensa. Kekkonen ja hänen politiikkaansa kuitenkin varjostivat hänen poikkeukselliset idänsuhteensa, mikä on eräiden silmissä antanut aiheita syyttää häntä isänmaanpetturuudesta. Syytös on kova, eikä varmasti ota huomioon niitä poliittisen toiminnan rajoja, joiden puitteissa Kekkonen joutui kamppailemaan pääministeri- ja presidenttivuosiin. Eikä ole myöskään syytä unohtaa sitä, kuinka lähellä Kekkonen oli vuosien 1944–56 suuria idänpoliittisia kysymyksiä, kuten sotasyllisyysoikeudenkäyntiä, yya-sopimuksen solmimista tai Porkkalan palauttamista. Nämä tapahtumat varmasti vaikuttivat hänen käsitykseensä siitä, miten Suomen itsenäisyys dipolisessa maailmassa oli parhaiten turvattavissa. Suomen suvereniteetti oli varsin kyseenalainen Pariisin rauhansopimuksen hyväksymiseen saakka, ja vielä senkin jälkeen Neuvostoliiton ote (Porkkala) Suomesta oli todella tiukka. Onkin pakko kysyä, mitä vaihtoehtoja Suomella olisi ollut käytettävissään ja millaiset seuraukset muunlaisesta politiikasta olisi voinut olla. – Sisäpolitiikassa Kekkonen valankäyttö oli poikkeuksellisen voimakasta, mistä kaikki tutkijat näyttävät olevan lähes yksimielisiä.

Häikiö asettaa sanansa taiten kirjoittaessaan erityisesti noottikriisistä, ja hän väittää probleeman pohdiskelun viittaamalla siihen, etteivät historiantutkijat ole päässeet asiasta yksimielisyyteen. Häikiö ei kuitenkaan kannata Hannu Rautkallion tulkintaa, jonka mukaan Kekkonen itse olisi ollut nootin takana. Samaa mieltä kuin Häikiö on myös hallitsija-kirjaan Kekkonen elämäkerran kirjoittanut dos. Ari Uino, joka pohtii asiaa yksityiskohtaisemmin kuin Häikiö. Ajankohtaisen Saksan-kysymyksen lisäksi Uino katsoo, että nootilla Neuvostoliitto pyrki myös huomauttamaan puolueettomuuspolitiikastaan innostuneelle Kekkoselle, missä Suomen todellinen liikkumavara oli. Neuvostoliitossa myös varmasti ymmärrettiin, millainen vaihtoehto Kekkonen riivaalina esiintynyt SDP:n ja kokoomuksen asettama ehdokas oikeuskansleri Olavi Honka oli.

Hallitsija-rompun tasavallan osuuden vakuuttavin henkilökuva on kuitenkin Tuomo Polvisen tulkinta J. K. Paasikivestä. Polvinen on onnistunut piirtämään Paasikiven persoonasta hienon ja vivahteikkaan kuvan, joka on sekä uskottava että inhimillinen. Lapsena orvoksi jääneen Paasikiven ponnistelu politiikan ja talouselämän huipulle vaati paljon. Kovat kokemukset niin yksityiselämässä kuin pankkimaaailmassa ja politiikassa tekivät hänestä samalla sekä viileästi analysoivan että syvästi tuntevan ihmisen. Neuvotteluissa talvisodan alla ja aikana Paasikivi oli kuin puun ja kuoren välissä: toisaalta hänen reaalipoliittinen visionsa ja poliittiset kokemuksensa kehoittivat taipumaan mutta toisaalta pelko suurvallan sitä seuraavasta siirrosta huoletti. Paasikiven poliittiseksi taktiikaksi Neuvostoliiton kanssa muodostuikin viivytely ja ajan voittaminen. Tosin välirauhan sopimuksen ehtojen täytäntöönpanossa syksyn 1944 ja kevään 1945 aikana Paasikivi osoitti myös nopeutta. Polvisen Paasikivi oli myös filosofi, joka mietti suurvaltojen *Staatsräsonin* ja käytännön politiikan välisiä suhteita ja rajoja. Kuva vanhenevasta valtiomiehestä kiukunpuuskineen ja pessimistisine lausuntoineen on rompun vakuuttavimpia osuuksia.

Dos. Aura Korppi-Tommola on puolestaan laatinut kaikkien presidenttien puolisoitten lyhyet elämäkerrat. Tellervo Koiviston ja Eeva Ahtisaaren kohdalla Korppi-Tommola korostaa rouvien pyrkimystä oman profiilinsa luomiseen valtionpäämiehen rinnalla. Sylvi Kekkosella, Alli Paasikivellä, Gerda Rytillä ja Ester Ståhlbergillä oli huomattava rooli puolison työn tukena, Sylvillä jopa kirjallisena ateljeekriittikona, Allilla ja Esterillä toimiminen poliitikkojen ja kulmikkaiden puolisoitten välien pehmentäjinä. Tältä osin jäin ihmettelemään Korppi-Tommolan vähättelevää arviota juuri Tellervo Koiviston ja Eeva Ahtisaaren kohdalla, sillä eikö heidän roolinsa presidenttipuolisoidensa myötäpohtijoina olisi yhtä lailla ollut mainitsemisen arvoista.

Suurmiesten muisto

Kansallisbiografian hallitsija-romppu esitte-

lee kunkin elämäkerran lopussa sen, miten suurmiehiämme ja -naisiamme on julkisesti muistettu. Luettelot henkilöihin liittyvistä taideteoksista sekä katujen ja instituutioiden nimistä kertovat osuvasti, keitä on haluttu muistaa ja monumentalisoita, ketkä taas painaa unohduksiin. Vaikka eräät hallitsijostamme eivät ole saaneet osakseen mitään julkista muistamista, kyse ei siis suinkaan ole siitä, että he olisivat olleet merkityksettömiä. Historiankirjoitus on ollut osaltaan vaikuttamassa siihen, ettei Nikolai I:llä ole enää nimikkokirkkoaan tai -kaupunkiaan, tai että Aleksanteri III on tyystin unohdettu ja että Lauri Kristian Relanderin muistomerkkiä saatiin odottaa vuoteen 1996 saakka.

Kansallisbiografian hallitsija-romppu saavuttaa siten tavoitteensa, eli useimmissa tapauksissa se onnistuu hallitsijoiden ja heidän puolisoitten elämäkertojen avulla luomaan käsityksen historiallisista aikakausista, vallasta ja vallankäytöstä sekä esittelemään hallitsijoiden muuttuvaa kuvaa historiankirjoituksessa. Mutta kun hankkeen kirjoittajakuntakin koostuu 26 tutkijasta, joukkoon mahtuu myös selvästi epäonnistuneita ja kiireellä tehtyjä kirjoituksia. Tulkintojen kohdalla monia elämäkertoja leimaa vanhoillisuus, ja uudet näkökulmat eivät ole saaneet kovinkaan paljon tilaa. Tämä saattaa myös johtua siitä, että toimituskunnat ovat muuttaneet tai poistaneet osia käsikirjoituksista, joten lukija ei voi tietää, mitä on pantava kirjoittajan ja mitä toimituskunnan piikkiin. Kun alku on ollut näinkin epätasainen, on kiinnostavaa nähdä, millainen koko hankkeen eli moniosaisen Kansallisbiografian lopputulos tulee olemaan.

Kummassakin julkaisussa on puutteiden lisäksi myös vahvuutensa. Sekä rompun että kirjan ansioina ovat 1700-luvun Ruotsin kuninkaiden elämäkerrat ja rompun osalta vielä Vanhan Suomen venäläisten hallitsijoiden sisällyttäminen osaksi Suomen historiaa. Suuriruhtinaskunnan aika on rompulla analyttisempi ja luotaa syvempää kuin hallitsija-kirja, mutta taas toisinpäin, tasavallan aika on hallitsija-kirjassa monilotteisemmin ja huolellisemmin käsitelty kuin rompulla.

MARJO KAARTINEN –
ANU KORHONEN

Miesten tiede! Politiikka, sukupuoli ja historian tiede- yhteisö

Suomi on taatun tasa-arvon maa, jossa tutkija voi huokaista kyllästyneenä, ettei halua kuulla enää sanaakaan sukupuolesta. Varsinkin, jos on mies. Mekin olimme pitkään siinä luulossa, että tieteen sisäisessä diskursissa sukupuolella ei olisi ollut radikaalia merkitystä. Arvelimme jopa historiatieteen olevan monia muita tieteenaloja tasa-arvoisempaa. Mitä sinisilmäisyyttä!

■ Luomme tässä artikkelissa silmäyksen historian viimeaikaiseen sukupuolirakenteeseen. Emme tällä kertaa ole niinkään kiinnostuneita laitosten henkilöstörakenteesta, opiskelijajakaumasta, tutkimuksen rahoituksesta tai muista rakenteellisista seikoista, vaan keskitymme tieteellisiin teksteihin. Kaikki voivat omin silmin nähdä, että historian oppiaineiden virkarakenteessa on sukupuolivinouma, mutta se, että vinouma on valtava myös teosten ja vieläpä itse tekstien sisällä, yllättää ja järkyttää.

Naiset historiassa -teema on ollut ajan-kohtainen myös viimeaikaisessa sanomalehtijulkisuudessa ja sitä seuranneissa kahvipöytäkeskusteluissa. *Helsingin Sanomissa* Leena Virtanen (20.12.2000), Outi Ahola-

Popp (28.12.2000) ja Saska Snellman (7.1.2001) kirjoittivat, kuinka naiset eivät toimijoina tai tekijöinä kelpaa historian tutkimuksen lähteiksi eivätkä kohteiksi. Tuore jupakka Lepakon historiasta on osoitus siitä, miten nuorikin mies unohtaa kysyä naiselta, mitä tapahtui ja mitä naiset tekivät. Naisia ei huomioida myöskään yliopistoyhteisössä tutkijakollegoina, mistä seuraa vassa puhumme.

Väitämme, että naiset eivät näyttäyty historian alalla tutkimuksellisesti yhtä ammatimaisina, kiinnostavina ja huomiota ansaitsevina tutkijoina kuin miehet. Väitämme, että naisten teoksia ei lueta yhtä paljon kuin miesten teoksia, eikä niiden tutkimuksellista antia noteerata varsinkaan miesten tutkimuksissa. Naiset muodostavat suomalaisen historian tutkimuksen kentällä oman keskustelualueensa, sillä naiset itse ovat toisten naisten teksteistä miehiä kiinnostuneempia ja keskustelevat niiden kanssa miehiä enemmän. Miehet marginalisoivat naistutkijoita paitsi ignoroidamalla heidän tutkimuksensa omassa tieteellisessä keskustelussaan myös jättämällä heidät kutsumatta tieteellisten teosten ja aikakauskirjojen kirjoittajakuntaan.

Onko kyseessä miesten arroganssi? Ohi-tetaanko naiset tarkoituksella, koska he eivät voi olla kiinnostavia, hyviä, oikeita tutkijoita tai ylipäätään mitään muuta kuin marginaalisia niin ideoiltaan, tutkimuskohteiltaan kuin asemaltaan tiedeyhteisössä? Naiset ovat historian harrastelijoita ja puuhastelijoita, koska tutkivat marginaalisia asioita. Miehet ovat raskaan sarjan käsityöläisiä, kunnioitettavia historian ammattilaisia. Tiedeyhteisön suhtautumisessa naistutkijoi-

hin ei ole juuri muuta logiikkaa kuin pyrkimys marginalisoida heidät. Epäilemme, että tämä on ennemmin tiedostamatonta kuin tietoista politiikkaa, ja siksi pidämme asiasta keskustelemista tarpeellisena.

Tarkastelemme aiheitamme seuraavista näkökulmista. Olemme käyneet läpi *Historiallisen Aikakauskirjan* kirjoittajakautaa. Olemme lukeneet Aikakauskirjassa ilmestyneitä kritiikkejä ja hahmotamme niiden pohjalta sukupuolistuneita suuntauksia historian tutkimukseen suhtautumisessa. Emme myöskään malttaneet olla laskematta muutamien uusien historian monografioiden lähdeluetteloissa esiintyvien tutkijoiden sukupuolijakaumaa. Sukupuoli vaikuttaa. Myönnämme auliisti, että otoksemme eivät ole tilastollisesti valideja, emmekä ole tilastotieteellistä artikkelia kirjoittamassakaan. Emme ole esimerkiksi lukeneet kaikkia niistä väitöskirjoista, joiden lähdeluetteloita olemme ahmineet. Otoksemme ovat kohtuullisen pieniä, mutta toimivat hyvin esimerkkeinä. Lievän impressionistisista lähdekohdistamme huolimatta katsomme tulokintamme olevan pitävällä pohjalla.

Historiallinen Aikakauskirja

Suomessa ilmestyy historian alalla vain kaksi tieteellistä aikakauskirjaa, yksi suomen- ja yksi ruotsinkielinen. Aloitimme laskentaoperaatiomme, kun Historiallisen Aikakauskirjan numero 3/2000 ilmestyi. Kyseisen numeron kirjoittajista, siis myös kirjarvostelujen ja kommenttien kirjoittajista, vain yksi on nainen. Sirkka Ahonenkin näkyy kommentin kirjoittajana vain yhdessä miehen, Jan Löfströmin, kanssa, mutta Löfström esiintyy ensin aakkostuksesta huolimatta. Pelästyneinä kävimme läpi Historiallisen Aikakauskirjan varsinaiset tieteelliset artikkelit vuodelta 2000 ja koko 90-luvulta. Pelästys vaihtui kauhistukseen ja rai-voon. Miten on mahdollista, että vielä 90-luvulla onnistutaan tekemään kokonainen vuosikerta (1992), jossa ei ole yhtäkään naisen kirjoittamaa artikkelia! Kirjoittaessamme ilmestyi vuosikerran 2000 viimeinen lehti, jossa samainen Sirkka Ahonen oli ainoana naisena saanut tilaa artikkelin kirjoittajana – tällä kertaa yksinään.

Kaiken kaikkiaan kirjoittajista on naisia vain kourallinen: 44 numerossa yhteensä 37 naista ja 183 miestä – naisprosentti koko vuosikymmenellä on siis 16,8. Tuntuvasti alle viidennes HAikissa äänensä kuuluviin saaneista on naisia, vaikka yliopistot ja yliopistojen liepeet ovat pullollaan tutkivia historioitsijanaisia.

Sukupuolijakauma on niin epäsuhtainen, että se vaatii selityksiä. Silloin, kun naiset ovat päässeet mukaan HAikiin, siihen on löydettävissä muitakin syitä kuin heidän artikkeliensa tieteellinen kiinnostavuus. Huomattakoon, että kirjoitusten laatuun emme artikkelissamme puutu. Usein selitykseksi riittävät suhteet ja toimituskuunnan koostumus. Kun esimerkiksi Merja-Liisa Hinkkanen oli mukana toimituskuunnassa, oli naiskirjoittajia huomattavasti enemmän, kuten matkailun erikoisnumerossa (4/1997), jossa Turun yleinen historia esiintyy useamman naisenkin voimalla. Kun allekirjoittaneet pääsivät mukaan miesten tieteen viimeiseen linnakkeeseen (2/1996, 4/1998), se tapahtui Heikki Mikkelin kutsusta.

Useimmat miehet taitavat kuitenkin kutsua miehiä kirjoittajiksi. Silloin kun käsitellään kansakunnan menneisyyttä, Suomea maailmassa tai historian tilaa, kirjoittajat ovat lähes poikkeuksetta miehiä. Teemanumerossa *Suomi ja suomalaiset* (3/1992) kirjoittajia ovat Osmo, Heikki, Markku, Matti, Ohto ja Timo; käsiteltäessä *Kansakunnan muistia ja menneisyyttä* (4/1992) Unto, Heikki, Pekka ja Jukka; pohdittaessa viimeisimmässä numerossa *Kansallista identiteettiä maailman muutoksissa* (4/2000) mukana on Juhan, Jukan, Markun ja Karin lisäksi yksi nainen, Sirkka. Kun HAik markkinoi suomalaista historiatiedettä maailmalle englanninkielisessä numerossa (2/1998), kirjoittajia ovat Mikko, Jarkko, Tapio, Seppo, Markku, Pertti ja Ohto, ja kun aiheena on *Historiaa Suomessa* (3/2000), siihen perehdyttävät Pertti, Matti, Kari, Juha, Tapio, Marko ja Erkki.¹ *Historian rajoista ja sävyis-*

1. Tämä numero kartoittaa suomalaista historian tutkimusta ja opetusta eri oppiaineissa. On kuvaavaa, että tällä otsikolla varustettu numero sisältää naisia vain

tä (4/1993) jotain tietävät Hannu, Yrjö, Panu, Robert, Pentti ja Voitto. *Leivän jakajia* (1/1999) tutkivat Antti, Arvo, Reijo, Ilari ja Juhani.

Löytyy siis useita kokonaisia numeroita, joissa ei ole lainkaan naisten kirjoittamia artikkeleja. Kirjoittajien valinta on kuitenkin poliittinen valinta, sillä naistutkijat ovat toki olleet kiinnostuneita näistäkin teemoista. Tulkitsemme, että mainitut alat on historiantutkimuksessa koettu erityisen tärkeiksi: niissähän rakennetaan yhtäältä kansallista menneisyyttä ja identiteettiä ja toisaalta historiatieteen itseymmärrystä

Myöskään sellaisia aloja kuin ympäristöhistoriaa tai keskiajan historiaa eivät nähtävästi naiset tutki. Keskiäikanumero (1/1995) sisältää artikkelit Mikalta, Untolta, Jaakolta, Maunolta, Villeltä, Paulilta ja Jukalta; ympäristöhistorianumero (4/1991) Timolta, Ilmolta, Joukolta, Mikolta, Simolta ja Timolta. Tämä on mitä hämmästyttävintä, jos on yhtään tietoinen kummankaan alan tutkijoiden sukupuolijakaumasta.

Vinoumaa selittää se, että HAik on ollut sisäpiirin oma lehti, johon kirjoittajat on kutsuttu. Tiedeyhteisössä on vuosia elänyt jonkinlainen ajatus siitä, että HAik olisi ollut refereejulkaisu, ja uutinen siitä, että siitä nyt tehdään sellainen on ehkä hämmästyttänyt: eikö se ollutkaan? Jokainen, joka on joskus lähettänyt lehteen artikkelin ilman, että sitä on pyydetty, on kyllä havainnut, että refereejulkaisusta ei ole kyse. Koska naisia ei ole joitain poikkeuksia lukuun ottamatta pyydetty kirjoittajiksi, kyseessä on poliittinen linjaus.

Usein HAikin teemanumeroiden kirjoittajat ovat esimerkiksi jostakin tietystä tutkimusprojektista, jonka jäsenet ”sattuvat” olemaan miehiä. Tämä ei ole mikään selitys miesten hallitsevalle kirjoittaja-asemalle lehdessä, pikemminkin päinvastoin. Tämä kertoo siitä, että naiset eivät ole myöskään rahoituksen arvoisia tutkijoita.

Naiset ovat näkymättömiä myös siksi, että heidän olemassaoloaan ei yksinkertaisesti muisteta. Tämähän näkyy myös arkielämässämme. Kun johonkin yliopistolliseen tehtävään valitaan sijaista, ja on kiire, mieleen muistuva nimilista on kovin mie-

hinen. Tällaiseen vääristelyyn syyllistyvät varmasti myös naiset. Kokeilkaapa itse! Ketkä opiskelijoista ovat jääneet hyvin mieleen?

Vinoumaa HAikin kirjoittajakunnassa selittää myös se, että naiset eivät tutki lehteen linjaan sopivia aiheita. Kuinka syvästä ongelmasta on kysymys? Historiatieteessä aihevalinnat ovat huomattavan sukupuolisuhteita. Erityisen räikeästi tämä näkyy siinä, että lähes kaikki naiset pitävät sukupuolta teemaansa jäsentävänä näkökulmana, kun taas miehillä tämä on erittäin harvinaista. Kun miehet tutkivat miehiä, kyseessä ei heidän mielestään ole sukupuolihistoria. Teknologian historia on puolestaan huomattavan miehistä, kuten on – hieman yllättävästi – populaarikulttuurin historiakin. Nämä teemat eivät ole tosin sopineet lehteen linjaan, oli kirjoittaja sitten nainen tai mies. Lehti näyttää keskittyvän kansalliseen historiaan ja kansainvälisiin suhteisiin, ja niihinkin varsin kapealta kannalta. Nämä alat ovat painottuneen miehisää sekä kirjoittajien että tutkimuskohteen sukupuolen suhteen. Miehet rakentavat paradigmaa, naiset marginalisoidaan. Miehet näyttäytyvät historiatieteen universaalina.²

Aiheiden sopivuus on kuitenkin sangen suhteellinen asia. Moni voisi sanoa, että suurin osa HAikin teemoista on ollut kuultavan tylsiä, ja miksi sitä ikävää tutkisi. Ehkä HAikin linjaa olisi syytä tarkistaa ja katsoa, mitä nykypäivän suomalaisessa historian tutkimuksessa oikeastaan tehdään. Kun HAikin päätoimittaja ja toimitus vaihtuivat vuoden 2001 alussa, on varmasti lupa odottaa muutoksia käytänteissä ja avointa keskustelua siitä, mihin suuntaan lehteä haluttaisiin kehittää. Edellä esitetyn perusteella sukupuolinäkökulma on otettava huomioon julkaisua uudistettaessa.

Kritiikit

Tarkastelimme, miten Historiallisen Aikakauskirjan Arvosteluja-osaston kritiikeissä suhtaudutaan eri sukupuolta olevien kirjoittajien teksteihin ja mitä ne antavat ymmärtää sukupuolen sanelemista tutkijanlaadusta. Kritiikit kertovat tulkintamme mukaan paljonkin sukupuoleen liittyvistä kulttuuri-

sista olettamuksista, joita tiedeyhteisössä ei näytetä kyseenalaistettavan. Mainitakoon, että emme ole lukeneet kaikkia arvosteltuja väitöskirjoja emmekä siis puutu mitenkään arvostelujen oikeellisuuteen.

Tarkastelimme aluksi arvostelijoiden suhtautumista arvosteltavien tutkimusten teoreettiseen lähestymistapaan. Naisten ja teorian suhde on komplisoitu. Lienee selvää, että naiskirjoittajat itse vähättelevät teoreettisia kykyjään. Esimerkiksi tästä käyköön oma esiolettamuksemme. Luulimme, että arvosteluista kävisi ilmi naisten empiriapainotteisuus ja teorian vieroksuminen, mutta asia on pikemminkin päinvastoin. Teoria sinänsä esiintyy arvosteluissa varsin abstraktina ja selkiytymättömänä käsitteenä. Tämä kertoo ambivalentista suhtautumisesta ”teoriaan” historian tutkimuksessa yleensä. Suhteessa naiseen teoria sekä korostuu että sitä vähätellään. Naisia kritisoidaan teorian käytöstä ankarammin kuin miehiä. Toisaalta heiltä näytetään vaadittavan erityisen voimakasta teoreettista latausta.

Otamme muutaman esimerkin. Naiset saavat korvapuusteja teorian puutteesta tai sen epäonnistuneesta käytöstä sekä miehettä naispuolisilta arvostelijoilta. Aura kirjoittaa Marjasta, että suurin ongelma tämän työssä on ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden puuttuminen: ”Ulkomaiset tutkimustulokset ja -näkökulmat ja metodit suodattuvat lähinnä vain suomalaisten auktoriteettien välityksellä. Kun nekin on valittu tietyn näkökulman edustajista, analyysit jäävät paikoin puolitiehen.” (HAik 1/99) Matti taas kirjoittaa Marjaliisan tutkimuksesta (HAik 3/2000): ”Työn teoreettinen ote tulee esille vain hyvin fragmentaarisesti ja usein rivien välissä. Myös tekijän lähdekriittiset näkökohdat ovat jääneet pääsääntöisesti tutkimusraportin ulkopuolelle.” Kari puolestaan toteaa Outin väitöskirjasta (HAik 3/2000): ”Johdannon metodologinen osa sinällään ei ole erityisen onnistunut” ja myöhemmin: ”arvioni [Outin] väitöskirjasta on siis vahvasti dualistinen. Tutkimus on empirisen analyysin osalta onnistunut ja osittain erittäin onnistunut, mutta sen teoreettiseen lataukseen sisältyy merkittäviä ongelmia. Tarkemmalla teoreettisella työskentelyllä näi-

den ongelmien merkitystä olisi voitu vähentää.”

Jos kerran naisia kohdellaan näin ankaresti, vaaditaanko myös miehiltä onnistunutta teoreettista latausta? Ihmeellistä kyllä, ei vaadita. HAikin numerossa 3/2000 arvostellut naiset saavat nenilleen teorian soveltamisen ongelmista, mutta samassa numerossa arvostelluista miesten väitöskirjoista yhtäkään ei kritisoida teorian puutteesta, vaikka teoriaa ei niissä selvästikään juuri ole. Onko niin, että miesten tiedetään joka tapauksessa hallitsevan teoreettisen ajattelun peruseriaatteen ja syvällisemmätkin kuviot, jolloin heidän ei välttämättä tarvitse viedä teoreettisia porinoitaan tutkimuksiinsa? Ehkä teorian paikka on irrallaan empirisestä tutkimuksesta, omina pätevyitysmo- nografiinaan.

Tyypillistä on myös, että kun miehen käyttämä teoreettinen lähestymistapa ei toimi toivotulla tavalla, miesarvostelijat kuittaavat tämän korostamalla työn onnistumista muuten. Tapio ja John kirjoittavat Jounin teoksesta (HAik 3/1999), että teorian käytössä on ”päälleliimaamisen” maku, mutta lähdeluettelo työssä on perusteellinen. Juuri empirisen aineiston vahvuus näyttää korvaavan puuttuvaa teoriaa ja ke- räävän kiitosta.

Toisaalta arvostelijat myös kumoavat itsensä arkaillessaan teorian teilaamista. Juhana väitöskirjan arvioijat (HAik 3/2000) toteavat hyvin kriittisesti, että ”Teoreettisesti tutkimus noudattaa käsiteltäviä ajatuksia historiallisesti suhteellistavaa kontekstuaalista lähestymistapaa, joskaan teorian esitelystä esipuheessa ei käy täysin selville, mitä kontekstuaalisuudella tarkemmin ilmaisten halutaan ymmärtää”. Silti he kehuvat teosta, ilmeisesti myös teorian osalta: ”Yleisesti ottaen tutkimus muodostaa

yhdessä keskusteluartikkelissa toisena yhdessä miehen kanssa (mies mainitaan ensin, vaikka nainen on aakkosissa ennen – Jan Löfström – Sirkka Ahonen, mistä voi päätellä miehen muotoilleen pääosan jutusta). Arvosteluissa kaikki kirjoittajat ovat miehiä, kohteena kahden naisen tutkimukset ja viiden miehen.

2. Ks. myös Bonnie G. Smith (1998) *The Gender of History. Men, Women, and Historical Practice*, Harvard UP, Cambridge, Mass., 141.

sekä teoreettisesti että temaattisesti yhtenäisen kokonaisuuden” ja ”perustelut vakuuttavat.”

Samaa epävarmuutta voisi havaita Harrin arvioitsijassa. Ensin hän toteaa: ”*Pyhä ja mentaliteetti* ovat työn avainkäsitteitä. Ensin mainittu, jonka muotoilussa [Harri] on käyttänyt hyväkseen uskontotieteilijä Veikko Anttosen tutkimuksia, toimii tutkimuksessa erinomaisesti. Huomattavasti ongelmallisempi siinä on mentaliteetin käsite. Tekijä määrittelee sen kyllä – Pertti Haapalan määrittelyyn tukeutuen – hyvin, mutta käytännössä käsite jää hänellä tavallaan koristeeksi, josta ei ole erityisemmin hyötyä – jos kohta ei isompaa haittaakaan. Tutkimus olisi vallan hyvin tullut toimeen ilman sitäkin.” Voidaanko tällaisista kriittikeistä siis päätellä, että miesten ei tarvitse hallita teoriaa tai historian tutkimuksen peruskäsitteitä? Jos naiset tekevät näin, he saavat ison mäjäytyksen korvilleen. Jos Harri käyttää vain Haapalan määritelmää mentaliteetista, itse ainakin olisimme hämmästyneinä kysyneet, miksei vaikkapa ranskalaisen annalistien.

Näyttää tosin siltä, että arvostelijoiden suhtautuminen käytettyyn teoriaan on johdonmukaisen kriittistä tekijän sukupuolesta huolimatta: teoriaan sidotun metodisen otteen käyttö näyttää väittelijöiltä onnistuvan vain harvoin. Vuosien 1999 ja 2000 HAikin kriittikeissä oikeastaan vain Jari saa kiitosta Yrjöltä numerossa 4/1999: hän on soveltanut teoriaa onnistuneesti, työ on uria-aukova. Silti on huomattavaa, että silmiimme ei ole osunut yhtään naisen työhön kohdistunutta kritiikkiä, jossa olisi kiihretty teorian puutetta.

Voi olla, että naisille teoria on tutkimuksessa keskeisempi asia kuin miehille. He ovat saaneet tutkimuksellisia vaikutteita feministisestä ja sukupuolijärjestelmän tutkimuksesta, jotka ovat pitkälle teoretisoituja. Näin ollen naiset ovat kriittikoinakin ilmeisen hanakoita puuttumaan juuri teoriaan. Saara toteaa Mikasta, joka pyrki käyttämään työssään Foucault'n valta-analyysia, että tutkimusta ”ei ole haluttu liittää työtä sivuvaan tieteelliseen keskusteluun ja tutkimukseen” ja kritisoi Mikan otetta voimallisesti

(HAik 4/1999). Teoreettisuus näyttää olevan yllättävänkin tyypillistä naisille, jos ottaa huomioon, miten miehistä historianteoreettinen ja -filosofinen kirjoittelu on ollut.

Huomasimme myös naisten ja miesten töitä tarkasteltavan erilaisin sanavalinnoin. Emme suinkaan väitä olevamme kielitieteilijöitä, mutta maallikkoinakin huomasimme väitöskirjojen arvosteluissa kritiikin kohteen sukupuolen mukaisia kielellisiä eroja. Miesten töiden kritiikeissä puhutaan kovin ja vankoin adjektiivein. Aleksi kirjoittaa Jussin väitöskirjasta kiittävästi (HAik 3/1999): ”korkeatasoinen työ tulee pitämään *vankasti* puolensa.” Yrjö sanoo Jarista (HAik 4/1999), että ”hänellä on kaikki edellytykset osallistua ajankohtaiseen kansainväliseen keskusteluun ja vieläpä varsin *painavalla* puheenvuorolla”. Martti pohtii L.J.:n työtä (HAik 1/2000): ”Tutkimus perustuu *vankkaan* ja varsin laajaan alkuperäisaineistoon.” Simo samoin Ari-Pekan työstä (HAik 1/1999): ”Kokonaisuutena työ on *vankkaa* ja huolellista tutkimusta”, ja tekijä liittyy ”vanhaan ja kunniaakkaaseen tutkijoiden sarjaan”. Arvelemme, että vanha ja kunniaakas sarja on miehinen. Vankkuus, kovuus ja painavuus näyttää puuttuvan kokonaan naisten töistä, mutta epäilemättä puutos on vain retorista: naisesta ei yksinkertaisesti sanota, että hän on vankka, painava tai kova – vai mitä? Moni naispuolinen tutkija haluaisi kyllä varmasti nämä tutkijan laatuun viittaavat epiteetit itseensä liittää.

Monografiat

Haluamme lyödä viimeisen naulan naispuolisten historian tutkijoiden arkkuun tarkastelemalla lyhyesti monografioiden lähdeluettelaita. Aineistomme koostuu melko satumanvaraisesti valituista neljän viime vuoden aikana ilmestyneistä teoksista, pääosin väitöskirjoista. Näistä 13 on naisen ja 16 miehen kirjoittamia. Laskimme mekaanisesti montako prosenttia monografioiden lähdeluetteleissa mainituista tutkijoista oli naisia.

Alhaisin naisprosentti on 4,8 ja löytyy miehen kirjoittamasta teoksesta. Kun useilta tutkijoilta käytetään useampia nimekkeitä, naisten vähäisyys kertautuu. Kuvittele mielessäsi, miltä näyttää lähdeluettelo, jon-

ka sadasta nimekkeestä pari–kolme on naisia! Yleisimmin mieskirjoittajien monografioissa naisprosentti liikkuu kymmenen tietämällä – keskiarvoksi muodostuu 12,6. Poikkeuksiakin on. Keskiarvoa nostaa tuntuvasti Visa Heinosen väitöskirjassa esiintyvä naistutkijoiden paljous, 31 %, joka olisi huomattava määrä naistutkijankin käyttämäksi.

On aivan selvää, että naispuoliset historiantutkijat viittaavat toisiin naistutkijoihin huomattavasti enemmän: naisprosenttien keskiarvo naisten monografioissa on 27,3 %. Huomionarvoista on, että alhaisinkin naisprosentti naisen teoksessa on korkeampi kuin miesten keskiarvo, 13,6 %. Korkein prosentti naisilla oli Kirsi Vainio-Korhosen kunnioitettava 45,5 %. Kuten tässä teoksessa, myös muissa sukupuolta tutkimuksellisenä työkaluna aktiivisesti käyttävissä tutkimuksissa naisten osuus lähdeluettelossa nousee varsin korkeaksi. Miespuolisten tutkijoiden kirjoittamissa miehiä ja jopa miehisyttä koskevissa tutkimuksissa sukupuoli ei nouse tällaiseksi käsitteeksi, joten sukupuolta tutkineet ja teoretisoineet naiset eivät edelleenkään saa sijaa lähdeluettelossa.

Emme keksi havaitsemaamme vinoutumaan mitään järjellistä selitystä. Vetoaminen tutkimusalan miehisyteen ei riitä selitykseksi, sillä tarkastelemamme miesten ja naisten monografiat eivät eroa toisistaan olennaisesti teemojen perusteella. Kansainväliin tai suomalaisiin teemoihin suuntautuvat teokset eivät myöskään juuri eroa tässä suhteessa, eivätkä niin tee historian eri periodeihin perehtyvät tutkimuksetkaan. Väitämme, että jos selitykseksi tarjotaan konkreettisen teeman sanelemaa suppeaa tutkijajoukkoa, tutkimus rajataan turhan kapeasti. Eikö sellainen tutkimus ole huonoa, joka ei ota huomioon koko relevanttia tutkimuskenttää?

Jotta voisimme sanoa, että joltakin tutkimusalalta tai tietyistä teemasta ei löydy naisten tekemää tutkimusta, ala ja teema on määriteltävä äärettömän kapeasti. Historiasa eri alojen väliset raja-aidat eivät ole korkeita. Päinvastoin perinteisesti on ajateltu, ettei kulttuurihistoriaa tutkiva saa olla tie-

tämätön sosiaalishistoriasta eikä taloushistoriaa tutkiva poliittisesta historiasta. Jokaisen historioitsijan on mahdollista käyttää naisten tekemää tutkimusta hyväkseen. Jos sitä ei tehdä, kyseessä on valinta.

Lopuksi

Miehisyys tuskin on ollut aikakauskirjojen ja artikkelikokoelmien toimituskuntien tietoinen valinta, ääneen artikuloitu lausuma: ”tähän lehteen/kirjaan kirjoittavat vain miehet”. Tuskinpa mieshistorioitsijat lukevat mielin määrin naisten kirjoittamia teoksia ja päättävät sitten, etteivät ne ole viittaamisen arvoisia. Pikemminkin kysymys on siitä, ettei ylipäänsä ajatella.

Historioitsijalle on luonteenomaista ajatella, että me kaikki kannamme mukamme kulttuurimme arvoja ja asenteita – joskus tahtomattammekin. Sukupuolten epätasa-arvo on länsimaisessa kulttuurissa niin syvällä oleva rakenne, ettemme pysty sitä kyseenalaistamaan ilman tietoista tahtoa. Koska kysymys on tutkimuksen etiikasta, tarvitsemme sukupuolipoliittista asennoitumista.

Miehisyys on kulttuurinen lausuma ja sitä kautta valinta. Miehisyys tarkoittaa sitä, että naisia ei ole tai että he ovat toissijaisia; naisilla ei ole riittävästi painavaa sanottavaa painavista asioista. Naiset kirjoittavat naisista, perheestä, kotitaloudesta. Miehet kirjoittavat politiikasta, vallasta, valtiosta ja määrittävät kansalaisuutta, kansaa, valtiota. Miehisyys on näkökulma, vaikka miehet eivät sitä sellaisena näe.

Miehet jättävät mielellään huomiotta naisten omaksuman feministisen itsestäänselvyyden: yksityinen on poliittista. Edellä mainitut naisten alat kertovat yhteiskunnasta yhtä tärkeitä asioita kuin miesten alat. Valtiollinen valta ja sukupuolistava valta eivät ole erillisiä asioita, kuten naisten tutkimuksista voimme huomata.

Mielestämme miehisyys ei tule olla tutkimuksen normi, standardi eikä lähtökohta. Historiantutkimuksen kentällä tekijöiden tiedetään olevan sekä miehiä että naisia. Naiseus ei saa olla tässä mielessä mitään erityistä. Naisten on kirjoitettava ja heidät on kutsuttava kirjoittamaan histori-

an alan julkaisuihin. Naisten tekstejä tulee arvostella samoin perustein kuin miesten tekstejä, kriittisesti ja haastavasti, eikä miehille saa antaa anteeksi sen enempiä virheitä kuin naisillekaan. Tutkimusta tehtäessä sukupuoli ei saa määrittää sitä, millaista tutkimusta luetaan. Naisten on sallittava olla toimijoita ja tekijöitä historiatieteen kentällä ja tieteen kentillä muutenkin.

Artikkeli ilmestyi alunperin Tieteessä tapahtuu -lehdessä 1/2001. Toimitus on lyhentänyt tekstiä.

JUHA SIHVOLA

juha.sihvola@utu.fi

Eroon miesten historiatieteestä

■ Marjo Kaartisen ja Anu Korhosen puheenvuoro on herättänyt ilahduttavasti keskustelua monilla forumeilla *Helsingin Sanomia* myöten. Se on kaikkinen kärjistyksineenkin oikeaan osuva analyysi *Historiallisesta Aikakauskirjasta*, suomalaisesta historiantutkimuksesta – ja maamme tiedeyhteisöstä laajemminkin. Tasa-arvosuunnitelmassa esitetyt tavoitteet ovat kaukana toteutumisesta.

Historiallisen Aikakauskirjan aikaisemmat toimitukset tuskin ovat harjoittaneet aktiivista sukupuolisyrittä. Paikallaan on myös todeta, että lehteen ei ole kovinkaan paljon kutsuttu kirjoittajia – ei miehiä eikä naisia – vaan varsinkin artikkeliosastossa on julkaistu pääsääntöisesti tiedeyhteisön jäsenten tarjoamaa aineistoa. Kenties lehdelle on muodostunut konservatiivinen maine, joka näkyy esimerkiksi lempinimessä ”Historiallinen hartauskirja”. Sekin on voinut korostaa tarjonnan miesvaltaisuutta.

Uusi toimitus on päättänyt aktiivisella toimituspolitiikalla korjata sukupuolijakamaa ja liittyä tasa-arvoa toteuttavaan avant-

gardeen. Yleisenä ohjenuorana noudatamme Suomen Akatemian äskettäin julkistaman ja paljon kiitosta saaneen tasa-arvosuunnitelman linjauksia. Akatemian tasa-arvosuunnitelmassa kehoitetaan pyrkimään tilanteeseen, jossa vähemmistösukupuolen edustajia on tutkimusviroissa ja asiantuntijatehtävissä vähintään 40 prosenttia. Tavoite on kuitenkin tarkoitus toteuttaa tieteen parasta silmällä pitäen siten, että yksittäisissä päätöksissä tieteellistä pätevämmyyttä ei syrjäytetä.

Historiallinen Aikakauskirja pyrkii sukupuolten tasa-arvoon sekä rekrytoimalla aktiivisesti naiskirjoittajia ja kehottamalla nais-historioitsijoita tarjoamaan tekstejään lehdelle. Tasa-arvoperiaatetta noudatetaan myös toimituksen kokoonpanossa. Päätoimittaja on toki nimeltään Juha, mutta kenties tätä voi puolustaa vähemmistöperiaatteella, kun lehden hallituksen puheenjohtaja on Pirkko ja toisen julkaisijajärjestön esimies Aura. Toimittajien joukossa sukupuolisuhteet ovat tasan.

Sukupuolten tasa-arvo historiantutkimuksessa ei kuitenkaan ole vain tiedepolitiikkaa, eivätkä sen toteuttamiseksi tiedepoliittiset päätökset riitä. Kysymys on historian sisällöstä – siitä, mikä on historiassa tärkeää. Jos miestutkijat ajattelevat, että valta, politiikka ja kansallinen identiteetti ovat tärkeämpiä kuin perhe ja arki, he ovat väärässä. Samoin he ovat väärässä, jos he ajattelevat, että miehet ovat edes historiassa voineet yksin rakentaa valtaa, politiikkaa ja kansallista identiteettiä. Jos miehet ajattelevat nykyhetkenkin osalta niin, he ovat tuhoisalla ja kohtalokkaalla tavalla väärässä.

Historiallinen Aikakauskirja ottaa tasa-arvon haasteen vakavasti sekä tieteellisen totuuden että elämänmuotomme tulevaisuuden takia. Kiinnittämällä huomion naisten asemaan historiassa ja naistutkijoiden tekemään työhön haluamme tehdä entistä parempaa historiatiedettä.

Itse asiassa keskustelun edistämiseksi on paikallaan kehottaa radikalisoimaan Kaartisen ja Korhosen teesejä. Jos haluamme selvittää totuuden sukupuolijaon historias- ta, ei riitä muodollinen tasa-arvo mies- ja

naiskirjoittajien kesken, eikä edes tasapuolinen huomio historian naisille ja miehille. On paljastettava, miten erilaiset vallan rakenteet näyttäytyvät sukupuolijakoon ja seksuaalisuuteen liittyvissä kategorioissa ja normeissa. Tämänäyttävien kysymyksenasettelujen pohjalta on seksuaalisuuden historiasta tullut tärkeä tutkimuskenttä esimerkiksi Michel Foucault'n, Luce Irigarayn, David Halperinin ja Martha Nussbaumin kaltaisten tutkijoiden työn ansiosta. Mutta paljon on vielä tekemättä. Historiallinen Aikakauskirja tervehtii ilahtuneena ajatusta seksuaalisuuden kokemuksen historiallisten kerrostumien selvittämisestä myös Suomen historian osalta.

HEIKKI YLIKANGAS

HEIKKI YLIKANGAS on kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksen professori ja kirjallisuuden tutkimuksen johtaja Helsingin yliopistossa.

Suurten historiallisten prosessien selittämisestä

Keskustelu dosentti Petri Karosen kirjan Pohjoinen suurvalta ympärillä jatkuu. Akademia-professori Heikki Ylikangas vastaa Karoselle.

■ Arvostelin vastineessani HAik 3/2000 Petri Karosen tapaa sivuuttaa ensikäden lähteet tulkittessaan nuijasotaa. Hänen vastineensa HAik 4/2000 vahvistaa nähdäkseni täydellisesti kritiikkini oikeutuksen.

Ensinnäkään Karonen ei vastaa mitään yksilöityä, kun yksilöidysti kysyn, mistä tutkimuksesta on peräisin tieto, jonka mukaan linnaleirimaksu korvattiin joissakin osissa maata verovaroista ja maksua yleisesti vähennettiin Täyssinän rauhan (1595) jälkeen. Hän ei siis osaa vastata kysymykseen. Toi-

sekseen hän väittää – mikä minusta on erittäin omituista – minun perustaneen tulkintani nuijasodasta yksinomaan pohjalaisten vajaan kahta vuotta sodan päättymistä vanhempaan (Karonen puhuu varmuuden vuoksi useista vuosista) valitukseen vuodelta 1599.

Miten niin vain siihen? Vastineessani painotin voimakkaasti, että kyseinen lähde on vain yksi – kylläkin tärkeä – monien muiden vastaavien joukossa. Koska Karoselta lienee päinvastaisista väittämistään huolimatta jäänyt lukematta *Nuijasota*-teokseni ensimmäisen painoksen yhteenveto (s. 317), siteeraan sen lyhennellen tähän. (Kritiikkini kohdistui silloin Pentti Renvallin tulkintaan, muotoiltu vuosina 1939 ja 1949).

"Säätyristiriidan, talonpoikien yhteiskunnallisesti uhatun aseman, miltei täydellistä huomiotta jättämistä on vaikeahko käsittää, kun sitä tarkastelee ajan lähdetietoja vasten. Tulkinnan laatija [Renvall] on ollut perillä talonpoikien tilojen ja muun varallisuuden laajamittaisesta siirtymisestä ylempien ryhmien haltuun. Hän on epäilemättä lukenut alussa siteeratun 300 talonpojan valituksen, jossa säätyvastakohtaisuus esiintyy mitä selkeimmin, samoin monet muut samasta ilmiöstä todistavat valitukset.

Rajankäyntivaltuutetun Sven Joninpojan kirjeen, jossa tämä kertoo kapinaan nousseitten talonpoikien päättäneen aiheuttaa tuhoa kaikkialla siellä 'missä jollakin tapaa on talonpojasta hyödytty', hänen on täytynyt tuntee. Edelleen hän tiesi talonpoikien suunnitelman ratsutilojen, knaapi- ja aateliskartanoiden hävittämisestä, samoin sen, että Flemingille antoivat tukensa kapinan kukistamisessa myös ne Suomen aatelisista, jotka kannattivat herttuaa ja pysyivät tämän vakiintuneina vastustajina. Pohjalaisten valitukset [kyse muistakin kuin vuoden 1599 valituksesta], joissa nämä pyysivät päästä joutumasta aatelin lampuodeiksi ja saada säilyttää vapautensa, eivät ole voineet jäädä häneltä kokonaan huomaamatta (-). Renvall oli myös kaikella varmuudella lukenut Stålarmin herttuan valtiopäiväkuutsuun 1597 antaman vastauksen, jossa Stålarmin toteaa, että mikäli

talonpojille annetaan valta tuomita 'tuskin yksikään aatelismies tai sotilas säilyisi'. Nihtien luopumisen Suomen aatelisista ja sen perustelut hän on epäilemättä tiennyt, samoin porvarien asettumisen Kaarlen taakse tämän valloittaessa Suomen. Ylipäättäen Renvallilta ei ole voinut – ei ainakaan lähteiden puutteessa – jäädä havaitsematta, että kysymyksessä oli 'sarkatakkien' ja 'verkavaatteisten' välinen sisällissota.”

Näihin kaikkiin kohtiin löytyy kirjassa tarkemmat lähdeviitteet. Kuinka siis Karonen, joka ilmoittaa lukeneensa viitteissään mainitut kirjat, voi väittää, että tulkintani perustuu vain vuoden 1599 valitukseen? Onko menettely tahallista? Tulkintani lähdevaraisuudessa on ainakin osittain myös Karosen kaipaama selitys siihen, miksi käsitykseni ei ole oleellisilta osiltaan muuttunut, vaikka olenkin ottanut analyysiini mukaan laajan kansainvälisen vertailun. Karonen ei ole vertailuja tehnyt. Eipä totisesti ihme, että Karosen katsannossa nuijasota on pelkätään kotimainen ilmiö. Ilman kansainvälistä vertailua tähän tulokseen tietysti täytyykin tulla.

Nuijasota oli kapina, joka on epäonnistuneessaan aina myös rikos. Rikollisuuden historiassa, jossa Karoseen on johtamassani projektissa luotettu niin, että hänelle on avattu pääsy merkittävälle kansainvälisille foorumeille, Petri Karonen harrastaa kansainvälisiä vertailuja. Miksi ei siis myös tässä? Minkähän merkillisen seikan vuoksi? Se että ratkaisu johtuisi ulkotieteellisistä tekijöistä, on korkealla moraalilla varustetusta Karosesta kyseen ollen (hänhän selittää aatelinkin käytöksen asianomaisten korkealla moraalilla) täysin poissuljettava vaihtoehto. Selitys on tieteellinen – mikä?

Karonen sanoo vastineessaan, että kiihotus ei ole hänellä pääasiallinen syy nuijasotaan. Eikö? Kun hän sulkee pois muut selitysvaihtoehdot säätykapina niihin lukien, korostuu kiihotuksen merkitys tietysti väkisinäkin. Itsekin hän tähdentää kirjassaan, että ”Kaarlen kiihotuksen merkitys oli suuri. Se oli tyytymättömyyden lopullinen laukaisija.” Kiihotuksen keskeisyys Karosen tutkimusotteessa on sitäkin ilmeisempi, kun

hän selittää talonpoikien reduktiomyönteisyyden 1600-luvun lopussa propagandan seuraukseksi – siis yllytyksen aikaansäämaksiksi! Sillä kertaa menestyksellisenä kiihotajana toimi papisto. Eikä silloinkaan vastapropaganda mitenkään purrut. Kummallisen sosiaalisesti valikoivaa tuo kiihotuksen vaikutus!

Kuten viimeksi mainitusta havainnosta huomataan, olen lukenut Karosen kirjasta vähän muutakin kuin juuri nuijasotaa koskevan kohdan. Valitettavasti vain tuo muu ei ole käsitystäni kohentanut. On todella jälkijättöistä selittää mittavia historiallisia prosesseja pelkän tai edes pääosin kiihotuksen avulla. Sellaisesta olisi jo luullut päästy. Kokonaisuudessaan kirja on askel taaksepäin, ei eteenpäin.

Karonen korostaa, että vuonna 1977 julkaisemalla Nuijasota-kirjallani oli useita kriitikkoja. Niin olikin, mutta se on tiedemaailmassa aivan tavallista silloin, kun joku esittää perusteiltaan uuden tulkinnan jostakin tärkeästä kysymyksestä. Silloin on sääntönä, että tutkija saa puolustaa käsitystään pitkään yksin. Tulkinnan todellinen paino mitataan vasta vuosien kuluttua. (Tiedän toki hyvin, että Karonen ei ole joutunut kohtaamaan tällaista tilannetta eikä valitsemallaan tutkimusotteella siihen koskaan joudukaan). Tässä tapauksessa kylläkin tulkinnallani oli alusta alkaen vaikutusvaltaisia tukijoita, mm. alan silloinen paras specialisti Armas Luukko. Ja niitä on tullut vuosien mittaan enemmän, kun taas keskustelun vastapuolen näkemysten kannatus on vähentynyt. Asiantuntijalausunnossaan vuonna 1992 englantilainen Anthony F. Upton liitti kirjani merkittävimpiin suomalaisiin historiateoksiin sodan jälkeen. Merkittävä on, että kehenkään näistä Karonen ei sanallakaan viittaa, vaikka hän ilmoittaa tavoitteenaan olleen ”kirjoittaa eri näkökantat yhdistävä tasapainoinen esitys”.

Jos tavoite todella oli tällainen, Karonen on siinäkin suhteessa pahanlaisesti epäonnistunut.

HANNU RAUTKALLIO

Juhani Suomen tutkijamoraalista...

Dosentti Hannu Rautakallio vastaa professori Juhani Suomelle, joka Historiallisen Aikakauskirjan edellisessä numerossa (s. 353) kirjoitti kunnia- ja moraalista tieteellisessä keskustelussa. Dosentti Martti Häikiö vastaa Suomelle Kekkonen korvaamattomuudesta.

■ Juhani Suomi on toistanut *Historiallisen Aikakauskirjan* viime vuoden viimeisessä numerossa jo aiemmin moneen kertaan esittämänsä väitteen, että minä olisin syyllistynyt ”dokumentin väärentämiseen”. Hän toisti tämän väitteesä Kekkos-biografiansa viimeisimmän osan julkistamistilaisuudessa, herjaten samalla minua julkisesti. Harkitsin hetken aikaa oikeustoimiin ryhtymistä. Päätin kuitenkin olla provosoitumatta, mikä onkin ollut johdonmukainen linjani Juhani Suomen suhteen aiemminkin.

Arvioin tänä vuonna julkaistavassa suomettumis-antologiassa (WSOY) yksityiskohteisemmin Kekkostutkimuksen tilaa, arkistojen käyttöön liittyviä kysymyksiä ja puuttun myös Juhani Suomen vääristelyihin ja hänen tapansa kantaa huolta muiden tutkimuksista.

Juhani Suomi sanoo arvioineensa ”muutamia vuosia sitten” kirjani, yksilöimättä kuitenkaan kohdetta ja arviointinsa ajankohtaa. TV 1:n aamulähetyksessä 31.8.2000 hän – sitä kysyttäessä – mainitsi epämääräisesti arvionsa ”neljä-viisi vuotta vanhaksi”. Todellisuudessa Suomi kirjoitti arvostelunsa jo vuonna 1992 Historialliseen Aikakauskirjaan (”Tarvittaisiinko historiantutkimukseen tuotevastuulaki?”, 2/1992, 144–150). Hänen arvostelunsa kohteena oli edellisenä vuonna julkaistu kirjani *Kekkonen ja Moskova. Suomi lännestä nähtynä 1956–62* (1991).

Ilmeisesti Suomen silloin tekemän arvostelun ärsykkeinä olivat Jukka Tarkan (*Suomen Kuvalehti*, 25.10.1991) ja Jorma Kal-

lenaution (*Historiallinen Aikakauskirja*, 1/1992) kirjaani kehuvat arvioinnit. Juhani Suomen kirja-arvostelu ei ollut tavanomainen. Se oli kokoelma ilkeyksiä ja herjauksia. Tarkoitus oli niin selvä, että siirsin kirjoituksen roskakoriin. On huvittavaa, että Kekkonen tutkimuspoliisina esiintyvä Suomi on eri yhteyksissä – viimeksi tässä aikakauskirjassa – ilmoittanut, että ”Rautkallio ei edes yrittänyt kumota todisteluani”. Mitä kumoamista minulla voi olla sellaisissa ”todisteluissa”, jotka kumoutuvat itsestään? Vuoden 1992 jälkeen saatu NKP:n arkistotieto on taas kumonnut suuren joukon Suomen spekulatioita, vääristyksiä ja tarkoitushakuisia pääväittämiä. Suomen laatima Kekkohistoria on kiistanalainen ja torso, koska siitä puuttuvat tyystin neuvostoliittolaiset arkistolähteet. En ole suinkaan ainoa, joka on havainnut kuinka samaa asiaa koskeva NKP:n asiakirja tuottaa täysin erilaisen tuloksen, jota Suomi on selostanut Kekkos-papereidensa varaisesti.

Entä sitten tämä paljon puhuttu ”lähdedokumentin väärennös”, jolla Suomi ratsastaa vielä kymmenen vuotta myöhemmin? Juhani Suomi on pyrkinyt luomaan kuvaa, että hän olisikin arvioinut niitä tutkimuksiani, joiden pohjana on ollut NKP:n arkistotieto. Näin ei ole ollut. Sen sijaan hän valitsi esimerkikseen ”lähdejulkaisun väärennöksestä” jo julkaistun dokumentin eli J. K. Paasikiven päiväkirjan merkinnän, joka oli päivätty 31.10.1953. Se käsitteli hallituskysymystä. Paasikivi oli varoittanut Kekkos-ta ”sitomasta toisiinsa Suomen hallituskysymystä ja Neuvostoliiton apua”, kuten totesin päiväkirjan merkintöjen perusteella. Presidentille Kekkonen oli nimittäin ilmoittanut, että hänen kontaktimiehensä ”eräs henkilö, jonka nimeä ei saanut ilmoittaa (kävi ilmi sitten, että hän oli Neuvostoliiton lähetystöstä), oli sanonut Neuvostoliiton antavan Suomelle lainan ja suostuvan maksamaan yliviennin länsivaluutoissa, jos ’Suomessa säilyy hallitus, johon Neuvostoliitto luottaa.’” Pääministeri Kekkonen puhui siis omassa asiassa ja vetosi suoraan Neuvostoliiton tukeen asemansa säilyttämissiksi.

Juhani Suomi on kehitellyt nyt paremman

puutteessa hänelle tyypillisen Kekkos-apologian, väittäen minun Paasikiven päiväkirjoihin perustuvan johtopäätökseni ”hallituskysymyksen ja Neuvostoliiton avun sitomisesta toisiinsa” olevankin ”vääristelyssä muodossa” ja on siksi ”väärennös”. Jokainen Paasikiven päiväkirjoja lukeva voi huomata Suomen ajattelun ontoutuksen ja naivin tarkoitushakuisuuden. Mitä Paasikivi sitten oli Kekkoselle sanonut? Sitä koskeva päiväkirjan merkintä alkaa seuraavasti:

”Minä: Poliittisesti vaarallinen asia, kun on liittännyt tähän taloudelliseen asiaan hallituskysymyksen. Hallituskysymys on eri asia, joka kuuluu meille. Kun se tulee tunnetuksi, niin se vaikuttaa Venäjän ystävyyttä vastaan. Tähän hallitusjohtoon meidän täytyy asettua vakavalle kannalle, torjua venäläisten sekaantuminen meidän asioihimme. Hallitus riippuu eduskunnasta, siihen eivät saa venäläiset sekaantua - - ”.

Tämä Kekkosen manööveri ei onnistunut, ja Paasikivi nimitti Sakari Tuomiojan hallituksen 17.11.1953.

Suomen väite, että olisin ”tulkinut tarkoitushakuisesti” tätä Paasikiven päiväkirjojen lausumaa, on tietysti perusteeton. Juhani Suomi on itse vääristellyt (Historiallinen Aikakauskirja 2/1992) Kekkosen Paasikivelle välittämän viestin alkuperän, ilmoittaen sen ”Lebedevin viestiksi”. Mutta Paasikivi mainitsee, Kekkosen ilmoituksen kuultuaan, että lähettiläs Lebedev oli kyläkin ”valmis ilmoittamaan kaiken tämän jo tänä päivänä”, siis vahvistamaan virallisesti Kekkosen nimeltä mainitsemattoman Tehtaankadun kontaktimiehen epävirallisen ilmoituksen.

Tämä Kekkoselle ominainen ja Paasikiven selän takana toimiminen on tuttua monista muistakin yhteyksistä aina vuodesta 1944 lähtien. Presidenttinä toimiessaan Kekkoson ei tarvinnut tietenkään enää perustella kenellekään arkaluontoisia menettelytapojaan. Kekkoson salaperäinen kontaktimies oli KGB:n residentti Mihail Kotov, ilmeisesti hänen tärkein ja pitkäaikaisin KGB:n yhteyshenkilönsä ja luottomiehen- sä. Juhani Suomelle on tyypillistä – hänen

toimeksiantojensa mukaisesti – häivyttää Kekkoson KGB:n yhteydet olemattomiin. Suomi operoi absurdeilla käsitteillä, kuten ”puoluelinja” ja ”diplomaattilinja”, ikään kuin ne olisivat toisensa poissulkevia ja toistensa vastakohtia. Muuta hyväksyttyä linjaa Neuvostoliitossa ei tietenkään ollut kuin NKP:n linja. Kun Suomi nimeää juuri Mihail Kotovin ”NKP:n keskuskomitean kansainvälistä osastoa edustavaksi hahmoksi”, se kertoo joko hänen asiantuntemattomuudesta tai sitten pelkästään tietoisesta harhautuksesta. Tunnettua jo on, että KGB:n ja NKP:n keskuskomitean kansainvälisen osaston edustajilla oli Suomessa toisistaan poikkeavat reviirit valvottavinaan ja erilaiset tehtävät. Jälkimmäisillä ei ollut sijaa Kekkoson poliittisessa edunvalvonnassa. Epätarkkuudet, väärinkäsitykset, peittelyt ja harhautukset murentavat Juhani Suomen uskottavuutta muiltakin osin.

Lopuksi on todettava, että muut harhautukset Juhani Suomen kohdalla ovat lähteiden käyttöön ja niiden tulkintaan liittyviä. Ensiksi: vielä toistaiseksi eivät muut tutkijat ole päässeet Kekkoson omista papereista (päiväkirjat, vuosikirjat) tarkistamaan, voisiko niistä vetää muitakin johtopäätöksiä kuin mitä Suomi on tehnyt. Toiseksi: entisen Neuvostoliiton puoluearkistot, jotka ovat jo olleet kymmenen vuotta tutkijoiden käytössä, eivät ole Suomea kiinnostaneet. Jos Juhani Suomen elämäntyön tarkoitus on ollut Kekkoson tekojen peitteleminen, hän oli vähällä onnistua tässä harhautuksessaan, mutta sitäkin ei pidä kutsua tutkimukseksi vaan kohdettaan myötäileväksi henkilökronikaksi.

MARTTI HÄIKIÖ

Suomelle Kekkoson korvaamattomuudesta

■ Professori Juhani Suomi kirjoittaa Kekkos-biografiansa viimeisen osan *Umpeutuva latu* yhteenvedossa: ”Miksi Kekkonen ei sitten eronnut, vaikka eri vaiheissa uhkaailen tehdä? Perimmäisenä syynä näyttää ol-

leen se, ettei hän nähnyt julkisuuden esiin nostamissa seuraajaehdokkaissa sellaista, jonka käsiin olisi hyvällä omallatunnolla voinut jättää viestikapulan luottaen siihen, että tämä kykenee noudattamaan Suomen silloista hyväksi havaittua ulkopoliittista linjaa.” (s. 744)

Suomeksi sanottuna Kekkonen koki itsensä korvaamattomaksi. Tähän samaan tulokseen tulin teoksessani *Presidentin valinta* (1993), jossa pohdin sitä, miksi vuosien 1972–73 Suomessa luovuttiin kansanvaltaiseen järjestelmäämme kuuluvista

presidentinvaaleista eikä edes poikkeuslain säätäneelle eduskunnalle annettu valittavaksi kuin yksi nimi: Kekkonen.

Vasta-argumentiksi Kekkonen korvaamattomuudelle sopii mielestäni se, että Kekkonen seuraajana vuodesta 1981 toimineen ja seuraavana vuonna tehtävään vaaleilla valitun tohtori Mauno Koiviston kaudella Suomi ei joutunut Neuvostoliiton kaatamaksi, saati muuhun Juhani Suomen mainitsemaan ulkopoliittiseen perikatoon. Neuvostoliiton muutos alkoi vasta Gorbatshovin kaudella vuonna 1985.

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävien Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi .....
 Lähiosoite .....
 Postitoimipaikka .....
 Muita tietoja lehdelle .....

**Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen**

**Heureka
 PL 166
 01301 Vantaa**

Lähtettäjä maksaa normaalin postimaksun.

Tasapäiset talonpojat kurivaltion puristuksessa

Heikki Ylikangas: Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana. WSOY – Juva 2000. 365 s.

■ Akatemiaprofessori Heikki Ylikankaan uusin teos luotaa rikoshistorian tai historiallisen kriminologian laajaa kenttää. Tällä kertaa Ylikangas luo kokonaiskuvaa tutkimusalasta. Rikokset eri aikoina, niihin suhtautuminen ja oikeuskäsittelyt saavat kertoa aikakautensa yhteiskunnasta ja siinä tapahtuneista muutoksista. Ylikangas kohdistaa käsittelynsä varhaiseen uuteen aikaan, ajanjaksoon 1500-luvulta 1700-luvulle. Kohdealueena on Ruotsin valtakunnan itäinen osa, Suomi.

Ylikangas käsittelee kutakin rikostyyppiä omana lukunaan. Osansa huomiosta saavat tappajat, väkivallantekijät, varkaat, noidat, huorintekijät ja kunnianloukkaajat. Tästä seuraa, ettei mihinkään rikostyyppi-

piin tai sen aiempaan tutkimukseen voida paneutua kovin syvällisesti. Pääosassa ovat rikkomuksista käräjiin manatut ja heidän edesottamuksensa, sekä toisaalta Ylikankaan vahva tulkinta varhaisen uuden ajan yhteiskunnasta ja siinä tapahtuneista muutoksista.

Teos on kirjoitettu sekä tutkijakunnalle että historiasta kiinnostuneille harrastajille. Samalla kirja on osaraportti Ylikankaan johtamasta laajas- ta rikoshistoriaa tutkivasta projektista. Monet ratkaisut kirjan toteutuksessa kielivät kompromisseista tutkimuksen ja populaariesityksen välillä. Sellaisena, tosin tutkijakuntaa silmällä pitäen harvaan viitoitettuna, se onnistuu erinomaisesti johdattamaan lukijansa aihepiirin keskeisten kysymysten ääreen.

Ylikankaan johtamassa projektissa ja sen liepeillä tuotetuissa opinnäytteissä saatuja tuloksia ja tehtyjä havaintoja hyödynnetään kirjassa monin kohdin. Ylikangas osoittaaakin reilusti kunnian näistä esittelemistään tutkimustuloksista oppilailleen. Harvalla historian professorilla – jos kenelläkään – on esittää yhtä laajaa ja lupaavaa nousevaa tutkijajoukkoa omalta erityiseltä tutkimusaltaan.

Ylikankaan tekstistä tunkee

läpi, kuten aina, vahva oma näkemys tarkasteltavien asioiden ominaisluonteesta. Kompromisseja ei Ylikangas tulkintojen tasolla tunne. Jokaisen lopputulemansa päätteeksi hän panee suuren pisteen. Kirjoitustapa suorastaan haastaa vastaväitteisiin.

On mielenkiintoista havaita, kuinka näkemykset väkivaltarikollisuudesta ja sen muutoksista ovat Ylikankaan laajas- ta tuotannossa kehittyneet. Aiheen juuret ulottuvat kolmen vuosikymmenen taakse. Vuonna 1971 julkaistussa artikkelis- sa väkivaltarikosten motivaatiopohjasta tohtori Ylikangas esittää varovaisen arvion, että 1500-luvun omistusolojen sekavuudella ja väkivaltarikosten suurella määrällä olisi keskinäinen yhteys. Näin maantarkastusten yleistyminen selittäisi ainakin osin vuosisadan jälkipuoliskolta alkavan väkivaltarikosten osuuden vähenemisen käräjäjutuissa. Oikeushistorian professori Ylikangas laajensi vuonna 1988 tulkintakehystä väkivaltarikollisuuden taustasta liittämällä omistuskiiستojen oheen myös muut taloudelliset tekijät, kunnianloukkaukset ja alkoholin.

Ylikankaan 1990-luvun kirjoitukset peilaavat tulkintaansa paljon ruotsalaisen ja poh-

joismaisen tutkimuksen laajaan keskusteluun suurvalta-ajan yhteiskunnan luonteesta. Niinpä vuonna 1999 akatemiaprofessori Ylikangas nostaa väkivaltarikollisuuden vähenemisen keskeiseksi selittäjäksi nousevan valtion pakkovallan. Kysymys tiluskiistoista, jotka tehokas hallintokoneisto pannaan kuriin, nousee jälleen varovaisena ituna esiin. Samalla, kun ruotsalainen suurvalta-ajan "kurivaltio" nousee keskeiseksi selittäjäksi, Ylikangas maalaa voimakkaain vedoin kontrastin 1500- ja 1600-lukujen yhteiskuntien välille. Hän näkee 1500-luvun vielä myöhäiskeskiajan jatkumona, "tasapäisenä talonpoikaisyhteiskuntana", jossa vallitsi vahvemman oikeus.

Nyt julkaistussa teoksessa kaikki nämä elementit ovat mukana. Vahvemman oikeutta toteutettiin 1500-luvulla väkivallan ja terrorin keinoin erityisesti lukuisissa maanomistuksesta ja -nautinnasta käydyissä kiistoissa. Käräjiin tuotujen väkivaltaajuttujen määrä ja osuus vähenee 1600-luvulla samassa tahdissa kuin tilusten ja peltojen rajat ja rajankäyntiä sääntelevät järjestelmät selkenevät, tehostuvat ja ulottavat vaikutuksensa maaseutuyhteisöihin. Kun peltosarkojen ja kaskiraivoiden rajoilla ei enää entisessä määrin nujakoitu nyrkit savessa, väheni väkivaltaajuttujen määrä myös käräjillä. Valtion hallinto- ja oikeuskoneistojen antaman omistajan suojan tehostuminen ja väkivallan väistyminen osuvat yksiin.

Suuri hermeneuttinen kehä on kierretty. Nuoren tutkijan varovainen arvelu on rakentunut varttuneen ja kokeneen

vahvaksi näkemykseksi, visioiksi kokonaisesta aikakaudesta ja modernin valtion esiin murtautumisen aiheuttamasta suuresta muutoksesta. Ylikankaan tulkinta vaikuttaa järkevältä ja monelta kannalta perustellulta. Rauhoittumiskehityksen kulkusuunta rannikon rintamailta sisämaahan sopii myös oletukseen tilusriitojen järjestyneen käsittelyn merkityksestä väkivaltaajuttujen vähenemiselle käräjillä. Kaskesta elävä Sisä-Suomi rauhoittui myöhemmin.

Ratkaisu tarkastella väkivaltarikollisuuden muutoksia ja niiden selittämistä "suomalaisesta" perspektiivistä on jo käytetyn lähdeaineiston sekä kirjan kokonaisrakenteen tiivinä säilyttämisen näkökulmasta perusteltu, mutta toisaalta se sulkee aihepiirin laajemmat pohdinnat ja kansainvälisen vertailun työn ulkopuolelle. Kuten Ylikangas on useaan kertaan esittänyt, väkivaltarikollisuuden ja erityisesti henkirikollisuuden osuus oikeustapauksista laski voimakkaasti 1600-luvun aikana lähes kaikkialla läntisessä Euroopassa. Siksi ilmiön selityksiä on hedelmällistä tarkastella (vaikka pa toisaalla kuin tässä kirjassa) myös laajemmassa perspektiivissä kuin Ylikangas nyt tekee.

Ylikankaan havainto 1500 ja 1600-luvun tilusriitojen ja väkivallan yhteydestä peilautuu mielenkiintoisella tavalla saman aikaiseen läntiseen Eurooppaan. Esimerkiksi Englannissa kiistat yhteismaista eli ns. aitaamisliike (*enclosure movement*) muodostivat vielä 1600-luvulla yhden keskeisistä mellakoita ja kollektiivista väkival-

taa aiheuttaneista tekijöistä. Samalla tapaa kyläyhteisöjen kamppailu luonnonresurssista, metsästäys-, kalastus- ja metsänhoidinta-oikeuksista kartanoiden kanssa taustoitti muiden motiivien ohella useimpia 1500- ja 1600-lukujen saksalaisen alueen talonpoikien kapinalliihteita.

Aitaamisliikkeen vastainen liikehdintä ja sen synnyttämä väkivalta Englannissa, samoin kuin riidat saksalaisen alueen kyläyhteisöjen ja kartanoiden välillä luonnonresurssista olivat yksi ilmentymä yhteiskuntakerrostumien välisestä konfliktista. Tämä konflikti ja sen analysointi ovat myös yksi Ylikankaan kirjan kantavista teemoista. Yhteiskuntakerrostumien välistä väkivaltaa on tarkasteltava molemmin suuntaisena ilmiönä; sekä rahvaan säätyläisiin kohdistamana vihanpitoa, että säätyläisten mielivaltaana rahvasta kohtaan. Näin Ylikangas myös tekee. Lähtien liikkeelle voimakkaasta vastakkainasettelusta 1500- ja 1600-luvun yhteiskuntien välillä, hän rakentaa suuren selityksensä paitsi väkivaltarikollisuuden vähenemiselle, myös väkivaltaisten talonpoikaisprotestien loppumiselle Ruotsin valtakunnassa.

Kaksikymmentäviisivuotisen sodan seurauksena 1500-luvun lopulla alkoi Ylikankaan mukaan voimakas rälssisäädyn nousu sen kahmiessa aineellisia etuja talonpoikien kustannuksella. Aineellisen nousun ohella aateli nousi myös ideologisesti määräävään asemaan yhteiskunnassa. Rälssin nousu näkyy erityisesti Ylikankaan käräjöpöytäkirjoista ja paikallishistorioista poimimis-

sa esimerkeissä säätyläisten ja aatelin pöyhkeilevänä, ylimielisenä ja talonpoikia nöyryyttävänä käytöksenä. Esimerkkien valossa voisi aatelin 1600-luvun ensipuoliskolla yhteiskunnassa saavuttamaa asemaa kuvata "hegemoniseksi". Säätyvastakohtaisuus alkoi kuitenkin Ylikankaan mukaan kärjistyä jo 1500-luvulla. Yksi tämän konfliktisuhteen äärimmäisistä seurauksista oli nuijasota.

Pohdintansa siitä, miksi nuijasodan jälkeen ei Ruotsin valtakunnassa enää esiintynyt merkittäviä talonpoikaiskapinoita, Ylikangas perustaa näkemykseensä 1600-luvun "kurivaltiota". Lundin yliopiston historian professori Eva Österbergin mukaan 1600-luvun keskeinen prosessi oli talonpoikien ja keskusvallan vuoropuhelu, jonka tärkein areena olivat kihlakunnankäräjät. Österbergin laajalti levinneen tulkinnan mukaan vuosisadan alussa luotu tehokas hallintobyrokraatia ja oikeuslaitos tarjosivat talonpojille väkivallan sijaan uudet välineet ajaa asioitaan.

Ylikankaan näkemys on jyrkästi toinen. Hänen mukaansa tärkein syy talonpoikien kollektiivisen väkivallan hiljenemiseen oli 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alun sotien kurimuksesta noussut ruotsalainen "kurivaltio", joka "pystyi alistamaan alemmat säädyt rautaiseen otteeseensa". Olennaista ei siis ollut interaktion vaan kontrollin ja pakon tehostuminen.

Kontrolli, "kurivaltio" ja nouseva aateli alistivat talonpojat Ylikankaan mukaan 1600-luvulla sekä valtiollisessa

että paikallisessa vaikuttamisessa mitättömään asemaan. Tämä päätelmä seuraa loogisesti hänen omaksumastaan tavasta mieltää vallan olemus. Sen Ylikangas tiivistää: "Vallan määrä on aina vakio; jos se jossakin lisääntyy, se vähentyy toisaalla." Ylikankaan sanoin rälssisäädyn noususta seurannut "talonpoikien yhteiskunnallisen aseman syvyysuuntaan viettävä rinne osoittautui pitkäksi ja todella matalalle painuvaksi".

En voi olla Ylikankaan kanssa samaa mieltä vallan vaakamaisesta ominaislaadusta enkä siitä, että talonpoikais-to olisi suurvalta-ajalla täydellisesti menettänyt vaikutusmahdollisuutensa ja vajonnut poliittiseen mitättömyyteen. Yritän seuraavassa lyhyesti perustella eriävää katsantoani.

Ylikangas poimii tulkintaansa tukevat esimerkit käräjöpöytäkirjoista. Jos kihlakunnankäräjät olisivat 1600-luvulla olleet se vaikuttamisen areena, jolla talonpojat pyrkivät ratkomaan yhteiskuntakerrostumien väliset konfliktit (kuten nykyään Eva Österbergin hengessä useimmiten esitetään), voitaisiin Ylikankaan esittämät värikkäät ja hyvin tilannetta nimenomaan kihlakunnankäräjillä kuvaavat esimerkit hyvinkin asettaa tukemaan näkemystä talonpoikien "säätynä" kokemasta täydellisestä tappiosta. Näin ei kuitenkaan ole.

Talonpojilla oli omasta läheineistostani saamani kokemuksen perusteella 1600-luvulla vahva käsitys siitä, että kihlakunnantuomarit ja laamannit pitivät talonpoikien ja esivaltaa edustaneiden virka-

miesten tai kartanonisäntien välisissä konflikteissa jos mahdollista säätyveljiensä puolta, tai ainakin olivat näitä vastaan voimattomia. Olivathan kruunun tärkeimmät virat 1600-luvun alussa annettujen privilegioiden mukaisesti varattu aatelille. Jos aatelin ei itse hoi- tanut tointaan, kuten asia usein 1680-luvulle saakka oli, hänen sijastaan istui käräjiä hierarkiassa matalalle arvioitu palkollinen, lainlukija. Lainlukijoiden ylitse, Ylikankaan omin sanoin, "omavaltaiset aatelistet kävelivät" miten tahtoivat saaden usein tuomiot mieleisikseen. Aatelisten ja paikallisten säätyläisten ylenkatseesta kihlakunnankäräjiä kohtaan Ylikangas esittää useita esimerkkejä.

Tämän vuoksi talonpojat pyrkivät rälssi-isäntiä tai kruununpalvelijoita vastustaessaan säännönmukaisesti ohittamaan paikallistason. Säätyrajat ylittävässä konfliktitilanteissa vedottiin aina suoraan kuninkaa- seen, maaherraan tai hovioikeuteen. Ongelma oli siinä, ettei varhaismodernin valtion virkatiötä ohitettu, kuten tehtiin vielä Kustaa Vaasan aikana. Alemmissä oikeusasteissa käsittelemättömät valitukset palautettiin takaisin paikallistasolle. Mahdollisuus menestykselliseen kamppailuun tarjoutui, jos kuningas tai hovioikeus määräsi tutkinnan suorittajaksi komission, jonka puolueet- tomuuteen saatettiin edes jos- sain määrin luottaa. Toinen mahdollisuus oli yrittää saada asiansa esille talonpoikaissäädyn valituksissa 1600-luvun alussa vakiintuneet muodot saaneilla valtiopäivillä.

Talonpoikaissäädyn kykyä valtiopäivätoimintaan on toistuvasti aliarvioitu. Silloin, kun talonpoikaissäätö saattoi löytää liittolaisia muista rälssittömistä säädyistä tai peräti monarkista, oli aateli vaikeuksissa. Näistä rälssittömien valtiopäiväsäätyjen liitoista muistetaan yleensä vain kuuluisa yhteisvalitus vuoden 1650 valtiopäivillä. Vahva yhteistoiminnan traditio on kuitenkin osoitettavissa jo viimeistään holhoojahallituksen aikana (1632–44) pidetyiltä valtiopäiviltä lähtien. Rälssittömien rintama aktivoitui aika-ajoin myös vuosisadan loppupuolella.

Talonpojat säätyinä säilyttivät yhteiskunnallisen toimintapotentiaalinsa. Heitä ei lyöty nuijasodassa henkiseen ja taloudelliseen lamaan, vaikka vaikeuksissa he eittämättä olivat. Erityisesti reduktio- ja päivätyökysymyksissä talonpoikaissäätö kävi aika-ajoin suorastaan hyökkäykseen. Useimmiten kysymys oli kuitenkin puolustuskamppailusta, mutta sekään ei ollut tuloksetonta. Mm. neljännesreduktion yhteydessä rälssittömät säädyt yhdessä saivat torjutuksi aatelin vaatimukset jäljelle jäävien lahjoitusten turvaamisesta "ikuisiksi."

Edellisen johdosta on vaikea yhtyä Ylikankaan näkemukseen talonpoikien "yhteiskunnallisen alamäen" totaalisuudesta. On toki tunnustettava, että aatelisten miehittämän byrokratian koneisto oli vahva. Se jauhoi myllyssään useimmat talonpoikien valitukset olemattomiin palauttamalla ne paikallistasolle. Ylikangas itse demonstroi esimerkeillään va-

kuuttavasti kuinka erityisesti lahjoituksillaan asunut alempi aateli pahimmillaan teki paikallistasolla lähes mitä tahtoi.

Ylikankaan kanssa voi olla samaa mieltä rälssissäädyn nopeasta noususta 1600-luvun yhteiskunnassa. Tosin alueelliset erot vallankäytön muodoissa ja ankaruudessa vaihtelivat huomattavasti. Ylikankaan esiin nostamat esimerkit ovat kuitenkin paljon puhuvia. Kartanoiden isännät mm. käyttivät nihdiksi kirjoittamista keinona päästä eroon hankalaksi heittäytyneistä talonpojistaan. Samalla tarjoutui mahdollisuus, tarpeen niin vaatiessa, lunastaa nihdiksi kirjoitetun talonpojan tilan perintöoikeus, jos tilan verot miestyövoiman koettua suoneniskun jäivät muutamalta vuodelta maksamatta.

Holhoojahallitus, ja alkuun myös kuningatar Kristiina, jouduivat kovistelemaan pahimpia rälssi-isäntiä ankaran sävyisillä kirjeillä ja komissioilla. Talonpoikaissäätö ja rälssittömien rintama valtiopäivillä olivat vielä vaarallinen vastustaja etenkin, kun holhoojahallitus myi lakien vastaisesti rahantarpeessaan veroja kahteen kertaan ostorälssiksi. Erityisesti Kristiinan hallinta-aika oli kuitenkin jo aatelin juhlaa, vaikka 1650-luvun valtiopäiväpäätökset osoittavat, ettei talonpoikaisto tuolloinkaan vastaan pyristelemättä niellyt aatelille myönnettyjä etuuksia ja pyrki myksiä rälssi-isännän valtaoikeuksien laajentamiseen alustalaisiinsa nähden.

Yksi kerrassaan mielenkiintoinen Ylikankaan esiin nostama esimerkki aatelin paikallistasolla ottamasta vallasta on

hovin elämän sääntelyyn tarcoitettujen Juhana III:n, Eerik XIV:n ja Kaarle IX:n kartano-oikeuksien soveltaminen oikeuslähteinä paikallistasolla tuomittaessa rälssi-isäntäänsä vastaan nousseita talonpoikia kuolemaan. Kartanonisännän ja alustalaisen suhde rinnastettiin tällöin kuninkaan ja hänen hovinsa suhteeseen!

Ylikankaan esittelemät tapaukset on 1640-luvulta, siis holhoojahallituksen ajalta. Kuitenkin jo vuonna 1628 yritettiin Eerik XIV:n kartano-oikeutta soveltaa oikeuslähteenä Jokioisissa, siinä kuitenkin vielä onnistumatta. Vuonna 1668 kuolemantuomio rapsahti alioikeudessa kahdelle niskuroineelle Jokioisten lampuodille Juhana III:n kartano-oikeuden perusteella. Hovioikeus tosin leuteroi rangaistuksen ankariksi sakoiksi ja ruumiinrangaistukseksi. Kartano-oikeuksien käytöstä alioikeuksien oikeuslähteinä on siis osoitettavissa useita esimerkkejä.

Rälssin ekspansio oikeudenkäytön alalla saavutti merkittävimmän voittonsa, kun kartano-oikeus hyväksyttiin vuoden 1670 valtiopäivillä. Arvioitaessa talonpoikien poliittista kompetenssia on jälleen merkillepantavaa, että vuoden 1670 kartano-oikeus kumottiin pian talonpoikien ja muiden rälssittömien säätyjen valtiopäivillä esittämien voimakkaiden protestien vuoksi. Sen soveltaminen kiellettiin kokonaan jo vuonna 1675. Aatelinikin oli aika-ajoin myönnettävä kirvelevä tappionsa poliittisella foorumilla talonpojille ja rälssittömien säätyjen rintamalle. Kärjekkäin esimerkki tästä

on iso reduktio 1680-luvun alussa.

Teoksessa on pari yksityiskohtia koskevaa virhettä, jotka on paikallaan korjata. Matti Laurinpoika Kruus ja Jesper Matinpoika Kruus eivät jo patronyyminsäkään perusteella olleet veljeksiä, kuten Ylikangas toteaa (s. 251), vaan isä ja poika. Kun Ylikangas, ilmeisen oikein, toteaa kuolemantuottamuksen olleen vielä 1600-luvun oikeudenkäytössä käsitteenä tuntematon (s. 92) hän toisaalla (s. 106) arvelee, että tappelun seurauksena vuonna 1664 tapahtunut surma olisi tulkittu tuottamukselliseksi, koska surmaaaja selvisi sakoilla. Ylikangas tarkoittanee tässä tuottamuksen sijasta vahinkotekoa. Elimäen niskuroivia talonpoikia ei vuonna 1773 viety vankeuteen Viaporiin (s. 314) vaan Loviisan edustalle Svartholmaan.

Ylikankaan esittämä näkemys ison reduktion vaikutuksesta lampuotiloihin poikkeaa nähdäkseni siitä, mitä aiempi tutkimus on asiasta kirjoittanut. Ylikankaan mukaan reduktio ei koskenut lampuotitiloja, jos ne olivat jo kartanon omistuksessa (s. 311). Jos Ylikangas tarkoittaa tässä kohden lampuotitiloja, jotka oli jo liitetty kiinteästi säterin maiden osaksi torppina, hän on sikäli oikeassa, että peruutuksen jälkeen säterin muuttuessa esimerkiksi säteriratsutilaksi torpat säilyivät kartanon alaisuudessa.

Tekstistä saa kuitenkin käsityksen, että Ylikankaan mukaan reduktio olisi koskenut vain talonpoikien tiloja, joiden verot kruunu oli lahjoittanut ja jotka olivat säilyttäneet suku-

oikeutensa. Kun reduktiossa kuitenkin peruutettiin myös suurin osa sätereistä (reduktiohan ei ulottunut aivan kaikkiin lahjoituksiin eikä vanhaan rälssiin) oli tarkoitus, että niiden alaisista lampuotitiloista tulisi kruunutiloja. Näin myös monin paikoin tapahtui.

On eri asia, että reduktio paikoin mitätöitiin. Esimerkiksi Elimäellä osittainen reduktion mitätöiminen tapahtui lahjoituksen erityisluonteen perusteella ja Jokioisissa siten, että rälssinomistaja luovutti kruunulle reduktion piiriin kuuluvan lahjoitusalueensa sijasta veroiltaan vastaavan määrän muualla sijainneita reduktion ulkopuolelle jääneitä lahjoitettuja tiloja. Osa peruutettujen kartanoiden lampuotitiloista jatkoi säteristä muodostetun säteriratsutilan aputilana eli augmenttina. Se, kuinka perintöoikeutensa menettäneen augmentin tai reduktiossa säilyneen lampuotitilan omistuskysymystä tulkittiin jaetun omistusoopin kulta-ajalla 1700-luvulla, on oma kysymyksensä.

Nämä yksityiskohdat eivät muuta sitä, että Heikki Ylikankaan uusin kirja on jälleen värikäs, persoonallinen ja kiinnostava niin kohteensa, kuvauksensa kuin aikakaudesta esittämänsä historiakuvan puolesta. Ennen kaikkea se johdattaa lukijansa ihmisten keskelle menneisyyden maailmaan, jossa usea seikka on tämän päivän ihmiselle outo, mutta moni inhimillinen piirre kuitenkin kovin tuttu. Hätkähdyttävä on Ylikankaan kirjansa yhteenvedossa tekemä rinnastus sääty-yhteiskunnan legitimoinnin ja tämän päivän kanssa. Onko

mielipiteenmuokkaus entisestään venyvän varallisuushaitarin yläpään oikeuttamiseksi todella jo käynnissä?

Kimmo Katajala

Mahtivaltio sodassa

Antti Kujala: Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001. 367 s.

■ Tekijä ilmoittaa esipuheessa tutkimuksensa käsittävän suuresta Pohjan sodasta vain vuodet 1700–14, joten vuosien 1714–21 kohdalle ”jää siis yhä valkoinen täplä”. Pahoin päin tekstiä lukeva voisi tulkita lauseen näin: mitä Kujala ei ole tutkinut, sitä ei ole tutkittu. Isovihan ajasta on kuitenkin viime vuosikymmeninä ilmestynyt tutkielmia (mm. Walter von Koskull, Aulis Oja, kokoomateos *Ockuperat område, Chr. Kuvaja, paikallishistoriat*), joissa on todettu niin paljon uutta että yleiskuvaa on redusoitu. Sen ongelmat ovat myös osittain toiset kuin ajanjaksona 1700–14 ja lähteet eri ilmiansuunnalla. Mutta tutkittuun lähdeluetteloa ja sivu sivulta ilmenevää dokumentaation runsautta tasapuolinen lukija perääntyy ja päätyy tunnustamaan, että Kujalalla on itsetuntoiseen sanontaansa katetta. Lähdeaineiston runkona ovat läänien tilit, tuomiokirjat, maaherrain kirjeenvaihto ja

keskushallinnon kokoelmat. Kujala on käynyt myös Pietarin ja Moskovan arkistoissa, joissa vain ani harva Ruotsin ajan tutkija – jo pelkän kieli-aidottomuudenkin vuoksi – on pistäytynyt. Siteeraamalla aiempien tutkijoiden – myös ruotsalaisten ja venäläisten – väittämiä vuosisadan ajalta teoksesta tulee myös suuren Pohjan sodan historiografiaa.

Kujala on perehtynyt kansainväliseen keskusteluun alamaisten asemasta itsevaltiaasti hallituissa maissa. Hän ei hyväksy sellaisenaan ”mahtivaltio”-teoriaa, jonka mukaan alamaiset olivat vain nöyriä käskyläisiä, muttei myöskään ”vuorovaikutusmallia”, jossa alamaisillakin – talonpoikien alapuolelle jääviä tilattomia lukuun ottamatta – nähdään olleen vaikuttamismahdollisuuksia. Todellisuus on jossakin näiden välillä: talonpoika saattoi ainakin protestoida tai suoranaisesti kapinoimatta ryhtyä ”arkipäivävarastintaan”. Kun verorasitus ja väenottotaaka sodan jatkuessa yhä kasvoi rahvas tarttui kernaasti sille oleviin mahdollisuuksiin. Vertailu käyttäytymiseen eri maissa auttaa ymmärtämään suomalaisen yhteisön käyttäytymistä.

Mahtivaltion pää kuningas jää teoksessa hiukan sivuun niinkuin hän jäi todellisuudessakin. Puolassa tai Turkissa annetut käskyt saapuivat noudatettaviksi usein vasta muutuneissa tilanteissa. Kaarle XII:n persoonaan nähden Kujala on lähempänä ”uutta” ruotsalaista koulukuntaa, joka palveli kuningasta paitsi sotapäällikkönä myös nerokkaana poliittisena strategina, kuin ”van-

haa” koulukuntaa, joka halveksi häntä jopa ”psykopaattina”. Suomi ei ollut usein Kaarle XII:n ajatuksissa; vain jokin neuvoston kirje saattoi muistuttaa, ”että tällainenkin kolkka valtakuntaan kuului”. Tärkeämmäksi kuin Kaarle XII:n persoonallisuuden ongelma muodostuu kysymys, mitä itsevaltiut instituutiona vaikutti sodankäyntiin. Mahtivaltio ei pystynyt estämään tottelemattomuutta tai alamaisten eri kerrostumien ja virkahierarkian eri portaiden välisiä, puolustusta haittaavia riitoja. Uskollisuus oli ”pintakiiltoa”.

Näkökulma on valtakunnallinen teokselle asetetun ohjelman mukaisesti, mutta käytännössä joskus jopa ensisijaisesti paikallinen suomalainen.

Verorasitus kasvoi ilman että valtiopäiviä olisi kutsuttu koolle, sillä itsevaltiut kuningas oli etukäteen hankkinut itselleen oikeuden vaatia kontribuutioita säädyiltä kysymättä. Kujala ei kuitenkaan havaitse Suomessa sellaista kurjistumista, josta Lindeqvist klassiliseksi tullessaan teoksessaan *Isonvihan aika Suomessa* (1919) puhuu. Kaikki säädyt joutuivat verorasituksesta kärsimään, eivätkä talonpojat – jos suinkin voivat – jättäneet verojaan rästiin, koska tämän tapaisesta protestista rangaittiin lisätyllä väenotolla. Jyvät säilyivät kruunun makasiineissa, mutta miehet karkasivat sekä ruotuväestä että varsinkin nostoväestä. Armeijaa ei kuitenkaan pystytty kerätyillä veroilla muonittamaan läpi vuoden vaan se oli välillä kotiutettuna. Sota oli finansioitavissa vain vihollismaassa, joissa kuninkaan armeija kulki.

Verrattomasti karkaamisalttein oli nostoväki. Se oli miltei aseistamatonta ja kouluttamatonta, ja siinä vaiheessa, jolloin enimmäkseen nostoväkikutsunat toimeenpantiin, tappiomieliala oli laajalle levinnyt. Taiselutahto oli heikko: yksi suomalainen ei – talvisodan ajan tunnetun sanonnan mukaan – suinkaan vastannut kymmentä ryssää, vaan pikemmin päinvastoin. Talonpojat katsoivat että he olivat jo tehneet velvollisuutensa ruotuarmeijaa ylläpitäessään. ”Nostoväki oli uhitellut, että sille oli yhden tekevää, kumman vallan alla se näki nälkää”. Puolustustahdot ei Etelä-Pohjanmaalla ollut niin luja kuin on aiemmin väitetty, joskin lujempi kuin Etelä-Suomessa. Nykyajan terminologiaa käyttäen ”isänmaallista” innostusta vihollisen uhatessa kotiseutua saa Kujalan mukaan turhaan etsiä. Tästä negatiivisesta kuvasta huolimatta hän syystä torjuu ruotsalaisen Hjelmqvistin 1910 antaman, tuolloin muodikkaan rasmin leimaaman selityksen sille, että Baltiaa, Inkerinmaata ja Suomea puolustavat suomalaiset joukot kärsivät tappion perään kun taas pääasiassa ruotsalaisista koostuva kuninkaan armeija saavutti voittoja (tosin vain Poltavaan asti): alempiroitusuutensa vuoksi suomalaiset olivat heikompaa sotilasainesta.

Oma lukunsa olivat Käkisalmen läänin ortodoksit, jotka riensivät uskonveljiensä puolelle kuten ruptuurisodassakin. Venäläisten vähitellen miehittäessä Viipurin Karjalaa talonpojat alistuivat väkivallan edessä ”kauhusta”, ei ”kääntymyksestä” ja tekivät ”välttämättö-

myydestä hyveen”. Mutta mahd-
tivalention ongelmat eivät rat-
kaisseet sotaa, Kujala toteaa
loppulauseessaan –, sen ratkai-
si vihollisen resurssien ”yliver-
taisuus”. Kujala kertoo venäläi-
sille annetuista käskyistä olla
hävittämättä maata – mikä poli-
tiikka palveli myös tsaarin
etuja – ja tappamatta siviilejä.
Mutta hän joutuu myös toistu-
vasti toteamaan, että käytäntö
oli toinen kuin käskyt. Hän
myös tekee pilkkaa venäläis-
ten tuolloisista ja myöhemmäs-
sä historiankirjoituksessa esite-
tyistä kaunisteluista. Koska
länsimaisen ja venäläisen so-
dankäynnin välillä ei ollut ero-
ja, hän katsoo myöhemmän
”ryssänvihan” vaikutuksesta
kauhukuvia liioitellun. Var-
maan näin onkin, mutta länsi-
maisten sotien raadollisuudes-
ta huolimatta erojakin oli, ai-
nakin siinä, että venäläiset ot-
tivat valloittamiensa alueiden
asukkaita orjikkeeseen.

Taloudelliset rasitukset eivät
Kujalan mukaan olleet tal-
lonpojille ”ylitsekäymättömiä”
eikä taloudellinen tila venäläis-
ten saadessa maan haltuunsa
ollut niin surkea kuin aiemmin
on esitetty. Suomessa kanne-
tuista veroista osa meni Ruot-
sin puolelle, mutta voi yhtyä
kirjoittajaan siinä, että resurs-
sien käyttäminen valtakunnan
keskuksessa ei välttämättä ol-
lut periferian sortoa. Sen sijaan
jopa kuningas pahoitteli sitä,
että Suomesta otettiin suhteel-
lisesti enemmän sotaväkeä
kuin Ruotsista.

Ns. suomalaiskansallisten
historiantutkijain tapaan Kujala
ottaa kielisuhteet mentali-
teettitekijäksi. Ruotsinkielisellä
rannikkoseudulla esiintyi vä-
hemmän virkamiesten vastus-

tusta kuin suomenkielisessä
sisämaassa. Mielestäni on
epäiltävä, vaikuttiko lukutaidot-
tomuuden aikana kirjoitusten
kieli mentaliteettiin, kun vielä
hallituksen pääpropagandistit,
papit saarnasivat suomeksi.
Pohjanmaalla nimenomaan
ruotsalaispitäjien nostoväki
karkaili.

”Ruotsi” tarkoitti – Kujala
tähdentää – sekä koko valta-
kuntaa että sen keskustaa,
mutta toteaa samalla, että neu-
vosto Tukholmassa saattoi sam-
mastaa nämä käsitteet tahal-
laan niin, että ruotsalaisen val-
takunnanpuoliskon turvalli-
suus katsottiin ensisijaiseksi
syrjäiseen Suomeen verrattuna.
Suomi oli toisarvoinen, ja tans-
kalaiset länsirajalla tosiasialli-
sesti vakava uhka. Mutta hän
toteaa myös, että neuvosto ei
aina havainnut, mitä vahinkoa
Suomen laiminlyömisestä oli
valtakunnan kokonaisuudelle.
Neuvosto joutui itse tunnusta-
maan virheensä, kun valtakun-
nan ”ulkomuuri” oli menetety.

Sodan nimityksessä on kes-
kimmäinen sana Pohja (= Poh-
jola) kirjoitettava isolla alkukir-
jaimella, koska se on paikan-
nimi. Miksi – lähteidenkäytön
muutoin ollessa kiitettävän
perusteellista – tyydytään sano-
nomaan (s. 149), että osa soti-
laskarkureille langetetuista
tuomioista ”luultavasti” lieveni
oikeusrevisiossa? Tekijä on
koettanut keventää pakostakin
lukijalle raskaaksi käyvää teks-
tiä arkikielen sutkauksilla.
Ehkä hänen mielessään ovat
kangastaneet petterenglund-
maiset sarkasmit ja aforismit,
sillä sellaisiakin löytää. Kun
neuvosto käski pitää Suomen
armeijan kotiruoduillaan kuu-

si kuukautta, ”se ei kuitenkaan
neuvonut, miten olisi menetel-
tävä, jos vihollinen ei noudat-
taisikaan sen käskyä kuuden
kuukauden toimintakatosta”.

Eino Jutikkala

Venäjän 1800-luvun historiaa

Johannes Remy: Higher Education and National Identity. Polish Student Activism in Russia 1832–1863. Bibliotheca Historica 57, Helsinki 2000. 380 sivua+kartta.

■ Johannes Remyin väitöskir-
ja edustaa Suomessa vähän
harjoitettua tutkimusalaa eli
Venäjän 1800-luvun historiaa.
Vaikka väitöskirjan aihe ni-
menomaisesti on puolalainen
opiskelija-aktivismi Venäjän
yliopistoissa, se kuitenkin laa-
jemmin ottaen kertoo myös
Venäjän ja Puolan välisistä suh-
teista 1830–1860-luvulla, ja vie-
lä laajemmin ottaen Venäjän
reuna-valtiopolitiikasta.

Remyn itse itselleen asetta-
mat tutkimuskysymykset ovat
seuraavat: puolalaisten opiske-
lijoiden määrä Venäjän yliopis-
toissa ja heidän sosiaalinen
taustansa; kansallisuuden mää-
rittelykriteeri; puolalaisten
opiskelijoiden isänmaallisen
toiminnan laajuus, aktivistien
sosiaalinen, uskonnollinen ja
alueellinen tausta ja aatemaai-
lma; suhde puolalaisten ja ve-
näläisten ylioppilaiden välillä;

Venäjän hallituksen politiikka puolalaisia ylioppilaita kohtaan. Aiheesta kiinnostuneen lukijan kannalta mielenkiintoisimmat ja tutkimusmielessä relevanteimmat kysymykset ja tutkimuksen antamat vastaukset koskevat nimenomaan Venäjän hallituksen suhtautumista puolalaisiin ylioppilaisiin ja heidän toimintaansa Venäjän yliopistoissa. Tutkimuksessa mukana olleet yliopistot ovat Pietarin, Moskovan, Kievin ja Tarton yliopistot sekä Vilnan ja Pietarin lääketieteelliset akatemiat.

Tutkimus etenee tietyllä tavalla mekanistisesti käsitellen aihettaan saman kaavan mukaisesti eri aikakausina: puolalaisten opiskelijamäärien vaihtelu, asema ja maanlainen toiminta yliopistoissa sekä Venäjän hallituksen suhtautuminen heihin. Aiheesta kiinnostuneenkin lukijan mielenkiinto herpaantuu välillä liian yksityiskohtaiseen puolalaisten ylioppilaiden järjestöjen toiminnan esittelemiseen: toiminnan luonne olisi tullut selväksi vähemmälläkin sivumäärällä. Luonnollista on, että aktiivisin päämäärä oli Puolan rajojen palauttaminen ennen Puolan jakoa vallinneeseen tilanteeseen eli Puolan itsenäisyyden palauttaminen. Miten ylioppilaat tähän pyrkivät, vaihteli jonkin verran eri aikoina, mutta hyvin usein periaatteessa kansannousuunkin tähtäävät salaseurat keskittyivät käytännön toiminnassaan Puolan historian, puolalaisen kansallisuusliikkeen ja kirjallisuuden opiskeluun. Useat salaseuroista olivat moralistisia ja pyrkivät kontrolloimaan jäsentensä käyttäytymistä: juopottelua,

uhkapeliä ja bordelleissa käymistä ei hyväksytty. Aktiivisinta salaseurojen toiminta oli 1830-luvun lopussa, 1846 Krakovan kansannousun aikana sekä Akansojen keväänä vuonna 1848.

Puolan ja Venäjän poliittisten suhteiden luonteen takia ei liene hämmästyttävää, että puolalaiset ylioppilaat pääsääntöisesti eristäytyivät venäläisistä ylioppilaisista eivätkä suostuneet yhteistoimintaan näiden kanssa, eivät edes vallankumousta tekemään, sillä heidän käsityksensä mukaan puolalaiset olivat kulttuurisesti venäläisten yläpuolella. Venäjän kansan ja sivilisaation slaavilainen ja eurooppalainen luonne kiellettiin myös usein: heidän katsottiin olevan joko mongoleita tai suomalaisia (!).

Venäjän hallinnon historiaa jonkin verran harrastaneena Remyn tutkimuksen mielenkiintoisinta antia mielestäni oli nimenomaan sen antama kuva Venäjän hallituksen toiminnasta ei vain suhteessa puolalaisiin vaan yleisemminkin. Kuva *Areform and reaction* -politiikasta käsittääkseni vain vahvistuu Remyn tutkimuksen kautta, sillä hyvin suuressa määrin Venäjän hallituksen politiikka suhteessa puolalaisiin oli samankaltaista kuin sen suhtautuminen muihinkin yhteiskunnallisiin liikkeisiin: heiluriliikettä sallivan ja tiukan kieltävän politiikan välillä. Korkeimmalla hallinnollisella tasolla oltiin välillä hyvinkin erimielisiä siitä, millaista politiikkaa puolalaisia kouluja, ylioppilaita ja yliopistoja kohtaan pitäisi noudattaa. Johdonmukaista linjaa ei pystytty luomaan, sillä asioista saattoivat olla eri

mieltä niin keisari, valistusministeri (so. opetus-), kenraalikuvernööri, kyseisen koulupiirin kuraattori kuin asianomaisen yliopiston rehtorikin.

Muutokset suhtautumisessa puolalaisiin Venäjän yliopistoissa tapahtuivat suurin piirtein kymmenen vuoden välein: 1830-luvun loppupuolella valistusministeri Uvarovin johdolla uskottiin, että puolalaisten opiskelu Venäjän yliopistoissa olisi omiaan venäläistämään näitä ja tekemään heidät lojaaleiksi Venäjälle, mutta seuraavalla vuosikymmenellä huomattiin, ettei niin käynytkään: puolalaisten opiskelua venäläisissä yliopistoissa alettiin taas rajoittaa. Vaikka vähitellen luovuttiin toivosta, että yliopisto-opiskelu venäläisissä yliopistoissa tekisi puolalaisista Venäjään ja venäläisiin myönteisemmin suhtautuvia, ei yliopistoja voitu kokonaan sulkea puolalaisilta eräästä hyvin konkreettisesta syystä: koulutetuista siviilivirkkamiehistä oli jatkuva pula.

Aleksanteri II astuttua valtaistuimelle myös puolalaisiin alettiin taas suhtautua sallivammin ja tehtiin erilaisia myönnytyksiä, joista esimerkkinä Pietarin yliopiston Venäjän historian professorin nimitys: professoriksi tuli 1848 paljastuneen Pyhän Kyrilloksen ja Metodiuksen seururan jäsen Mykola Kostomarov. Nikolai I:n kauden lopussa annettuja kielloja ja rajoituksia suhteessa puolalaisten opiskeluun poistettiin, mutta johdonmukaista poliittista linjaa ei ollut. Vuosikymmenen lopussa puolalaiset ylioppilaat saivat toimia suhteellisen vapaasti eikä heihin juuri kiinnitetty huomiota

ennen puolalaisten kansanousua tammikuussa 1861.

Harvinaisen laajan kielitaidon omaavan Johannes Remyntutkimus perustuu laajalle aineistolle, tarkalle lähdeytökentelylle ja on perusteellista ja yksityiskohtaista, jopa liiankin yksityiskohtaista. Teoksen luettavuus olisi parantunut tiivistämällä ja lyhentämällä erityisesti ylioppilaiden salaseurojen toiminnasta kertovia jaksoja siitäkin huolimatta, että ne välillä ovat lähes jännityskertomuksen luonteisia. Mielenkiintoisinta antia tutkimuksessa on sen antama kuva Venäjän hallinnon luonteesta ja toimintatavoista Nikolai I:n kaudella ja Aleksanteri II:n kauden alkuaikana.

Kristiina Kalleinen

Maaseudun tehdasyhdyskunta

Jussi Koivuniemi: Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Bibliotheca Historica 64. Helsinki 2000. 263 s.

■ Yhteiskuntahistorian ja historiallisen sosiologian suurta linjaa on paikallisesti rajattu tutkimus, joka pureutuu juuri paikallisen rajauksen avulla yleisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin, kuten työväenluokan

muodostumiseen, kansakunnan syntyyn tai kansalaisyhteiskunnan kehittymiseen. Jussi Koivuniemen väitöskirja Nokian tehdasyhdyskunnasta ennen toista maailmansotaa liittyy tähän linjaan. Nokian tapausta tutkimalla hän valaisee teollistumiskauden yleisesti merkittävää ja Suomen teollistumiselle erityisen leimallista ilmiötä, maaseudun tehdasyhdyskuntia, niiden muodostumista ja muuttumista.

Kun tutkimuskohteena on tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys, keskittyminen 'paikalliseen' ei ole vain metodologinen ratkaisu. Paikallisuus on osa yleistä ongelmaa, johon paikallisesti rajatulla tutkimuksella pyritään vastaamaan. Tueksi on Suomessa tarjolla vahva paikallishistoriallinen tutkimusperinne, mutta ongelma edellyttää irtautumista tuon perinteen rajoista. Se edellyttää vertailua, kestävätkö yleistysten purkamista ja uusien yleistysten tavoittelua.

Koivuniemen tutkimuksessa tällainen ote ilmenee siten, että hän tarkastelee Nokiaa yhtenä monista maaseudulle kasvaneista tehdasyhdyskunnista. Tarkastelu lähtee suomalaisiin ja ulkomaisiin tutkimuksiin perustuvasta maaseudun tehdasyhdyskunnan yleiskuvasta. Kuitenkaan tutkija ei varsinaisesti aseta tätä yleiskuvaa koettelevia kysymyksiä. Hän tyytyy pääasiassa kuvan konkretisointiin Nokian tapauksen avulla sekä Nokian erityispiirteiden osoittamiseen suomalaisten puunjalostuspaikkakuntien joukossa.

Työ toteuttaa nämä molemmat pyrkimykset ansiokkaasti.

Monet tehdasyhdyskunnille tyypilliseksi tiedetyt tai oletetut käytännöt kuvataan havainnollisesti nokialaisessa kontekstissa. Tämä koskee erityisesti työväenhuoltoon liittyneitä työvoiman uusintamisen, valvonnan ja jaottelun muotoja sekä poliittisia latauksia, jotka vahvistuivat näissä toiminnoissa sisällissodan jälkeen ja etenkin 1920- ja 1930-luvun vaihteessa. Nokian erityispiirteinä Koivuniemi korostaa perustellusti ensiksikin sitä, että tehdaskylä kasvoi suuren teollisuuskeskuksen, Tampereen, läheisyyteen, ja toiseksi sitä, että yhdyskunnan muotoutumista ohjasi kaksi tuotteiltaan ja markkinoiltaan, työprosesseiltaan ja työvoimaltaan erilaista suurehkoa teollisuusyrittystä ja -laitosta, paperitehdas ja kumitehdas.

Tutkijalle näyttää kuitenkin jääneen vieraaksi se mahdollisuus, että Nokian erityispiirteet olisivat käännettävissä maaseudun tehdasyhdyskuntia ja niiden merkitystä koskevien yleistysten kritiikiksi. Nokian tapauksen avulla olisi mahdollista koetella esimerkiksi tulintoja, joissa yhden tehtaan ympärille rakentuva puunjalostusyhdyskunta on yleistetty suomalaisen teollistumisen sosiaalishistorialliseksi malliksi. Nokian erityispiirteitä osoittaakseen Koivuniemi käyttää apuna vertailuja vastaavanlaisiin tehdasyhdyskuntiin, kuten Valkeakoskeen, Mänttään ja Tervakoskeen, ja Tampere esiintyy sekä Nokiaan vaikuttaneena että Nokiaan vertailtavana teollisuuskeskuksena. Nämä vertailut eivät kuitenkaan sisällä avauksia erilaisten teollisuusyhteisöjen tyyppitellyn. Tällaiset avaukset olisivat

edellyttäneet näkökulman laajentamista myös muuntyyppiin paikallisyhteisöihin, esimerkiksi siihen, miten työ ja elämänmeno jäsenyivät Turun tai Kotkan työväestön eri ryhmillä, mutta tällöinkään ei olisi tarvinnut luopua Nokian tapaukseen keskittyvästä tutkimusongelmasta. Jo olemassa olevan tutkimuskirjallisuuden varassa olisi ollut mahdollisuuksia pitemmälle meneviin pohdintoihin siitä, mikä Nokian tapauksessa on yleistä ja erityistä. Tähän olisi tarvittu tutkimusotetta, jossa kriittisellä dialogilla aikaisemman tutkimuksen kanssa olisi ollut vahvempi sija.

Tutkimus osoittaa vakuuttavasti, miten erilaisia Nokian kaksi hallitsevaa tehdasta olivat sukupuolirakenteiltaan. Tämä viittoo yhteen tärkeään suuntaan, jossa erilaisia työ- ja asuinyhteisöjä olisi paikallaan verrata. Totunnaiselle käsitykselle tehdasteollisuuden työsuhteista sisältää haasteen jo se seikka, että Nokian tehdasyhdyskunnan historian käännetekävä konflikti, vuoden 1928 lakko, käytiin naisvaltaisella kumitehtaalla.

Koivuniemen mukaan juuri Nokian erityispiirteet tekevät sen otolliseksi tapaukseksi tutkia tehdasyhdyskuntien muutostdynamiikkaa. Muutostdynamiikan yleisessä mallissaan hän korostaa ulkoisten ja sisäisten tekijöiden suhdetta. Hän katsoo, että Nokian tapaus tarjoaa tavallista paremmat edellytykset juuri tämän suhteen selvittelylle. Mitään syytä ei olekaan kieltää ulkoisten ja sisäisten tekijöiden erottelun tiettyä käyttöarvoa. Erottelusta on ilmeistä hyötyä, kun tar-

kastellaan, miten sellaiset suuret poliittiset murrokset kuin vuoden 1905 suurlakko, ensimmäisen maailmansodan aika, vuoden 1918 sisällissota ja 1930-luvun alun oikeistokäännänsä vaikuttivat paikallisesti. Ulkoisten ja sisäisten tekijöiden erottelulle perustuva malli jää kuitenkin kaavamaiseksi, kun yritetään tavoittaa tehdasyhdyskunnan muutostdynamiikkaa tai paikallisuuden merkitystä teollistuvassa maaseutuvälisessä yhteiskunnassa. Kasvavassa teollisuusyhteisössä paikalliset, kansalliset ja kansainväliset tekijät kietoutuvat yhteen tavalla, johon tällainen erottelu ei riittävästi pure. Eri tasojen tai kehien vuorovaikutusta jäljittävä malli ei ota huomioon, että nämä tekijät vaikuttivat usein (esimerkiksi työn ja tuotannon organisoimisessa) pikemminkin saman toiminnan eri aspekteina kuin erillisinä tasoina tai kehinä.

Muutoksen tulkitsemisen vaikeudet näkyvät siinä, miten tutkimuksessa käytetään tehdaspaternalismin käsitettä. Käsitteen esittely johdannossa tukeutuu asianmukaisesti kotimaiseen ja ulkomaiseen tutkimuskirjallisuuteen, muttei kannan työn kysymyksenasetteluun ja sen toteutukseen. Melko monilla johdannon viitteissä luetelluilla teoksilla näyttää ylipäätään olleen verraten vähäinen vaikutus itse tutkimustyöhön. Muutoksen tarkastelussa tehdaspaternalismi jää edustamaan traditionaalista ja sisäsyntyistä huolimatta siitä, että alussa korostetaan tällaista paternalismia kansainvälisenä ilmiönä. Modernia ja ulkoa tulevaa taas edustavat vapaaeh-

toiseen järjestäytymiseen perustuva kansalaisyhteiskunta, tasa-arvoinen kansalaisuus ja poliittiset jaot. Vaille riittävää pohdintaa jäävät vaihtelevat ja muuttuvat tavat, joilla tehdaspaternalismi oli osa modernisaatiota ja myös modernisaatioon liittyvää hierarkioiden tekemistä ja ylläpitämistä.

Monia kiinnostavia kysymyksiä avautuisi tässä suunnassa. Miten tehdaspaternalismi yhdisti tai suhteutti traditioon ja modernia, rakenteita ja tietoista toimintaa, paikallista, kansallista ja kansainvälistä, markkinoiden, hierarkian ja yhteisön periaatteita sekä taloudellisen rationalisoinnin, sosiaalisen järjestyksen ja kurinalaisen työntekijän tavoitteita? Millä tavoin kaikkeen tähän liittyivät sukupuoleen ja ikään perustuvat sosiaaliset jäsenyykset? Millaisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä muotoja suostumus, vastarinta ja itsemääräämisen pyrkimys ja mahdollisuus saivat hallinnan kohteina olleiden ihmisten arjessa?

Kaikkien näiden kysymysten käsittelyyn Koivuniemen työ tarjoaa tärkeitä tietoja. Melkoinen osa tästä tiedosta jää kuitenkin arvokkaaksi aineeksi johtopäätöksille, joita tekijä ei itse tee tai jotka peittyvät totunnaisilta tuntuvien tulokintojen taakse.

Tutkimus perustuu laajaan ja monipuoliseen lähdemateriaaliin. Henkikirjojen, yritysten palkkakirjojen ja muiden rekisterien tietoja yhdistämällä kirjoittaja luo kuvan niistä tehdasyhdyskunnan demografisista, taloudellisista ja sosiaalisista puolista, joita hän kutsuu rakenteiksi. Kuva on vakuuttava ja todistaa ammattitaidosta ja

ahkeruudesta. Rakenteita ja toimijuutta suhteuttavat kysymykset olisivat tosin ansainneet enemmän huomiota. Tämä koskee esimerkiksi 1930-luvun alun lamavuosina tapahtuneiden ansioiden alennusten tulkintaa. Sosiaaliseen järjestykseen kuuluneiden vastavuroisten odotusten kannalta oli merkityksellistä, pienevätkö ansiot tuntipalkkojen alennusten vai työtuntien vähennysten tietä.

Työssä hyödynnetään laajasti myös yhdyskunnan eri toimijoiden (yritysten, työväenliikkeen, kunnan) tuottamaa ja niitä käsittelevää aineistoa. Toimijaperspektiiviin liittyvissä lähteiden käytössä ja päätelyn arvioitavuudessa on kuitenkin puutteita. Toisinaan tutkija tekee toteutuneita asiaintiloja kuvaavien tietojen nojalla varauksettomia päätelmiä toimijoiden tarkoituksiperistä. Esimerkiksi tehtaanjohtajien tavoitteita ja ajattelutapojen muutoksia koskevia väittämiä dokumentoidaan palkkakirjatiedoilla (s. 53, 55, 60).

Päätelyn arvioitavuus olisi näillä kohdin erityisen tärkeää. Tutkimusongelman kannalta on keskeistä, missä mielessä ja missä yhteyksissä tehdaspatalernalismia voidaan pitää suunnitelmallisena toimintalinjana. Tämän kysymyksen tarkastelu jää ylipäätään melko pinnalliseksi, vaikka se on ollut tärkeällä sijalla johdannossa mainitussa tutkimuskirjallisuudessa, esimerkiksi brittiläisen Patrick Joycen ja ruotsalaisen Lars Magnussonin töissä.

Niin työnantajapolitiikan kuin työntekijöiden kollektiivisen toiminnan käsittelyä kaivetaan, että tekijällä on taipu-

mus tarkastella tehdaspatalernalismia eräänlaisen teleologisen negaation näkökulmasta, eivielä-toteutuneen julkisen ja kollektiivisen sääntelyn vaiheena. Tästä näkökulmasta on vaikeata ymmärtää, kuinka suomalaisten puunjalostusyritysten paternalistiset toiminnot sopivat yhteen niiden vahvan työnantajajärjestäytymisen kanssa 1920- ja 1930-luvulla. Samoin käy hankalaksi käsittää sitä, että monet tällaiset käytännöt jatkuivat – jos kohta ideologisesti muuttuneina – toisen maailmansodan jälkeen yrityksen ja kunnan työnjaon sekä kollektiivisen työehtosopimusjärjestelmän oloissa, tahi sitä, että muissa Pohjoismaissa tehdaspatalernalismin ja ammattiyhdistystoiminnan rinnakkainelosta oli runsaasti osoituksia ennen toista maailmansotaa. Näkökulmaa voidaan arvostella myös yleisemmin. Työsuhteiden syvenevä sääntely ja hyvinvointivaltion jatkuva laajentuminen ovat käyneet muutoskuvina kaikkea muuta kuin itsestään selviksi, mikä on avannut uusia mahdollisuuksia yritys yhteisöjä koskeviin historiallisiin kysymyksenasetteluihin. Nämä mahdollisuudet jäävät käyttämättä, jos tehdaspatalernalismia tyydytään katsomaan julkisen ja kollektiivisen sääntelyn hävittämänä toiminta- ja ajattelutapana.

Koivuniemen esitys on selkeästi jäsenneily, ja eleetön, hieman kuivakas tyyli kuljettaa kerrontaa varsin sujuvasti. Esitustavassa häiritsee kuitenkin piirre, jota voi kutsua epäteoreettiseksi abstraktiudeksi. Historioitsijoiden vanha mieltymys kuvata yhteiskunnallisia ilmiöitä ikään kuin ne olisivat

luonnonilmiöitä näkyy tässäkin esityksessä. Esimerkiksi vuoden 1917 yhteydessä tutkija puhuu ”yhteiskunnallisesta kuohunnasta” ja ”yhteiskunnallisesta jännityksestä”, joka etsii turhaan ulospääsyä.

Käsitteellistäminen ja teoreettinen viitekehys olisi ollut syytä ajatella vahvemmin tutkimusprosessin ja esitustavan läpikäyvinä tehtävinä. Johdannossa hahmoteltu tulkintakehys olisi siten paremmin konkretisoitunut Nokian tehdasyhdyskunnan historiallisessa tarkastelussa ja konkretisoitunut sitä. Näin olisi myös käynyt selvemmäksi se, että Koivuniemen väitöskirja on tärkeä kontribuutio moniin palkkatyöyhteiskunnan muodostumista käsitteleviin tutkimuskeskusteluihin.

Pauli Kettunen

Kulutusta ja valistusta

Visa Heinonen: Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 33. Suomen Historiallinen Seura 1998 Helsinki. 445 s., kuvitettu.

■ Visa Heinosen väitöskirja Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki käsittelee kotitalousneuvonnan kehitystä Suomessa ja sen muuttumista

moderniksi kuluttajapolitiikaksi. Kyseessä on varsin laaja työ, ja tekijä onkin ottanut suoritettavakseen kaksoisurakan. Toisaalta teos on väitöskirja, jossa osoitetaan tutkitun ilmiön yhteiskunnallinen paikka ja merkitys. Samalla kirja on laava historiallinen yleisesitys tutkitusta aiheesta. Myös tutkimuksen kattama periodi on, etenkin alaotsikon ilmoittamassa laajuudessa, väitöskirjalle poikkeuksellisen pitkä. Periodisoinnilla on se suuri ansio, että se sisältää molemmat viime vuosisadan sota-ajat. Samalla katetun ajanjakson pituus tuo ongelmia, joista merkittävin on vuosisadan viimeisten vuosikymmenten kovin ohut käsittely.

Sen enempää kulutus kuin kotitalouskaan eivät ole viime vuosikymmeninä olleet unohdettuja tutkimuskohteita. Kotitalous ja kotitalousneuvonta ovat esiintyneet esimerkiksi Kaarina Vattulan, Irma Sulkusen, Maria Lähteenmäen ja Anne Ollilan töissä. Näistä Heinosen työllä tärkein on Ollilan väitöskirja Martta-järjestöstä ennen toista maailmansotaa. Kulutus on noussut lukuisien sosiaalhistorian tutkijoiden ja myös monien sosiologien kiinnostuksen keskiöön. Hyvän maun, nautintojen tai shoppailun tutkimus on pinnalla aikakaudella, jolloin kulutusta ei ole muodikasta nähdä ongelmallisena asiana. Visa Heinosen työ käsittelee kuitenkin aikaa, jolloin kulutukseen käsitettiin liittyvän niin paljon ongelmia, että kuluttajat tarvitsivat ohjausta ja neuvontaa. Heinonen seuraa miten maatalousneuvonnan kyljessä alkanut kotitalousneuvonta, joka

valtionavuista huolimatta oli vapaiden kansalaisjärjestöjen toimintaa, muuttui toisen maailmansodan aikana ja erityisesti sen jälkeen enemmän valtiojohtoiseksi valistukseksi, joka ei enää perustunut valistuksen vastaanottajan jäsenyyteen vaan suuntautui kaikille vastaanottavaisille kansalaisille. Laajan työn hallittu dispositio seuraa tätä muutosta siten, että työn alkupuolella kotitalousneuvontaa tekevät järjestöt ovat disposition perusta. Työn loppuosassa sen sijaan jäsenyyksen perusteena on valistuksen keinot. Työ perustuu monipuoliseen ja laajaan aineistoon. Arkistomateriaalin lisäksi siinä käytetään runsaasti haastatteluja. Teoksessa on huolellisesti valittu kuvitus, joka kärsii väitöskirjasarjan vaatimattomasta painotekniikasta.

Heinosen työn otsikko mukailee Max Weberin tunnettua esseettä Protestanttinen etiikka ja kapitalismin ”henki”. Väitöskirjan tärkein tulos onkin määritellä talonpoikainen kulutusmentaliteetti ja osoittaa sen hegemoninen luonne ja pitkäaikainen vaikutus Suomessa. Monet tutkijat ovat jo kartoittaneet vuosisadan alussa syntyneitä kotitalousideologiaa. Usein on painotettu sen keskiluokkaista ja kaupunkimaisista sisältöä. Aina 1930-luvulle saakka myös kotitalousjärjestöjen johto kuului sivistyneistöperheiden naisille. Heinonen kuitenkin näkee toimintaa leimaavana mentaliteettina talonpoikaisuuden. Hän vetoaa sellaisiin ihanteisiin kuin säästäväisyys, ahkeruus, taloudellisuus, siisteys, kunnollisuus ja omavaraisuus. Kysymys siitä,

miksi suomalaisen sivistyneistö oli yhteiskunnallisessa ajattelussaan niin talonpoikainen, jää askarruttamaan lukijaa. Kotitalousneuvontaan liittyvä toinen Heinosen korostama suomalainen piirre liittyy otsikon käsitteeseen kulutuksen henki. Kiinnostava yksityiskohta on kuluttaja-käsitteen latautunut merkitys vielä sodanjälkeisessä Suomessa. Vaikka kulutuksen henki on kirjan otsikossa näin keskeisellä paikalla, väittää Heinonen silti kehitystä leimanneen ennen kaikkea kulutuksen hengen puuttuminen. Tärkeintä oli valistus, usko tiedon, koulutuksen ja neuvonnan voimaan. Tässä kotitalousideologian puolesta talonpoikaisuus lieinee vähemmän merkittävä aspekti. Heinonen antaa kotitalousvalistuksesta ja sen perille menosta positiivisen kuvan. Neuvontajärjestöjen ideologiset tai poliittiset ristiriidat eivät ole tässä keskeinen tutkimuskohde. Kiinnostavana yksityiskohtana vilahtaa ohitse tieto, että vuosina 1920–50 kaikki Maalaisliiton naispuoliset kansanedustajat olivat kotitalousjärjestöjen aktivisteja. Kotitalousneuvonnalla ja talonpoikaisuudella oli siten vankka poliittinen side.

Itse pidän eniten kirjan jälkiosaa hallitsevasta jaksosta Valistuksen kuvat ja valistajien professionalisaatio, jossa tarkastellaan kotitalousneuvonnan keinoja. Valistuslehtiä tutkitaan vain yhden teeman, joulunvieton esittämisen, kautta. Tämä on perusteltua ja tehokasta. Joulun, yltäkylläisyyden ja ilon, runsauden ja antamisen juhlasta Heinonen löytää päätuloksiaan vahvistavan ta-

lonpoikaisen hengen. Valistuslehdissä joulun pääsisältö on ollut uskonnollinen hartaus ja useimmin kuvattu kulutusta- pahtuma joulukuvissa liittyy silmillä tapahtuvaan hartaudenharjoitukseen, lukemiseen. Myös joulun maalaisuus on ollut sitkeähenkinen piirre. Joulun kaupallisuuden kritiikki onkin ollut ylhäältä päin opettettua talonpoikaista kotitalousideologiaa. Melkoinen aluevaltaus on Heinosen katsaus elokuvan rooliin kuluttajavalistuksessa. Jakson loppuosa käsittelee kotitalousneuvonnan vitkaista ammatillistumista. Toiminnan vankan järjestötaustan huomioon ottaen tämä ei ole yllättävää, olisihan ammatillistuminen ja siihen liittynyt toiminnan valtiollistaminen ollut samalla järjestöjä itseään vastaan suuntautunutta toimintaa.

On mielenkiintoista pohtia, millaisia seurauksia kotitalousneuvonnan valistuksellisesta projektista on ollut. Onko muokattu erityinen suomalainen kulutusmalli, kotimainen kulutusmentaliteetti? Tulemehan usein arkisissa havainnoissamme tuloksiin, joiden mukaan suomalaisia leimaa kovin varovainen, joskus jopa moralistinen suhtautuminen kulutukseen. Tämä kulutuksen vaaroista valistava diskurssi on tuttu esimerkiksi suomalaisesta alkoholitutkimuksesta. Yhtä tuttua on nähdä suomalaiset kokemattomina kuluttajina, auktoriteettiuskoisina arkajalkoina, jotka ovat vielä kaukana nykyaikaisesta kriittisestä kuluttaja-asenteesta. Mutta tulee tavaramaailman kammo yksinomaan talonpoikaisesta mentaliteetistä vai voisiko asi-

aan liittyä muitakin tekijöitä? Eräs historian tutkijoiden suosima kulutukseen liittyvä hyvin suosittu tutkimuskohde on ollut ns. ylellisyysasetukset. Niitä tunnetaan Alppien pohjoispuolisestakin Euroopasta jo keskiajalta lähtien useita esimerkkejä. Ylellisyysasetuksissa puututtiin tavallisesti liian prameaan ja oman säädyn rajat rikkovaan pukeutumiseen. Useimmiten silmätikkuna oli naisten muotiasusteet, etenkin jos ne olivat tuontitavaraa. Protestanttisissa maissa ylellisyysasetukset saivat kuitenkin omaperäisen luonteen. Pukeutumisen koodauksen lisäksi ne suunnattiin rahvaan juopotte- lua ja joutilaisuutta vastaan.¹ En halua väittää, että ylellisyysasetuksilla sinänsä olisi ollut suuri merkitys kulutuksen muotoutumiselle. Mutta ne tuovat näkösalille kuitenkin ilmiön, joka Heinosen työssä jää paljolti sivuun, nimittäin valtion. Toinen kotitalous- ja kuluttajavalistuksen laajuuteen liittyvä kiinnostava seikka liittyy tietoon. Onko sekin kotitalousneuvonnan vika, että suhtaudumme niin kriitikittömästi ja alamaisesti kulutustavaroihin ja elintarvikkeisiin liittyvään informaatioon?

Visa Heinosen laaja-alainen työ on aarreaitta kaikille kulutuksesta ja sen historiasta kiinnostuneille. Yhdessä Heinosen juuri valmistumassa olevan suomalaisen mainonnan historian kanssa se muodostaa perustietopankin meillä pitkään

1. Vrt. Matti Peltonen (1997): *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*, Tammi, 25–28.

laiminlyödyille kulutuksen historialle.

Matti Peltonen

Harmaat sudenpennut

Björn Forsén – Annette Forsén: Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö. Suom. Seppo Sarelius. WSOY 1999 Porvoo. 330 s. Alkuperäisteos Björn Forsén och Annette Forsén: Tysklands och Finlands hemliga ubåtssamarbete. Söderström & C:o, Borgå 1999.

■ Saksalais-suomalainen yhteistyö sukellusveneiden rakentamisessa 1920- ja 1930-luvulla on riittämättömästi käsitelty aihe laivastomme ja itsenäisen Suomen alkutaipaleen historian kirjoituksessa. Björn ja Annette Forsénin tutkimus täyttää tämän aukkokohtan. On ollut pitkään tiedossa, että Suomen viiden sukellusveneiden rakentamisella oli vuosina 1927–33 ratkaiseva asema Saksan laivaston ponnistelussa Versailles'n rauhansopimuksen kiertämiseksi. Tutkimuskirjallisuudessa tämä seikka on Forsénien tutkimukseen asti valitettavasti sivuutettu maininnoilla.

Näin siitäkin huolimatta, että Saksan laivaston historia on kiinnostanut tutkijoita. Mielenkiintoa ovat herättäneet etenkin laivaston murrosvai-

heet valtiollisten muutosten pyörteissä. Kansainvälisessä tutkimuksessa esteenä sukelusveneyhteistyön tutkimiselle on ilmeisesti ollut kielitaito, sillä aihe edellyttää ruotsin ja suomen hallintaa. Aiheeseen ei kuitenkaan ole perehdytty aiemmin Suomessakaan.

Björn ja Annette Forsénin tutkimus yhdistää Suomen historian kansainväliseen kehitykseen ja niveltää kansainvälisen sekä suomalaisen tutkimuksen tulokset. Suomalaisten ja saksalaisten tavoitteiden vuorovaihtus tulee näkyväksi ja ymmärrettäväksi. Suomessa pyrittiin saamaan laivastomme käyttöön tehokkaita ja kotimaisilla telakoilla rakennettuja veneitä. Saksalaiset puolestaan halusivat ylläpitää suunnittelutaitoaan ja kokeilla teoreettisia suunnitelmiaan uusista venetyypeistä ja varusteista käytännössä.

Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö on osoitus laivastomme alkutaipaletta kohtaan viime aikoina heränneestä uudesta mielenkiinnosta. Jari Leskinen on lähestynyt aihetta tutkimalla mm. suomalaisten ja virolaisten yhteistyötä Suomenlahden meripuolustuksessa, Erik Wihtol on selvittänyt laivastolakiin johtanutta kehitystä, ja Tauno Niklander on käsitellyt aihetta populaariteoksellaan *Meidän panssari-laivamme*. Nämä tutkijat ovat tuulettaneet eräitä laivastohistoriaamme jääneitä pinttyneitä käsityksiä ja väärinymmärryksiä.

Salamyhkäisyydessään ja juonenkäänteissään saksalaisten toimet Versailles'n rauhansopimuksen määräysten kiertämiseksi muistuttavat salapo-

liisikertomuksia tai agenttitarinoita. Nykyhetken historiankirjoituksen painotukset tekevät epätoivoisilta vaikuttavia hankkeita ymmärrettäväksi: niitä on tarkasteltava Saksan laivaston traumaattisten vaiheiden taustaa vasten. Suuramiraali von Tirpitzin johdolla ryhdyttiin vuodesta 1898 alkaen vahvistamaan Saksan laivastoa, josta haluttiin muodostaa keisarikunnan yhtenäisyyden ja uuden voiman keulakuva. Saksan läsnäolon ja tunnustuksen merillä (Seegeltung) tuli tukea ja olla osa keisarikunnan tunnustettua asemaa maailmanpolitiikassa (Weltgeltung).

Erityisesti saksalaisessa historiankirjoituksessa laivastorakentamisella on tulkittu olleen ensisijassa sisäpoliittinen tehtävä yhteiskuntarakenteen säilyttäjänä, "kriisistrategiana" (Volker Berghahn).¹ Saksalaisille meriupseereille oli Seegeltung-kaavuiluissa osoitettu tärkeä tehtävä etuoikeutettuna kansallisena esikuvana.

Häviö sodassa mitätöi suunnitelmat. Sodan jälkeen laivaston keskeisenä tavoitteena oli entisen etuoikeutetun aseman palauttaminen.² Osan näistä pyrkimyksistä muodosti tietämyksen säilyttäminen tekniikan kehittyessä. Saksalaiset pyrkivät suunnittelemaan aluksia ulkomailla toimivien peiteyri-tysten suojissa. Makaaberin huipun salamyhkäiset operatiot saavuttivat ns. Lohmannin jutussa. Julkisuuuteen paljastui joukko salaisia hankkeita; laivasto oli omistaja mm. Berliner Bacon AG -nimessä yrityksessä (sianlihatehdas, todella).

Saksan pyrkimys kiellettyjen aselajien kehittämiseen

muodosti Forsénien tutkiman yhteistyön "tarjonnan". "Kysyntänä" olivat sukellusveneet osana Suomen laivastokysymystä. Itsenäinen Suomi oli saanut vapaussodassa sotasaaliiksi vain muutamia vanhentuneita aluksia. Laivaston rakentamiseksi laadittiin useita ohjelmia, joista yhtäkään ei hyväksytty 1920-luvun alkupuolella.

Sukellusveneet sisältyivät kaikkiin suunnitelmiin. Yksi hankkeista oli Hangossa upotetun venäläisen sukellusvene AG 16:n korjaustyö, jonka yhteydessä luotiin yhteydet saksalaisten asiantuntijoiden ja suomalaisten viranomaisten ja telakoiden välille. Ratkaisevana linkkinä toimi suomalainen Oy Transbaltic, joka kävi ase-

1. Sisäpoliittisen tulkintamallin esitti myöhemmin historiallisen sosiaalitieteen koulukunnan (historische Sozialwissenschaft) esikuvaksi kohotettu Eckart Kehr väitöskirjassaan *Schlachtfloottenbau und Parteipolitik 1894–1901* (Historische Studien 197. Berlin: Emil Ebering, 1930). Volker Berghahn kirjittää Kehrin tulkintaa keskeisimmässä wilhelmiinisestä laivastorakentamisesta kirjoitetussa tutkimuksessa *Der Tirpitz-Plan. Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II* (Geschichtliche Studien zu Politik und Gesellschaft Band 1. Düsseldorf: Droste Verlag, 1971).

2. Knut Stangin äärimmäisen tulkin mukaan Saksan laivastolle ensimmäisen maailmansodan jälkeen rakennetuilta aluksilta puuttui kokonaan rationaalinen tehtävä: ne rakennettiin ensi sijassa ideologisista syistä laivaston kadotetun aseman palauttamiseksi, ks. Knut Stang (1995) *Das zerbrechende Schiff. Seekriegsstrategien- und Rüstungsplanung der deutschen Reichs- und Kriegsmarine 1918–1939*, Europäische Hochschulschriften Reihe III Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Bd. 630, Frankfurt am Main: Peter Lang.

kauppaa Suomen puolustusministeriön kanssa.

Kontaktien tuloksena Suomeen saapui vuonna 1924 asiantuntijaksi komentajakapteeni evp. Karl Bartenbach. Hän oli toiminut ensimmäisessä maailmansodassa Saksan Flanderiin sijoitettujen sukellusvenneiden komentajana (Führer der U-Boote Flandern). Bartenbach on *Saksan ja Suomen salaisen sukellusveneyhteistyön* keskeinen henkilö. Pitkästi hänen toimintansa johdosta Suomen vuoden 1927 laivastolaikiin sisältyneet neljä sukellusvenettä rakennettiin suomalaisilla telakoilla saksalaisten Hollannissa toimineen peiteyrittäjä IvS:n (Ingenieurskantoor voor Scheepsbouw) piirustusten mukaan.

Suomalaisten veneiden koeajojen aikana saksalaiset saattoivat kouluttaa pienen asiantuntijajoukon sekä kokeilla uusia teknisiä ratkaisuja ja valmistella uusia sukellusvenetyyppejä liikekannallepanon varalle. Bartenbachin johdolla yhteistyö syveni siten, että laivastolaikiin kuuluneiden veneiden valmistuttua 1930 IvS saattoi ryhtyä rakentamaan Turun Crichton-Vulcanin telakalla omaa venettä. Tarkoituksena oli saada uusi liikekannallepanotyyppi Saksan merivoimille. Aluksesta tuli myöhemmin Suomen laivaston Vesikko, joka palvelee edelleen museoveneenä. Vesikon piirustusten mukaan rakennettiin myös Saksan ensimmäiset sukellusvenet sen jälkeen kun englantilais-saksalainen laivastosopimus salli jälleen aselajin Saksalle vuonna 1935.

Laajan ja repaleisen lähdemateriaalin selvittämisessä ja

tulkittamisessa on ollut valtaisa työ. Jos on joutunut tekemisiin aikakauden saksalaisten laivastoasiakirjojen kanssa, arvostaa teoksen tarkkuutta ja perinpohjaisuutta. Tutkimus tekee uusia lähteitä tunnetuksi. Perustyö hajanaisten, osin järjestämättömien ja osittain salakielistenkin lähteiden parissa on nyt tehty.

Lähdemateriaalin vaikeudet edellyttävät erityistä keskittymistä aiheeseen. Sivupolkuja, sinänsä kiinnostavia, ovat tekijät vältelleet. Kaksi seikkaa kuitenkin kuuluisi välttämättä teoksen *Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö* yhteyteen.

Ensinnäkin laaja tutkimuskirjallisuus Saksan laivaston rakentamisen vaiheista vuosien 1918 ja 1939 välillä, esimerkiksi Jost Dülfferin, Werner Rahnin ja Knut Stangin teokset puuttuvat tutkimuksesta.³ Keskeinen vuoden 1932 jälleerakennusohjelma (Umbauplan) mainitaan vasta sivulla 224, silloinkin 1960-luvulla kirjoitettuun amerikkalaiseen väitöskirjaan viitaten.

Tekijät eivät edes sivua Saksan keisarikunnan meriupseerien aatemaailmaa ja laivaston kohtaloa osana Saksan laivaston myöhempää ”historiallista itseymmärrystä” (Michael Salewski). Forsénien oivallisesti dokumentoimat ”agenttikertomukset” vaikuttavat ilman näitä taustoja todellista mielikuvituksellisimmilta.

Perehtyminen meriupseerien asemaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen olisi perustellut teoksessa esitettyjä tulkintoja joidenkin meriupseerien poliittisista näkökannoista. Ei ole itsestään selvää, mitä

tarkoittaa lause ”- - hänhän [Bartenbach – A.S] kuului sellaiseen ryhmään saksalaisia – entisiin keisarillisen laivaston upseereihin – jotka usein olivat monarkisteja ja suhtautuivat Hitleriin kielteisesti” (s. 266). Meriupseerien suhtautumista kansallissosialisteihin on käsitelty useissa julkaisuissa.⁴ Niiden perusteella em. lause on vähintäänkin ongelmallinen. Suomessa Saksan laivaston monimutkaisen historian tuntemus on vähäistä, siksi nämä ongelmakohtat korostuvat ylikin varsinaisen merkityksensä.

On valitettavaa, että näin ansiokkaan ja tärkeän tutkimuksen käännoistyö on hapuilleva. Tutkimuksen alkukielen, ruotsin, rakenteiden säilyttäminen sellaisenaan tekee suomenkielisestä tekstistä kömpelöä ja vaikealukuista. Käännöksen epätarkkuus aiheuttaa vääринymärryksiä: kuuluuko ”risteilyskellusvene” sotilasmaailmaan ensinkään, ja mikä on ”ykkösupseeri”? Kömmähdykset terminologian kääntämisessä ovat lapsuksia, kuten maininta ”Saksan merivoimatoimistosta” tai ”merivoimarkistosta”, etenkin kun termit

3. Jost Dülffer (1973) *Weimar, Hitler und die Marine. Reichspolitik und Flottenbau 1920–1939*, Düsseldorf: Droste; Werner Rahn (1978) *Reichsmarine und Landesverteidigung 1919–1928. Konzeption und Führung der Marine in der Weimarer Republik*, München: Bernard & Graefe; Stang 1995.

4. Ks. esim. Keith W. Bird (1977) *Weimar, the German Naval Officer Corps and the Rise of National Socialism*, Amsterdam: Grüner sekä suuramiraali von Tirpitzistä Raffael Scheck (1998) *Alfred von Tirpitz and Right-Wing Politics, 1914–1930*, New Jersey: Humanities Press.

toisaalla tekstissä jäävät saksalaiseen asuunsa.

Käännöksen tarkkuus on tärkeä asia, koska suomenkielistä tutkimusta laivastohistoriasta on vähän. Suomalaiset termit ovat vakiintumattomia, ja jokainen uusi epätarkka käännöstermi sekoittaa tilannetta entisestään. Kielen luova käyttö oli myös olennainen osa Saksan merivoimien salaista kehitystyötä sekä Versailles'n rajoitusten kiertämistä. Esimerkistä käy edellä mainittu Umbau-ohjelma, siis "muutos-ohjelma", joka todellisuudessa tarkoitti Saksan laivaston tuntuvaa vahventamista yli Versailles'n rauhansopimuksen määrittämän enimmäiskoon.

Perusteosten kaltaisesti *Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö* asettaa enemmän kysymyksiä kuin mihin vastaa. Se tarjoaa hyvän lähtökohdan jatkotutkimuksille. Suomen vaiheiden selvittäminen valaisee esimerkiksi saksalaisten vastaavia toimia ja hankkeita Espanjassa.

Vastaustaan odottaa myös kysymys useiden tutkimuksen henkilöiden asemasta ja merkityksestä. Eräs näistä on suomalainen kontra-amiraali von Schoultz, joka sukellusveneidän rakentamisen jälkeen oli keskeinen hahmo Saksan laivaston ja Suomen välisissä suhteissa. Paras osoitus tunnustuksesta Forsénien työtä kohtaan olisi historiantutkimuksen jälkimaininki niin Suomen kuin Saksankin laivastohistorian piirissä: voi vain toivoa, että teoksen ansiosta Suomen laivastolakiin julkisuudessa edelleenkin liitettävät väärinymmärrykset tulisivat viimeinkin oikaistuiksi.

Aleksanteri Suvioja

Maanpetturin tie vei kaltereiden taakse

Juha Pohjonen: Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945 – 1972 tuomitut. Otava, Keuruu 2000. 543 sivua, kuvitettu.

■ Huippuvakoojien kiinnijäämiset ja loikkaukset leiristä toiseen olivat kylmän sodan aikana aina suuria uutistapahtumia. Jännityselokuvien ja -romaanien tekijöille agenttitarinat tarjosivat ehtymättömän aihevaraston. Vakoojien ja loikkareiden muistelmilla on ollut runsaasti kysyntää ja niitä on käytetty paremman puutteessa myös historiantutkimuksen lähteenä, kun varsinaisten tiedustelupalvelujen ja valtiolisten poliisien arkistoihin ei ole ollut pääsyä. Kylmän sodan päättymisen on avannut arkistoja ainakin jossakin määrin ja joissakin maissa, mutta ennen kaikkea se on madaltanut vakoilua koskevan tieteellisen tutkimuksen kynnyistä. Siihen ei enää sisälly entisenkaltaisia poliittisia rasitteita eikä jännitteitä.

Yleisnimikkeellä 'vakoilu' voidaan tarkoittaa melkein mitä vain ja sen alle mahtuu niin monenkirjavaa puuhastelua, että käsitteen kattavaa määritelmää lienee turha yrittää. Erityisesti kylmän sodan aikaisesta vakoilutoiminnasta voi sanoa, että se oli todella-

kin politiikan jatkamista toisin keinoin. Totuus oli vakoilussa-kin, jos mahdollista, vielä taruakin ihmeellisempi ja ennen kaikkea raadollisempi. Liikkeellä eivät suinkaan olleet vain salaiset agentit ja huippuammattilaiset, 'miehet kylmäs-tä', vaan vieraan vallan hyväksi tapahtuvaan tietojen keruuseen värvättiin myös ihan tavallisia kansalaisia. Varsin suuri osa saadusta tiedosta oli varmasti täysin hyödytöntä, epäoleellista, banaalia ja epäluotettavaakin. Osa tiedoista oli sitä paitsi sellaisia, jotka olisi paljon helpommin saanut julkisista lähteistä, vaikkapa sanomalehdistä, karttakirjoista tai rautateiden aikatauluista. Mutta yhtä kaikki: suostuminen yhteistyöhön vieraan vallan kanssa oli – ja on – tietysti kaikissa maissa aina raskas rikos.

Suomessa vakoilutapausten tieteellinen tutkiminen tuli mahdolliseksi vasta Neuvostoliiton hajoamisen ja kylmän sodan päättymisen jälkeen 1990-luvulla. Poliittiset rasitteet kaikkosivat tämänkin teeman ympäriltä. Eräänlaisena verrokkitapauksena, joka tietysti on sinänsä aivan eri luokan asia, tulevat mieleen vaikkapa neuvostopartisanien jatkosodan aikana rajaseudun kyliin tekemät murhaukset, joista YYA-Suomessa vaiettiin vuosikymmenet, ja varmasti vieläkin visummin kuin rajan pinnassa tapahtuneesta vakoilusta.

Ratkaisevan sysäyksen myös Juha Pohjosen tuoreelle väitöskirjatyölle on antanut se, että Punaisen Valpon ja Suojelupoliisin arkistot on avattu tutkijoille vuoteen 1972 saakka. Lähdetilanteesta on lyhy-

essä ajassa tapahtunut todella valtava muutos, olihan vielä puolitoista vuosikymmentä siten jopa Etsivän keskuspoliisin 1930-luvun arkistoihin pääsy rajoitettua. Mahtaakohan missään muussa maassa valtiollinen poliisi päästää tutkijoita penkomaan niin tuoreita pape-reita kuin Suomessa nykyään?

Juha Pohjonen on ottanut tehtäväkseen laatia kokonais-tutkimuksen kaikista Suomes-sa vuosina 1945–72 maanpe-tokseen tuomituista henkilöis-tä – heidän määrästään, mitä he tekivät, missä teko tapah-tui, miksi he siihen ryhtyivät, mikä oli tuomio, jne. Maanpe-toksesta tuomittuja henkilöitä oli tarkasteltavana aikana kaik-kiaan 124, joista yksi tuomitiin kahteen kertaan. Tutki-mustehtävä on sinänsä selkeä, mutta se, miten Pohjonen on sen rajannut ja millä hän on rajaustaan perustellut, herättää tiettyjä vastaväitteitä. Tutki-muksen perusjoukoksi on otetu maanpetoksesta tuomitut henkilöt. Eikö olisi ollut järke-vämpää kääntää näkökulma toisin päin ja pyrkiä selvittä-mään suomalaisten sekaantu-mista vieraan vallan hyväksi tapahtuneeseen vakoilutoimin-taan?

Maanpetostuomioista lähte-minen tavallaan 'predestinoi' kysymyksenasettelua. Yhtäältä se rajoittaa tutkimuksen me-kaanisesti ja muodollisjuridi-sesti vain niihin tapauksiin, joissa tekijät jäivät kiinni ja tuomittiin, ja poliittiselta kan-nalta ensisijainen ja kiinnostavi-n problematiikka jää koko-naisuudessaan taustalle, selvit-tämättä, ja tässä tapauksessa vielä lähes kokonaan proble-matisoimatta. Toisaalta valittu

ongelmanasettelu pakottaa ot-tamaan mukaan kaikki mah-dolliset tapaukset: myös Sak-san hyväksi 1944–48 vakoilleet ja Naton laskuun 1950-luvun alussa Neuvostoliittoon retkiä tehneet entiset kaukopartio-miehet sekä ne muutamat ta-paukset, joissa tietojen keruu tapahtui ainakin 'vakoojan' oman käsityksen mukaan Yh-dysvaltojen tai Ruotsin hyväk-si.

Tutkimuksesta olisi tullut huomattavasti jäntevämpi, jos tekijä olisi keskittynyt pelkäs-tään Neuvostoliiton puolesta tapahtuneeseen vakoiluun ja pohtinut tätä ilmiötä sitten myös laajemmin kuin vain kiinni jääneiden ja tuomittujen osalta. Jos tutkimustehtävä oli-si rajattu näin, silloin omina ryhminään erottuisivat pintava-koilu, sisämaan tapaukset ja koko orkesteria pyörittäneet rajan takaa Suomeen tulleet ns. illegaalit. Mikäli näitä olisi tut-kittu koko laajuudessaan, eikä vain tuomittujen osalta, aihe olisi siinäkin tapauksessa ehkä ollut liian laaja. Mielestäni väi-töskirjan teemaksi olisi aivan hyvin riittänyt pelkästään ns. pintavakoilun selvittäminen.

Myönnetään, että on toki aivan eri asia tutkia *vakoilua* kokonaisilmionä kuin siitä kiinni jääneitä ja *maanpetok-sesta tuomittuja*. Jälkimmäisen tutkimustehtävän rajaushan on itsestään selvä ja 'annettu', ja tutkimuksen lähdepoija on ta-vallaan täydellinen, kun edel-lisen eli vakoilun tutkiminen olisi ilmionä monin verroin laajempi, vaikeammin lähestyt-tävä ja lähdepoijaltaan erittäin ongelmallinen tehtävä. Moitin-kin Pohjosta lähinnä siitä, et-tei hän ole tutkimuksensa ra-

jausta perustellessaan esitellyt koko problematiikkaa juuri mitenkään. Kokonaiskuvan ta-voittelemisen Suomeen koh-distuneesta vakoilusta olisi tie-tenkin niin huikea tehtävä, et-tei sitä yksi tutkija yhdessä kir-jassa pystyisi selvittämään.

Jos tutkimuksen rajaus kui-tenkin hyväksytään, niin voi-daan todeta, että tutkimusase-telma on selkeä ja lähdepoija erittäin kattava. Juha Pohjonen on Valpon ja ennen kaikkea Supon aineistojen lisäksi tutus-tunut perin pohjin kaikkeen muuhunkin saatavilla olevaan aineistoon, mainittakoon esim. Rajavartiolaituksen esikunnan ja Ulkoasiainministeriön arkis-tot sekä Tasavallan Presiden-tin Arkistosäätien hallussa ole-vat Urho Kekkosen kokoelmat Orimattilassa. Juha Pohjosen työn suurin metodinen ansio on valtavan lähdeaineiston su-vereeni hallitseminen ja koko-naiskuvan rakentaminen arkis-toista löytyvistä tuhansista tie-donsirpaleista.

Vaikka vakoilusta on kirjai-tettu paljon, ja jotakin myös Suomessa, aikaisempaa tutki-muskirjallisuutta on silti vähän. Itse asiassa käsillä olevan ai-heen kannalta vartenotettavia teoksia on kaksi: Kimmo Ren-tolan "Niin kylmää että polttaa" (1997) sekä Matti Simolan ja Tuulia Sirvion toimittama Suojelupoliisin 50-vuotishisto-ria "Isänmaan puolesta" (1999), jonka keskeisiä kirjoit-tajia ovat, ketkäs muut kuin Rentola ja Pohjonen. Johdan-toluvussa Pohjonen mainitsee myös muutamia ulkomailta ilmestyneitä vakoilua koskevia erityistutkimuksia, mutta teks-tissä hän ei enää niihin palaa. Mielestäni näiden – tai joiden-

kin muiden metodiseksi esikavaksi kelpaavien – tutkimusten pohjalta laadittu tiivis katsaus tutkimusalueen keskeiseen problematiikkaan, vakoilututkimuksen 'genreen', käsitteistön ja käytettyihin metodeihin olisi parantanut Pohjosen työn arvoa nimenomaan akateemisenä opinnäytteenä.

Vielä vakavampi metodinen puute on se, että Pohjonen ei ole selvittänyt tieteelliseltä opinnäyteeltä edellytettävällä tavalla välejään aikaisemman tutkimuksen kanssa. Tämä koskee erityisesti edellä mainittua Rentolan teosta (1997). Siinä on käsitelty myös vakoilua laajemman Suomen ja Neuvostoliiton 1940-luvun loppu- ja 1950-luvun alun suhteita koskevan ongelmanasettelun osana. Kenkä puristaa nyt siitä, että Kimmo Rentola on ensimmäisenä tutkijana esittänyt Valpon ja Supon arkistojen pohjalta merkittävää uutta teemasta, joka on Juha Pohjosen väitöskirjan ydinaluetta. Pohjonen ei kuitenkaan mitenkään kommentoi Rentolaa eikä edes viittaa häneen kuin yhden ainoan kerran. Hänen omat tuloksensa eivät kuitenkaan missään oleellisissa kohdissa eroa siitä, mitä Rentola on esittänyt. Vähin, mitä Pohjosen olisi pitänyt tehdä, olisi ollut asianmukainen viittaaminen Rentolaan. Kritiikiltä häntä ei pelasta edes se, että hän on toki käsitellyt maanpetosjuttuja huomattavasti yksityiskohtaisemmin kuin Rentola ja käyttänyt niiden selvittämisessä myös muita lähteitä, esimerkiksi rajavartiolaitoksen arkistoja.

Pohjonen jaottelee tutkimuskohteensa – maanpetos-

tuomion saaneet – neljään ryhmään. Niistä ensimmäinen olivat ne henkilöt, jotka tuomittiin yhteistyöstä Saksan kanssa vuosina 1944-48. (Tässä ryhmässä oli kahdenlaisia tapauksia; niitä, jotka olivat välirauhansopimuksen 1944 jälkeen siirtyneet Saksan puolelle, sekä niitä, jotka suunnittelivat yhteistyössä Saksan kanssa vastarintaa sen varalle, että Neuvostoliitto miehittäisi Suomen.) Toisen pääryhmän muodostivat Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rajalla ns. pintavakoiluun syyllistyneet suomalaiset. Kolmas ryhmä olivat sisämaassa Neuvostoliiton hyväksi vakoilleet suomalaiset. Nämä tapaukset olivat useimmiten vakavampia ja mittasuhteiltaan isompia kuin pintavakoilujutut. Niiden jäljille päästiin monesti neljännen ryhmän, ns. illegaalien – väärällä identiteetillä liikkuneiden Neuvostoliiton asiamiesten – jäädessä kiinni, sillä illegaalit pyörivät Suomessa toiminutta asiamiesverkostoa.

Tätä jaottelua seurailee myös Pohjosen jäsentely. Viimeinen pääluku ei kuitenkaan oikein istu siihen. Se sisältää monia varsin erityyppisiä juttuja. Alkupuolella käsiteltävät Lapin tapaukset olisi voinut aivan hyvin yhdistää pintavakoilua käsittelevään jaksoon, vaikka niiden vaikutukset ulotuivat jossain määrin myös sisämaahan. Luvun loppupuolen asiat olisi voinut käsitellä puolestaan sisämaan tapausten yhteydessä. Tämäkin ongelma johtuu perimmältään Pohjosen tekemästä rajauksesta – eli siitä, että hän on ottanut tutkimuksensa perusjoukoksi kaikkien maanpetostuomioon joh-

taneiden juttujen selvittämisen eikä koko ilmiötä.

Itärajan pinnassa tapahtunut ns. pintavakoilua koskeva osuus nousee mielestäni Pohjosen tutkimuksen kiinnostavimmaksi. Se on todella riipaisevaa luettavaa. Valtaosa itänaapurin koukkuun tarttuneista oli rajaseudun köyhiä pieneläjiä. Ylivoimaisesti tärkeimmäksi houkuttimeksi nousee, eikä niinkään yllättäen, ilmainen vodka, jota rajan takana oli runsain mitoin tarjolla. Aatteen palosta oli harvoin kyse. Rahapalkkiot olivat aivan mitättömiä, mutta maaseudun köyhille niilläkin oli oma merkityksensä.

Oikeastaan pintavakoilu kuuluisi enemmän sosiaalishistorian kuin poliittisen historian alaan. Pohjonen toteaa aivan oikein, että itärajalla naapurin kanssa yhteistoimintaan hairahtaneet olivat oikeastaan itse uhreja, Pohjosen sanoin 'järjettömän epäluulon sijaiskärsijöitä', sillä heidän antamansa tiedot olivat merkitykseltään niin vähäisiä, etteivät ne voineet mitenkään maamme turvallisuutta heikentää. Neuvostoliitto sai pintavakoiluun sotkeutuneilta suomalaisilta valtaosin sellaista tietoa, jota se luultavasti saamaan aikaan kokosi julkisista lähteistä, puhumattakaan siitä, mitä sameammassa vesissä uivat isommat kalat saivat aikaan. Sen sijaan varsin vakavia olivat eräät sisämaan tapaukset, kuten ns. Jyväskylän suuri vakoilujuttu, jossa itänaapuri pääsi käsiksi Suomen ilmavoimien salaiseen aineistoon, tai erään ortodoksin papin venäläisille 1960-luvulla luovuttamat väestörekisteritiedot. Niiden

avulla voitiin valmistaa käytännöllisesti katsoen aitoja suomalaisia henkilöilyspapereita länteen lähetetyille neuvostovakoojille. Saattaa hyvin olla, että tällaisia valeperheitä elää vieläkin jossain päin maailmaa ja jatkaa sukuaan – ja kenties alkuperäistä ammattiaankin jo kolmannessa polvessa.

Neuvostoliittolaisen osapuolen motiiveista on vaikea saada täsmällistä selkoa, koska sikäläisiä lähteitä ei ole käytettävissä. Suomea kohtaan tunnettiin siellä 1950-luvun puoliväliin asti suunnatonta epäluuloa. Siinä eivät maittemme väliset sopimukset ja julkisuudessa esitetyt ystävyydenvakuuttelut painaneet pennin vertaa. Tästä Pohjonen on löytänyt jonkin verran dokumentoituakin tietoa: Neuvostoliitossa 1950-luvun alussa koulutettujen suomalaisten päähän taottiin, että YYA-sopimuksesta huolimatta Neuvostoliitto oli Suomen suhteen koko ajan varuillaan. Tulos on täysin linjassa sen kanssa, mitä Kimmo Rentola on todennut edellä mainitussa tutkimuksessaan.

Tutkimustehtävänsä rajaukselle uskollisena Juha Pohjonen ei ole edes esittänyt ky-

symystä, mitä merkitystä Suomeen kohdistuneella vakoilutoiminnalla ja suomalaisten sekaantumisella siihen oli maitten välisten 'suurpoliittisten' suhteiden kannalta. Vasta loppuyhteenvedossaan Pohjonen kysyy, mitä järkeä koko vakoilutouhussa oli. Tällä tasolla vastaus on vakuuttava: koska Neuvostoliitto ei luottanut Suomeen eikä sen kanssa tehtyihin sopimuksiin, se keräsi kaikin mahdollisin keinoin Suomea koskevaa tietoa. Mutta tämäkään vastaus ei sido tutkimuksen problematiikkaa yleisempään.

Siksi erittäin rohkeilta ja irrallisilta tuntuvat siellä täällä Pohjosen tekstissä esiintyvät yleistävät johtopäätökset, joissa hän koettaa pohdiskella Neuvostoliiton tarkoituksia. Aivan uskomattomalta tuntuu esimerkiksi sivulla 208-209 esitetty 'resoneeraus' ns. Jyväskylän suuren vakoilujutun päätekijän, Reino Kettusen värväämisestä vakoojaksi kesällä 1944 tämän jäätyä Kannaksen suurhyökkäyksessä venäläisten vangiksi. Pohjosen mukaan on pääteltävissä, että Neuvostoliitolla ei ollut enää heinäkuussa 1944 tavoitteenaan Suomen

sotilaallinen miehitys, mutta esimerkiksi juuri Kettusen kouluttaminen vakoojaksi osoittaa, että sillä oli selvät sävelet siitä, kuinka 'Suomen asiaa tullaan hoitamaan'. Tähän olisi melkein pakko jatkaa, vaikka Pohjonen ei sitä itse teekään: 'Hoidetaan Suomi niin, että lähetetään sinne Kettunen vakoojaksi!' Tällä tahallisen kärjistetyllä kommentillani haluan tähdentää sitä, että yksittäisistä ruohonjuuritason tapauksista ei pitäisi suin surminkaan tehdä niin yksioikoisia tulkintoja kuin Juha Pohjonen on paikoin tehnyt.

Oma lukunsa olisi maanpesto-uoimioihin liittyvä jälkimaine ja –muisto, joka pienissä rajaseudun kylissä leimasi kiinnijääneet ja heidän perheensä pitkiksi ajoiksi. Tuomioista kerrottiin sanomalehdissä usein jopa kuvan kera, joten asiat eivät pysyneet salassa. Pohjosen tutkimus noista lähes puolen vuosisadan takaisista tapauksista saa aikaan sen, että aikalaismuisti ja historia kohtaavat, eikä törmäys tässäkin tapauksessa ole aivan kivuton.

Seppo Hentilä

Ilkka Mäntylä 1939–2000

■ Turun yliopiston Suomen historian professori Ilkka Mäntylä menehtyi yllättävään sairaskohtaukseen kotonaan Vantaalla 10. joulukuuta 2000. Historiantutkija, radiotoimittaja ja yliopisto-opettaja Mäntylä oli ehtinyt täyttää 61 vuotta vain hieman ennen äkillistä poismenoaan. Hän oli syntynyt Kiiteellä 21. marraskuuta 1939 lääninneuvos Eero Mäntylän ja karjalaista elämänpiiriä suosituissa näytelmissään kuvanneen kirjailija Kyllikki Mäntylän poikana. Perhetaustassa voikin halutessaan nähdä viitteitä tulevasta: Mäntylän omimmat tutkimukset olivat tai ainakin lähestyivät hallintohistoriaa lääninhallituksineen, maistraatteineen, maaherroineen ja pormestareineen, mutta aina tavalla, joka perusteellisen lähdeytön lisäksi ilmensi pyrkimystä huoliteltuun ja elävään kirjalliseen ilmaisuun. SKS:n valtuuskunnan myöntämä Elia Lönnrot-kirjallisuuspalkinto (1988) meni siinäkin suhteessa oikealle henkilölle, että Ilkka Mäntylää luonnehti ihmisenä ja tutkijana laaja-alai-

nen kirjallisuuden tuntemus ja harrastuneisuus.

Ilkka Mäntylä kävi koulunsa Kuopiossa. Hän kirjoitti ylioppilaaksi Kuopion Yhteiskoulusta vuonna 1958, minkä jälkeen aloitti arkeologian ja historian opintonsa Helsingin Yliopistossa. Alkuun pääaineeksi valikoitunut arkeologia – jota hän opiskeli UNESCO-stipendiaattina 1960–61 myös Moskovassa – jäi kuitenkin jo maisterivaiheessa taka-alalle: filosofian kandidaatin tutkinto (1963) koostui Suomen ja yleisen historian laudatureista ja Suomen ja Pohjoismaiden arkeologian cum laudesta. Pian maisteriksi valmistuttuaan Mäntylä siirtyi (1963) Yleisradion palvelukseen radion puheohjelmien toimittajaksi. Vaikka historia säilyi toimittajan tehtävissään merkittävässä asemassa, oman tutkimusuran edistäminen jäi väistämättä tässä vaiheessa päätoimen ja perheen rinnalle mieluisaksi harrastukseksi, jota toiminta Suomen Historiallisen Seuran asettaman 1600-luvun tuomiokirjojen kortitustoimikunnan sihteerinä (1966–72) myös osaltaan ylläpiti.

On tietysti hyvä syy kysyä, mikä lopultakin Ilkka Mäntylän tapaisen historioitsijan elämänurassa on harrastusta,

mikä leipä- tai päätyötä ja mikä tieteellistä ja taiteellista intohimoa. Jo 1960-luvun loppupuolella Mäntylä oli ottanut kirjoittaakseen *Tornion kaupungin historian* Ruotsin ajan osuuden (1621–1808), joka ilmestyessään (1971) nosti hänet nuoremman kaupunkihistorioitsijapolven eturiviin. Toimeliaisuus SHS:n tuomiokirja-projektissa tuotti paria vuotta aikaisemmin mainion kokoelman 1600-luvun käräjäpöytäkirjajutuista *Ja yhteinen rahvas todisti* (1969), joka on ollut monille lukijoilleen ilon ja inspiraation lähde ja samalla todistuskappale toimittajansa terävästä silmästä ja hersyvistä huumorintajusta. Historiallisessa Aikakauskirjassa 1966 julkaistu ”Lähteitä kaupunkien historiaan” vihjasi puolestaan siihen, mitä Mäntylä oli radiotyönsä, tuomiokirjahankkeen ja Tornion lisäksi tekemässä: väitöskirjaa, joka osin muiden kiireiden ja osin kaiketi myös ohjaajan kanssa syntyneiden näkemyserojen vuoksi ilmestyi vasta, kun Yrjö Blomstedt asettui Helsingissä Suomen ja Skandinavian historian professorin virkaan.

Väitöskirja *Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722–1808* (1977) sai pian

seuraa samalta suunnalta. Por- mestarien vaaleja 1720–1808 koskeva monografia ilmestyi vuonna 1981, jolloin julkaistiin myös Mäntylän itse hieman vähätellen lastuksi luonnehti- ma *Pormestari Johan Kuhlber- gin pahoinpitely. Valtataistelu Helsingissä 1700-luvulla*. Syvä- tutkimusta paikallisen porva- riston suhteista voi perustellus- ti pitää yhtenä parhaista ja var- haisimmista suomalaisista osoi- tuksista mikrohistoriallisen ot- teen hedelmällisyydestä. Teo- rioita ja laumasieluisia muoti- virtauksia vierastava Mäntylä ei tosin itse sellaisesta olisi halun- nut kunniaa ottaa – eikä sitä osittain samoista syistä hänelle annettukaan. Pienoistutkiel- ma *Kuopion rytyjoulu* (1983) edusti metodisesti Kuhlbergistä tuttua mikrohistoriallista orien- taatiota Mäntylän tuotannossa. Toisentapaisia näyttöjä kirjoit- tajankyvyyistään ja taidoistaan hallita laajempia kokonaisuuksia Mäntylä antoi osuuksissaan Suomen historian yleisesitysiin. Niistä etummaisena on syytä mainita 1600–1700-lukujen jak- sot Suomen Historian Pikkujät- tiläisessä (1987).

Kaupunki- ja hallintohisto- ria olivat aloja, joilla Mäntylä osallistui aktiivisesti myös poh- joismaiseen tutkimusyhteistyöhön. *Centralmakt och lokal- sambälle på 1700-talet* -pro- jektin neljästä yhteisestä julkai- susta Mäntylä oli mukana kah- dessa. Toisessa hän käsitteli vapaudenajan ruotsalaissuo- malaista kaupunkihallintoa (*Stadsadministration i Norden*, 1982) ja toisessa uutta alue- valtaustaan, 1700-luvun ruot- salaista väkijuomapolitiikkaa (*Skog och brännvin*, 1984). Edellistä teemaa Mäntylä jatkoi

sittemmin monumentaalisisessa *Porvoon kaupungin historias- saan* (osa II 1602–1809, 1994), ja jälkimmäisestä tematiikasta hän kirjoitti kaksi 1700-luvun ruotsalaisen alkoholipolitiikan perustutkimusta: *Suomalaisen juoppouden juuret* (1985) ja *Suomalaisen juoppouden kas- vu* (1995). Viinatutkimuksista avautui myös yhteyksiä pariin- kin uuteen aihepiiriin: Viinan- polton, viljan ja katovuosien kolmiyhteys johdatteli Mänty- län tarkastelemaan 1600-luvun lopun suuria nälkävuosia krii- tisesti, vanhoja käsityksiä kruu- nun politiikasta tarkistaen (*Kruu- nu ja alamaisten nälkä*, 1988). *Viinissä totuus. Viinin historia Suomessa* (1998) eteni puo- lestaan hieman keveämmille, mutta lukevaa ja viinejä (Män- tylän lailla) harrastavaa yleisöä luultavasti kiehtovammille aal- topituuksille. Viiniä Mäntylä viljeli edelleen valtionarkiston- hoitaja Kari Tarkiaisen juh- lakirjassa (”Viinimieltymysten muuttuminen”, 1998) ja itse asiassa myös Eero Saarenhei- mon juhlakirjaan kirjoittamas- saan artikkelissa (1999) ”Ku- ningas lähtee sotaan Suo- meen”, josta saamme mm. tie- tää Kustaa III:n kenttäamiais- pöytäan Koskenkylän ruukilla 20.6.1789 katetun vasikankot- lettien, omeletin, lampaankyl- jysten, voileipien ja pannukak- kujen lisäksi litrakaupalla li- kööriä, kaksi pulloa Moselin ja pullo Reinin viiniä ja vie- lä pullollinen sekä Château Margaux’ta että bourdeaux’ta. Viiniin toisinaan yhdistetty lu- vaton rakkaus – 1700-luvun arvojärjestelmien ja sääty-yh- teiskunnan muutosten kuva- tajaan – oli viimeiseksi jääneen julkaisun aihe: ”Pakeneva ja

luvaton rakkaus” ilmestyi Jus- si Kuusanmäen juhlakirjassa (2000) neljä päivää Ilkka Män- tylän kuoleman jälkeen.

Maisteri Mäntylä aloitti työ- uransa radiossa, mutta tohtori Mäntylä siirtyi yliopistoon. Pian väitelttyään hän tuli nimi- tetyksi (1978) Helsingin yli- opiston Suomen ja Skandinavi- an historian dosentiksi ja vuot- ta myöhemmin saman oppi- aineen assistentiksi. Samana vuonna (1979) hänestä tuli myös Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäsen, viittä vuot- ta myöhemmin (1984) Suoma- laisen Kirjallisuuden Seuran työntekijän ja vuonna 1989 Suo- men Kirkkohistoriallisen Seu- ran hallituksen jäsen. Porthan- Seura Suomen Turussa kutsui hänet työntekijäksi 1997.

Hyppy YLE:stä epävarmem- paan yliopistomaailmaan vie- läpä verraten varttuneessa iäs- sä vaikuttaa ehkä yllättävältä. Mutta tutkimus ja vapaampi akateeminen ilmapiiri vetivät puoleensa Mäntylää, joka sitä paitsi tunsikin olonsa epämu- kavaksi poliittisesti kuohuvan kauden radiossa. Joka tapauk- ssa Mäntylä itse ei katunut valintaansa, ja tiesi sen jo teh- dessään, etteivät vakinaiset vi- rat ja tunnustukset heltiä ahtaaksi käyvissä akateemisissa ympyröissä vaivatta – eivätkä useimmiten edes vaivalla. Suo- men historian apulaisprofessorin ja Suomen ja Skandinavi- an historian professorin virko- jen hoito Helsingin yliopistos- sa alkoi hieman katkeilevana sarjana vuonna 1983 ja päät- tyi 1992, kun jälkimmäiseen virkaan Blomstedtin jälkeen tuli uusi miehitys. Seurasi puo- len vuosikymmenen mittainen viroista ja määrärahoista va-

paan tutkijan työteliäs kausi. Vuonna 1997 Mäntylä tuli nimitettyksi Turun yliopiston Suomen historian apulaisprofessorin virkaan (nimike muutui myöhemmin professoriksi). Pari viimeistä elinvuottaan hän vastasi saman oppiaineen professuurista.

Yliopistollisena opettajana Ilkka Mäntylä muistetaan vaahtivana, mutta juuri siksi myös pidettynä ja arvostettuna. Hänen ympärilleen ehti kasvaa nuorempien tutkijoiden piiri, jota Mäntylä sekä taidoillaan että huumorin sävyttämällä persoonallaan ohjasi menneisyyden arvoituksiin. Historioitsijana Mäntylä oli intohimoisuuteen asti tarkka, oivaltava ja perusteellinen lähdetutkija, maamme eturivin Ruotsin ajan ja etenkin 1700-luvun tuntijoita, joka ei paljon antanut arvoa arkistoissa harvoin nähdyille ”keinutuolifilosofeille” ja ”molemmat jalat tukevasti ilmassa” tuulentupiaan kyhääville teoreetikoille. ”Historiantutkija ei voi työskennellä kuten modernin taiteen edustaja, joka muotoilee kohteestaan teoksen, jonka tulkinnan rajana on taivas”, kuului Mäntylän sarkastinen arvio tällaisen suunnan edustajista.

Ei ollut näin ollen ihme, että Kansallisarkisto oli Tukholman arkistojen ohella Mäntylän lempipaikkoja. Eläkevuosiinsa jo valmistautumassa olleella historioitsijalla olikin suunnitelma valmis: hän aikoi ottaa Seuran edesmenneeltä tutkijajäseneltä professori Kauko Piriseltä tyhjäksi jääneen paikan Kansallisarkiston tutkijajäsenä päivittäisenä vakituise-
na asiakkaana, tai kuten hän itse tyylilleen uskollisena iloi-

sesti ilmaisi: Kansallisarkiston seuraavana ”päivystävänä haamuna”. Tällaisena kävelevänä lähdeoppaana ja tietopankkina – sanojen myönteisessä merkityksessä – monet olivat jo ehdineet oppia professori Ilkka Mäntylän tuntemaan, vaikkei kohtalo sallinutkaan suunnitelman täysimittaista toteutumista.

Markku Kuisma

Historian viikko – Historian arvo ja viehätys

■ Suomen historiallinen Seura juhlisti 125-vuotista historiaansa pitäytymällä jo satavuotisjuhlien yhteydessä hyväksi havaittuun malliin viettämällä Historian viikkoa 3.–9.11.2000. Historian Päivien teema 3.–5.11. oli *Historian arvo ja viehätys*, joka lainattiin Pentti Renvallin metodioppaasta.

Päivien järjestäjiin kuuluneen Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liiton aloitteesta keskeinen teema oli elokuva ja dokumenttielokuva. Dokumenttien tekoon ja historiakuvaan tutustuttiin YLE:n toimittajien Ari Ylä-Anttilan ja Ari Lehiköisen johdolla. Aiheesta oli lisäksi päivillä kaksi sektiota. Peter von Baghin mukaan elokuvat kuvaavat elettyä elämää ja ajan henkeä enemmän kuin kertovat tapahtumista.

Henry Bacon kertoi dokumenttien teosta, niihin käytettävistä materiaaleista ja audiovisuaalisista keinoista vaikuttaa katsojiin. Kimmo Ahonen valaisi historian audiovisuaalista rekonstruointia. Hannu Salmi taas puhui historiallisista elokuvista. Historian opettajat pitivät elokuvasektioita erittäin hyödyllisinä ja saivat niistä pedagogisia virikkeitä, kun taas muu ohjelma täydensi heidän tietojaan uusimman tutkimuksen tuloksista ja kylmän sodan jälkeisestä historiasta.

Eino Jutikkala -luennon Globalisaatio, eurooppalaiset arvot ja suomalainen identiteetti piti Juha Sihvola (ks. Haik 4/2000). Luennon avauspuheessaan Yrjö Kaukiainen oli huolissaan siitä, että historian tutkimus painottuu liikaa aivan viimeisimpään historiaan.

Yrjö Varpio puhui kirjailijan historiallisesta totuudesta luennossaan ”Vain runoilija voi aavistaa totuuden. Kirjailija historiankirjoittajana”. Varpion mukaan Linna halusi haastaa Topeliuksen ja Runebergin ihanteellisen kuvan nöyrästä kansasta kirjallisuuden, haastattelujen jne. antaman todellisuuden pohjalta. Niinpä Jussi Koskela ei ollut Saarijärven Paavon tavoin jalo uudisraivaaja, vaan itsepäinen kitupiikki. Linnalla ei ollut suoranaisia esikuvia henkilöilleen, mutta tietyt tyypit olivat hänelle tärkeitä. Varpio väitti, että Linna oli urbaani kirjailija ja Tuntemattoman sotilaan soturit olivat urbaaneja katunokkelia hiphoppareita. Keskustelussa historian tutkijat epäilivät kirjailijan yksinomaista taitoa aavistaa totuutta, vaikka he

luovatkin tunnelmia ja popularisoivat. Viljo Rasila kertoi aikanaan keskustelua herättäneen kirja-arvostelun synnystä. Hän kirjoitti sen väitöskirjantekijänä pyynnöstä, mutta pienen kirjoituspalkkion toivossa, ja arvaamatta aiheuttamaansa polemiikkia.

Vaino Linna aiheeseen palattiin Historiallisen seuran vuosikokouksessa, kun Pertti Haapala puhui tämän sodasta historian tutkijoita vastaan ja Linnan pitkistä tiestä kunnia-tohtoriksi.

Kansainvälisessä sektiossa kuultiin historian kaipuusta Venäjällä, Virossa ja Isossa-Britanniassa. Efim Pivovar kertoi Venäjän historian kirjoituksen nykytilasta ja uuden tilanteen aiheuttaneen arkistojen avautumista, kansainvälistymistä ja tuoneen uusia tutkimuskohteita. Stalinin vainojen tutkiminen on metodinen haaste, kun asiakirjalähteiden sijasta joudutaan nojautumaan muistelmiin, kirjeisiin ja huhuihin. Marjatta Bell väitti, etteivät britit kaipaa imperiumiaan, vaan kouluopetuksessakin korostetaan imperiumin eri osien tasa-arvoisuutta. Viron tietosanakirjan historiatoimittajan Urve Teistre kertoi kuinka maan historia on 1900-luvulla kirjoitettu moneen kertaan. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina kirjoitettiin teoksia, jotka ovat suuria valheita, joissa paikoin puhutaan totta. Kaikki tämän sektorin puhujat korostivat koulukirjojen merkitystä tavallisten kansalaisten historiatiedon välittäjänä.

Seppo Hentilä oli koonnut joukon tutkijoita kertomaan historian tutkimuksen tehtävistä kylmän sodan jälkeen Un-

karissa, Kroatiassa ja Virossa. Näissä maissa on tutkimuksella ollut selviä tavoitteita osoittaa niiden eurooppalaisuutta ja päästä pois Neuvostoliiton varjosta. Itämeren sektiossa meremme – mare nostrum – kuvattiin sen rannoilla asuneiden ihmisten kautta eikä poliittisena areenana.

Historian viehätystä ja vaikuttavuutta pohtivat Terttu Utriainen, Eeva Ahtisaari, Maija Larmola ja Aira Kemiläinen. Marjatta Hietalan kokoaman sektion erilaiset aihepiirit muodostivat yllättäen kokonaisuuden. Opimme, miten historia valaisee lainsäädännön kulttuurisidonnaisuutta, ihmisten arkea ja valtiovierailuja, mutta auttaa meitä myös ymmärtämään eettisiä normeja.

Juha Sihvolan johdolla nostettiin klassikoita kunniaan, mm. Katariina Mustakallio kehui Liviusta ja Matti Klinge Michel de Montaignea. Paneelissa puheenvuoro annettiin muille kuin ammattihistorioitsijoille. Euroopan parlamentin jäsen Heidi Hautala puhui globaaleista ympäristökysymyksistä. Historian ystävien liiton puheenjohtaja, suurlähettiläs Heikki Talvitien mukaan historiasta haetaan enemmän mielikuvia kuin faktatietoa. Esimerkiksi Kalmarin unionia muisteltaessa halutaan korostaa Pohjolan yhtenäisyyttä eikä etsitä toimintamalleja nykyajan valtioille. Samaan tapaan Hannes Saarinen korosti Itämerisektiossa Hansaliiton uudesta tulemisesta kulttuurisuhteissa.

Akatemiaprofessori Seppo Honkapohja puhui historiasta kansantaloustieteilijän näkökulmasta. Tällöin pitkän ajan kehityksen seuraamisessa ja talou-

dellisten suhdanteiden vertailussa historian tiedot ovat arvokkaita. Toisaalta hän kehotti historioitsijoita varomaan kannanottojaan nykyajan ilmiöistä, vaikkapa talouspolitiikasta ilman talouselämän lainalaisuuksien tuntemusta.

Seura kutsui muita historia-alan yhteisöjä järjestämään 6.–9.11. viikon teemaan liittyviä tapahtumia. Paikalliset historia-seurat, yliopistojen historianlaitokset, historialliset yhdistykset ja museot järjestivät 19 erilaista tilaisuutta: esitelmää, näyteltyä. Kansallisarkisto ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkistivat teoksia. Tampereen yliopiston historiatieteen laitos ja kaupungin kulttuuritoimi järjestivät neljän illan luentosarjan ”Mikä tekee arjesta juhlan”. Luennoilla oli ilta jälkeen noin sata kuulijaa.

Seura sai tukea Historian Viikon tiedottamiseen Tieteen tiedotus ry:ltä. Kaikkiaan viikon eri tilaisuuksissa oli noin 2 000 osallistujaa, Historian viehätys ja vaikuttavuussektio nähtiin ja kuultiin Ylen ohjelmissa sekä TV:ssä että radiossa, ja sen lisäksi radiossa oli kolme Jorma Kallenaution toimittamaa ohjelmaa, kaksi Historian Päiviltä ja yksi Tampereen luentosarjasta. Paikallislehdistö ja -radiot kertoivat laajasti viikon tapahtumista. Vaikka päällekkäistäkin tarjontaa oli paljon, kaikkiin tilaisuuksiin riitti innostunutta yleisöä.

Historian viikko onnistui ja historialla menee hyvin, historian tutkijat ovat tietoyhteiskunnan kuuluisia sisällön tuottajia. Historian Päiviä pitäisikin kehittää niin, että anti olisi suurelle yleisölle avointa ja maksetonta ja opettajille suunnat-

tu pedagoginen osuus erotettiin selvemmin omaksi kokonaisuudekseen. Päiviin voitaisiin liittää work shop -tyyppisiä tutkijatapaamisia, jotta tutkijoiden ja opettajien vuoropuhelu onnistuisi ja Päivät houkuttelisivat entistä enemmän myös tutkijoita pääkaupunkiseudun ulkopuolelta.

Aura Korppi-Tommola

Sukupuoli antiikin kulttuurissa ja uskonnossa

■ Joukko pohjoismaisia antiikin naishistorian tutkijoita kokoontui 20.–22. lokakuuta 2000 Hanasaaren kulttuurikeskukseen toiseen pohjoismaiseen antiikin naishistorian symposiumiin, jonka teema oli *Sukupuoli antiikin kulttuurissa ja uskonnossa*. Tutkijat edustivat mm. Tukholman, Göteborgin, Tromssan, Kööpenhaminan, Odensen, Helsingin, Tampereen, Turun, Jyväskylän ja Oulun yliopistoja. Symposiumin isäntänä ja pääjärjestäjänä toimi Helsingin yliopiston Historian laitoksen dos. Päivi Setälän johtama *Kuolema, yhteisö ja sukupuoli antiikin maailmassa* -projekti. Pohjoismaainen antiikin naistutkimuksen verkosto eli Arachne, Suomen Akatemia, Nordisk Kulturfond ja Hanasaaren kulttuurikeskus antoivat tukea symposiumille.

Sukupuoli antiikin kulttuurissa ja uskonnossa oli antoisa teema. Sukupuolinäkökulmaa sovellettiin niin esineelliseen kuin kirjalliseenkin lähdeaineistoon tutkimusaiheiden vaihdellessa sosiaalishistoriallisista arkeologisiin. Aikajänne esitelmissä oli kattava, pronsikaudesta myöhäisantiikkiin, mutta metodiset ongelmat paljastuivat hyvin samankaltaisiksi. Esitelmät herättivät vilkasta keskustelua. Ohjelma on symposiumin verkkosivuilla (www.helsinki.fi/hum/hist/antiikki/hanaholmen.html).

Antiikin kirjallisuuden tutkimuksen prof. Minna Skaft Jensen (Odensen Etelä-Tanskan yliopisto) sovelsi B. Holbekin kansanrunouden tutkimuksessa käyttämää ajalliseen ja sosiaaliseen etäännytykseen perustuvaa tulkintamallia. Homeroksen Ilias-runoelman opetusrunoluonne nousi selkeästi esiin: moraalinen didaktiikka antoi niin miehenä ja naisena olemisen kuin avioliitonkin mallit. Eepoksen aviopareista etäännytyin oli Zeus ja Hera. Heidän avioliittonsa toimi eräänlaisena vastaesimerkinä. Sitä leimasi valtataistelu ja konflikti, lisäksi Hera esitettiin sekä älykkäämpänä että ovelampana. Ihanteellisena mallina kuvattiin Hektorin ja Andromakhen liittoa, jota leimasi molemminpuolinen rakkaus ja tasavertaisuus. Myös varhaisessa etruskitaiteessa samankaltainen ideaali näytti olleen vallalla Fil. Dr. Marjatta Nielsenin (Kööpenhamina) mukaan: häävaaseissa puoliset esitettiin tasavertaisina hahmoina.

Kirjallisuuden ja arkeologian yhdistämisen mahdollisuuk-

sia käsittelee Fil. Dr. Gunnel Ekrothin (Tukholman yliopisto) esitelmä. Ekroth on tutkinut arkeologisesti Brauronin Artemiin temppeelialuetta. Huomiota herätti hänen radikaali väitteensä, että Euripideen kirjallinen todistus (Eur. *IT* 1462–1467) Ifigeneian hautakultista Brauronissa ei ole tosi. Arkeologinen materiaali osoittaa Brauronin Artemiin kulttipaikan hyvin monimuotoiseksi, mutta siitä ei löydy mitään Euripideen väitettä tukevaa. Ekroth kyseenalaistikin draamakirjallisuuden käytön oman aikansa ympäristön kuvaajana – draamojen tapahtumat on sijoitettu myyttiseen menneisyyteen, miksi siis olettaisimme kuvausten olevan realistisia? Lähdekriittisyyden auktoireita kohtaan pitäisikin olla aina olennainen osa historian tutkimusta.

Kreikkalaiset vaasimaalaukset ovat olleet kiinnostava lähderyhmä naishistorialle: naisia ja jumalattaria on niissä kuvattu varsin usein. Doktorand Anna Lindblom ja prof. Charlotte Scheffer (Tukholman yliopisto) analysoivat tätä materiaalia. Lindblom pohti aggressiivisia naisia maalauksissa. Kivet olivat naisille tyypillinen ase. Samalla ne korostivat tapahtumapaikan kesyttämättömyyttä. Scheffer toi esiin sen, että tapa kuvata jumalattaria samalla kertoi, mikä oli yhteiskunnassa soveliasta naisille. Jumalien ja jumalattarien kuvaustapa oli selvästi sukupuolisidonnaista. Vaasimaalauksia hyödynsivät myös Rikke Christofferssen ja Rebecca Scheutz (Kööpenhaminan yliopisto) havainnollisessa posterissaan naisten kulteista klassisella

ajalla. Siinä näkyi myös kulttien yhteys vuodenvuorokiertoon ja maanviljelykseen.

Naisten työvoiman yhteiskunnallis-taloudellisesta merkityksestä puhui dos. Eero Jarva (Oulun yliopisto). Erityisesti hän korosti naisten arkisen työn ja tavallisten naisten työn merkitystä – usein historiankirjoituksessa keskitytään vain varakkaan luokan taloudelliseen toimeliaisuuteen. Naisten näkymätön, usein itsestään selvyynä pidetty työ olisi tehtävä historiankirjoituksessa näkyväksi. Tähän haasteeseen oli osittain jo vastannut aiemmin puhunut Fil. Dr. Marie-Louise B. Nosch (Kööpenhaminan yliopisto). Hän kertoi uusista tulkinnoista Lineaari B-tauluista. Naisia käytettiin paljon työvoimana palatseissa ja kirjanpito oli hyvin keskitettyä. Nimien perusteella voidaan olettaa, että mykeneläiset valloittajat Kreetalla käyttivät työvoimanaan enemmän naisia alkuperäisestä väestöstä kuin miehiä, sillä naistyöläisistä vain yhdellä kuudesta, mutta miehistä kahdella kolmesta oli kreikkalainen nimi.

Sosiaalishistoriallista näkökulmaa edusti fil. tri Liisa Savunen (Helsingin yliopisto) esitelmässään Campanian julkisista papittarista. Usein valtaapitävät suvut, joiden miehillä oli korkea asema yhteisössä, pyrkivät myös saamaan omasta piiristään papittaren valtion kannalta merkittävään kultteihin. Mielenkiintoisia poikkeuksia olivat ne vanhat kultit, joiden papittaret haettiin ammattilaisten joukosta ja tuotiin toiseen kaupunkiin. Tutkimuksen laajentuminen roomattarista ja etruskeista muihin

itaalisiin naisiin olisi myös fil. Timo Sirosen (Oulun yliopisto) mielestä tärkeää. Hän esitteli tähän soveltuvia kirjallisia lähteitä.

Aristoteleen käsityksiä seksiin ja rakkauteen selvitti prof. Juha Sihvola (Jyväskylän yliopisto). Sukupuoliseen haluun ei sinänsä liitetty moraalista arvoa, vaan sitä pidettiin yhtenä luonnollisena haluna. Moraali liittyy vasta siihen, miten ihminen tyydyttää halun. Aito rakkaus, johon kuuluu seksin lisäksi myös ystävyys, oli Aristoteleen mielestä mahdollista miehen ja naisen välillä. FM Riikka Hälikkä (Turun yliopisto) väitti naisen ruumiiseen liittyvän kuvauksen monipuolistuneen tematiikaltaan varhaisella keisariajalla: enää se ei ollut vain aristokraattisten arvojen siirtämistä, vaan se liittyi laajempaan roomalaisuuden diskurssiin.

Kuolemankulttuuria lähestyttiin useammasta näkökulmasta. Isäntänä toimineen *Kuolema, yhteisö ja sukupuoli antiikin maailmassa* -projektin tutkijoiden Ahlqvistin, Mustakallion ja Burmanin lisäksi tätä aihepiiriä käsitelivät myös Larsson Lovén ja Strömberg Göteborgista ja Heikkilä Helsingin yliopistosta. Ikonografista näkökulmaa edusti dos. Agneta Ahlqvist katakombien seinämaalauksen analyysissään. Naiset esitettiin hautakammion seinämaalauksissa ensisijaisesti suhteessa perheeseen eli vaimoina, äiteinä tai tyttärinä, mies saatettiin esittää myös ammattinsa edustajana. Fil. Dr. Agneta Strömberg ja Fil. Dr. Lena Larsson Lovén tutkivat hautamonumenttien muutosta. Strömberg pohti oikoksen

(yksityisen) ja poliiksen (julkisen) kohtaamista klassisen kauden reliefeissä ja Larsson Lovén gallialaisten hautamonumenttien roomalaistumista.

Historiallis-antropologinen lähestymistapa yhdisti seuraavia. Fil. maist Kai Heikkilä ja dos. Katariina Mustakallio (Helsingin yliopisto) käsitelivät suremista ja hautajaiskulketta. Heikkilä toi esiin, että arkaaisen ja klassisen ajan Kreikan lainsäätäjien tekemät rajoitukset hautajaiskulkeseen eivät johdu poliittisista ja taloudellisista syistä, kuten aiempi tutkimus on korostanut, vaan liittyvät myös uskonnollisiin käsityksiin saastumisesta. Katariina Mustakallio osoitti roomalaisen historiankirjoituksen usein kuvaavan naisten toimintaa siten, että esim. naisten suremiselle joko suoraan annettiin poliittinen merkitys ja voima tai sen avulla esitettiin yhteiskunnan perustavia arvoja. Tämä myös asettaa antiikin tutkimuksessa käytetyn jaotellun yksityiseen ja julkiseen kyseenalaiseksi ja uudelleen määriteltäväksi. Fil. lis. Julia Burman käsiteli varhaiskristillisiä ideaalisia kuolemissa kuvauksia ja niissä näkyviä sukupuolijärjestelmän muutoksia. Käytännöt pysyivät hyvin samankaltaisina, mutta kirkko antoi papeille/piispoille keskeisen osan niin kuolevien hoidossa kuin hautajaisissakin; ts. teki näille miehille uuden valta-alueen kuolemankulttuuriin.

Varhaiskristillinen nainen ja hänen suhteensa paastoamiseen oli Fil. Dr. Helene Whitaker von Hofsenin (Tromssan yliopisto) aihe, jossa hän yhdisti psykologian tietoa ano-

reksian syistä varhaisten naisaskeetikkojen kuvaukseen. Sopivatko anoreksiaan taipuvaiset naiset askeettiseen elämään erityisen hyvin? Uskonto Itä-Roomassa säilytti fil. maist. Jeanette Lindblomin (Helsingin yliopisto) mukaan keskeisen aseman naisten toiminnan paikkana, siitä huolimatta, että diakonissojen merkitys väheni kirkollisessa hierarkiassa. Dos. Arja Karivieri (Ruotsin Rooman instituutti) loppupuheenvuorossaan muistutti naishistorian laajuudesta ja sukupuolinäkökulman tärkeydestä: miehet ja naiset ovat historian toimijoita, eikä historiaa voi ymmärtää ilman, että sitä tarkastelee kummankin kannalta.

Pohjoismaisen antiikin naishistorian verkoston eli Arachnen tavoitteena on ollut pitää yllä ja lisätä sekä tutkijoiden että (jatko-)opiskelijoiden välistä yhteistyötä. Siksi symposiumillakin oli kaksi funktiota: se toimi sekä tieteellisenä kongressina ja tutkijatapaamisena että antoi jatko-opiskelijoille mahdollisuuden tuoda väitöskirjatyönsä osia tutkijayhteisön arvioitavaksi. Tällaisia esitelmiä oli yksi neljäsosa, mikä on hyvä suhdeluku: kansainvälisen tieteellisen kongressin luonne painottui vahvasti. Seuraava pohjoismainen symposium antiikin naishistoriasta päätettiin pitää Tanskassa 2003.

Julia Burman

Baltian tietehistorian ja -filosofian konferenssi Tartossa

■ Baltian tietehistorian ja -filosofian konferenssi, järjestyksessä jo kahdeskymmenes, pidettiin Tartossa 30.–31. Tammiukuuta 2001. Konferenssin keskeisenä järjestäjänä oli Baltian tietehistorian ja -filosofian yhdistys, mutta virallisiin taustavoimiin kuuluivat myös Viron tiedeakatemia, Tarton yliopisto, Viron maatalousyliopisto, Tallinnan teknillinen korkeakoulu ja Tallinnan kasvatustieteellinen korkeakoulu, siis maanlaajuisesti varsin arvovaltaiset tahot, ja avajais-tunnossa kuultiin sekä Viron tiedeakatemian presidentin Jüri Engelbrechtin että Tarton yliopiston rehtorin Jaak Aaviksoon tervehdykset.

Konferenssit ovat kiertäneet maasta toiseen kahden tai kolmen vuoden välein; etenkin Baltian vapautumisen jälkeen on osanottajia ollut muualtakin kuin entisestä Neuvostoliitosta, 1970-luvulta alkaen myös Suomesta. Konferenssien primus motorina on toiminut kolmen vanhemman polven professorin troikka: Virosta Karl Siilivask, Latviasta Janis Stradins (jonka isä Pauls Stradins aloitti konferenssien sarjan 1958) ja Liettuasta Juozas A. Krikstopaitis. He olivat nytkin kaikki paikalla ja muodostivat Tarton yliopiston upeassa museossa – entisessä katedraalis-

sa Toomemäellä – pidetyn avajaisistunnon presidiumin.

Yleensä konferensseissa on ollut runsaasti osanottajia, ja nytkin oli abstraktikirjaan *Historiae Scientiarum Baltica* painettu tiivistelmät 120 esitelmästä, mutta kuten kansainvälisissä kongresseissa usein käy, läheskään kaikki ilmoittautuneet eivät olleet saapuneet. Joissakin sektioissa väkeä oli suorastaan hämmentävän vähän: luonnontieteiden historian osastoon piti tulla kymmenen puhujaa, mutta heistä oli paikalla vain kaksi liettuatarta (toinen puhui geologi Juozas Lukaseviciuksen tietehistoriasta, toinen Liettuan kasvitieteellisestä tutkimuksesta 1944–54) ja allekirjoittanut (”Luonnonhistoriallisen Suomen” käsitteestä). Kerrottiin, että kahdella ukrainalaisella oli ollut viisumivaikeuksia, ja muut olivat ilmeisesti jääneet pois muista syistä.

Valtaosa esitelmistä käsittelee Baltian tiedettä, balttilaisia tutkijoita ja heidän suhdettaan muuhun maailmaan, ennen kaikkea saksalaiseen tutkimukseen, tai sitten tietehistorian ja -filosofian yleisiä ongelmia, mutta poikkeuksiakin oli. Niinpä japanilainen professori Masanori Kaji puhui konferenssin ensimmäisessä yleisistunnossa alkuaineiden jaksoittaisen järjestelmän löytämisestä 1860-luvulla ja tarkasteli erityisesti kuutta alkuaineiden luokittelijaa, jotka kaikki päätyivät toisistaan riippumatta lähes samaan järjestelmään kuin systeemin keksijöinä yleisesti tunnetut J. L. Meyer ja D. I. Mendelejev. Kaji peilasi noita kuutta tutkijaa keskus-periferia-näkökulmasta ja johti Meyerin

menestyksen etenkin siitä, että tämä toimi sekä maantieteellisesti että ammatillisesti ”keskuksessa”, Mendelejevin menestyksen taas siitä, että tämä oli tosin maantieteellisesti periferiassa mutta toisaalta keskeinen hahmo kotimaansa kemiantutkimuksessa.

Vaikka esitelmien anti jäi odotettua vähäisemmäksi, Baltian tieteenhistorian ja -filosofian konferenssi oli – jälleen kerran – muuten positiivinen kokemus, ei vähiten siksi että se antoi mahdollisuuden solmia uusia kontakteja ja vahvistaa vanhoja. Ikävä kyllä Suomesta ei lisäksi ollut yhtään osanottajaa. Voisi toivoa, että useammat suomalaiset löytäisivät Baltian monipuolisen oppihistorian ja sen konferenssit, varsinkin kun englannin ja saksan kielet ovat jo paljolti syrjäyttäneet venäjän balttien keskinäisessä kommunikaatiossa ja kun aikanaan hyvinkin säännöllisesti järjestetyt pohjoismaiset oppihistorialliset symposiumit näyttävät ainakin toistaiseksi kokonaan lopahtaneen.

Anto Leikola

Juhani Suomen Umpeutuva latu vuoden 2000 historiategos

■ Historian Ystävien Liitto on palkinnut vuodesta 1973 alka-

en teoksen, joka on ”erittäin ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa”. Viime vuonna ilmestyneistä kirjoista palkittiin professori Juhani Suomen teos *Umpeutuva latu*. Urho Kekkonen 1976–1981, jonka on kustantanut Otava.

Kunniamaininnat annettiin Kari Aleniuksen *Viron, Latvian ja Liettuan historialle* (Ate-na), Arto Kivimäen ja Pekka Tuomiston *Rooman keisarit* -teokselle (Karisto) sekä Risto Peltovuoren tutkimukselle *Sankarikansa ja kavaltajat. Suomi kolmannen valtakunnan lehdistössä 1940–1944* (SKS).

Lautakunnan perustelujen mukaan Juhani Suomi on mitavassa elämäkerrassaan avannut ylipäänsäkin tutkimuslistaa, mutta etenkin sarjan viimeisissä osissa hän on joutunut etenemään lähes umpihangessa – aikakaudessa, josta ei ole aiempaa perustutkimusta. Urakkaa ei ole ainaakaan helpottanut se, että jokseenkin jokaisella Urho Kekkonen ajan suomalaisella on hänestä oma, vahva näkemyksensä. Juhani Suomen teossarjaa arvioidaan usein näiden mielipiteiden perusteella sivuuttaen ne lukuisat uudet tiedot, jotka hän on kaivanut esiin ihailtavalla sitkeydellä.

Teossarja onkin paljon enemmän kuin sinänsä vaikuttava valtiomiehen elämäkerta. Se on perusteos Suomen poliittisesta historiasta 1930-luvun lopulta 1980-luvun alkuun. Kukaan tätä aikakautta tutkiva ei voi sivuuttaa professori Suomen suurtyötä. Hänen perusteellisesti esittämänsä lähdetie-

dot tarjoavat samalla lähtökoh-tia monenlaisiin tulkintoihin. Vaikka myös teossarjan päätösosa on fyysisestikin mukkea, sen rakenne on hallittu ja tyyli sujuvaa. Kuvitus tukee tekstiä.

Oli lähes väistämätöntä, että elämäkerta niin kiistellystä henkilöstä kuin Urho Kekko-sesta ja toisaalta kysymykset Venäjän arkistojen luotettavuudesta ovat herättäneet debatteja. UKK itsekin tuntui toisinaan lähes hakevan väittelyä ja vastustajia, vaikka olikin herkkä arvostelulle. Juhani Suomi ei ole peitellyt näkemyksiään ja on vastannut ärhäkästi polemiikkiin. Vaikka kiistely on toisinaan kuumentunut ehkä liikaakin, avoin keskustelu on parempi vaihtoehto kuin tulkintojen mitään sanomaton si-lottelu.

Sarjan aiempien osin lailla Umpeutuva latu keskittyy Kekkonen valtiomiestyöhön, joskin myös presidentin fyysisen ja henkisen kunnan muuttumista esitellään perusteellisesti ja samalla empaattisesti. Urho Kekkonen elämänsäkaudessa on yhä paljon tutkittavaa. Tulevat tutkijat voivat rakentaa työnsä Juhani Suomen valamalle van-kalle perustalle.

Kari Aleniuksen laatima Viron, Latvian ja Liettuan historia on moderni kokonaisuus Baltian vaiheista viime aikojen muutoksiin saakka. Valtiollisten tapahtumien ohella siinä kuvataan ansiokkaasti naapurimaidemme yhteiskunnallista ja kulttuurikehitystä.

Arto Kivimäen ja Pekka Tuomiston sujuvasti kirjoittama elämäkerrasto kaikista Rooman keisareista lisää osuvalla taval-la kiinnostusta antiikin tapah-

tumiin ja henkilöihin. Se on myös hyvä hakuteos.

Risto Peltovuori on jatkanut väitöskirjassaan alkamaansa tutkimusta Saksan lehdistön suhtautumisesta Suomeen analysoiden selkeästi viestinnän ohjailua diktatuurimaassa.

Palkintolautakuntaan ovat kuuluneet puheenjohtajana fil. lis. Jyrki Vesikansa sekä jäsenenä fil.maist. Veikko Löytyniemi ja prof. Ohto Manninen.

Jyrki Vesikansa

Notes on the contents

■ The main theme of this issue of the journal is the relationship between history and literature (*Historia ja kaunokirjallisuus*). In *Ajallisuuden yläsäveliä* ('Temporal harmonics'), Jari Ehrnrooth reflects on the dimensions of historical narrative. The blending of fact and fiction is an important area of experiment in contemporary work. Matti Klinge's essay *Historia, runous ja genius* ('History, poetry and genius') examines the relationship between history and poetry, while Heikki Ylikangas'

Historiallinen näytelmä ja historiallinen totuus ('Historical drama and historical truth'), reflects on why Ylikangas' historical plays have been valued only as works of history rather than drama. He believes the theatrical community needs to accept the existence of popular historical documentary drama.

In *Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historian-tutkijalle?* ('Works of literature: sources and inspiration for the historian?'), Kai Häggman concludes that neither literature nor historical research can escape the prevailing values and mentalities of contemporary culture. Pertti Haapala's *Väinö Linnan historiasota* ('Väinö Linna and history') explores Väinö Linna's influence on the Finnish people's view of their own history. Linna, whose work won him the popular status of national author, performed the greatest possible disservice to Finnish historians in stripping them of the power to shape the past. In *Kun lottabaromaata bäväistään* ('Insulting the uniform'), Tiina Kinnunen discusses the fierce controversy surrounding Paavo Rintala's novel *Sissiluuttantti* ('Guerrilla lieutenant'). The debate on Rintala's book, published in 1963, touched on the valuable voluntary work

carried out during the war years by the women's auxiliary service, *Lotta Svärd*.

Maria Lähteenmäki's column *Miehet, naiset ja sota* ('Men, women and war') considers the vital contribution by women at times of national crisis during the 20th century, and how this contribution has been treated by historians.

In *Stalin, Mannerheim ja Suomen rauhanehdot 1944* ('Stalin, Mannerheim and Finland's terms for peace in 1944'), Kimmo Rentola presents new knowledge and a new interpretation of Finland's terms for peace in 1944. These were by no means a foregone conclusion, as Moscow at times hankered after much larger concessions than those finally agreed. These even included major additional territorial concessions.

In *Mistä kiistellään, kun kiistellään Kekkosesta* ('What are the areas of disagreement on Kekkonen?'), Seppo Hentilä reviews Juhani Suomi's eight-volume study on Finland's long-serving president Urho Kekkonen, while in *Suurmiehet ja Suomen historia* ('Great men and Finnish history') Jyrki Paaskoski assesses the most recent work on Finland's rulers.

(Translation: Brian Fleming)

HISTORIAN KESÄSEMINAARI

SUOMEN POLIITTISTA HISTORIAA

TOISESTA MAAILMANSODASTA NYKYPÄIVIIN

Järjestäjät Lahden kansanopisto (rehtori Ville Marjomäki)
Historian Ystäväin Liitto (dosentti Martti Häikiö)
Aika 12.–14.6.2001
Paikka Lahden kansanopisto, Harjukatu 46, 15100 Lahti

OHJELMA JA ALUSTAVA AIKATAULU

tiistai 12.6.

8.00–10.00 Ilmoittautuminen, majoittuminen ja tulokahvi
10.00–10.15 Seminaarin avaus, *rehtori Ville Marjomäki*
10.15–11.45 *VTT Jukka Seppinen*: Suomen integraatiopolitiikan pitkä linja 1940-luvulta
12.00–13.00 Lounas
13.00–14.30 *FM Markku Jokisipilä*: Ryti-Ribbentrop-sopimus
14.30–15.00 Kahvi
15.00–16.30 *FM Marja Älli*: Hertta Kuusisen ja Yrjö Leinon avioliitto
16.30–17.30 Päivällinen
17.30–19.00 *FT Marianne Junila*: Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944

keskiviikko 13.6.

7.30– 9.00 Aamiainen
9.00–10.30 *Dos Tapio Bergholm*: Suomalainen työmarkkinamallin nousut ja laskut toisen maailmansodan päättymisestä nykypäiviin
10.30–12.00 *Prof Seikko Eskola*: ”Mies ja ääni” ja tutkinnonuudistus – taistelut korkeakoulupolitiikassa
12.00–13.00 Lounas
13.00–14.30 *Prof Seppo Hentilä*: Suomi kahden Saksan loukussa 1970-luvulla
14.30–15.00 Kahvi
15.00–16.30 *Dos Vesa Vares*: Kokoomuksen historia
16.30–17.30 Päivällinen
17.30–19.00 *Prof Timo Soikkanen*: ”Presidentin ensimmäinen kone”. Kekkonen ja ulkoministeriön johtavat virkamiehet

torstai 14.6.

7.30– 9.00 Aamiainen
9.00–10.30 *Dos Martti Häikiö*: Vuosien 1985–95 murros maailmassa ja sen vaikutus Suomen talouteen ja talouspolitiikkaan
10.30–12.00 *MA Jukka Relander*: Taistolaisuudesta
12.00–13.00 Lounas
13.00–14.30 *FT Jukka Tarkka*: Elinkeinoelämän valtuuskunta poliittisena operaationa
14.30 Seminaarin päättäminen ja kahvi

Kurssimaksu: 850 mk sisältäen luennot ja ruokailut (aamiainen, lounas, kahvi ja päivällinen), 1050 mk (lisäksi majoitus kaksi yötä). Yhden päivän maksu 280 mk (luennot sekä lounas ja kahvi).

Tiedustelut ja ilmoittautumiset: ilmoittautumiset 25.5. mennessä, Lahden kansanopisto / rehtori Ville Marjomäki puh. (03) 8781100 tai kurssisihteeri Pirkko Lampimaa puh (03) 878 1188, fax (03) 8781234, sähköposti pirkko.lampimaa@lahdenko.sci.fi

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla viereisellä sivulla oleva palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään kahtena (2) tulostuksena ja disketinä Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2001: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 190 mk, korkeakouluopiskelijoilta 150 mk, yhteisöiltä 260 mk. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 150 mk. Vuosikertatilauksia kirjakaupassa yms. 190 mk. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 50 mk.

Pankkiyhitys: Leonia nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 15 mk, 1976–89 20 mk, 1990–91 35 mk, 1992–94 40 mk, vuodesta 1995 45 mk. Hakemisto 1953–80 (numero 3a/1983) 35 mk.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteeri: Ossi Kokkonen, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, Laurinkatu 61, 08100 Lohja, puh. 019-315 915, fax 019-323 821.

Pankkiyhitys: Merita nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 190 mk, opiskelijoilta 150 mk vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitautudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. *Aura Korppi-Tommola*

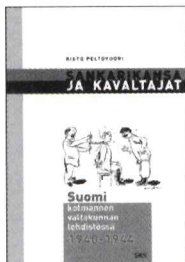
Varaesimies: prof. *Matti Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Ossi Kokkonen*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 100 mk) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

SKS
—laatua

Historian Ystävien Liiton kunniamaininta

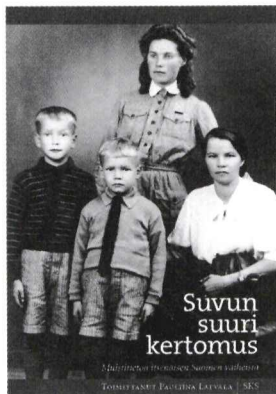
Risto Peltovuori

Sankarikansa ja kavaltajat

Suomi kolmannen valtakunnan lehdistössä

1940–1944

160,—

Suvun suuri kertomus

Muistitietoa itsenäisen Suomen vaiheista

Toimittanut Pauliina Latvala

Tavallisten suomalaisten kertomaa 1900-luvun historiaa. Kirjan lähes sata muistelmaa ja tarinaa ovat Kansanroutausarkiston, Kalevalaisten Naisten Liiton ja Suomen Kotiseutuliiton järjestämän Suvun suuri kertomus -keruukilpailun satoa.

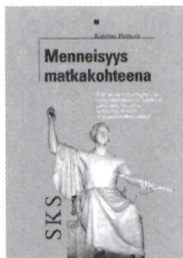
Kertomusten kautta hahmottuvat niin suomalaisten arvomaailma ja periaatteet kuin esikuvat ja alueellisuuden merkitykset. 170,—

Antti Kujala Miekka ei laske leikkiä

Suomi suuressa Pohjan sodassa 1700–1714

Teos tarkastelee Suomen venäläiseen miehitykseen ja isoonvihaan johtanutta sotaa. Karoliinisen armeijan urotöiden ympärille Suomessa loihdittu sädekehä osoittautuu kirjan perusteella tosiasioiden kaunisteluksi. 160,—

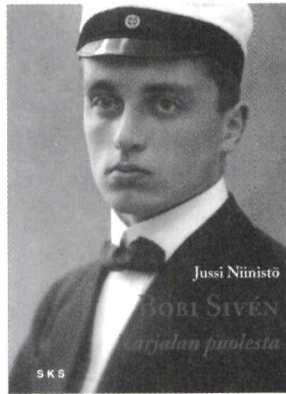

Katriina Petrisalo

Menneisyys matkakohteena

Kulttuuriantropologinen ja historiatieteellinen tutkimus perinnekulttuurien hyödyntämisestä matkailuteollisuudessa

140,—

Jussi Niinistö Bobi Sivén Karjalan puolesta

Bobi Sivén (1899–1921) oli nuoren Suomen legenda, maailmansotien välisen kansallismielisen nuorisoinnoksen vaalima ”Karjalan sankari”. Tämä on hänen elämäkertansa ja samalla ajankuva maamme murrosvuosista. Sivénin draamallinen vastalause Tarton ”häpeärauhalle” on itsenäisen Suomen historian tunnetuin poliittinen itsemurha: suursuomalaisen herätyksen alku. 170,—

Kirjakaupoista ja seuran myymälästä

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Hallituskatu 1, PL 259, 00171 Helsinki

Tilaukset (09) 1312 3216, faksi (09) 1312 3218 • sähköposti: kirjamyynnti@finlit.fi • www.finlit.fi